

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШКАДАИ
ЗАБОНҲО

1 (37)
2020

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих
фалсафа

ISSN 2226-9355

ПАЁМИ

ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО

(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)
2020. № 1(37)

ВЕСТНИК

ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)
2020. № 1(37)

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES

(the series of Philological, Pedagogical, Historical and Philosophical sciences)
2020. № 1(37)

Душанбе – Dushanbe - 2020

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО

Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа

Муассиси маҷалла:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҷабзода Маҳмадулло

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи
Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Насриддинов Асадулло Мирзоевич

номзади илмҳои физика-математика, дотсент,
муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи
Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – филология

Маҳмадҷонов Олимҷон Обидҷонович	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Исмоилов Шамсулло	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Чамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Восиева Рухшона Қурбоневна	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода	доктори илмҳои филологӣ, профессор

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Раҷабов Саиднеъмун Муллоҷонович	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

09.00.00 – фалсафа

Зиёӣ Хуршед Махшӯлзода	доктори илмҳои фалсафа, профессор
Маҳмадҷонова Муҳиба Талъатҷонова	доктори илмҳои фалсафа, профессор
Карамхӯдов Шукрат Худоназарбекович	номзади илмҳои фалсафа, дотсент
Маҷидов Диловар Ҳафизович	номзади илмҳои фалсафа, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои
илмӣ тақризишавандаи Комиссияи олии
аттестатсионии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.07.2019
ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои
зерини илмро барои ҷоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ:
10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01,
13.00.02, 13.00.08.

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Дар соҳаи илмҳои фалсафа: 09.00.03,
09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ
нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар
сомонаи расмӣ маҷалла ҷойгир карда
шудааст (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ,
таърих ва фалсафа. – 2020. – № 1 (37).
ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта
шудааст. Шаҳодатномаи № 03/МҚ-97 аз
29.01.2018 сол.

Нишони маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи
Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-50-01

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2020

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук

Учредитель журнала:

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:

Раджабзода Махмадулло

кандидат педагогических наук, доцент, ректор
Таджикского государственного института языков
имени Сотима Улугзода

Заместитель главного редактора:

Наджмиддинов Асадулло Мирзоевич

кандидат физико-математических наук, доцент,
проректор по науке и инновации Таджикского
государственного института языков имени Сотима
Улугзода

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – филология

Махмаджонов Олимджон Обиджонович	доктор филологических наук, профессор
Исмойлов Шамсулло	доктор филологических наук, профессор
Джамshedов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Восиева Рухшона Курбоновна	доктор филологических наук, профессор
Исрофилниё Шарифмурод Рахимзода	доктор филологических наук, профессор

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шосаидзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – история

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

09.00.00 – философия

Зиёи Хуршед Махшудзода	доктор философских наук, профессор
Махмаджонова Мухиба Тальятджоновна	доктор философских наук, профессор
Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович	кандидат философских наук, доцент
Маджидов Диловар Хафизович	кандидат философских наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных изданий Высшей
аттестационной комиссии при
Президенте Республики Таджикистан
от 03.07.2019.

Журнал принимает научные статьи
по следующим научным областям:

В области филологических наук:

10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

В области педагогических наук:

13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук:

07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

В области философских наук:

09.00.03, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.

Журнал печатается на таджикском
и русском языках.

Полнотекстовые версии
опубликованных материалов
размещены на официальном сайте
журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник Института языков.

Серия филологических, педагогических,
исторических и философских наук. –
2020. – № 1 (37). ISSN 2226-9355.

Журнал зарегистрирован в
Министерстве культуры Республики
Таджикистан. Свидетельство № 03/ЖР-
97 от 29.01.2018 г.

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-50-01

© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2020

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences
Founder of the journal:
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Mahmadullo Rajabzoda

Candidate of Pedagogy, associate Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Najmiddinov Asadullo Mirzoevich

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate Professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Mahmadjonov Olimjon Obidjonovich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Ismoilov Shamsullo	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Vosieva Rukhshona Qurbonovna	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Isrofilniyo Sharifmurod Rahimzoda	<i>Doctor of Philology, Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Holovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

09.00.00 – Philosophy

Ziyoi Khurshed Makhshulzoda	<i>Doctor of Philosophy, Professor</i>
Mahmadjonova Muhiba Talatjonovna	<i>Doctor of Philosophy, Professor</i>
Karamkhudoev Shukrat Khudonazarbekovich	<i>Candidate of Philosophy, associate Professor</i>
Majidov Dilovar Hafizovich	<i>Candidate of Philosophy, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 03.07.2019.

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

In the field philosophical sciences: 09.00.03, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.

The journal is printed in Tajik and Russian languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages.
The series of Philological, Pedagogical, Historical and Philosophical sciences. – 2020. – № 1 (37). ISSN 2226-9355.
The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.
Certificate № 03/JR-97 от 29.01.2018 г.
Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal:
www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Tel.: (+992 37) 232-50-01

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2020

КДУ 801

**КОРБУРДИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИЮ МАӢНОИИ СИФАТ
ДАР ПОВЕСТИ «РАНГҲО»-и АБДУЛҚОДИРИ РАҲИМ**

Насруллоев М.Н.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои пурғановат ва бостонӣ ба шумор рафта, дорои таркиби луғавии устувор, ғанӣ ва фарогирандаи ҷабҳаҳои гуногун мебошад. Дар такмилу рушд ва пурбор гардидани захираи луғавии он саҳми шоирону нависандагон беназир аст. Аз ин ҷост, ки ба таври илмӣ омӯхтану мавриди баррасӣ қарор додани осори адибон, ба хусус, таҳқиқи таркиби луғавӣ ва семантикаи воҳидҳои забонии осори онҳо муҳим аст. Таҳқиқи осори адибон барои муайяну равшан кардани ташаккул ва тақомули инкишофи забони адабӣ, махсусан, таркиби луғавии он аҳамияти калон дорад.

Агар ба таърихи кӯтоҳи замони истиқлолияти давлатиамон аз нуқтаи назари густариш ва тақомули забони адабии тоҷик нигоҳ кунем, ба хубӣ мебинем, ки нисбат ба давраи пешин (замони Шӯравӣ) ба кулӣ фарқ мекунад. Пеш аз ҳама, тадбирҳои мушаххасе, ки барои инкишофи забон аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба миён гузошта шуд, воқеан, марҳилаи навро дар масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи забони тоҷикӣ оғоз намуд.

Дар забоншиносии имрӯзи мо аз тарафи як қатор забоншиносон доир ба забони асари бадеӣ асару мақолаҳои назаррас ҷоп гардидааст. Мавзӯе, ки мо мавриди баррасӣ қарор додаем, давомдихандаи ҳамин андеша буда, роҷеъ ба корбурди воҳидҳои фразеологию маъноии сифат дар повести “Рангҳо”-и Абдулқодири Раҳим аст.

Абдулқодири Раҳим шоир ва нависандаи муосири тоҷик мебошад. Ӯ ҳамчун адиби хушсалиқа асарҳои зиёде дорад. Китобҳои таҳти унвонҳои «Дурӯғи шабнам», «Ҷароғи ошноӣ», «Ҷилваи як нола», «Нусхаи парешонӣ», «Рӯшноӣ», «Ҷиреби меҳр», «Хилвати оина», «Духтари афсонаҳо», «Пайванди марзҳо ва дилҳо», «Ашки сари мижгон», «Назари лутф», «Домони абр», «Оби дари хона тира нест» ва ғайра ба таърифи расидаанд.

Абдулҳамиди Самад, Нависандаи халқии Тоҷикистон доир ба забони повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим дар ҷойи пешгуфтори китоб [10, 5] таҳти унвони “Бо сабку андешаҳои ғайриқолибӣ” андешаҳои хешро рӯйи коғаз нигоштааст. Тавре ки ӯ менигорад: “... Абдулқодир дар офаридани ду асараш: повести “Рангҳо” ва достони “Марг” бо сабку андешаҳои ғайриқолибӣ истифода бурдааст. Бешак, таҷрибаи эҷодӣ дар радифи ҳунар, зеҳн, донишу ҷуръат меҷӯрад. Қаҳрамони офаридаи нависанда дар ин мавзӯ бо иродаи мустаҳкам ва маърифати ғании ботин раҳнамои хонанда мешавад”.

Пеш аз ҳама, забони асар, ки ба услуби ҳоси баёни нависанда асос ёфтааст, хеле ҷолиб мебошад. Латофати баён аз хушгӯйҳои оғоз гардида, то ба ҳулосаҳои наҷиби фалсафӣ мерасад.

Таҳлили забон ва услуби нависандагону шоиронро вобаста ба мазмуну мундариҷаи идеявии асарҳои онҳо гузаронидан беҳтар аст, зеро ҳар як калима, таркиб, ибора ва ҷумлаи нигорандаи диққатназар бо ифодаи ҳос ва тобишҳои маъноии худ предмети ҳаёт, мароми зиндагӣ ва ғояи идеали шахс, халқу миллатро нишон медиҳад. Аз ин рӯ, дар асар калимае нест, ки бе мақсаде истифода гардад, чунки нигорандагон дар матн шакл ва мундариҷаи идеявиро вобаста ва пайваستا ифода мекунанд ва халқияти забону услуби онҳо аз ҳамин бармеояд [8, 74-75].

Мусаллам аст, ки сифат ҳиссаи мустақилмаъно ва номии нутқ буда, аломат, хусусият ва ҳосияти шахсу предметро бевосита ва ё аз рӯи муносибати ба предметҳои дигар доштааш мефаҳмонад.

Ҳунар ва истеъдоди Абдулқодири Раҳим дар корбурди сифатҳо дар повести «Рангҳо» бо тобишҳои маъноии нигориш ва офаридани маъниҳои нави пуробуранг зухур меёбад.

Академик М.Шукуров дар асари хеш «Забони мо ҳастии мост» перомуни маъноҳои гуногуни калима андеша дорад, ки калимаҳои серистеъмол бештар маъно доранд. Ҳатто на танҳо ба маъноии асосӣ, балки маъноии маҷозӣ низ пайдо мекунад. Тавре ки ӯ менигорад: «...ҳоло дар забони тоҷикӣ калимаҳои нав бисёр пайдо шуда истодааст. Дар натиҷаи инкишофи рӯзафзуни ҷамъият, дар натиҷаи тараққиёти соҳаҳои гуногуни иқтисод, маданият, илму техника, санъату адабиёт қариб ҳар рӯз як калимаи нав, балки чанд калима пайдо мешавад... Ин калимаҳо ва, умуман, калимаҳои навқувва иқтидори забонро зиёдтар мекунад. Калимаҳои серистеъмол бештар маъно доранд. Маслан, калимаҳое, ки номи як узви баданро ифода мекунад, ҳамеша дорои чанд маъно мебошанд» [9, 147].

Мо низ ба ин андеша ҳамфикр ҳастем, зеро дар повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим сифатҳои ифодакунандаи ранг на танҳо ба маъноии асосӣ, балки маъноии маҷозӣ низ фаровон мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Ранги рӯиш дигар мешавад, аввал мисли доқа сафед (63).*

Агар мо маъноии асарро донем, ҳангоми таҳлил ба хато роҳ наметанем. Аз ин рӯ, сужети асар чунин аст: Вақте ки набера ба хонааш медарояд, бобояшро намебинад ва метарсад, аз тарс ранги рӯиш тағйир меёбад, яъне аз тарс ранги рӯиш сафед мешавад. Дар ин ҷо нависанда тавре меорад, ки хонанда ба эҳсосот дода шавад. Тавре маълум аст, маъноии сафед, ки адиб меҳодад, ба хонанда пешниҳод намояд, дар фарҳанг дида намешавад. Адиб меҳодад ғӯяд, ки *аз тарс ранги рӯиш сафед шуд*. Ҳамин тавр, сифатҳо кодиранд, ки ҳилофи маъноии аслии луғавиашон дар матн обуранги мусбат ё манфӣ пайдо кунанд.

Воҳидҳои фразеологӣ яке аз бобҳои муҳими илми забон аст, ки тадқиқи масъалаҳои муҳими он аз дигар наъҳои воҳидҳои забон ба кулӣ фарқ мекунад.

Омӯзиши системаноки воҳидҳои фразеологӣ дар забоншиносони тоҷик ба қалами Н.Маъсумӣ [3] ва Ҳ.Маҷидов [2] бештар тааллуқ дорад. Н.Маъсумӣ дар асари пурмухтавои худ - «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик» (с.1959) ва Ҳ.Маҷидов соли 1982 асари мукаммали профессор Ҳ.Маҷидов «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» ба таърифи расидааст, ки ба тадқиқи масъалаҳои муҳими воҳидҳои фразеологии забонамон даст задаанд.

Сифатҳои серистеъмоли ибораҳои фразеологии забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, калимаҳое мебошанд, ки бо ҳаёт ва меҳнати ҳаррӯзаи инсон алоқа доранд. Хусусан, аз сифатҳои ифодакунандаи ранг ба воситаи ибораҳои фразеологии зиёде ба вучуд омадаанд.

Хусусиятҳои муҳиму фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, ифодаи маъноии яклукти ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда, устувории таркиби лексикӣ, аз байн рафтани алоқаҳои зиндаи синтаксисии ҷузъҳои таркибӣ ва ё то андозае хира шудани ин алоқаҳо ва тамоюли умумихалқии онҳо дохил шуда метавонанд. Ғайр аз ин, як гурӯҳ воҳидҳои фразеологии забонамон бо ҳосиятҳои махсуси идиоматикӣ ба фарқ карда меистанд. Ифодаи маъноии яклукти ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда аз хусусиятҳои муҳими воҳиди фразеологӣ аст (7, 12-13).

Дар шаклҳои мустақили воҳиди фразеологӣ бошад, маъно ва муносибатҳои мухталифи грамматикӣ онҳо бо тамоми рангинии худ зоҳир мегарданд. Масалан, ифодаи маъноҳои категориявии шумора дар воҳидҳои фразеологии мансуб ба исмҳо («*арақи ҷабин*»-«*арақҳои ҷабин*», «*дарди сар*»-«*дардҳои сар*», дараҷа дар воҳидҳои фразеологии мансуб ба сифатҳо («*ба дил наздик*», «*ба дил наздиктар*»)-«*ба дил наздиктарин*»: *шаҳси ба дил наздик (-тар, -тарин)* ва ғайра аз ҳамин қабиланд.

*Абдулқодири Раҳим. Рангҳо. –Душанбе: Русская литература, 2017.- 272 с. (Минбаъд мисолҳо аз ҳамин асар оварда шуда, саҳифаҳо дар қавс нишон дода мешавад)

Дар повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим сифатҳое, ки ҳамчун воҳиди фразеологӣ шуда омадаанд, фаровон ба назар мерасанд. Аз ҷумла:

Аммо медонам, устухонам сафед шуда, чашимонам сафед шуда ва рӯям зарду бўям сиёҳ (13).

Себҳои сурхро бо дандонҳои сафед, ки мегазидем, медидем, ки даруни себи сурх сафед аст (47).

Панҷоҳ ҳазор доллар, коғазҳои сабзи амрикоӣ (29).

Ин манам, ки рӯи сафедам зард шудаву мӯи сиёҳам сафед (98).

Бе айнак, бе шишаи сафеди айнак онҳоро хира, онҳоро тира ва андак сиёҳ мебинем (20).

Сифатҳои аслии сода, ки бо хосияти худ номи рангро ифода мекунанд ва маънои дигарро ба худ касб кардаанд. Бояд тазакур дод, ки аз сифатҳое, ки рангро ифода кардаанд, аз ҳама бештар **сиёҳ** мебошад ва он ба маънои манфӣ бештар мавриди истифода қарор гирифтааст.

Сифати «**сиёҳ**» дар повести «Рангҳо»-и А.Раҳим низ бештар ба назари мо ба ҷуз аз маънои ранг боз ба маъноҳои манфӣ ба қалам дода шудааст. Мисолҳои мавриди назар тақвиятдиҳандаи ин андеша мебошанд.

Аҷаб рӯзи сиёҳе, - мегӯяд зане ва охи сард мекашад (28).

Рӯзе сиёҳ буду шабе сиёҳтар аз он (30).

Дар мисолҳои овардашуда ба маънои **рӯзи сиёҳ** рӯзи бадбахтӣ ва фалокат, **рӯзи пуркулфату андӯх**, умуман, азоб, машаққат, **бадбахтӣ** ва тангдастӣ омадааст.

Ва мо ба ҳамдигар гуфтем, ки он мард сиёҳбахт, сияҳрӯз будааст (19).

Дар ин мисоли овардашуда сифатҳои **сиёҳбахт**, **сияҳрӯз** ба маънои бадбахт, бетолеъ, тираӯзгор ва бадбахт, фалокатзада, мусибатрасида мавриди қорбурд қарор гирифтааст.

- Аз ҳамон пулҳои сиёҳ?! (59).

Мақсад аз пулҳои **сиёҳ** ба назари мо нависанда ин **пулҳои муфт ба даст омадаро** дар назар дорад.

Дилат санги сиёҳ буд, сиёҳ мемонад (74).

Ин амали сиёҳ амали онҳост (101).

Мафҳуми **амали сиёҳ** ин маънои **амали нораворо** дорад.

«Худовандо, ўро пок бигардон, бо гуноҳон, сиёҳҳо ба хоки тираи маспор. Медонам гўр торик аст, сиёҳ аст, аммо он маконро барояи рӯшан бинмову сафед. Мўру мору каядومي сиёҳро мағзор, ки вориди хонаи ӯ бишаванд...» (89-90).

Аз ин рӯ, рӯямонро сиёҳ мекунему дурӯғ мегўем (86).

Бе ин ҳам рӯзгорам сиёҳ аст (78).

Мусаллам аст, ки антоними (зидмаъноӣ) **сиёҳ** ин сафед мебошад. Нависанда дар асари мазкур воҳиди фразеологӣ сафедро ҳамчун ифодакунандаи маъноҳои мусбат истифода намудааст.

Пистон бар даҳони бозаи мегузорад, шири медиҳад, шири сафед ва кўдак ором мешавад (21-22).

... ўро бахт сафед асту роҳ сафеду рӯшан (68).

Дар ин ҷо мақсад аз воҳиди фразеологӣ **бахти сафед** адиб толеи нек, бахти бедорро дар назар дорад, ки антоними он бахти **сиёҳ**, қисмати бад, толеи паст - бадбахтӣ мебошад. Воҳидҳои фразеологӣ **шири сафед** моеи сафедранги ширинтаъм, ки баъд аз зоидаи аз пистони занон ва ҷонварони пистондор таровида мебарояд ва аввалин ғизои навзодон аст [6-2, 643] ва **роҳи сафед** ба маъноҳои шири модар роҳи бахайр, роҳи нек, роҳи беҳавфу хатар [6,222] истифода шудааст.

Ман дар Арафот аз ранги зард меандешидам, дар маконе, ки ҳама сафедпӯш буданд, дар замоне, ки ҳама рӯ бар Худо оварда ва дасти дуо бардошта буданд (57).

Дар мисоли овардашуда сифати **сафедпӯш** будан ба маънои дар вақти маросими ҳаҷ дар ҳудуде, ки муқаддас шуморида шудааст, пӯшидани порчаи сафеди нодӯхта, эҳром бастан мебошад.

Замона дигар шудааст, бобоҷони ширинам, бобоҷони сурху сабзам (38).

Сифати ширин дар мавриди **илтифот, меҳрубонӣ ва навозиш** хитоб карда мешавад. Дар ин ҷо набера нисбат ба бобояш бо меҳрубонӣ хитоб мекунад. Аммо дар мавриди сифати **бобочони сурху сабзам**, ки ҳамчун воҳиди фразеологӣ ба кор рафтааст, услуби хоси нависанда ба шумор меравад.

Агар таърихи ҷаҳонро меҳондӣю аҳволи асри ҳозирро медидӣ, меғуфтӣ, ки набераи шаробхорам, набераи сурху сиёҳам, сухани ҳақ меғӯяд (38).

Ба андешаи мо мақсад аз овардани мисолҳои набераи **шаробхорам, набераи сурху сиёҳам** нависанда набераи майзадааш, ки ҳангоми сархушӣ (сурх) ва амали нораво (сиёҳ)-ро анҷом медиҳад, оварда шудааст.

Дар он сӯ, дар он тараф ашкҳои зиёд рехтем, ба рангҳо омехтем, афсонаҳои ширин бофтем (45).

Дар ин мисол адиб афсонаи латиф, хуш, форам, гуворо, дилкаш ва хушояндро дар назар дорад.

Мо аз марг, аз Рӯзи охираат, Рӯзи шумор меандешем (94).

Дар мисоли овардашуда воҳиди фразеологӣ **Рӯзи охираат** ба маънои **он дунё, ҷаҳони дигар, сарои дигар, уқбо, олами уқбо, дорулбақо** ва ҷунончи худи нависанда дар давоми ҷумла шарҳ медиҳад, **рӯзи шумор**, ин ҳам воҳиди фразеологӣ мебошад ва бо ҳамин маъно ба кор рафтааст.

Хулоса, ҳунар ва истеъдоди А.Раҳим дар корбурди сифат дар асар бо тобишҳои маъноии нигориш ва офаридани маъниҳои нави пуробуранг зухур меёбад.

Ҳангоми таҳлил ва баррасии повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим ба чунин хулосаҳо омадем:

1. Ҳиссаи нутқи сифат дар асар мавқеи асосиро касб мекунад. Он аз калимаҳои маъмулии забон бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунад. Аз рӯи таҳлили мо маълум гардид, ки дар повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим ҳиссаи нутқи сифат фаровон истифода шудааст. Адиб ба воситаи он тавонистааст андешаҳои ҷаҳонро ба воситаҳои бадеияти сухан ба хонанда нишон диҳад.

2. Аз рӯи таҳқиқи мо бармеояд, ки сифат дар асар ҳамчун номи рангҳо бештар ба назар мерасад. Рангҳо на танҳо бо маънои аслӣ, балки сермаъно ва маъноҳои мачозӣ фаровон истифода гардидаанд.

3. Аз сифатҳое, ки рангро ифода кардаанд, аз ҳама бештар **сиёҳ** мебошад ва он ба маънои манфӣ бештар мавриди истифода қарор гирифтааст.

Мо бар ин назар ҳастем, ки мақолаи мо хӯшае аз хирман мебошад ва паси рангҳои зоҳири маъниҳои ниҳони он муаммоҳои зиёде истодаанд, ки баррасии ҷудоғонаро металабанд.

Идиомҳои офаридаи нависанда на танҳо дарк, балки ҳамроҳи муаллиф то ба ҳадди он сабзиданро талаб менамояд. Ин ҳама муъҷизаи офариҳо бе суханбозии намоишкорона, вале то ҷое пардапӯшона сурат мегиранд. Аз ин ҷост, ки асоси қиссаро мусоҳибаҳои марди бақамолрасида ва кӯдаки наврах ташкил намудааст.

Ҳамин тавр, дар забон ва шеваи баёни повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим рамзҳо, маъниҳо ва ишораҳои боҳадаф нухуфтаанд, аз онҳо ҷилваҳои нави сухан, ҳадафҳои тоза дарк карда мешавад ва чунин баён, албатта, ба тафаккури хонанда, маънавияти вай таъсири амиқи ҳудро хоҳад расонд.

Ҳунар ва истеъдоди Абдулқодири Раҳим дар корбурди воҳидҳои фразеологӣ маъноии сифат дар повести «Рангҳо» бо тобишҳои маъноии нигориш ва офаридани маъниҳои нави пуробуранг зухур меёбад. Аз ин маълум аст, ки ӯ аз як тараф барои умумӣ кардани шаклҳои ифодаи гуфтугӯӣ кӯшиш кунад, аз тарафи дигар, бо шаклҳои ифодаи ба услуби худ хос буда, забони адабиро бой мегардонад.

Адабиёт:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
2. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1982. – 104 с.

3. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод, 1959. – С. 145-159.
4. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм.- Душанбе, 1972.-88 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1-2.- М.: Советская энциклопедия, 1969.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1-2. -Душанбе: ҚММ «Ксероксленд», 2008. – 950 с.
7. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷ.1.-Душанбе: Ирфон, 1963. – 952 с.
8. Хусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ.-Душанбе, 1973. –140 с.
9. Шукуров М. Забони мо ҳастии мост.-Душанбе: Маориф, 1991. – 232 с.
10. Абдулқодири Раҳим. Рангҳо. –Душанбе: Русская литература, 2017. – 272 с.

КОРБУРДИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИЮ МАЪНОИИ СИФАТ ДАР ПОВЕСТИ «РАНГҲО»-и АБДУЛҚОДИРИ РАҲИМ

Мақолаи мазкур доир ба истифодаи воҳидҳои фразеологию маъноии сифат дар повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим бахшида шудааст. Абдулқодири Раҳим адиби хушсаликаи муосири тоҷик мебошад. Дар байни дигар асарҳои ӯ корбурди воҳидҳои фразеологию маъноии сифат дар повести «Рангҳо» ҷойгоҳи махсусро касб мекунад. Ҳунар ва истеъдоди А.Раҳим дар корбурди сифат дар асар бо тобишҳои маъноии нигориш ва офаридани маъниҳои нави пуробуранг зухур меёбад.

Муаллифи мақола кӯшиш намудааст, ки истифодаи воҳидҳои фразеологию маъноии сифатро дар повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим мавриди пажӯҳиш қарор диҳад. Бояд таъкид кард, ки ҳиссаи нутқи сифат дар асар мавқеи асосиро касб мекунад. Он аз калимаҳои маъмулии забон бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунад. Аз рӯи таҳлил маълум мегардад, ки дар повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим ҳиссаи нутқи сифат фаровон истифода шудааст. Адиб ба воситаи он тавонистааст андешаҳои ӯро ба воситаҳои бадеияти сухан ба хонанда нишон диҳад. Масалан, *Агар таърихи ҷаҳонро меҳондӣ аҳволи асри ҳозирро медидӣ, мегуфтӣ, ки набераи шаробхорам, набераи сурху сиёҳам, сухани ҳақ мегӯяд* (38).

Ҳамин тавр, дар забон ва шеваи баёни повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим рамзҳо, маъниҳо ва ишораҳои боҳадаф нухуфтаанд, аз онҳо чилваҳои нави сухан, ҳадафҳои тоза дарк карда мешавад ва чунин баён, албатта, ба тафаккури хонанда, маънавияти вай таъсири амиқи ҳудро хоҳад расонд. Аз ин маълум аст, ки ӯ аз як тараф барои умумӣ кардани шаклҳои ифодаи гуфтугӯӣ кӯшиш кунад, аз тарафи дигар, бо шаклҳои ифодаи ба услуби худ хос буда, забони адабиро бой мегардонад.

Калидвожаҳо: «Рангҳо», А.Раҳим, повест, сифат, адиб, маъно, воҳидҳои фразеологӣ, асар, ранг, сиёҳ, сафед.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С АДЪЕКТИВНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В ПОВЕСТИ “ЦВЕТА” (“РАНГҲО”) АБДУЛҚАДИРА РАХИМА

Данная статья посвящена исследованию употребления фразеологических единиц с адъективным значением в повести “Цвета” Абдулкадира Рахима.

Абдулкадир Рахим является одним из талантливых современных таджикских писателей. Среди его произведений с точки зрения использования фразеологических единиц с адъективным значением повесть “Цвета” занимает особое место. Мастерство и талант А. Рахима особенно выражается в использовании адъективных слов с смысловыми оттенками для выразительного изложения мысли и создании новых красочных значений слов в данном произведении.

Автор статьи предпринимает попытку исследовать использование фразеологических единиц с адъективным значением в повести «Цвета» Абдулкадира Рахима. Следует отметить, что доля адъективных слов по сравнению с другими частями речи в названной повести значительно больше. Данная категория слов языка обычно отличается от других групп своими особенностями. Анализ лексики данной повести показывает, что в повести «Цвета» Абдулкадира Рахима адъективные слова использовались в значительном количестве. Писатель этим способом сумел довести до

читателя свои мысли путем художественного выражения. К примеру, *Агар таърихи ҷаҳонро меҳондию аҳволи асри ҳозирро медидӣ, меғуфтӣ, ки набераи шаробхорам, набераи сурху сиёҳам, сухани ҳақ меғӯяд* – Если ты изучал бы историю мира и узнал бы состояние нынешнего века, то сказал бы, что мой внук - пьющий, мой внук с красным и чёрным цветом лица говорит правду.

Таким образом, в языке и стиле повести «Цвета» Абдулкадыра Рахима широко использованы символы, смысл и целевые намёки. С их помощью достигаются новые речевые эффекты и художественные цели. Такой способ выражения, конечно, эффективно влияет на мышление читателя и его духовный мир. Из этого следует, что писатель, с одной стороны, пытается дать разговорным формам выражения общеупотребительный характер, с другой стороны, данными формами выражения обогащает словарный фонд литературного языка.

Ключевые слова: «Цвета», А.Рахим, повесть, прилагательное, писатель, значение, фразеологические единицы, произведение, цвет, чёрный, белый.

ON THE USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ADJECTIVAL MEANING IN THE STORY "COLOURS" ("RANGHO") BY ABDULKADIR RAHIM

This article is devoted to the study of the use of phraseological units with adjectival meaning in the story "Colours" by Abdulkadir Rahim.

Abdulkadir Rahim is one of the most talented modern Tajik writers. From the point of view of using phraseological units with adjectival meaning, the story "Colours" occupies a special place among his works. The skill and talent of A. Rahim is especially important in the use of adjectival words with semantic shades for the expressive presentation of ideas and the creation of new colorful stashes of words in this work.

The author of the article attempts to investigate the use of phraseological units with adjectival meaning in the story "Colours" by Abdulkadir Rahim. It should be noted that the proportion of adjectival words in comparison with other parts of speech in the named stories is much greater. This category of words of a language is usually different from other groups by their characteristics. An analysis of the vocabulary of this story shows that in the story "Flowers" by Abdulkadir Rahim, adjectival words were used in a significant number. The writer in this way managed to bring his thoughts to the reader through artistic expression. For example, *Агар таърихи ҷаҳонро меҳондию аҳволи асри ҳозирро медидӣ, меғуфтӣ, ки набераи шаробхорам, набераи сурху сиёҳам, сухани ҳақ меғӯяд* – If you studied the history of the world and learned the condition of the current century, I would say that my **drunken** grandson, my grandson with **red and black colours** telling the truth.

Thus, in the language and style of the arrangement of the story "Colours" by Abdulkadir Rahim are widely used symbols, meaning and target hints. They are used to achieve new speech effects and artistic goals. This way of expression, of course, effectively affects the reader's thinking and spiritual world. From this it follows that the writer, on the one hand, will try to give colloquial forms of expression of a common character, on the other hand, it is inherent in the forms of expression to enrich the literary language.

Keyword: "Colours", A. Rahim, story, adjective, writer, meaning, phraseological units, work, colour, black.

Сведения об авторе: Насруллоев М.Н. – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и информационного обеспечения управления Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: n.muhammad@mail.ru. Телефон: (+992)93-405-52-55.

Information about the author: Nasrulloev M.N.- candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language and information support of management of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E-mail: n.muhammad@mail.ru. Phone number: (+992)93-405-52-55.

ҶАНБАҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ МАҲҲУМҲОИ ҲУНАРМАНДИ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Абдуллоева Г.З.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Диалектизмҳои лексикӣ дар қатори калимаҳои умумиточикӣ як қабати махсуси луғати лаҳҷаҳои маҳаллиро ташкил медиҳанд. Онҳо одатан дар доираи интишори ин ё он гурӯҳи лаҳҷаҳо ё шеваҳои алоҳида ба кор мераванд ва тамоми ҳудуди истеъмоли забони умумимиллиро фаро гирифта наметавонанд. Ин навъи воҳидҳои нутқ дар лаҳҷашиносӣ зери маҳҳуми “калимаҳои хоси лаҳҷа” ё худ ба истилоҳ “диалектизмҳои лексикӣ” шинохтаву тадқиқ карда мешаванд.

Диалектизмҳои лексикӣ, аз як тараф, дар бобати ҷудо намудани як лаҳҷа аз дигар лаҳҷаҳои забон меёра ҳисоб ёбанд, аз дигар тараф, онҳо барои фарқ намудани ин ё он лаҳҷа аз забони адабӣ хизмат мекунанд. Оид ба моҳияту мазмуни диалектизмҳои лексикӣ дар забоншиносии рус олимони кайҳо арзи ақида карда буданд. Дар луғати сечилдаи энциклопедӣ, ки соли 1953 ба таърифи расидааст, истилоҳи “диалектизм” ба таври зерин маънидод шудааст: “Калима ё ифодаҳое, ки ба ин ё он мавзӯ, ё ягон лаҳҷа дахл дошта, дар забони адабии умумихалқӣ дучор намеоянд” [21, с. 547]. Ҳамин гуна як кӯшиш дар ин бобат аз ҷониби мураттибон дар луғати калимаҳои хориҷӣ низ ба назар мерасад: “Диалектизм калима ё маҳҳуме мебошад, ки ба ягон лаҳҷа мансуб буда, дар забони адабӣ ба кор намеравад”.

Натиҷагирӣ аз мазмуну муҳтавои истилоҳи “калимаи хоси лаҳҷа” ба баъд ҳам идома ёфт. Академик Филин Ф. П. соли 1961 собит намуд, ки калимаҳои хоси лаҳҷа ҳавзаи муайяни истеъмол доранд ва онҳоро аз таркиби луғавии забони адабӣ ёфтан мумкин нест. Ӯ мегӯяд: “Агар калима изоглосс (доираи истеъмол)-и муайяни ҳудро надошта бошад, қатъи назар аз муносибати он ба ин ё он қисмати лексика, диалектизми лексикӣ буда наметавонад” [18, с. 22]. Профессор Калинин А.В. менависад, ки “ин (диалектизм- Г.А.) калима, ибора, таркиби овозӣ ё аломати махсуси грамматикӣ, ки мансуб ба лаҳҷа буда, ҳамчун унсурҳои забони адабӣ қабул кардани он мумкин нест» [8, с. 124]. Луғатшиноси маъруф Шанский Н.М. оид ба ин истилоҳ арзи ақида карда, андешаи ҳудро ба таври зерин ҷамъбаст менамояд: “Диалектизмҳои лексикӣ калимаҳое мебошанд, ки дар забони адабӣ роиҷ нестанд” [20, с. 118]. Дар китоби дарсии “Русская диалектология» зимни маънидоди истилоҳи «диалектизми лексикӣ» назари муаллифон ин тавр аст: “Калимаҳои маҳаллӣ, ки решаи онҳо дар забони адабӣ вучуд надорад, ё худ шаклҳое, ки аз решаҳои адабӣ сохта мешаванд ва дар лаҳҷа маънои махсус пайдо мекунанд, диалектизми лексикӣ мебошанд» [12, с. 258]. Мураттибони луғати истилоҳоти забоншиносӣ Розентал Д.Э. ва Теленкова М.А. дар хусуси истилоҳи мазкур чунин ақида доранд: “Номи маҳаллии ашӯву ҳодисотест, ки дар забони адабӣ муодили дигар дорад» [11, с. 96].

Бояд гуфт, ки дар бобати ҷудо намудани диалектизмҳои лексикӣ аз дигар воҳидҳои луғавии забон ба ҳисоб гирифтани таносуби оҳангу маънии калимаҳо ба ашӯву рӯйдодҳои олами воқеӣ ва муносибати этимологии онҳо нисбат ба ҳодисоти табиат дар доираи интишори шеваву лаҳҷаҳо аз омилҳои муҳим маҳсуб меёбад. Блинова О.И. дуруст қайд мекунад, ки “ҳамоҳангӣ миёни воқеаҳо яке аз воситаҳои асосии муносибати ҳамдигарии онҳо дар системаи лексикӣ ҳар як лаҳҷа ба шумор меравад” [2, с. 63].

Аз ин тафсилоти муҳтасар бармеояд, ки диалектизми лексикӣ чунин воҳиди луғавист, ки дар доираи густариши ин ё он лаҳҷа ё гурӯҳи лаҳҷаҳои як шева истеъмол меёбад ва ҳатти интишори он то забони адабӣ ва шеваҳои дигар тӯл намекашад.

Дар лаҳҷашиносии тоҷик умуман истилоҳи “диалектизм” аз нимаи дууми солҳои 50-уми асри XX мавриди истифода қарор гирифт. Дар доираи солҳои 60-уми қарни XX Хромов А.Л. низ аз ин истилоҳ истифода ба амал овард, вале оид ба нишонаҳои

фарққунанда, манбаъҳои пайдоиш ва, умуман, хусусиятҳои диалектизми лексикӣ аз асарҳои онҳо чизе ба назар намерасад» [17, с. 83]. Бештар диалектизмҳои лексикӣ дар доираи лаҳчаву шеваҳо таҳқиқу таҳлил карда мешаванд. Пас аз он ки шевашиносони тоҷик ба мураттаб сохтани луғатҳои лаҳчавӣ машғул шудаанд ва лексикаи лаҳчаҳои алоҳида мавриди тадқиқ қарор ёфт, доир ба ин мавзӯ ғефирҳои ҷолиб ба майдон омадаанд [10, с. 17]. Зеро маҳз дар ҳамин давра забоншиносон тасмим гирифтанд, ки ба таҳқиқу таҳлили диалектизмҳои лексикӣ ва ҷанбаҳои ҳамаҷарафайи ин гурӯҳи калимаҳо амиқтару жарфтар шуғл варзанд. Бахшида ба мавзӯи мазкур, аломатҳои асосӣ, ҳел ва омилҳои зуҳуроти диалектизмҳои лексикӣ дар мақолаи профессор Ғ. Ҷӯраев муфасссал суҳан ба миён оварда шудааст [19, с. 33].

Дар ҳақиқат, дар таркиби луғавии лаҳчаҳои маҳаллӣ диалектизмҳои лексикӣ ҳеле зиёданд ва онҳо яке аз нишонаҳои махсуси лексикаи ҳар як лаҳча ҳисоб меёбанд. Зеро тавассути онҳо лаҳча, аз як тараф, аз забони адабӣ ва, аз ҷониби дигар, аз лаҳчаҳои дигар ҷудо шуда меистад. Бинобар он, дар бобати шинохтани диалектизмҳои лексикӣ бояд ду меёр ҳатман ба инобат гирифта шавад:

1. Иртиботи луғати лаҳча бо забони адабии муосир;

2. Иртиботи луғати лаҳча бо шеваю лаҳчаҳои дигар.

Агар аз ҳамин дидгоҳ ба таркиби луғавии лаҳчаҳои водии Ҳисор назар андозем, метавонем ба воҳидҳои зиёди луғавӣ рӯ ба рӯ оем, ки воқеан, ҳудуди васеи истеъмол надоранд ва изоглосси онҳо аз доираи лаҳҷаи мазкур берун рафта наметавонад. Аммо, баръакси ин, дар лаҳчаҳои водии Ҳисор боз калимаҳоеро низ пайдо кардан мумкин аст, ки доираи истеъмоли онҳо як андоза васеътар аст ва онҳо аз ҳудуди лаҳҷаи мазкур баромада, то лаҳчаҳои ба он наздик рафта мерасанд. Инҳо дар маҷмӯъ, диалектизмҳои лексикӣ мебошанд, ки ба лаҳчаҳои водии Ҳисор дахл доранд.

То нимаи дууми солҳои ҳафтоди асри XX дар лаҳҷашиносии тоҷик зимни пайравӣ бо олимони рус диалектизмҳоро ба навҳои зиёд тасниф мекарданд: диалектизмҳои семантикӣ, диалектизмҳои этнографӣ, диалектизмҳои хосса (дифференсиалӣ), диалектизмҳои фонетикӣ ва амсоли инҳо [10, с. 36]. Аммо баъдтар Ғ. Ҷӯраев ва Ш. Исмоилов дар ифодаи навҳои гуногуни диалектизмҳои лексикӣ танҳо аз ду истилоҳ – «диалектизмҳои лексикии нопурра» ва «диалектизмҳои лексикии пурра» истифода намуданду бас [19, 131]; [5, 7], ки ин ду истилоҳ, ба назари мо, комилан сазовори қабуланд, зеро таҳти маҳфуми онҳо метавон тамоми навҳои диалектизмҳоро, ки муҳаққиқони қаблӣ дар рисолаҳои худ гурӯҳбандӣ кардаанд, муттаҳид сохт. Аз ин ҷиҳат муҳаққиқони баъдӣ низ ин истилоҳотро пазируфтанд ва диалектизмҳои лексикии лаҳчаҳои мавриди тадқиқи худро дар асоси ҳамин ду гурӯҳ ба тадқиқ гирифтаанд [7, 9]; [3, 6]; [4, 7]; [13, 8].

Диалектизмҳои лексикии нопурра дар ифодаи мафҳумҳои соҳаи ҳунармандӣ

Таҳти маҳфуми истилоҳи «диалектизмҳои лексикии нопурра» чунин унсурҳои нутқ дар назар дошта мешаванд, ки онҳо вобаста ба таркиби овозии худ бо забони адабӣ яхела бошанд ҳам, аз лиҳози маънӣ фарқ меkunанд. Яъне, маъниҳое, ки онҳо мефаҳмонанд, ба лаҳча дахл дошта, дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба қор намеравад ва, агар ба қор раванд ҳам, аз доираи лаҳчаҳои ҳамгурӯҳ берун баромада наметавонанд. Ин навӣ диалектизмҳо метавонанд, ки аз ҳисоби ҳам калимаҳои аслии тоҷикӣ ва ҳам калимаҳои иқтибосӣ ба вуҷуд биёянд. Як бахши луғати лаҳчаҳои водии Ҳисор маҳз аз ҳамин гуна унсурҳои нутқ иборат мебошад. Масалан, калимаҳои, **аспак зира**, **қаср**, **қошукча** ҳамин гуна хусусият доранд. Чунки инҳо дар лаҳчаҳои водии Ҳисор, махсусан, дар Қаратоғ на бо он маънии умумитоҷикии худ (аспи хурдак, тухми гиёҳи хушбӯй, қох, қошуқи хурд), балки дар мафҳуми «як қисми асбоби бофандагӣ», «зиреҳи гардан», «асбоби ҷубине, ки барои нишастии арӯсу домод», «пушти токипӯшак» қор фармуда мешаванд:

Аспаки дӯкон шикаста рафтас; **Зир(а)**и харидагема ақу рӯзаки тӯякатба да(р) гарданақат меқунӣ; Зеви келину думод ҳақи **қасрда**; Ҳаму **қошукчи** токипӯшақи мана очи Қудратҷон а(з) латаҳақи ғавсақак дӯз, ки пуштақи сарақамба ҳунуқӣ нарасад.

Ба инҳо монанд, мегирем вожаҳои **фатела**, **жижак** ва **кокулдорақ**, ки дар забони адабӣ якумӣ дар маънии “ресмони ғафси пахтагӣ дар чароғи пилтасӯз”, дуҷумӣ дар маҳфуми “асбоби мусиқӣ”, сеҷумӣ ба маънии “духтари гесудор” ба кор мераванд. Аммо дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор калимаи **фатела** дар маънии “ғалтаки маҳсусе, ки дар он зардӯзон зар мепечонанд”, **жижак** дар ифодаи маҳфуми “кафше, ки чармгарон барои арӯсон омода месозанд” ва воҳиди луғавии **кокулдорақ** моҳиятан дар маънои “наъи қанде, ки қанодон омода месозанд” мавриди истифода қарор мегиранд: **Фателая**, ага(р) а(з) чӯви бесифат тайёр кунан(д), зар да(р) вай намечаспад; Арӯс ҳамон кафшҳои ғижакашро пӯшад имрӯз; Оғеш, ду-се кило қанди **кокулдорақ** биёред, **меҳмон мебиёд**.

Ба ин гурӯҳ боз калимаҳои **қавза** ва **мурғакро** низ дохил намудан мумкин аст, ки маънии луғавии онҳо дар забони адабӣ “чизе, ки дар мушт ҷо шавад” ва “ҷӯча, мурғаки майда” мебошад. Вале дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор онҳо таъддили маънӣ намуда, **қавза** маҳфуми “андоваи даҳони дудбарои хона” ва **мурғак** маънии умуман “дудбаро”-и печкаи кулолӣ ифода мекунанд.

Мисли ин вожаҳои **қулфак**, **печак**, **чок**, **пари паша**, ки маънии луғавии онҳо дар забони адабӣ ба ҳама маълум аст, дар лаҳҷаи мазкур таъддили маънӣ қардаанд: вожаи якум ба маънии “матой чоркунҷаи хурде, ки барои танг наомадани остини курта васл қарда мешавад”, калимаи дуҷум ба маънии “як навъи қанд”, воҳиди луғавии сеҷум дар ифодаи маҳфуми “дарз, либоси дӯхтанӣ”, ибораи чорум ба маънии “як навъи алоҷаи гаронбаҳое, ки бофандагони маҳаллӣ истеҳсол менамоянд”, ба кор мераванд: Бе **қулфак** курта(а)м танг омадаст; **Печака** а(з) магазин харидам; Да(р) хона чок дӯхта шиштас; Алоҷ(а)и Пари паша хеле қимат будас.

Бояд қайд кард, ки доираи густариши иддае аз диалектизмҳои навъи боло як андоза васеъ аст ва онҳо ғайр аз лаҳҷаҳои водии Ҳисор дар баъзе лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ низ дучор меоянд. Ба ин гурӯҳ воҳидҳои луғавии **печак**, **қулфак**, **чокро** нисбат додан мумкин аст.

Диалектизмҳои лексикии пурра. Диалектизмҳои лексикии пурра чунин гурӯҳи вожаҳое мебошанд, ки аз рӯи шакли фонетикиву маънии луғавии худ ба ин ё он лаҳҷа дахл дошта, маънои онҳо дар забони адабӣ ва дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ қор фармуда намешавад, агар қор фармуда шавад ҳам, доираи интишори онҳо ҷандон васеъ нест ва аз ҳудуди лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ берун барои мада наматавонанд. Ин навъи вожаҳо як қисмати асосии луғати ҳунармандии лаҳҷаҳои водии Ҳисорро ташкил дода, дар забони адабӣ мафҳумҳое, ки онҳо ифода мекунанд, муодили дигар доранд.

Диалектизмҳои лексикии пурра дар тамоми соҳаҳои зиндагии мардуми водии Ҳисор ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, мо онҳоро ба таври зерин метавонем гурӯҳбандӣ намоем:

1. Калимаҳое, ки мафҳуми предметӣ доранд. Ин навъи калимаҳо тамоми тарафҳои рӯзгори мардуми Ҳисорро дар бар мегиранд:

1.1. Калимаҳое, ки ба ҳунари пазандагӣ марбутанд: *ӯғурчагӣ* (пиёзу гашничи кӯфташуда), *тигма* (ҷакаи дар ҳалта кабутию занҷабил қардашуда), *бӯламоқ* (як навъи атола), *гунгина* (гандумҷӯшак), *салача* (ҳамири тасма–тасма буридашудаи дар равшан бирёнкарда), *кӯча* (як навъи хӯрок), *биринҷова* (шавла), *сақичак* (ҷаспидагии суманак дар таги дег), *қасмоқ* (оши дар таги дег ҷаспидагӣ), *таргарфа* (шакароб бо нони тунук).

1.2. Номи либосҳо, асбобҳои ороиш ва зебу зинат: *пашиақишиши*, *дастнарасон*, *барача*, *ови равон* (номи матоъҳо), *қасаба* (як навъи тоқӣ), *гулабанд* (гарданбанди бофташуда аз муҳраи гарди ҳазина), *сарпоча* (шерозпоча), *пешонибандак* (рӯймолча), *дасмолак* (дастрӯймол), *сарсӯзанак* (сӯзанаке, ки рӯймоли тунукро дар болои тоқӣ нигоҳ медорад).

1.3. Номи асбобҳои рӯзгоре, ки кӯлолон ва оҳангарон тайёр менамоянд: *ҷучамӯш* (шӯрбокашак), *қандов* (шоҳкоса), *гуловӣ* (табақи ҷуқури оҳанӣ), *лайлогу/ ядаста* (зарфи оҳанин дастадори обрезӣ), *чаламчин* (косаи дастшӯй), *сархурма* (хурмаи қалони сафолин), *қулқулак* (кӯзаи сафолине, ки гардани дарозу борик дошта, барои хунук нигоҳ доштани об истифода мебаранд), *қӯғичахушток* (хушпулаки сафолине, ки дар шакли кӯзачаи хурд омода қарда шудааст).

2. Калимаҳое, ки маҳфуми ғайрипредметӣ доранд. Ба ин гурӯҳ силсилаи вожаҳое дохил мешаванд, ки сифат, аломат, хислату хусусият, амалиёти одамону ҳайвонот ва маҳфумҳои абстрактро ифода менамоянд:

2.1. Калимаҳое, ки сифати ашёҳои гуногуни хунарманд истехсол кардари ифода менамоянд: *ачала-бачала* (нақши қачу қилеб), *ялак-юлуқ* (алочаи пурчило), *сим-сим* (рӯймоли аз нахҳои сунӣ бофташуда).

2.2. Калимаҳое, ки маҳфуми амалу ҳаракатро дар бар мегиранд. Инҳо, аслан, феълҳои мебошанд, ки ду шакл доранд: шакли сода ва таркибӣ:

2.2.1. Феълҳои сода: *гуловидан* (баҳра гирифтани аз ашёи тайёркардашуда), *қирондан* (тоза кардани пашм), *таровондан* (рангро аз алоча дур кардан).

2.2.2. Феълҳои таркибӣ. Инҳо, асосан, феълҳои таркибии номинанд, ки чӯзӣ номини онҳо хусусияти лаҳҷавӣ дорад: *ранг задан* (баромадани ранги алоча), *шахиӯл шудан кар(д)ан* (дурушт баромадани матои алоча), *қовок шудан* (назм шудани пахта ҳангоми ҳангоми сафедкунӣ), *даста мондан* (мондани шохҷаҳо дар таги кирмак барои танидани абрешим), *пӯпак рехтан* (тайёр намудани пӯпак барои тоҷӣ), *бод гирифтани* (амале, ки ҳангоми шерозгирии чома ба сомони расонида мешавад), *даҳани фаранг кар(д)ан* (барои рангро хуб қабул кардани матои алоча, аввал онро дар моддае, ки «даҳани фаранг» ном дорад тар мекунам), *зӯғута кар(д)ан* (печонидани риштаҳо дар асбоби бофандандагӣ), *лос задан* (бо лосҷӯб суфта кардани риштаи абрешимӣ), *авр мондан* (нақш мондан дар матои алоча), *найча кар(д)ан* (дар ғалтак печонидани риштаҳо), *ҳалочӣ кар(д)ан* (аз пундони тоза кардани пахта), *кучукак бастан* (аз шона накардан ҳаспида пашми ғӯспанде, ки аз пашми он риштаи пашми мересанд), *торс - торс ҷағидан* (қафидани табақи ҷӯбин).

Дар феълҳои таркибии номӣ феъли ёридиҳандаи кардан ҳамеша дар шакли лаҳҷавии қаран ба қор меравад.

2.3. Калимаҳое, ки ба қенақ, андоза ва вазн мансубанд: *я мисқол* (4, 68 гр), *этимак* (2 кг, 90 гр), *мисқинақ* (46 гр), *я қулоч* (як метр), *я арасот*, *я галла* (бисёр), *я пут* (як пуд), *я этак* (як ҳалта), *я қодир*, *я қувол*, *я қанор* (ниҳоят бисёр), *туна* (тонна), *сенер* (сентнер), *гектор* (гектар).

Диалектизмҳои лексии қурра вожаба ба ҳатти интишори худ аз якдигар фарқ мекунам. Ин фарқият дар он зоҳир мегадарад, ки як қисми онҳо танҳо дар маҳдудии лаҳҷаҳои ин мавзеъ ба қор мераванд, аммо қисми дигар аз доираи ин лаҳҷа барои мада, дар баъзе аз лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ истеъмол меёбанд.

Дар воқеъ, ин ҳодиса хеле маъмул аст ва дар ҳама шеваву лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба назар мерасад. Аз ин рӯ, дар тадқиқоти баъзе олимони онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо карда шуда, таҳти номи «диалектизмҳои лексии муҳолиф» ва «диалектизмҳои лексии ғайримуҳолиф» мавриди тадқиқ қарор гирифтаанд [5, 7]. Дар мақолаи мо низ диалектизмҳои лексии қурра дар иртибот ба ҳамин ду гурӯҳ тадқиқ карда мешаванд.

Ба гурӯҳи якум диалектизмҳои дохил мешаванд, ки доираи истеъмолашон васеъ буда, дар як қисми лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ ҳам қор фармуда мешаванд. Масалан, вожаҳои *пиёва*, *лақов*, *буҳча*, *ҷавқандӣ*, *дедонқалон*, *қадокқар*, *қуртаи иҷовӣ*, *танови берашумӣ*, *ташновии сафолӣ*, *мелок*, *алочаи бирешумӣ*, *ҷаҳдеги сафолӣ*, *лозимии шохӣ*, *мошқичирӣ*, *ширбат*, *загерӣ* дар лаҳҷаҳои Ҳисор, Қонибодом, Рашт, Қӯлоб низ ба қор мераванд [15, 7]; [5, 6]; [3, 8]; [13, 23].

Ба гурӯҳи дуюм диалектизмҳои мансубанд, ки доираи интишорашон маҳдуд аст ва аз мавзеъҳои паҳншудаи лаҳҷаҳои водии Ҳисор берун рафта наметавонанд: *парии пашиа* (навъе аз алоча), *зоғак* (қисми дуқони бофандагӣ), *нақши ачал-баҷал* (қачу қилеб), *қӯрақӣ* (навъи фатир), *мулоймақ* (шавла), *гунгина* (навъе аз хӯрок), *қӯча* (навъе аз хӯрок). Дар лаҳҷаи Тағнов ин вожаҳо диалектизмҳои *данғича* ва *далда*, дар баъзе лаҳҷаҳо бошад, воҳиди луғавии *қашқ* бадал месозанд [3, 53].

Боёд ҳаминро қайд намоем, ки бештари диалектизмҳои ифодакунондаи соҳаи хунармандиро дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор қалимаҳои иқтибосӣ низ ба қашм мерасанд:

1. Унсурҳои арабӣ: *касби авлодӣ* (пешае, ки аз гузаштагон мондааст), *марҷон* (навъе аз муҳра), *муҳра* (орошиши занон) ва ғ.

2. Унсурҳои турки-ӯзбекӣ: *қотурма* (навъе аз чалпак), *қалама* (нони варакии дар равшан бирён шуда) кўрмоқ, (омехтаи қаймоқ ва чурғот), қайла *қайиштупа* (як навъи хўроки ҳамири), *ялоғуи мисин* (обрезаки), *чапон* (чома), *тўпӣ* (тоқӣ), *бойхотун* (навъе аз матоъ), *тўкма тукул* (навъе аз матоъ) ва ғ.

3. Унсурҳои русӣ-байналмилалӣ: *тўр* (*тюл*), *гирбишин* (крепдешин), *истанок* (станок), *малмалот* (мармелад), *пичинак* (печенье), *артил* (ателье), *шулковой* (шёлк), *шарфак* (шарф), *касинка* (косинка) ва ғ.

Ин унсурҳои иқтибосӣ бар асари тағйироти овозӣ ва қисман ба ҷиҳати пайдоиши маъноҳои лаҳҷавӣ дар онҳо имрӯз ҳамчун диалектизми лексикӣ шинохта мешаванд.

Қонунҳои дохилии инкишофи лексикаи ҳуди лаҳҷаҳои мазкур. Тараққӣ кардани соҳаҳои ҳунармандӣ боиси пайдо шудани вожаҳои гардиданд, ки фақат хоси ин лаҳҷаанд. Инҳо чунин гурӯҳхоро дар бар мегиранд:

1. Соҳаи бофандагӣ: *зугўтакунӣ* (печонидани ришта), *маштут* (танидани риштаҳои бофандагӣ), *алчимбар* (матои сербар), нахбанд (нахҳои кандашударо мебандад), *косгул* (гули калон), *зоғак* (як қисми дўкон), *парипаша* (як навъи алоча), *рўзи тайёр* (номи нақш), *каловакор* (шахсе, ки ришта калоба мекунад ва риштаҳои ресидаро шустану хушк карда, барои дўхтан ё бофтан омода месозад).

2. Соҳаи дўзандагӣ: *дилак* (нусхаи пешаи курта), *гирвочи дандонакдор* (як навъи гиребони курта), *торичимиликӣ* (гулдўзии тори чодари арӯс), *ойнахалта* (ҳалтача барои нигоҳдории оина), *қулвоқча* (ҳалтача барои нигоҳдории китоб), *оча-бача* (ҷойнамози дар шакли давра гулдўзӣ кардашуда), *қошуқча* (пушти токипўшак).

3. Соҳаи чармгарӣ: *кемухт* (як навъи чарм), *ғижас* (кавши арӯсон), *шипак* (кафши пошнапасти), *тўқумдўз* (кухнадўз), *тулумдўз* (шахсе, ки ба тулумдўзӣ машғул аст).

4. Соҳаи қаннодӣ: *парварда* (набот), *чилчўв* (чўби спиралшакле, ки барои расонидани беҳ истифода мешавад), *пўпакдорак* (як намуди қанде, ки қоғазашро ба мисли пўпак мебуранд), *хурўсак* (қанде, ки шакли хурўсро дорад), *қаллақанд* (қанди калон).

5. Соҳаи оҳангарӣ: *осмончирог* (чароғе, ки дар тори хона меовезанд), *шайтончирог* (як навъи чароғ), *сиёҳчирог* (чароғи сиёҳ), *пайтеша* (тешае, ки тавассути он пай гузошта мешавад), *лосчўв* (сихи оҳание, ки тавассути он риштаро маҳин мекунанд), *каҷқорд* (корде, ки маснуоти кулолиро тарошида рост мекунанд).

6. Соҳаи кулолӣ: *кўғичахушток* (як навъи бозичаи кўдакона), *тавоқи қаймоқмонӣ* (табақ барои гирифтани қаймоқ), *қулқулак* (кўзаи гарданборики дароз), *аспакчўб* (як қисми дўкон), *қулолхона* (ҷои кулолгарӣ).

Бояд қайд кард, ки вобаста ба қонунҳои дохилии лаҳҷаҳои водии Ҳисор барои ифода намудани як маҳфум якчанд калима ба кор меравад, ки бо ин роҳ бандҳои синонимӣ пайдо мешаванд: *гирвончадор*, *яқадор*, (гирвончадор); *танов*, *арғамчин*, *респон*, *канав* (банд); *корсон*, *тағора*, *лаганд* (зарфи калон); *лозимӣ*, *шалвор*, *эзор* (почома); *бетонак*, *кастурул*, *каталак* (зарфи хўроқбарӣ); *сепушка*, *кале*, *зира* (гарданбанд) ва ғ.

Қонуну қоидаҳои лаҳҷавӣ чунон устуворанд, ки баъзан вожаҳои меъёриро ба худ мутобиқ месозанд. Дар ин маврид унсурҳои забони адабӣ ё ба тағйироти фонетикӣ гирифта мегарданд, ё маънии лаҳҷавӣ пайдо мекунанд:

а) Ба тағйироти фонетикӣ дучор мешаванд: *ҷума* (чома), *осмончирог* (осмончароғ), *ови равон* (навъе аз матоъ), *карам* (кардам), *нўмол* (рўймол), *берашум* (абрешим), *гулов* (ранги гулоб) ва ғайра.

б) Маъноҳои лаҳҷавӣ пайдо менамоянд: *очабача* (ҷойпўши калон ва хурд), *зиҳак* (шерози почома), *кўча* (як навъи хўроқ), *қандов* (шоҳкоса), *дастак* (остинча), *қарс* (рўймол), *кунгура* (нақши сўзанӣ) ва ғ.

Оид ба вожаи кунгура забоншинос Ҳалимиён С. чунин иброз намудааст: “Кунгур ё кунгура гуфта қисми болоии девори қалъа ва қасрхоро меномиданд, ки он ба таври дандона сохта мешуд” [16, с. 108].

Инкишофи забоншиносии тоҷик дар айни замон тақозо менамояд, ки луғати лаҳҷаҳои маҳаллӣ ҳар чӣ қадар ба таври васеъ мавриди тадқиқ қарор гирад ва аз захираи он ҳамин гуна калимаҳо бисёртар гирд оварда шаванд, зеро маҳз чунин калимаҳо дар бобати тараққӣ намудани лексикаи забони адабии муосири тоҷик метавонанд муттақо бошанд. Устод Садриддин Айни ин рӯйдоди воқеиро ба инобат гирифта, дар вақташ нигошта буд, ки «ҳазинаи забони халқ ҳанӯз дарбаста ва дастнорасида истодааст. Аввалин вазифаи ташкилотхое, ки дар ин соҳа кор мекунад, ин ҳазинаро кушодан ва луғатҳои зиндари аз байни халқ ғун карда бо як тадқиқи илмӣ онҳоро ҷоп намудан ва ба ин восита забонро, чунон ки тараққиёти имрӯза талаб мекунад, васеъ намудан аст» [1, с. 20].

Ба ин тариқ, чунон ки дида шуд, диалектизмҳои ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор, аз як тараф, бо забони адабии тоҷик умумият дошта бошад, аз тарафи дигар, ба дараҷае аз он тафовут дошта, сарчашмаҳои пайдоиши худро доро мебошанд.

Адабиёт

1. Айни С. Забони тоҷикӣ. - Ахгари иқилоб.- Душанбе, 1974.- С.105-114.
2. Блинова О.И. Язык художественной произведений как источник диалектной лексикографии. Тюмень, 1985. - 100 с.
3. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов.- Душанбе, 2012.- 208 с.
4. Замонов З. И. Лексика даштиджумского говора таджикского языка. – АКД. - Душанбе, 2009. - 19 с.
5. Исмоилов Ш. Лексика Каратегинского говора (дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук). - Душанбе, 1982.- 203 с.
6. Исмоилов Ш.Баъзе масъалаҳои таълими забони тоҷикӣ дар мактаб.-Душанбе,1994. - 96 с.
7. Кабиров М. Лексика говоров таджиков Чирчика Ташкентской области республики Узбекистан. – АКД. - Душанбе, 1995. - 18 с.
8. Калинин А.В. Лексика русского языка. М., 1966. - 329 с.
9. Луғати шеваи ҷанубӣ (макети ҳарфи «д»). Мураттибон: Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ.- Душанбе, 1971. - 75 с.
10. Максудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. - Душанбе, 1977. - 160 с.
11. Розенталь Д.Э., Теленкова М. Словарь-справочник лингвистических терминов. - М., 1976. - 196 с.
12. Русская диалектология. - М., 1972. - 207 с.
13. Сангинова Р. 15. Сангинова Р. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Конибодом. - Душанбе, 2017. - 198 с.
14. Словарь иностранных слов. - М., 1954. - 701 с.
15. Успенская Л.В. Каратагский говор таджикского языка. - Сталинабад, 1956.-126 с.
16. Халимиён С. Лексикаи касбу ҳунар дар осори Сайидой Насафӣ. - Душанбе 2014.- 152с.
17. Хромов А.Л.Говоры таджиков Матчинского района.ТР-и Ан тадж. ССР, т. 7.- Душанбе, 1962. - 215 с.
18. Филин Ф.П. Проект словаря русских народных говоров.- М.-Л., 1961. – 230 с.
19. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон. – Душанбе, 1975. – 227 с.
20. Шанский И.М. Лексикология современного русского языка. – М., 1972. – 186 с.
21. Энциклопедический словарь в 3-х томах, т.1, ГИС, 1953. - 547 с.

ҶАНБАҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ МАҲУМҲОИ ҲУНАРМАНДИ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар мақолаи мазкур оварда шудааст, ки диалектизмҳои ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор, аз як тараф, бо забони адабии тоҷик умумият дошта бошад, аз тарафи дигар, ба дараҷае аз он тафовут дошта, сарчашмаҳои пайдоиши худро доро мебошанд.

ки ҳангоме ки суҳан оид ба диалектизмҳои луғавӣ меравад, зарур аст, мо ду меъёрро ба ҳисоб гирем. Инчунин, гуфта шудааст, ки дар раванди таҳқиқоти диалектизмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ҳунармандӣ мо муайян сохтем, ки он ҳо ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: 1) диалектизмҳои лексикӣ нопурра; 2) диалектизмҳои лексикӣ пурра.

Дар зер истилоҳи «диалектизмҳои лексикӣ нопурра» калимаҳои фаҳмида мешаванд, ки аз ҷиҳати талаффуз бо забони адабӣ як буда, аз ҷиҳати маъно тафовут доранд. Аз рӯи қоида ин намуди калимаҳо калимаҳои мебошанд, ҳосил як лаҳҷаи муайян ва гурӯҳи лаҳҷаҳои, ки ҳудуди интишорашон маҳдуд аст, дохил мешаванд. Масалан, калимаҳои қошукча (қошуқи хурд), зогак (зоғи хурд), зира (маводи хушбӯӣ барои хӯрок) дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор маъноҳои умумиточикӣ нашоа ба маъноҳои «қисми пушти тоқие, ки қалонсолон мепӯшанд», «қисми дукон», «занҷир». Муаллиф бо таҳлилҳои исбот менамояд, ки ба диалектизмҳои лексикӣ пурра, асосан, калимаҳои дохил мешаванд, ки ба соҳаи ҳунармандӣ марбутанд: очабача (сузане), қасоба (тоқӣ), мулоймак (навӣи хӯрок).

Диалектизмҳои луғавӣ ифодакунандаи мафҳумҳои ҳунармандӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор сарчашмаҳои барои гуногун доранд.

Калидвожаҳо: лаҳҷа, шева, диалектизм, ҳунармандӣ, водии Ҳисор, забони адабӣ, калимаҳои умумиточикӣ, калимаҳои иқтибосӣ.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДИАЛЕКТИЗМОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ РЕМЕСЛЕННЫЕ ПОНЯТИЯ В ГОВОРАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В данной статье говорится, что диалектизмами называют лексические единицы характерные для территориального или социального диалекта. Автор отмечает, что когда речь идёт о лексических диалектизмах необходимо учитывать два критерия: а) связь исследуемого говора с литературным языком; связь исследуемого говора с другими диалектами. В процессе исследования выяснилось, что на основе этих критериев диалектизмы обозначающие ремесленную отрасль, бывают двух видов: 1) неполные лексические диалектизмы; 2) полные лексические диалектизмы.

Под термином «неполные лексические диалектизмы» подразумеваются слова, идентичные по звуковому составу со словами литературного языка, но отличающиеся от них по семантическим признакам. Как правило, такие слова являются принадлежностью какого-либо определенного говора или группы говоров, то есть их локальное распространение ограничено. Например, слова қошукча (чайная ложка), зогак (ворона), зира (приправа) в говорах Гиссарской долины имеют не общетаджикское значение, а означают «заднюю часть тюбетейки, которую носят только пожилые», «часть станка», «цепочка».

Автор анализирует и доказывает, что к полным лексическим диалектизмам в основном относятся слова относящиеся к ремесленной отрасли: очабача (сузане), қасоба (тюбетейка), мулоймак (вид блюда).

Лексические диалектизмы, обозначающие ремесленную отрасль в говорах Гиссарской долины, имеют разные источники происхождения.

Ключевые слова: говор, диалект, диалектизм, ремесло, Гиссарская долина, литературный язык, общетаджикские слова, заимствованные слова.

ETHNO-LINGUISTIC ASPECTS OF THE DIALECT MEANING OF CRAFT TERMS IN THE DIALECTS OF HISSAR VALLEY

This article states that dialects are lexical units that are characteristic of a territorial or social dialect. The author notes that when it comes to lexical dialects, two criteria must be taken into account: a) the connection of the studied dialect with the literary language; and the connection of the studied dialect with other dialects. And also to make a reservation that in the course of the study of dialectisms denoting the craft industry on the basis of these criteria, it was found that lexical dialectisms are of two types: 1) non-field lexical dialectisms; 2) full lexical dialectisms.

The term "incomplete lexical dialectics" means words that are identical in sound composition with words of a literary language, but differ from them in semantic features. As a rule, such words belong to a particular dialect or group of dialects, that is, their local distribution is limited. For example, the word coluccia (teaspoon), zohak (crow), cumin (seasoning) in the dialects of Hissar valley have not oblacinska value, and means "back one part of skullcap, which are only pozhela", "part of machine", "chain".

Author analizami proves that to full lexical dialectisms are mostly words referring to craft otrasly: acabada (the suzano), Asaba (tyubiteyka), Alimak (type of dish).

Lexical dialectisms denoting the craft sector in the dialects of the Hissar valley have different sources of pronunciation.

Keywords: *dialect, dialect, dialect, craft, Hissar valley, literary language, common Tajik words, loan words.*

Сведения об авторе: *Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна* – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и информационного обеспечения управления Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 917116426, 2329190.

Information about the author: *Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna* – candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language and information support of management of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)917116426, 2329190.

Важной составной частью ономастического пространства художественного произведения является топонимическое пространство. Топонимическое пространство наряду с другими разрядами поэтонимов выступает под системой общей образной системы художественного произведения, с одной стороны, а с другой отражает специфику авторского творчества, жанровых и стилевых различий, соотнесённость содержания художественного произведения с эпохой изображения и времени создания произведения.

Топонимы в поэзии Носира Хусрава составляют основную часть поэтонимов его поэтических произведений. Топонимическое пространство имеет полевую структуру, в которой выделяются ядро и периферию.

Топонимы, как и другие поэтонимы входящие в определённое семантическое поле, более конкретно раскрывают свои признаки, одновременно сохраняя определённую экспрессивно-лексическую связь с поэтонимами других ономастических полей в границах единой системы ономастического пространства.

Наиболее многопланово топонимические поля представлены в касыдах Носира Хусрава, в которых широко используется религиозная, историческая и языковая информация. Это такие микрополя топонимических названий обширных географических понятий, как континенты, названия стран, городов, морей, рек, родников, гор, названия мифических природно-географических объектов и т.п.

Географические названия являются составной частью истории народа и возникают на различных стадиях общественного развития.

Названия сохраняют различную информацию по истории народа и его языка, а также отражают исторические события народа. В то же время географические названия составляют специфическую часть словарного состава языка и способствуют объяснению многих вопросов истории и развития языка.

Система топонимов поэзии Носира Хусрава по топонимическим видам состоит из: ойконимов, полионимов, астионимов, хоронимов, оронимов, гидронимов, гадонимов и т.п.

В поэзии Носира Хусрава топонимы по употреблению количественно стоят на втором месте после антропонимов.

Стоит отметить, что при изучении топонимической лексики поэзии были выявлены три пласта географических объектов: реальные, религиозные и мифические топонимы:

Под реальными топонимами подразумеваются названия, которые обозначали реальные географические объекты. Среди реальных топонимов выделяются:

а) исторические названия, которые засвидетельствованы в письменных источниках; *Чинистон (Китай), Мочин (Китай), Хабаша (Эфиопия), Шинчон (Син Цзян), Шом (Сурия), Тироз (Тараз);*

б) названия, которые в настоящее время употребляются в качестве топонимов, обозначающих определённые физико-географические объекты. *Хуросон (название провинции в Иране), Самарканд (город в Узбекистане), Ироқ (Республика Ирак), Бадахшон (название области в современном Афганистане и Таджикистане), Шугон (название района в ГБАО), Юмгон (названия местности в Афганистане), Ямг (название селения в Ишкашимском районе ГБАО), Кобул (столица Исламской Республики Афганистан), Зобул (исторический регион в юго-восточном Иране), Багдод (столица Ирака), Мозандарон, Макка, Бухоро (древний город в Узбекистане), Рум, Чин, Қошғар, Қубодиён, Эрон (исламская республика Иран), Миср (Египет - страна в Северо-Восточной Африке) т.п.*

По назначению топонимических объектов всю сумму топонимов поэзии Носира Хусрава можно рассматривать по следующим группам:

1. Названия стран, городов, регионов и областей

Подобные названия в настоящее время обозначают страны, или во времена Носира Хусрава они обозначали какую-либо территорию, но сегодня локализованы для обозначения отдельной конкретной административной единицы.

Чин (Китай) – название страны, официальное название Китайская Народная Республика [14, 540]. Имеет широкое употребление и в 24 случаях использовано это название в касыдах. Слово *Китай* по общераспространенной версии происходит от имени Китай, которое возникло от названия протомонгольской группы кочевых племён и Маньчжурии – киданей (китаев). В 907 году они захватили северный Китай и основали в нём свою династию Ляо. В XII – XIII веках их место занимали другие кочевники чжурчженей и монголы, однако этноним их предшественников закрепился как топоним Северного Китая. Благодаря Марко Поло это название в форме «*Китау*» попало в средневековую Западную Европу, вытеснив латинское *China* (*China*). Отсюда оно перешло в большинство славянских языков, где превратилась в «*Китау*». На Западе изредка употребляется как поэтическое название «*Китай*» [16].

В таджикском языке классической литературы название Китая стало употребляться в форме *Хитой, Хито, и Хутан*:

*Биштобу биҷӯй роҳи ин бог,
Гар нест, магар ба Чину Мочин* [11, 14].

Поторопись и ищи дорогу этого сада // Нет ли его в Чине и Мочине.

Чинистон – другое название Китая, которое редко встречается в таджикско-персидской литературе, однако засвидетельствовано в деревноперсидских текстах. В данном случае выступает как топонимический неологизм в творчестве Носира Хусрава.

*В-аз хубғуломон ҳама Хуросон,
Чун буткадаи Ҳинду Чинистон шуд* [10, 167].

И от хороших рабов весь Хорасан // Стал как буддийский храм Индии и Китая.

Мочин – другое название страны Китая. По мнению видного иранского лексикографа Деххуда слово Мочин в языках санскрита означает название страны Китая, в языке хинди оно означает «большой», «великий», в персидской литературе Чин означает Восточный Туркестан, а Мочин означает «Большой Китай» [1, 13].

*Чини ту зоҳиру Мочин, бамасал, ботин,
Ту ба Чин будиву мондаст туро Мочин* [11, 73].

Ваш Чин тело, а Мочин как будто душа // Ты был в Чине и остался тебе Мочин.

Турк – из этого корня сегодня происходит название страны Турция (*Турция*). Основоположник тюркского государства был Осман, поэтому иногда это государство называют Османским государством или Османской империей.

Видный венгерский тюрколог А. Вамбери полагает, что термин турк связан с глаголом *тура* в значении «родиться» и слова *турук* и *турк* означают «живой», «человек». В. В. Бертольд слово «*турк*» считает политическим термином. Некоторые исследователи в слове турк видят значение «головной убор», даже считают слово *турк* не в значении названия народа, а это слово как будто указывает на степные грабительские банды и отсюда термин *турк* объясняют в значение «дикий» [16].

Академик А.К. Кононов слово *турк* считает форму множественного числа и видит в нём значение «аристократия»:

*Гар Рум бад-ӯ супорию гар Турк,
Шоҳаниаи Рай кунӣ гуломаширо?* [10, 75].

Если отдашь ему Рим и Турк // Сделаешь царя Рая их рабом.

Ирок (Ирак) – название страны на Ближнем Востоке [8, 1166].

Шом – название страны, которая находилась на территории нынешних стран Урдун, Сирии, Ливан и Израиль. Название Шом связывают с Сом бини Нұх, где в слове Сом согласный *с* перешёл в *ш*. Имеется и другая версия толкования данного названия.

Согласно сведению «Муджам-ул-Булдон» первоначальная форма названия была *Ошомини* арабы в сокращенной форме его называли *Шом* в значении «земля», «шахмат» т.е. «белый», «красный» и «чёрный» также слово *Шом* может означать «хол»[3 - 42].

Миср – название страны Египта [1, 571].

Шом кунӣ тамаъ, чу гирӣ Ироқ,

Мисрат пеш аст, чу рафтӣ ба Шом [10, 632].

Желаешь заполнить Шом, тогда завладей Ираком // Египет пред тобой, а ты ушёл в Шом.

Кобул (Кабул) – название оазиса Кабула и города Кабула – столица Исламской Республики Афганистан [6, 1487].

Сиюду дуррам, ки суи кард замона,

Сахт кучо гардад аз ҳалилаи Кобул? [10, 537].

Тридцать три зубов, которые ослаблялись от жизни // Как окрепнут от обмана Кабула.

Юмгон - название местности в Афганистане, где поэт провёл 20 последних лет своей жизни и создал большинство своих произведений. Благодаря творчеству Носира Хусрава данное название получило широкую известность в исторических и филологических источниках.

Историко-этимологическому толкованию топонима Юмган посвящена отдельная статья профессора Н. Офаридаева. Топоним Юмгон // Ямгон образован от основы *Ямг* и топоформанта - *он*. Основа топонима *Юмг* // *Ямг* связана с именем древнеиранского царя *уита* / *уата*– с которым связано широко известное имя в персидско-таджикской литературе - чамшед (Джамшед).

С названием *Юмгон* // *Ямгон* связаны другие названия в Таджикском и Афганском Бадахшане с различными фонетическими изменениями:

Ямг – название селения в Ишкашимском районе ГБАО;

Ямчун – название селения в Ишкашимском районе ГБАО;

Ёмҷ // *Йӯмҷм* – название селения в Шугнанском районе ГБАО;

Емҷ – название селения в Рушанском районе ГБАО.

Агар хор асту бемиқдор Юмгон,

Маро ин ҷо басте изз асту миқдор [10 – 311].

Хотя Юмган не так большой и популярный // Я здесь нашел большое уважение популяриность.

Макка, Мағориб (Мекка) – название священного для мусульман города в Саудовской Аравии. Месторождения пророка Мухаммеда, где он начал свою проповедь. Мекка была центром буддистов, Мухаммед его превратил в священный центр Ислама. В настоящее время Мекка является центром исламского паломничества – Хадж: [3, 68].

Старое название города *Мағориб* в древнеарабском языке означало «место пожертвования».

Арабские исследователи отмечают, что *Мекка* раньше читалось *Бакка*. Письменные памятники свидетельствуют, что *Бакка* выражает значение «большое мероприятие», «сборище», «толпа».

В словаре «*Гиёс-ул-лугот*» слово *Бакка* объясняется как привычное название *Маккаи музама* (*Мекки озарённый, светлый*). Следует, отметить, что *Мекка* в Древней Аравии считалась как центр религии и торговли.

Омада сӯи Макка аз Арафот,

Зада лаббайки умра аз танъим [10, 538].

Пришёл в сторону Мекки из Арафата...

Хутан // Хито – название города в Китайском Туркменистане. В таджикско-персидской литературе под названием Хутан понимали северо-восток Китая. В исламских источниках названия Хутан, Хито означает северную часть Китая, которую также называли Китайский Туркестан [8, 475].

Барбар – название города в Судане [7, 252].

*Хар як ба яке роҳи дигар кард ишорат,
Ин сӯи Хутан хонд маро, он сӯи Барбар [10, 372].*

Каждый показал друг другу разную дорогу // Один показал в сторону Хутана другой в сторону Барбара.

Ҳичоз – название региона на западе полуострова Аравии. В регионе находятся исторические города Мекка и Медина [7,455].

*Части аз меҳнату балои Ҳичоз,
Раста аз дӯзаху аз обиали [10, 538].*

Сбежал от трудностей и грехов Хиджаза // Сбежал из ада и от суда Божьего.

Бадахшон (*Бадахшан*) – название области в современном Афганистане и Таджикистане. В Бадахшане с древнейших времён добывали драгоценные камни, которые в литературе известны под названием Лаъли Бадахшон «Бадахшанский рубин» [7, 247]. Название провинции было дано Сасанидам, образовано от слова *badaxsh* (их официальный титул). По другой версии названия происходит от авест. *Pat*-«высота», «вершина».

Следует отметить, что вопросу происхождения этого названия уделяли внимание отечественные и зарубежные учёные А. Вамбери, И Маркварм, В. В. Бартольд, А. Дехудо Муин, В. А. Никонов, О. Гаффуров, Т. Н. Пахалина, А. Девонакулов, Хушназар Помирзод и др [12].

Наиболее распространённой является этимология, предложенная И. Марквартом, которую поддерживают в своих работах В. В Бартольд, А. Дехудо, В. А. Никонов, О. Гаффуров и др. Большинство исследователей считают, что топоним *Бадахшан* произошло от названия драгоценного камня «Бадахш», «балахш» «балас» первоначально означало название местности, где добывали эти камни, а затем перешло в название одной из разновидностей драгоценных камней [12].

Н. Офаридаевым предложена новая этимология топонимизации *Бадахшан*. Первая часть «бадахш», «балахш», «балас», сопоставляет с и.е. *bhel* «прозрачный», «светлый» первоначально означавший признак драгоценного камня, а впоследствии употреблявшимся для обозначения одного из видов драгоценных камней в формах «балахш», «бадахш», «балас» в различных индоевропейских языках [13].

*Кӣ буд он, ки камтар ба гуфтори ӯ шуд,
Ақиқи ямонӣ зи лаъли Бадахшон? [11, 28].*

Кто был тот, с чьих слов упала ценность // Драгоценность емана перед Бадахшанским рубином.

Тиббат // Таббот (*Тибет*) – название автономного региона в составе КРН [7, 378].

*Саборо надонӣ зи аттор Тиббат,
Заминро надонӣ зидебои Шуштар [11, 323].*

Нет слаще духов Тибета // Нет краше Шуштар на земле.

Хатлонили Хуталон – историческое название региона в Хурасане. В настоящее время название области на юге Таджикистана [8, 443]. Своё название Хуттал получил от племени эфталов, которое в V - VI веках захватили Кушанское царство.

По сообщениям армянских и византийских рукописей того времени, западные народы называли эфталитовхайталами. Это слово по своему звучанию наиболее близко к слову Хатлон (Хуттал). Во всяком случае, название одного из владений Тахаристана под именем Хуттал появляется именно в это время. В Таджикистане до настоящего времени существует мужское имя Хайтал, как символ воина и мужества[16].

*Чу Ҳиндро ба сумми асп турк вайрон кард,
Ба пой тилон биспурд хоки Хатлонро [10, 49].*

Индия разрушена под копытами коней трюков // Под ногами слонов сдал землю Хатлона.

Қубодиён – название региона Балха. В средневековых источниках название области приводится в форме Қубодиён или Куводиён. Впервые Кубадийан упоминается

в сочинение ат Табари. В настоящее время название района на юге Таджикистана. [1, 139].

*Пайваста шудам насаб ба Юмгон,
К-аз насли Кубодиён гусастам [10, 614].*

Связала судьба меня с Юмганом // И оторвался я из рода Кубадияна.

Цирм – название региона в Бадахшане. В настоящее время является одним из районов провинции Бадахшана в Афганистане [4, 360].

*Суханам рехт оби девилаин,
Ба Бадахшону Цирму Юмгу Бароз [10, 433].*

Моё слово обесценил злой див // В Бадахшане, Джирме, Юмгане и Барозе.

1. Гидронимические названия

Гидронимика как устойчивая и самая древняя категория топонимии включает в себя различные водные объекты любого региона в соответствии с объёмом и качеством. Особенное место в сфере гидронимии занимают названия рек и озёр.

Стоит отметить, что при изучении гидронимической лексики поэзии были выявлены два пласта водных объектов: реальные гидронимы: *Джайхун*, *Фараб*, *Фурот* и религиозные и мифические гидронимы: *Чашмаи Хайвон*, *Кавсар*, *Замзам*, *Фадири Хум*.

Чайхун (Джайхун) – арабское название реки *Аму*, *Ому*, греческое название *Оксус*.

*Баҳр аст илмо ба масал Қуръон,
Дар баҳри илм имом чу Чайхунаст [10, 120].*

Океаном знания является Коран по изречению // А имам в океане знаний как Джайхун.

Ому – иранское название *Оксус* [7, 60].

Фароб – название реки на северном Афганистане. Название одной из провинций на севере Афганистана [6, 1316].

*Эминию бими дунё ҷамбари якдигаранд,
Реги Омӯяст биму эминӣ рӯди Фараб [10, 101].*

Безопасность и опасность связаны между собой // Песок Ому опасность, а безопасность река Фараб.

Чашмаи Хайвон – название мифического родника, вода, которая даёт вечную жизнь [8, 884].

*Гар ту худ гӯсфанди ӯ боӣш,
Бихӯрӣ оби чашмаи Хайвон [10, 551].*

Если ты его баран // Пей воду родника Хайвона.

Кавсар «Оби Кавсар» – название мифической реки и мифического родника в рае [8, 525].

*Эй ҳушёр мард, чӣ гӯӣ, ки он гурӯҳ,
Ҳаргиз сазои неъмату фирдавсу Кавсаранд? [10, 204].*

О, мудрец, что скажешь, что та группа // Никогда не достойна благ, райя и Кавсара?

2. Оронимические названия

Данная группа названий состоит из двух видов:

а) мифологические названия: *кӯҳи Қоф*, *кӯҳи Қоран*; б) реальные географические названия: *кӯҳи Сафо*, *кӯҳи Уҳуд*.

Отношение подобных названий к оронимам обоснованно тем, что в поэзии Носира Хусрава употребляются в форме изафетного словосочетания с главным компонентом - *кӯҳ* «гора».

Кӯҳи Қоф «Гора Каф» – название мифической горы в Коране, которая по легенде составляет основу всех гор. По религиозно-мистическим понятиям Каф означает «куффи», что есть «освобождение от пелён ограничений». Этимологически связан с древнеиранским словом *kaufa*, среднеперсидским *kafa* «гора». [7, 1432].

*Илми халоиқ ҷама аз илими Ў,
Чун зи кӯҳи Қоф яке арзан аст [9, 134].*

Знания всего человечества от него // Как зерно с горы Каф.

Кӯҳи Ухуд «Гора Ухуд» – По сведениям «Осор-ул-бокия» название горы вблизи города Мекки. В 624 году вблизи этой горы проходила битва между мусульманами и крестоносцами.

*Ба БадруУхуд ҳам ба Хайбар набуд,
Магар частани ҳарб кори Алӣ [11, 332].*

Разве в Бадре, Ухуде и Хайбаре непобедил // Али в сражение.

Кӯҳи Сабир «Гора Сибирь» название горы Сибири. Сибирь – огромный регион на востоке Российской Федерации.

*Наҷунбад зи ҷой, эй писар, чун дарахт,
Ба боди саҳаргоҳи кӯҳи Сабир [10, 406].*

Как дерево не сдвинется с места, эй сынок // Под влиянием утреннего ветра гора Сибир.

Кӯҳи Шугнон «Гора Шугнан» – название горы, связанная с регионом Шугнана, которая находится на территории Афганского и Таджикского Бадахшана. Впервые топоним Шугнон упоминается в китайских источниках. В произношении местных жителей название Шугнон существующей до сих пор, звучит в форме Хугнон.

*В-ар мол андар будӣ ҳунару фазлу хатар,
Кӯҳи Шугнон малике будӣ бедору басир [10, 412].*

Если богатство связано с ремеслом, знанием и опасностью // То на горе Шугнана был бы ты мудрым правителем.

Таким образом, в зависимости темы и идейного содержания в поэзии Носира Хусрава топонимы различаются с объектом номинации. Исходя из анализа данных названий географических объектов в поэзии Носира Хусрава, можно заключить, что объём использованных поэтической топонимики весьма велик, и каждая единица имеет определённую стилистическую и художественную особенность.

Топонимия поэзии поэта включает название стран, городов, областей, регионов, рек, горных объектов и т. п.

По степени употребления и отношения к современной топонимической системе топонимы в поэзии Носира Хусрава проявляют следующие особенности;

а) Топонимы, которые вышли из употребления и засвидетельствованы в письменных памятниках;

б) Топонимы, которые употребляются в современном таджикском языке и обозначают конкретные географические, территориальные и административные единицы.

Топонимические названия в поэзии Носира Хусрава выполняют различные стилистические, информационные, идентификационные и экспрессивные функции, которые связаны с идейно-содержательным мотивом поэтических произведений.

В то же время являются одним из важных средств изображения исторических, этических и религиозных, философских вопросов поэтического языка.

Литература

1. Деххудо Алиакбар. Словарь Деххудо. / Д. Алиакбар. – Техрон: 1258 - 1342. (на перс. языке).
2. Давлатов Э. А. Лингвистическое исследование ономастики «Кисас-ул-анбиё». Автореф. канд. филол. наук. / Э. А. Давлатов. – Душанбе, 2017. - 27 с.
3. Ислам. Краткое сведение. Второе издание, перевод с русск. языка. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 144 с. (на тадж. языке).
4. Мухаммадхусайни Бурхон. Бурхони котеъ, (Толковый словарь) т.1. / М. Бурхон. – Тегеран: Нимо, 2000. - 780 с. (на перс. языке).
5. Мухаммадхусайни Бурхон. Бурхони котеъ, (Толковый словарь) т. 2. / М. Бурхон. – Тегеран: Нимо, 2000. - 780 с. (на перс. языке).
6. Муин, Мухаммад. Персидский словарь. Т. 2 / М. Муин. – Тегеран, 1375. (на перс. языке).
7. Муин, Мухаммад. Персидский словарь. Т 5. / М. Муин. – Тегеран, 1375. (на перс. языке).

8. Муин, Мухаммад. Персидский словарь. Т 6. / М. Муин. – Тегеран, 1375. (на перс. языке).
9. Носири Хусрав. Девони ашъор, Саодатнома, Рушноинома. Мураттибон ва тахиягарони матн А. Алимардонов, Н. Амиршоҳӣ, ч. 1. / Носири Хусрав. – Душанбе: Шуджоиён, 2009. - 640 с
10. Носири Хусрав. Девони ашъор, Саодатнома, Рушноинома. Мураттибон ва тахиягарони матн А. Алимардонов, Н. Амиршоҳӣ, ч. 2. / Носири Хусрав. – Душанбе: Шуджоиён, 2009. - 640 с.
11. Носири Хусрав. Девони Носири Хусрав, ч. 1. Бо тасхеҳи Маҳдии Мухаккик. / Носири Хусрав. - Тегеран, 1953.
12. Офаридаев Н. Географическая терминология в топонимии Горного Бадахшана. / Н. Офаридаев. // Вестник Таджикского национального университета. –2004. - № 4.- С. 111 - 116. (на тадж. языке).
13. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1878. - 198 с.
14. Словарь таджикского языка. Под ред. М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хошима, Н. А. Маъсуми., - М: Советская Энциклопедия, 1969. - 952 с. (на тадж. языке).
15. Словарь таджикского языка/ Под ред. М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хошима, Н. А. Маъсуми., - М: Советская Энциклопедия, 1969. – 948с. (на тадж. языке).
16. Википедия: // <http://ru.wikipedia.org/>.

ФАЗОИ ТОПОНИМИИ ҚАСОИДИ НОСИРИ ХУСРАВ

Мақола ба таҳлили номҳои ҷуғрофии қасоиди Носири Хусрав бахшида шудааст. Дар он фазои топонимии асарҳои назмӣ, ки дар онҳо номвожаҳои ҷуғрофии воқеӣ ва ривоятӣ вазифаҳои мухталифи вобаста ба ривоятҳои динӣ ва воқеоти ғуноғуни таърихӣ иҷро мекунанд, таҳлил карда шудаанд.

Топонимҳое, ки дар мақола мавриди қарор гирифтаанд аз рӯи сохти семантикӣ ва вазоити номгузориашон ба 3 гурӯҳ тасниф гардидаанд: номи мамлакатҳо, шаҳрҳо, ноҳияву вилоятҳо; гидронимҳо (номи дарёҳо, қулҳо, чашмаҳо) ва оронимҳо (номи кӯҳҳо, теппаҳо). Ҳамчунин, топонимҳо аз рӯи дараҷаи истеъмол ва муносибаташон нисбат ба системаи топонимии ҳозира ба ду гурӯҳ ҷудо карда шудаанд. Топонимҳое, ки фақат дар ёдгориҳои хаттӣ ёдовар гардидаанд ва топонимҳое, ки номҳои мушаххаси ҷуғрофӣ, ҳудудӣ ва маъмуриро ифода мекунанд.

Бидуни ин номвожаҳои ҷуғрофӣ аз нуқтаи назари истифодабарии функционалӣ – истеъмоли дида барои мақола шуда, вазифаҳои услубӣ, номинативӣ, тасвирӣ ва экспрессивии онҳо дар рафти муҳокимаи масъалаҳои ахлоқӣ ва фалсафӣ-динӣ дар матнҳои назмӣ муайян карда шуданд.

Маълум гардид, ки топонимҳо яке аз воситаҳои муҳими тасвири бадеӣ буда, барои нишон додани ҳодисаҳои муҳими таърихӣ, ахлоқӣ, динӣ ва фалсафӣ дар қасоид истифода гардидаанд. Аз таҳлили топонимҳое, ки дар қасоиди шоир ба қарор рафтаанд, метавон хулоса кард, ки доираи қароргири топонимҳо васеъ буда, ҳар як номвожаи ҷуғрофӣ дорои хусусияти ба худ хоси услубӣ ва бадеист.

Калидвожаҳо: ашъор, топонимҳо, гидронимҳо, оронимҳо, номҳои таърихӣ, номҳои асотирӣ.

ТОПОНИМИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ПОЭЗИИ НОСИРА ХУСРАВА

Статья посвящена анализу топонимических названий поэзии Носира Хусрава, в которой рассматриваются топонимические пространства поэтических произведений, выполняющие различные функции реальных и мифических названий, связанных с религиозной мифологией и различными историческими событиями. В статье употребленные в поэтических произведениях топонимы согласно семантическим принципам, способам номинации разделены на 3 группы: названия стран, городов, регионов и областей; гидронимические названия и оронимические названия.

А также по степени употребления и отношения к современной топонимической системе топонимы в поэзии разделены на две группы: Топонимы, которые засвидетельствованы только в письменных памятниках, и топонимы, которые обозначают конкретные географические, территориальные и административные единицы.

Кроме того топонимы рассмотрены с точки зрения функционального употребления, выявлены стилистические, номинативные, описательные и экспрессивные функции топонимов при обсуждении этических и философско-религиозных вопросов в поэтическом тексте. Выявлено, что они являются одним из важных средств изображения исторических, этических, религиозных и философских вопросов в поэтических текстах.

Исходя из анализа данных названий географических объектов в поэзии Носира Хусрава, можно сделать вывод, что объём использованных поэтических топонимов весьма велик, и каждая единица имеет определённую стилистическую и художественную особенность.

Ключевые слова: поэзия, топонимы, гидронимы, оронимы, исторические названия, мифические названия.

TOPONYMIC SPACE OF NOSIR KHUSRAV'S POETRY

The article is devoted to the analysis of toponymic names in the poetry of Nosir Khusrav, which examines the toponymic spaces of poetic works that perform various functions of real and mythical names associated with religious mythology and various historical events. In the article, topographical names used in poetic works according to semantic principles and methods of nomination are divided into 3 groups: names of countries, cities, regions and districts; hydronymic names and oronymic names.

Also, according to the degree of use and attitude to the modern toponymic system, toponyms in poetry are divided into two groups: toponyms, that are mentioned only in written notes, and topographical names, which indicate specific geographical, territorial and administrative units.

In addition, toponyms are considered from the point of view of functional use, stylistic, nominative, descriptive and expressive functions of toponyms are revealed when discussing ethical and philosophical-religious issues in a poetic text. It is revealed that they are one of the important means of depicting historical, ethical and religious, philosophical issues in poetic texts.

Based on the analysis of the given names of geographical objects in the poetry of Nosir Khusrav, it can be concluded that the volume of poetic place names used is very large, and each unit has a certain stylistic and artistic feature.

Keywords: poetry, toponyms, hydronyms, oronyms, historical names, mythical names.

Сведения об авторах: Холиқназарова Сакина Худжаназаровна – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой таджикского языка Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева. Адрес: 736000, Республика Таджикистан, ГБАО, г. Хорог, ул. Ш. Шахтемур, 109. Тел.: +992 93 156 90 25, E-mail: sakina_83@mail.ru

Курбонмамадов Сомон Хушқадамович – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языков Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. И. Шариф-3. Тел.: +992 935160148, E-mail: somon8383@mail.ru.

Information about authors: Kholiqnazarova Sakina Khujanazarovna – candidate of Philology, Head of the department of Tajik philology, Khorog State University named after M. Nazarshoev. Address: 736000, Republic of Tajikistan, GBAO, Khorog, 109 SH. Shahtimur str. Tel.: +992 93 156 90 25. E-mail: sakina_83@mail.ru

Kurbonmamadov Somon Khushqadamovich – candidate of Philology, Head of the Languages department, Khatlon State Medical University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara district, 3 Ismat Sharif str. Tel: +992 93 516 01 48, E-mail: somon8383@mail.ru

ЧАНБАҲОИ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИИ СИНОНИМҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ УРФУ ОДАТ ВА ЧАШНУ МАРОСИМ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Лузинаи Зафардухт

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ силсилаи синонимҳои зиёд ба назар мерасанд, аз он ҷумла синонимҳои ифодакунандаи урфу одат ва чашну маросим. Вақте ки дар ифодаи як маҳфуми ифодакунандаи урфу одат ва чашну маросим якчанд калимаву истилоҳот корбаст мешавад, ин аллакай аз бою ғанӣ будани таркиби луғавии забон гувоҳӣ медиҳад. Ин ақидаро дигар забоншиносон низ ҷонибдорӣ намудаанд. Яке аз нишонаҳои бою ғанӣ будани забон ин мавҷуд будани миқдори зиёди синонимҳо дар таркиби луғавии он ба ҳисоб меравад [5, 3].

Синонимҳо дар забони адабии тоҷик ва забонҳои муқоисашаванда кайҳо боз мавриди омӯзиш қарор ёфтаанд, аммо дар луғати ифодакунандаи урфу одат ва чашну маросим дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ин мавзӯ то кунун мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор нагирифтааст.

Синонимҳо, асосан, калимаҳоеанд, ки дар истеъмол ҷои якдигарро пурра ё қисман иваз мекунанд ва дар ҷараёни нутқ онҳо ба тобишҳои гуногуни маъноиву услубӣ соҳиб мегарданд [1, 156]. Аз ин рӯ, синонимҳо нутқи моро пуртаъсир карда, ба он тобишҳои зиёди эмотсионалӣ мебахшанд. Истилоҳи муродиф басамади арабӣ дошта, аз асоси радиф гирифта шуда, лафзест, ки «ба лафзи дигар дар маънӣ шарик бошад» [7, 91].

Муродифҳо бо тобишҳои иловагии маъно ва ҳудуди истеъмол, обуранги бадеӣ ва муассирӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар забоншиносӣ оид ба синонимҳо ва муқоисаи калимаҳои синонимӣ корҳои тадқиқотӣ кам нестанд. Ин ҷо мақолаву рисолаҳои М. Даминова «Таҳлили муқоисавии синонимҳои ҷуфт дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ», Е.А.Лаптева «Таҳлили муқоисавии сохтори синонимҳои истилоҳоти тибӣ дар забонҳои русӣ, англисӣ ва олмонӣ», А.Т. Галиева «Синонимҳои воҳидҳои фразеологӣ феълие, ифодакунандаи муносибати одамон дар забонҳои олмонӣ ва тотарӣ», Муҳаммадиев М. «Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик» ва ба инҳо монанд боз дигар асарҳои илмиро ном бурдан мумкин аст, ки дар онҳо кам ё зиёд оид ба масъалаи мазкур ибрози назар карда шудааст.

Оид ба синонимҳо забоншинос М.Муҳаммадиев чунин ибрози ақида намудааст: «Дар ҳақиқат, синонимҳо ду ва ё зиёда калима ва мафҳумҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати маъно наздик ва баъзан баробар буда, бо маъноҳои иловагӣ, тобишҳои услубӣ – маъноии худ ва мавқеи истеъмолиашон дар забон аз якдигар фарқ мекунанд» [17, 37].

Синонимҳо дар луғати ифодакунандаи урфу одат ва чашну маросим яке аз қабатҳои ҳеле бою сермаводи калимаҳо маҳсуб меёбанд, ки зухуроти тақомулотӣ онҳо роҳҳои зиёд дорад. Натиҷаҳои таҳлили муқоисавии сохтори забонҳо нишон доданд, ки дар дохили забони олмонӣ силсилаи синонимии ду, се ва чортаркиба дар забони олмонӣ бениҳоят зиёд ба назар мерасанд [15, 5].

Дар адабиёти илмӣ оид ба калимаҳои синонимӣ таърифи ягонаи умумикабулшуда вучуд надорад. Масалан, забоншиноси варзида О.С. Аҳманова дар «Луғати истилоҳоти забоншиносӣ» оид ба калимаҳои синонимӣ чунин овардааст: Синонимҳо калимаҳое мебошанд, ки ба як ҳиссаи нутқ дохил мешаванд, дар ифодаи маъно ба якдигар ҷунон наздиканд, ки истифодаи дурусти онҳо дар нутқ аз соҳибзабон дониши муқаммалӣ забониро тақозо менамояд, ки бо ин восита ӯ тавонад тафовути маъноии онҳою услубии ин калимаҳоро ҳангоми истифода муайян намояд ва ногуфта намонад, ки роҳҳои пайдоиши синонимҳо вобаста ба тақозои нутқи ҷорӣ соҳибони забон, ки ҳангоми гузаронидани чашну маросим бо роҳҳои мухталиф пайдо шудаанд,

дар забон ба таври мухталиф намудор мегарданд, ки намунаи онҳоро дар асоси маводи тадқиқшуда ба мушоҳида гирифтани мумкин аст [4, 7].

Вожаҳои синонимӣ дар лексика ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим чанд роҳи пайдоиш доранд, ки баъзе аз онҳоро мухтасаран ба таври зерин нишон додан мумкин аст:

1. Синонимҳои ифодакунандаи ҷашну маросими мавсимӣ:

1.1. Силсилаи калимаҳои синонимие, ки ба ҷашни Наврӯз нигаронида шудаанд: Ин навъи синонимҳо вобаста ба тобишҳои маъноӣ аз ҳам фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, онҳоро боз ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо менамоем:

1.1.1. Муродифҳое, ки номи ҷашн ва маросимҳои наврӯзиро (соли навро) ифода мекунанд: *Суннати Ҷамшед, Наврӯз, Навсарда, Навсачӣ, иди сари сол, иди соли нав, иди баҳор, иди кишти кор* (ҷашни Наврӯз), *хонабаророн, хонатакӣ, сиёҳбаророн* (маросими хонатазакунӣ ҳангоми ҷашни Наврӯз), *чоршанбесурӣ, аловпарақ, гуноҳрезонӣ* (маросиме, ки дар рӯзи чоршанбеи охири сол, дар арафаи ҷашни Наврӯз гузаронида мешавад), *ҷуфтбуророн, говбуророн* (маросими оғози кишти кори баҳорӣ) вағ, *гули баҳорӣ, гули саврақ, гули қаслоқшиканақ, гулизардақ* (гули наврӯзӣ).

Синоними ибораи “*Соли нав*” дар забони олмонӣ *Neue jahr, das Neujahrstag, die Jahreswende, Advent, die Adventszeit, die Vorweihnachtszeit* ба ҳисоб меравад [10, 64]. Дар ифодаи калимаи “*Oktoberfest*” дар забони олмонӣ воҳиди луғавии „*Wiesn*” ҳел сермахсул аст, ки маънои аслиаш *Wiesn* сабзазор аст. Бояд ҳаминро дарҷ намоем, ки вожаи “*ҷашн*” дар забони олмонӣ муродифҳои хеле зиёд дорад. Аз қабيلي *das Fest – die Einladung, der Empfang, die Feierlichkeit, die Festlichkeit, die Gesellschaft, die Party, die Vergnügung, die Lustbarkeit, die Festivität* [10, 386].

Вожаи “*Наврӯз*” дар китоби “*Фарҳанги забони тоҷикӣ*” чунин тафсир карда шудааст: “Рӯзи аввали соли шамсӣ, ки бо 21 март баробар меояд ва иди соли нав аст” [22, 822].

3.1.1.1.2. Муродифҳое, ки мафҳумҳои хӯрокҳои наврӯзиро ифода мекунанд: *кашк, кӯча, дангича, гандумкӯча, далда* (хӯроке, ки аз донагиҳо омода мешавад), *нони ҷапотӣ, нони тунук, тунукча* (дар ифодаи нони тунук), *отолаи сурхак, тарҳавло, отолаи қандӣ* (отолаи сурх), *татум, сумоқ* (мевае, ки ҳангоми оростани хони наврӯзӣ дар ҳафт син гузошта мешавад), *гавзу, чомоқ* (чормағз).

Дар забони ҳозираи тоҷик муроди он калимаи *татум* сермахсул аст. Оид ба вожаи *сумоқ* мутафаккир Абӯалӣ ибни Сино чунин овардааст: “*Гунае аз он хуросонӣ ва гунае шомӣ буда, хурдтар аз хуросонист ва сурхи насшакл аст*” [2, 206].

1.1.3. Муродифҳое, ки номҳои сару либос ва ороишоти наврӯзиро ифода мекунад: *камзӯлча, васкакча, ғупича* (камзӯли беостин), *рӯймол, лачак, сарпечак, сарбандак, уребча, қарс, шол* (рӯймол), *ҳалқа, гӯшвор* (гӯшвор), *пешибарсӯзанак*, *кулфи ғиребон* (ороишоте, ки бо он куртаро, пеши куртаро маҳам мекунанд), *марҷони алов, марҷони ақиқӣ, марҷони қирмизӣ, марҷони лолагӣ* (марҷони сурх).

Муродифҳои либосҳои солинавии олмониҳо: *die Schneekappe, die Peizmüte* (калапӯш), *der Pullover, der Rolkragenpzullove* (либоси пашмии гардандор), *der Pelz der Pelmantel* (пӯстин), *das Mini, Minikleid* (куртаи кӯтоҳи занона), *das Maksi das, Maksi kleid* (куртаи дарози занона) *das Halstuch, der Schlips* (галстук).

3.1.1.1.4. Муродифҳое, ки номи бозиҳои наврӯзиро ифода менамоянд: *чиликдангал, чилақбозӣ, чакалақбозӣ, чиликбозӣ, чӯкӯлӯк* (чиликқаҳрӣ), *дулдулбозӣ, чомоқбозӣ, чормағзбозӣ* (бозӣ бо чормағз), *бачошавакон, пинҳонишавакон, ҷоғашавакон* (рустшавакон), *гуноҳрезӣ, бододпарӣ, ҳайбодбозӣ, алақравӣ, ҳойравӣ, ҳулравӣ* (бодпарӣ).

3.2. Синонимҳои ифодакунандаи ҷашну маросими динӣ:

3.2.1. Синоними калимаҳои Худованд, Яздон, Эзид, Аллоҳ Таъоло, Раб, Холиқ, Таъоло, Ҷонофарин Додро, Ҷаҳнофарин, Ҷаҳнофаранда, Кирдигор, Додгар, Офаранда, Парвардигор, Оллоҳ, Пушти паноҳ, Қиблагоҳ ва ғ.

Дар луғати “*Бурҳони қотъ*” “ду шакли навишти ин вожа нишон дода шудааст: *Худо* ва *Худой* номи зоти Бори Таъоло аст, ҳамчун *Илаҳ* ва *Оллоҳ*; ва мухоффафи *Худо*

ҳам ҳаст, яъне шахсе, ки худ омадааст; соҳиб ва моликро низ гӯянд (яъне Ҳузо ва Ҳузой) ҳам хонанд[18, 379].

Ба андешаи забоншинос Саидаҳтамов Ф., истилоҳоти *Худо, Худованд, Худовандгор, Яздон, Офарандагор, Офаранда* ва ғ. аз вожаҳои аслии забон буда, гурӯҳи вожагонӣ-маъноиро дар дохили гурӯҳи мавзӯи истилоҳоти марбут бо номҳои Худованд ташкил намудааст. Истилоҳоти номвожаҳои *Аллоҳ, Аллоҳ Таъоло, Раб, Холиқ* ба забони тоҷикӣ аз забони арабӣ ворид шуда, гурӯҳи вожагонӣ маъноии номҳои худовандро ташкил медиҳанд [19, 113]. Бояд ҳаминро дарҷ намоем, ки дар забони олмонӣ низ синонимҳои калимаи “*Худо*” хеле зиёд ба назар мерасанд: *Allvater, Er, Erhalter, Gottheit, Göttlichkeit, Herr, Jahwe, Jehova, Richter, Schöpfer, Weltenleker, himmlischer Vater, der Herr Zebaoch*.

Маҳфуми “*Худо*” зери вожаи олмонии “*ghostpod*” низ ба ниҳон аст. Ин вожа ҳам аз ду решаи ҳиндуаврупоии *gost* (аз дигар сайёра омада, бегонакишвар, меҳмон) ва *rod* (хӯчаин, сарвар, яъне сарвари қабила) ташаккул ёфтааст. Дар забони олмонӣ маънои вожаҳои “*hospes*” ва “*hospitis*” (соҳибхонае, ки меҳмонавозӣ менамоянд) “*die Hostess*” (зане, ки меҳмононро ҳамроҳӣ мекунад) ба ин калима алоқаманд мебошанд.

Тавре маълум гашт, маҳфумҳои овардашудаи ин вожа дар забони олмонӣ ягон алоқа бо маҳфуми “*Мавҷудоти воломақом*” - ро надоранд.

Дар забони олмонӣ *Weihnachten* (рӯзи таввалуди ҳазрати Исои Масеҳ) ба шумор рафта, синонимҳои зиёд дорад: *das Christfest* (иди Исои Масеҳ) *Heiliger Christ* (Исои Масеҳи муқаддас) мебошанд. Синонимҳои вожаи “сочелник” *Heiligen Abend, der Heiligabend, Heilige Nacht, die Christnacht*, мебошад. Бобои барфӣ дар забони олмонӣ дар шаклҳои *der Nikolaustag, der Weihnachtsmann* дар истифода қарор дорад. Маҳфуми “арчаи соли навӣ” дар таркибҳои луғавии *der Christ baum, der Weihnachtsbaum, der Tannenbaum* ниҳон аст. Силсилаи синонимии *Weihnachtsgeschenk, die Christbeschenk, der Weihnachtsgabe*, ифодакунандаи мафҳуми “бозичаи солинавӣ) ба шумор мераванд.

Бояд ҳаминро дарҷ созем, ки синоними вожаи “*дин*” ин калимаи “*оин*” мебошад, ки дар забони тоҷикӣ дар шакли синонимҳои ҷуфт *дину оин* бештар дар истифода аст. Тибқи андешаҳои донишманд Ғулом Алӣ Ҳаддоди Одил, истилоҳи “*дин*” решаи сомӣ дошта, ба маъноҳои кеш, вичдон, оин, роҳу равиш дар ислом далолат менамояд [8, 870]. Бар хилофи ин ақидаҳо бархе аз забоншиносони тоҷик истилоҳи “*оин*” - ро синоними вожаи расм шуморида, бештар дар шакли *расму оин* истифода мебаранд, ки ин ақида чандон дуруст нест.

3.3. Синонимҳое, ки мафҳумҳои урфу одат ва ҷашну маросими хонаводагиро ифода ифода мекунад. Бояд ҳаминро қайд намоем, ки ин гурӯҳи синонимҳо назар ба синонимҳои ифодакунандаи дигар ҷашну маросимҳо дар забони тоҷикӣ бештар ба назар мерасанд, зеро агар мо, масалан, ҷашни *Наврӯзи* хучастапайро дар як сол як маротиба истиқбол гирем, урфу одатҳои оилавиамон ҳамарӯза ба ҷашм мерасанд. Масалан, қариб ҳар рӯз ба хонадони мардуми тоҷик меҳмон меояд, ки меҳмонқабулкунӣ ҳам урфу одати махсусро дорост. Миёни тоҷикон то ҳол одате маҳфуз мондааст, об гирифтани дасти меҳмон, ки ин тавассути ду асбоб ба сомон расонида мешавад, ки яке *дастобгирак* ва дигаре *обрезак*. Воҳиди луғавии *дастобгирак* ва *чаламчин* ифодакунандаи як мафҳум “асбобе, ки оби даст дар он мерезад” - ро доро мебошад, аммо калимаи *обрезак* дорои муродифҳои *обгирак, якдаста, ялогу* мебошад. Гарчанде вожаи *ялогу* ин калимаи иқтибосии туркӣ аст, лекин назар ба дигар муродифҳояш дар забони тоҷикӣ сермахсултар ва маъмултар мебошад. Ин калима дар луғат, тамоман дар дигар маънӣ тафсир шудааст: “*Ялогу* - тоба, яъне зарфи паҳни филизие, ки дар он равшан доғ мекунад ва гӯшты хӯрданиҳои дигар бирён мекунад” [23, 638]. Садриддин Айни баромади ин калимаро ба забони ўзбекӣ шомил медонад [3, 496].

3.3.1. Синонимҳое, ки ба ҷашну ба тавлиди тифл нигаронида шудаанд: кӯдак, бача, меваи умр (фарзанд) :

3.3.1.1. Синонимҳои ифодакунадаи ҳолат: *умедвор будан, дуҷон шудан, ҳомиладорӣ шудан, таваллудкунӣ, зодан, насл офаридан, насл зиёд кардан, хона пур кардан, зиндагӣ додан ҷашм равшан шудан, кӯдакдор шудан, аз батн ғалтиданро* (таваллуд кардан). Дар забони олмонӣ ифодакунадаи мафҳуми таваллуд кардан синонимҳои “*entbinden gebaren*” ва “*zur welt bringen*” ба шумор мераванд.

Воҳиди фразеологӣ “*ҷашм равшан шудан*”-ро дар китоби “Фарҳанги ибораҳои халқӣ” чунин тафсир намудаанд: таваллуд кардан [24, 335].

3.3.1.2. Калимаҳои синонимии ифодакунадаи номи маросиме, ки ҳангоми тавлиди тифл мегузаронанд: *ҷақалоқталбон, лӯлакҷизон, кӯдакталбон, гулакҷаҳд* (маросиме, ки ба муносибати тифли навзод гузаронида мешавад), *мӯйсаргирон, кокултарошон, ниёзӣ* (маросиме, ки дар он дар яксолагиаш мӯи кӯдакро мегиранд), *азон хондан, шаҳодат гуфтан*. Ибораи “*шаҳодат гуфтан*” дар луғат айнан дар ҳамин шакл ҷой дода шудааст: *шаҳодат гуфтан* – хондани калимаи шаҳодат [21, 142].

Дар забони олмонӣ таркиби луғавии *Kind über die Taufe halten, aus der Taufe heben* синоним ба ҳисоб рафта, ифодагари мафҳуми насронӣ намудани кӯдак ҳастанд. *Taufpate sein* ифодакунадаи мафҳуми “падари маънавии рӯхонӣ” (крестный отец) мебошад.

3.3.1.3. Синонимҳое, ки дар ифодаи номи сару либос ва асбобу анҷоми тифл корбаст мешаванд: *ҷапонча, ҷомача* (либоси гарми пахтанок), *беостинак, ғунҷа, камзӯлча, васкакча* (либоси беостини пахтанок) *дастбандак, барбанд* (дастбанд дар ғафсвор), *шумак, тутта, сумак* (асбобе, ки барои гирифтани пешоб истифода мешавад) ба кор меравад.

3.4. Синонимҳое, ки ба ҷашну маросими хатнатӯй нигаронида шудаанд:

3.4.1. Синонимҳои ифодакунадаи маросими пеш аз хатна: *маслиҳат ошӣ, сабзирезакунӣ* (маслиҳати пеш аз тӯй). Маросими *маслиҳат ошӣ* миёни мардуми Конибодом бо номи *бехирезакунӣ* маъмул аст [20, 88].

3.4.2. Синонимҳои ифодакунадаи мафҳумҳои хатна: *усто, дастхалолкунӣ, духтури ҷӯкбур* (ашхосе, ки ба хатна шуғл меварзад), *ҷӯлбурон, дастхалолкунӣ, ҷӯкбурон* (хатна намудан) ва ғ.

3.5. Синонимҳои ифодакунадаи ҷашну маросими арӯсӣ:

3.5.1. Синонимҳои ифодакунадаи мафҳумҳои арус ва домод: *арӯс, арӯсак, келин, келинҷак*. Синонимҳои калимаи “арӯс” дар “Луғати синонимҳои забони олмонӣ” бештар дарҷ гардидаанд: *die Brautpaar, die Braut, die Eheaspirantin, die Ehekandidatin, die Heiratskandidatin, die Hochzeiterin, die Freundin, die Lebensgefährtin, die Lebenspartnerin, die Verlobte, die Gefährtin, die Zukunftsige, die Auserkorone, die Auserwältin, das Mädchen, die Gespons, die Liebste* [11, 320]. Агар вожаи “домод” дар забони тоҷикӣ дар шаклҳои *дӯмод, шаҳ, шабача, подшоҳ* корбаст шаванд, дар забони олмонӣ сарсилсилаи ин калима *der Bräutigam* маҳсуб ёфта, калимаҳои *der Bräutigam, der Eheaspirant, der Ehekandidat, der Heiratskandidat, der Hochzeiter, der Freund, der Lebensgefährte, der Lebenspartner, der Verlobter, der Gefährte, der Typ Zukunftsiger, der Auserkorener, der Auserwählter, der Allerliebster, der Atze, der Schatz, der Liebster* ва ғ. Истилоҳи *der Gespons* силсилаи синонимиро ташкил медиҳанд.

3.5.2. Синонимҳое, ки дар ифодаи мафҳумҳои пеш аз никоҳ корбаст мешаванд: *таги ҷашмкунӣ, зайнит кунӣ, куртапӯшонӣ, чалаандозӣ* (маросими интиҳоб намудани арӯс); *парчадарон, астардӯзон, занона, парчабурон, латабурон, тӯқузбинон* (парчабурон); *фотиҳатӯй, сафедӣ гирифтани, нонишканон кардан, латта додан, ғап гирифтани, қабулдорон, ошхуракон* (чорабиние, ки дар он арӯсро хостгорӣ намуда номзад менамоянд), ки дар забони олмонӣ ин мафҳум зери вожаҳои *der Verspruch, das Versprechen, Versprechnis, heirat, heiraten, heiraten tur* ниҳон аст. Бояд ҳаминро зикр созем, ки агар калимаи “*heirat*” ро ба забони тоҷикӣ тарҷумаи тахтулафзӣ кунем, маънои “*заношӯӣ*” ва *heiraten* аз феъли *heiraten tur* маънои “қарз гирифтани”, “харидорӣ намудани”-ро дорад.

Синонимҳои *ҷавҷӣ*, *осақол* дар забони тоҷикӣ маънои “*хостгор*” ро зоҳир намуда, дар забони олмонӣ ин истилоҳ муродифҳои зиётар доро мебошад: *Zubringer*, *Bittlmann*, *Bidelmann*, *Heiratsmann*, *Brautwerber*, *Freiersmann*, *Freiwerber*, *Hillswacher*, *Heiratsmann*, *Schmuser*, *Kuppler*. Агар мо жарфтар назар афканем, дар алоҳидагӣ ҳар яке аз ин истилоҳот, дорои маъноҳои гуногуни иловагӣ мебошанд, ки дар иртибот бо ин маънои асосии онҳо зухур омадааст. Масалан, *Heiratsmann* (таҳтуллафзӣ «одами никоҳӣ»), *Bittlmann*, *Bidelmann*, (таҳтуллафзӣ «даъваткунанда, пурсанда»), *Zubringer*, (таҳтуллафзӣ «диҳанда, биёранда»), *Schmuser*, (таҳтуллафзӣ «сергап, лаккӣ») *Kuppler* (таҳтуллафзӣ «якҷоякунанда») ва ғ.

Дар баъзе ҳолатҳо дар қисмати шарқии Олмон ба хостгорӣ занҳо мерафтанд, ки онҳоро *Freiwerbische* меномиданд. Пас аз бомувафакқият гузаштани хостгорӣ арӯс аз хостгоршаванда як миқдор маблағ ва барои вафодорӣ ду даструймол мегирад. Арӯс ваъда медиҳад, ки бо ин пулҳо ба домод куртаи тӯёна медӯзад ва домодро ба зиёфати олӣ даъват мекунад, то ин ки домод пас хӯрдани шароб ва хӯрокҳои болаззат бо таъби болида ба маросими тӯй ҳузур шавад [13, 77]. Дар гузашта миёни олмониҳои дар кишвари Россия истиқомат мекардагӣ маросими *Freierschmänner* (хостгорӣ) чанд соатҳо давом мекард, ин соатҳо барои розикунии падару модари арӯс мегузашт. Вақте ки розигӣ гирифта мешуд, суханони зерин садо медоданд: «*Wenn es fertig war, wurden Bümbe geschosse*» [6, 89]. Дар ин ҳолат падари арӯсу домод дастзани мекарданд, ки ин истилоҳ дар Олмон муродифҳои *Handschlag*, *Winkof*, *Winkuf* - ро дорост. Ҳангоми розигиро нагирифтани дар хостгорӣ миёни олмониҳо таркиби “*einen Korb bekommen*, ки маънои “сабад гирифт”-ро дорад, мавриди истифода қарор мегирад. Агар писар якчанд сабад аз духтарони ҳамсоли худ гирифта бошад, дар ин вақт бахташро миёни духтарони аз худ калон ва аз шавҳар ҷудошуда мечӯяд [13, 161]. Силсилаи синонимии *Verpruch*, *Joh*, *Bant*, *Betofahre* мафҳуми “маросиме, ки эълони калосо ном дорад” дар забони олмонӣ ифода менамояд. Ин озмоише мебошад, ки дар он ба зиндагонии мустақилона тайёр будани арӯсу домод санҷида мешавад. Яъне, арӯсу домод ба калосо омада, аз тапонча сетогӣ тир мепаронанд, ҳангоми натавоништан тӯй бозмонанда мешавад.

Маросими ҷашни арӯсиро миёни тоҷикони арабзабон хуб таҳлил намуда, шевашинос Ҷӯраев Ғ. қайд кардааст, ки дар лаҳҷаи арабҳои тоҷикзабон ба маънии истилоҳи парчабуррон вожаи *парчадарон* истифода мешавад [25, 49]. Бояд ҳаминро зикр намоем, ки дар асл маросими “чалаандозон” миёни мардуми тоҷик гузаронида намешуд ва истилоҳи “чалаандозон” то солҳои наздик дар забони тоҷикӣ вучуд надошт. Ин маросим аз мардуми ғарб ба мо омадааст. Дар раванди пурталотуми глобализатсия арзишҳо ва меъёрҳои умдаи ҷаҳонӣ ташаккул меёбанд ва дунёи муосир бори гарони сарватҳои таърихиву мероси кӯҳани миллиро кашида наметавонад. Арзишҳои кӯҳан қимати иҷтимоии худро бохта, ботадрич аз миён мераванд ва ҷои онҳоро арзишҳои меъёрҳои нави ҷаҳонӣ мегиранд [27, 2].

Синонимҳои *ширинихӯрон*, *шаҳдҷашонӣ*, *қандҷойнӯшонӣ*, *ширинҷойдарорӣ*, *асаллесонӣ* низ миёни тоҷикон маъмул буда, маънои маросими ширининӯшонӣ ба арӯсу домодро ба худ касб намудаанд ва ин оин аз гузаштагонанон ба мо ба мерос мондааст. Таркибҳои луғавии *чиланок*, *бачила*, *чилагӣ* маънои (танҳо нагузоштани арӯсу домод дар муддати чил рӯзро доранд). Баъзе аз унсурҳои дини зардуштӣ, аз қабилҳои макрӯҳ накардани обу хоку оташ, амали носавоб донишани чорвои наврасу дучон, дар айни наъшунамо ё ҳосил гуноҳ донишани буридани шохҳои дарахт, ба хонаи арӯси нав ё тифли навзод роҳ надодани каси шумқадаму баднафас, танҳо нагузоштани арӯсу домод ҳафтаҳои аввали хонадорӣ, дуд кардани ҳазориспанд барои рафъи ҷуку ҷондор ва дахҳо мисли дигар гувоҳӣ медиҳанд, имрӯз ҳам Зардушт бо оини ростину маниши неку зикри амалҳои хайраш дар ҳар хонадони миллати фарҳангдӯсти хирадмандпарвари тоҷик ошён дорад [26, 53].

Истилоҳи тӯйхабаркунӣ, ки ифодагари мафҳуми урфи деринаи тоҷикон “ба тӯй даъват намудани хешу ақрабуро ба худ нигоҳ медорад”, барои ҳамаи тоҷикзабонон фаҳмост. Ин амалро, аслан, *даъваткунанда*, ки дар забони тоҷикӣ боз муродифҳои *элҷӣ*,

tūyخابарчӣ, ҷаҳдкунанда, хабаррасон ба сомон мерасонад, ки дар забони олмонӣ дар *nochzeitbitten, nochzeitlader, platzmesten* дар истифодаанд. Синонимҳо *maibaum, mai*, ки дар худ мафҳуми “шинонидани дарахта май”-ро мафҳуз медоранд, фақат хоси олмонихоянд. Ин маросим дар санаи якуми май дарахти хурди аз барг тозакардашударо, дар шоххояш бандҳои ҳарранга, ҳасибча, кулчаканд, куртаҳои абрешимӣ, ҷавохироти тиллоро овехта, дар нази хонаи духтари номзадшуда мегузоранд.

3.5.3. Синонимҳои ифодакунандаи мафҳумҳои чизу чора ва ашёи арӯсу домод: *қалинг, маҳр, ҳақи шир* (пуле, ки ба падари арӯс аз тарафи домод дода мешавад), *тӯқӯз, бисот, моли зиётӣ* (сару пое, ки аз тарафи домод ба арӯс тақдим карда мешавад), *ҷимилиқ, чодар, чодир* (пардае, ки дар пеши арӯс кашида мешавад) ва ғ. Оид ба вожаи қалинг профессор Маҷидов Ҳ. чунин ибрози ақида намудааст: “Як гурӯҳ калимаҳои аслии тоҷикӣ ва аз арабӣ иқтибосшуда аз истеъмол мебароянд ва бар ивази онҳо ҳар чӣ бештар туркиву муғулӣ ба қор бурда мешаванд. Калимаҳои имрӯз серистеъмоли *элак-ордбега, қапқон-дом, қалин-маҳр* аз ҳамин ҷумлаанд” [16, 116]. Додани маҳр одати деринаи мардуми мусулмон буда, ҳатто дар китоби муқаддаси Қуръон ин чиз дарҷ гардидааст: Занонеро, ки аз онҳо лаззат мегирад, воҷиб аст, ки маҳрашонро бидиҳед. Пас аз маҳри муайян дар қабули ҳар чӣ ҳар ду ба он ризо бидиҳед. Гуноҳе нест. Ҳар ойна. Худо донову ҳаким аст [14, 162].

Бояд ҳаминро баён созем, ки бештар дар ин бахш ибораи “*ошиқӣ карда гирифтани*” қорбасти мешавад, ки асос дорад, яъне аксарияти ҷавонони тоҷик ба духтари хушкардашон хонадор мешаванд, яъне бо ишқу ошиқӣ. Дар забони тоҷикӣ бо калимаи ошиқ бениҳоят калимаву ибораҳои зиёд сохта шудаанд. Забоншинос Муҳаммадиев М. якҷанд синоними ин калимаро дар забони тоҷикӣ нишон додааст: *ошиқ дилбохта, дилдода, гирифтор, шайдо, шефта, дилаздастдода, маҳбуб, ҷонон* ва ғ [17, 152].

3.5.4. Муродифҳое, ифодаи маросими мотам қорбасти мешаванд: *мурдан, бандагӣ кардан, одамӣ, аз дунё гузаштан, ҷон додан, ҷон супоридан, аз дунё рафтани, бо ҷаҳон падруд гуфтани, ҷон ба Ҷаббор супоридани, ситора галтидани, ҷашм пӯшидани, бо ҷаҳон падруд намудани* (вафот кардан) ва ғ. Дар забони олмонӣ бошад синонимҳои таркиби луғавии “вафот кардан” дар шаклҳои *sterben, absterben, ableben, dahinfahren, aufhören zu Leben, vollenden, zu Staub werden, erbleichen, hinüberschlummern, den Arsch zukneifen* қорбасти мешавад.

Силсилаи синоними *оши сол, сари сол, сол, соли буд, сари сол, дастархонҷамъкунӣ, хотирҷамъӣ дар ифодаи мафҳуми*” маросиме, ки пас аз як соли аз дунё гузаштани шахс барпо карда мешавад” дар забони тоҷикӣ мавқеи хоса дорад.

Ҳангоми таҳлили мавод мо ба хулосае омадем, ки дар забони тоҷикӣ калимаҳои синонимие, ки дар ифодаи урфу одат ва ҷашну маросим қорбасти мешаванд, теъдодашон назар ба забони олмонӣ зиёдтар ба назар мерасад, ки ин аз бою ғанӣ будани таркиби луғавии забони тоҷикӣ шаҳодат медиҳад. Гарчанде барои пайдо намудани теъдоди зиёдтари калимаҳои синонимии ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забони олмонӣ забоншиносон кӯшишу заҳматҳои зиёде ба харҷ дода истода бошанд ҳам, аммо аз сабаби гуногунии урфу одат ва дину маҳзаб ин барои забоншиносон як қатор мушкилиҳоро пеш оварда истодааст.

Адабёт

1. Абдуллоева Г. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ. - Душанбе, 2017.- 190 с.
2. Абӯалӣ ибни Сино. Қонуни тиб. Китоби 2. - Душанбе, 1991.- 446 с.
3. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик // Куллийёт, ҷ.12. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 560 с.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов-М.: Советская энциклопедия, 1966. - 606 с.
5. Галиева А. Т. Синонимия глагольных фразеологических единиц, выражающих отношения между людьми, в немецком и татарском языках. Автореф. дис. кан. филол. наук. – Казань, 2004. - 24 с.

6. *Gräfe Iris Barbara*, Zur Volkskunde der Russlanddeutschen in Argentinien/Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde an der Universität Wien. Bd.4. - Wien: Verlag A. Schendl, 1971. - 146 S.
7. 7.Ғиёсуллоғот. Ҷ.2 - Душанбе: Адиб, 1987. - 416 с
8. Ғуломалӣ Ҳ.О. Донишномаи ҷаҳони Ислом. - Техрон. 1353. - 885с.
9. Даминова М. Сопоставительный анализ парных синонимов русского и таджикского языков. Автореф. дис. кан. филол. наук – Душанбе, 2015. - 24 с.
10. Duden, Band 8. Dudenverlag Mannheim. - Zürich, 2010. - 1136S.
11. Duden. Das Synonymwörterbuch. Auflage 5. Berlin, München, Wien -Zürich , 2014. - 1010 S.
12. Erich und Hildegard Bulitta. Wörterbuch der Synonyme und Antonyme. Fischer Taschenbuch Verlag, -Frankfurt am Main, 2003 . - 974S.
13. *Seib E.* Der Wolgadeutsche im Spiegel seines Brauchtums. // Heimatbuch der Deutsche aus Russland 1967/1968. Stuttgart. - S. 145-178.
14. Куръони Карим(матни асл, тарҷума ба забони тоҷикӣ ва тавзеҳи фишурдаи баъзе аз оёт) -Душанбе, 2013.- 1226 с.
15. Лаптева Е.А. Сравнительный анализ структуры медицинских терминов синонимов в русском, английском и немецком языках. // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов, 2005. - №5. - С. 109- 112.
16. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. -Душанбе, 2007.- 242 с.
17. Муҳаммадиев М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе, 1961.- 179 с.
18. Муҳаммадхусайн Бурҳон. Бурҳони Котеъ. - Душанбе, 1993 .- 416 с.
19. Саидаҳтамов Ф. Истилоҳоти Ифодакунандаи мафҳумҳои динӣ дар “ Қобуснома”-и Унсурмаолии Кайковус. // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. - №5. - С.110- 113.
20. Сангинова Р. Лексикаи лаҳҷаи Конибодом. - Душанбе, 2017. - 198 с.
21. Сироджуддин Алихони Орзу. Ҷароғи Ҳидоят. - Душанбе, 1992. –288 с.
22. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ.1.- М., 1969.- 951 с.
23. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ.2.- М., 1969.- 947 с.
24. Фарҳанги ибораҳои халқӣ.- Душанбе, 1988.- 400 с.
25. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон.- Душанбе, 1975.- 227 с.
26. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён. - Душанбе: Ирфон, 1999. – 124 с.
27. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён- Душанбе: Ирфон, 2006. – 228 с.

ҶАНБАҲОИ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИИ СИНОНИМҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ УРҒУ ОДАТ ВА ҶАШНУ МАРОСИМ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Муаллиф дар мақола овардааст, ки забони тоҷикӣ ва олмонӣ силсилаи синонимҳои зиёд ба назар мерасанд, аз он ҷумла синонимҳои ифодакунандаи урғу одат ва ҷашну маросим. Вақте ки дар ифодаи як мафҳуми ифодакунандаи урғу одат ва ҷашну маросим якҷанд калимаву истилоҳот қорбаст мешавад, ин аллакай аз бою ғанӣ будани таркиби луғавии забон гувоҳӣ медиҳад. Гарчанде ки синонимҳо дар забон хеле зиёд ба назар мерасанд, аммо дар адабиёти илмӣ оид ба калимаҳои синонимӣ таърифи ягонаи умумикабулшуда вучуд надорад.

Агар мо ин ҳодиса жарфтар назар афканем, эҳсос карда метавонем, ки дар алоҳидагӣ ҳар яке аз ин калимае, ки силсилаи синонимиро ташкил медиҳанд, дорои маъноҳои гуногуни иловагӣ мебошанд, ки дар иртибот бо ин маънои асосии онҳо зухур омадааст. Муаллиф тавассути таҳлилҳо нишон додааст, ки баъзе аз калимаҳое, ки дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ дар ифодаи урғу одат ва ҷашну маросим силсилаи синонимиро ташкил медиҳанд, аз давраҳои хеле қадими рушди забонҳои муқоисашаванда сарчашма гирифтаанд. Дар мақола бо факту далелҳо оварда шудааст, ки қариб бештари калимаҳои синонимие, ки дар маросими тӯӣ арӯсӣ қорбаст мешаванд, дар забони олмонӣ эквивалентҳои худро доранд.

Мушоҳидаҳо ҳангоми таҳқиқи луғати ифодакунада урфу одат ва ҷашну маросим дар забонҳои тоҷикӣ ва немисӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки таркиби луғавӣ – маъноии забонҳои муқоисашаванда бою ғанӣ аст

Калидвожаҳо: забониносии фарҳангӣ, ҷанба, муродиш, урф, одат, ҷашн, маросим, забони тоҷикӣ, забони немисӣ, калима.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СИНОНИМОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ ОБЫЧАЙ И ОБРЯДЫ, ТРАДИЦИИ И ЦЕРЕМОНИИ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор отмечает, что в таджикском и немецком языках наблюдается очень много синонимов, а также синонимы обозначающие обычаи и обряды, традиции и церемонии. Когда в обозначение одного понятия выражающего обычаи и обряды, традиции и церемонии используются несколько слов, это свидетельствует о богатом лексическом фонде языка. Несмотря на то, что синонимы занимают основной пласт лексического фонда языка в научной литературе не существует конкретных правил об этих словах.

Если рассмотреть глубже на это явление то можно почувствовать, что по отдельности каждый из этих слов который составляет синонимический ряд, имеет дополнительное значение, которое приобрели на основе основного значения. Автор своими анализами доказывает, что некоторые слова которые составляют синонимические ряды в обозначение обычаев и обрядов, традиций и церемоний в таджикском и немецком языках берут истоки из самого древнего развития сопоставляемых языков. В статье фактами и доказательствами доказана, что в основном большинство синонимов, которые и используются во время церемоний свадьбы среди таджиков на немецком языке не имеют своих эквивалентов.

Наблюдения, проведённые над лексикой выражающих обычаи и обряды, традиции и церемонии в таджикском и немецком языках свидетельствует о богатстве лексико-семантических особенностей сопоставляемых языков.

Ключевые слова: лингвокультурология, аспект, синонимы, обычай, обряд, традиция, церемония, таджикский язык, немецкий язык, слово.

LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS OF SYNONYMS EXPRESSING CUSTOM AND RITES, TRADITIONS AND CEREMONIES IN TAJIK AND GERMAN

In this article, the author notes that in the Tajik and German languages there are a lot of synonyms, as well as synonyms denoting custom and rites of tradition and ceremony. When several words are used in oboznachenie one concept expressing the custom and rites of tradition and ceremony, it indicates the enrichment of the lexical Fund of the language. Despite the fact that synonyms occupy the main layer of the lexical Fund of the language, there are no specific rules about these words in the scientific literature.

If we look more deeply at this phenomenon, we can feel that each of these words, which makes up a synonymous series, has an additional meaning, which have acquired on the basis of the main meaning. The author's analysis proves that some words that make up synonymous rows in the designation of customs and rites traditions and ceremonies in the Tajik and German languages take their origins from the most ancient development of the compared languages. In the article, the facts and evidence prove that most of the synonyms that are used during wedding ceremonies among Tajiks in German do not have their equivalents.

The observation made on the vocabulary of customs and rites of tradition and ceremony in the Tajik and German languages indicates the enrichment of lexical and semantic features of the compared languages.

Keywords: linguoculturology, aspect, synonyms, customs, rite, traditions, ceremony, Tajik language, German language, word.

Сведения об авторе: Лузинаи Зафардухт – докторант (Phd) кафедры таджикского языка и информационного обеспечения управления Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.

Information about the author: Luzinai Zafarduht - doctorate student (PhD) of the Department of Tajik language and information support of management of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 90 888 01 33.

Яке аз воҳидҳои асосии забоншиносии фарҳангӣ (лингвокультурология) концепт махсуб мешавад, ки роҷеъ ба паҳлуҳои мухталифи он олимони зиёде ба монанди Н.Д. Арутюнова, Д.С. Лихачев, Ю.С. Степанов, С.Х. Ляпин, Нерозанак, Г.С.Воркачев В.И. Карасик, Г.Г.Слишкин ва дигарон ибрози назар намудаанд.

Аз ҷониби олимони мафҳумҳои ба мисли “лингвокультурема”, “мифологема”, “логоэпистема” пешниҳод шудаанд, вале воҳидҳои мазкур дар концептологияи забоншиносӣ ҳамчун воҳидҳои калидӣ пазируфта нашудаанд [5, 70].

Дар ин мақола заминаҳои пайдоиши истилоҳи концепти забоншиносии фарҳангӣ, моҳияти усулҳои забоншиносии конгнитивӣ (маърифатӣ) ва забоншиносии фарҳангӣ, ҳамчунин усулҳои умумии таҳқиқоти он мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

Муҳаққиқ С. Г. Воркачев роҷеъ ба зарурати ворид намудани истилоҳи нав барои ифодаи “воҳиди зехние, ки дорои хусусияти забонию фарҳангӣ мебошад” чунин нигоштааст: “Дар ҳалқае, ки аз рӯйи он донишҳои гуманитарӣ тибқи инкишофи худ ҳаракат мекунад ва забоншиносии рус бо зарурати коркарди истилоҳи нав барои ифодаи дурусти мазмунӣ аломати забонӣ, ки маҳдудияти амалкарди маъноӣ анъанавиро аз байн мебард ва дар он категорияҳои мантиқию психологӣ ва забоншиносӣ тавҷаб меомаданд, мувоҷеҳ гардидааст” [4, 5]

Асосҳо барои коркарди мафҳуми нав, ки номи концепти забонию фарҳангӣ (КЗФ)-ро гирифтааст, ҳанӯз дар таърифҳои истилоҳоти дар боло овардашуда гузошта шудаанд, вале ба сабаби ин ё он хусусият барои ифодаи мазмунӣ КЗФ ё ба таври кофӣ пурра набуданд ва ё ба сабаби фарқияти ҷойгиршавии воҳиди мазкур мувофиқ наомаданд: “... логоэпистема, ки аз ҷониби Е. М. Верещагин ва В. Г. Костомаров пешниҳод шудааст, ҳамчун воҳиди байни қабатҳо маънидод шудааст, яъне ҷойгоҳи муайян надорад” [5, 76]. Тавре ки мушоҳида мешавад, В.И. Карасик ва Г.Г.Слишкин бе асос қорбурди истилоҳи “концепт”-ро пешниҳод накардаанд, зеро ин истилоҳ нисбат ба истилоҳоти дигар моҳияти забоншиносии фарҳангиро пурратар инъикос мекунад.

Усулҳои мухталифи фаҳмиши мафҳуми концепт дар забоншиносии фарҳангӣ, ба андешаи мо, ба дараҷаи кофӣ аз ҷониби И.В.Палашевская баррасӣ шудаанд ва мавсуф дар ин бора чунин менависад:

– усули психологӣ концептро ҳамчун воҳиди зехние мефаҳмад, ки дар ҷараёни фикрронӣ теъдоди бисёр ашёи ҳамҷинсро иваз мекунад (ҷонибдори ин тарзи фаҳмиши концепт, пеш аз ҳама, Д.С. Лихачёв мебошад, ки ин ҳодисаро аз нуқтаи соҳибзабони ҷудогона ва ё аз мавқеи “соҳаи мафҳумҳо” маънидод мекунад (дар он ҷо); дар ин маврид мазмунӣ концепт ҳам ба маънои дахлдор (чун қоида, дақиқан ба маънои луғавӣ мувофиқат намекунад) ва ҳам маҷмӯи алоқамандкуниҳо (ассотсиатсияҳо) ва тобишҳои маъноие, ки бо таҷрибаи шахсӣ ва фарҳангии соҳибзабон иртиботдоранд, фаро мегирад [6, 282].

– усули фарҳангшиносии фаҳмиши мафҳуми концепт, ки тавачҷуҳи асосиро на ба моҳияти иҷтимоии концепт, балки ба хусусиятҳои фардию психологӣ раवона месозад (ҳарчанд концептҳо аз алоқамандкуниҳои сершумори одамон ба вучуд меоянд ва дар шуури намояндагонӣ як фарҳанг онҳо бисёр ҷиҳатҳои умумӣ доранд); Ю. С. Степанов концептро ҳамчун “қиёми фарҳангӣ” дар шуури инсон мефаҳмад, яъне чизе, ки тавассути он фарҳанг ба зехнии инсон ворид мешавад; аз тарафи дигар, концепт ин чизест, ки тавассути он инсон худ воридаи фарҳанг мешавад ва метавонад ба он таъсир расонад;

– усули мантиқию мафҳумии фаҳмиши концепт, ки аз ҷониби Вежбитская А. пешниҳод шудааст, концептро ҳамчун объект аз олами “идеалӣ” маънидод мекунад, ки

тасаввуроти бар пояи фарҳанг қарор гирифтаи инсонро дар бораи олами воқеӣ инъикос менамояд (Фрункина 1992: 3, иқтибос аз асари Палашевская 2001: 20) (мувофиқи ин назария, концепт воҳиди зехние мебошад, ки падидаҳои олами вақеиро шарҳ медиҳад: концептҳо бояд таввасути воситаҳои забонӣ дар шакли таркибҳои тавзеҳӣ ифода ёбанд);

– усули ҳамгироӣ (интегративӣ) концептҳоро ҳамчун “воҳидҳои ибтидоии фарҳангӣ маънидод менамояд, ки дар соҳаи мухталифи зиндагии инсон густариш ёфтаанд” (5). Дарачаи ифодаи забонии онҳо имкон дорад, дар фарҳангҳои гуногун вобаста аз аҳамияти он концепт якхела набошад ва бештари вақт аз рӯйи басомад ва аз рӯйи аломатҳои гуногун муайян карда мешавад, на аз рӯйи мавҷудият ва мавҷуд набудани он.

Ҳамаи ин усулҳо концептҳоро ҳамчун усулҳои зехнии баёнкунандаи воқеият дар шуури одамон, ҳамчун “қиёми маънӣ” маънидод мекунад, ки фарогири маълумоти фарҳангӣ буда, дар шакли аломатҳо (ба маънои васеи ин калима) ба таври мушаххас дар забону санъат ифода меёбанд ва бо назардошти “тахассуси хос” – и концептҳо дар ҷаҳорҷӯби забоншиносии концептшиносӣ, дақиқ ва пурра карда мешаванд, ки дар онҳо “ду равияи асосӣ – когнитивӣ ва забону фарҳангшиносӣ аз ҳам фарқ карда мешаванд”. Усулҳои мазкури фаҳмиши концепт, ба ақидаи В.И. Карасик [5, 139], ҳамдигарро инкор намекунад, вале аз рӯйи ақидаҳо доир ба фард аз ҳам фарқ мекунад: самти ҳаракати концепт аз назари забоншиносии маърифатӣ (когнитивӣ) аз шуури фард ба фарҳанг ва аз назари забоншиносии фарҳангӣ аз фарҳанг ба шуури фард сурат мегирад.

Дар тафсири мафҳуми концепт боз як фарқияти усулии байни намоёндогони забоншиносии маърифатӣ ва забоншиносии фарҳангиро нишон додан лозим мешуморем, ки он таносуби байни концепт ва аломати забонӣ мебошад: агар барои намоёндаи забоншиносии маърифатӣ ақидаи “барои як концепт як воҳиди забонӣ рост меояд ва ё ҳар гуна калима дорои концепти худ мебошад” қобили қабул бошад, он гоҳ аз назари намоёндаи забоншиносии фарҳангӣ “концепт хусусияти бисёрифодакунандагӣ дорад, яъне имкон дорад ва бояд бо ёрии як гурӯҳ воҳидҳои забон ва нутқ ифода ёбад”. Вале ҷавоби якхела ба ин савол, дар байни мутахассисони забоншиносии концептологӣ ҳанӯз вучуд надорад, ки кадом воҳидҳои аз лиҳози фарҳанг арзишманд метавонанд номҳои концептҳо бошанд. Масалан, С.Г. Воркачев ба концепт танҳо мафҳумҳои маънавӣ (абстракт)-ро мансуб медонад [4, 64]. В. П. Нерознак ба ин ақида аст, ки “ба ҷумлаи концептҳои фарҳанг, ки тасвири миллии оламо инъикос мекунад, ҳамон концептҳоеро бояд дохил кард, ки бо воҳидҳои луғавӣ бемуодил ифода меёбанд ва дар раванди интиқоли маводи лингвокултурологӣ на тарҷумаи калима ба калима, балки шарҳу тавзеҳро талаб менамоянд” [8, 85]. Шарҳи ин масъала аз рӯ овардан ба масъалаи “концепт ҳамчун ҷиҳати мазмуни аломати забонӣ” вобаста аст [4, 268-276]. Тафовути концептсозии забониро ҳамчун маҷмӯи усулҳои зухуроти маъноии паҳлуи мазмуни воҳиди луғавӣ дар фарҳангҳои мухталиф [4, 270] эътироф карда, Г.С. Воркачев зикри ин нуктаро зарур мешуморад, ки “танҳо бо як хусусияти усули ифодаи маъно барои ҷудо кардани концепт ҳамчун категорияи забоншиносии фарҳангӣ кифоя нест, зеро хусусиятҳои забонӣ фарҳангӣ дар ин ҷо ба андозаи зиёд тасодуфанд ва махсусиятҳои миллию фарҳангии (худӣ хусусиятҳои этникӣ) маъноро инъикос намекунад ва на ҳамаи фарқиятҳо дар шакли дохилии воҳидҳои ҷудогонаи луғавӣ бояд аз лиҳози концептологӣ арзишманд ҳисоб карда шаванд” [4, 270].

Ҷойгиршавии концепт дар шуурро қайд карда, В.И. Карасик ва Г.Г. Слишкин [5, 75-76] зикр мекунад, ки маҳз дар шуур ҳамкориҳои забон ва фарҳанг сурат мегирад. Аз ин рӯ, ҳар гуна пажӯҳиш дар баҳши забоншиносии фарҳангӣ ҳамзамон пажӯҳиш дар соҳаи забоншиносии маърифатӣ низ ба шумор меравад.

Сарфи назар аз ин, ба андешаи мо, ин ду таълимот ба таври боварибахш тафовути концепти забоншиносии фарҳангиро аз дигар воҳидҳои зехнӣ, масалан, аз концепти когнитивӣ, фрейм, сенария, скрипт, мафҳум, образ, архитип, гештальт, феноменҳо, стереотипҳо) асоснок мекунад, аввало, бо мавҷудияти сохтори сетарафаи

он: “консепти фарҳангӣ-воҳиди бисёрчанбаи маъноӣ, ки дар он пахлуҳои арзишӣ, рамзӣ ва мафҳумӣ ҷудо карда мешаванд”, дуюм, нишон додани ҷузъи арзишӣ дар таркиби он: “Дар маркази консепт ҳама вақт арзиш қарор дорад, зеро консепт барои таҳқиқи фарҳанг хизмат мекунад ва асоси фарҳангро маҳз принципи арзишмандӣ ташкил медиҳад” [5, 59].

Нишондиҳандаи мавҷудияти муносибати арзишӣ ин қорбурди хабарҳои арзёбӣ ба шумор меравад. Агар дар бораи ягон падида соҳибони фарҳанг гуянд, ки “ин хуб аст” (бад, аҷоиб, ҳастакунанда аст ва ғайра), он гоҳ ин падида дар он фарҳанг консептро ташкил медиҳад [5, 77-78]. Консепти забонию фарҳангиро ҳамчун воҳиди шартии зехнӣ, ки ба омӯзиши умумии забон, шуур ва фарҳанг равона гардидааст. В.И.Карасик ва Г.Г.Слишкин ба ин ақидаанд, ки муносибати консепти забонию фарҳангӣ бо се соҳаи дар боло зикршуда метавонад ба тарзи зайл сурат гирад:

- **шуур**- соҳаи ҷойгиршавии консепт (консепт дар шуур воқеъ аст);

- **фарҳанг**-соҳаи дар шакли моддӣ зоҳир гардидани консепт (яъне, консепт интиқолдиҳандаи зехнии воҳидҳои фарҳанг аст);

- **забон ва ё нутқ** –соҳае, ки дар он консепт ифодаи моддиро соҳиб мешавад [5, 75].

Дидгоҳи дигари муносири баррасии масъалаи консепт ин назарияи синергетикаи когнитивӣ – дискурсивӣ аст. Н.Ф.Алефиренко консепти фарҳангиро ҳамчун “зеркатегорияи синергетӣ”-и ду системаи гуногуни семиотикӣ: фарҳанг ва забон маънидод мекунад. Мазмуни ин зеркатегория “образи зехнии дорои доманаи васеи лингвокогнитивӣ” маҳсуб мешавад: “аз образҳои одии ҷамъбастишудаи аёнӣ то мафҳумҳои мураккаб”-и дорои меҳвари синтагматикӣ ва маъноӣ бо рамзи ҷандқабата, аз қабати болоӣ сар карда то мафҳум - амиқтарини семиотикаи ғайризабонӣ”-и дорои меҳвари парадигмавӣ”. Тавре ки В.Н. Телия менависад “консепт ин он чизе, ки мо дар бораи объект бо ҳамаи аломатҳои мавҷудааш медонем”, мавқеи мобайнии консептро чун “бастаи зехнии шуури мо” дар байни забон ва воқеият қайд мекунад, зеро ба шарофати ин консепти фарҳангӣ ҳамчун “нуқтаи бурриши ҷараёнҳои маъноӣ” воқеъ мегардад, ки аз як тараф, ин маъноҳо тавассути герменевтикаи¹ таҷрибаи эмпирикии он ҷомеаи этникию фарҳангӣ ва аз тарафи дигар, тавассути қобилияти ҳалоқияти тафаккури забон тавлид мешаванд ва мазмуни аввалияи консепт- воҳиди ғаврии маъноии хотираи вожаҳои зехнӣро ғанӣ мегардонад.

Тафсириҳои дар боло овардашудаи мафҳуми консепти забонӣ (лингвоконсепт) аз мавҷудияти фаҳмиши маҳдуд ва васеи мафҳуми мазкур гувоҳӣ медиҳанд. Фаҳмиши мафҳуми консепти забонӣ ба маънои маҳдуд “дар сатҳи нав идома ёфтани анъанаҳои Абеляров” мебошад, ки номбурда консептҳои забониро ҳамчун “воҳидҳои шуури одии фалсафӣ (бештар ахлоқӣ)” медонад, ки дорои тобишҳои арзишмандӣ (аксиологӣ) ва тамоюли ҷаҳонбинӣ буда, ҳамчун “нишондиҳандаи аҳамият ва арзишҳои асосии инсонӣ” хизмат мекунад [5, 13].

Фаҳмиши консепти забонӣ ба маънои васеъ - “фаҳмиши васеи мазмун” мебошад, ки мувофиқи он ба лингвоконсепт “ҳар гуна маънои фарҳангии бо забон ифодашаванда, ки то андозае дорои хусусияти ахлоқӣ (этикӣ) бе вобастагӣ аз аҳамияти он (муҳим ва ё тасодуфӣ будан) барои ҳислати миллӣ мебошад [4, 8-9]”.

Ҳамин тавр, ҷудо кардани лингвоконсепт ҳамчун категорияи маҳсус бо назардошти мазмун, ки он ба се соҳа - забон, шуур ва фарҳанг, равона гардидааст, омӯхта мешавад.

Мафҳуми консептро аз нуқтаи назари олимони гуногуни забоншиносӣ пешниҳод намудем. Дарки консепти забонӣ дорои маънои васеъ буда, ишорат кардан танҳо ба як мафҳуми консепт кофӣ нест. Консепти забоншиносии фарҳангӣ аз ҷониби Е. М. Верещагин ва В. Г. Костомаров ҳамчун воҳиди байни қабатҳо маънидод шудааст, яъне ҷойгоҳи муайян надорад. Консепт дар забоншиносии фарҳангӣ ҳосил як фарҳангу

¹Герменевтика- соҳаи илми алоқаманд бо тафсири матнҳое, ки маънои аввалияи онҳо ба сабаби қадимӣ будан ва ё пурра маҳфуз намондани онҳо равшан нест.

халқият буда, ба омӯзиши шахсияти моддӣ ва маънавии ҳар як халқият, расму оинҳо, урфу одат, анъана имкон медиҳад. Зери фаҳмиши концепти забоншиносии фарҳангӣ якчанд калимаҳо амикеро, дарк кардан мумкин аст, ки хоси фарҳанги алоҳида аст. Дар илми забоншиносӣ забоншиносии фарҳангӣ усулест, ки алоқамандии забон ва фарҳангро дар раванди амалкарди онҳо меомӯзад. Ҳадафи забоншиносии фарҳангӣ омӯзиши усулҳост, ки бо он забон таҷассум меёбад, ҳифз ва пешниҳод мегардад. Ҳамин тавр, аз нуқтаи назари забоншиносии маърифатӣ концепт воҳиди асосии шуур ба шумор меравад, ки таҷассумгари дониши инсонӣ ба муҳити атроф мебошад. Дар забоншиносии фарҳангӣ, концепт воҳиди аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳимест, ки маълумоти амиқи миллиро таҷассум менамояд.

Адабиёт

1. Арутюнова, Н.Д. Введение [Текст] / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Ментальные действия. - М.: Наука, 1993. - С. 3-6.
2. Арутюнова, Н.Д. Типы языковых значений (Оценка, событие, факт) [Текст] / Н. Д. Арутюнова. - М.: Наука, 1988. - 338 с.
3. Базылев, В. Н. Мифологема скуки в русской культуре [Текст] / В.Н. Базылев // Сборник статей: к 60-летию профессора В. П. Нерознака. - М., 2000. - С. 130-147.
4. Воркачев, С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании [Текст] / С.Г. Воркачев // Филологические науки. - 2001. - № 1. - С. 64-72.
5. Карасик, В.И. Лингвокультурный концепт как единица исследования [Текст] / В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. науч. тр. / под ред. И. А. Стернина. - Воронеж : изд-во ВГУ, 2001. - С. 75 - 80.
6. Лихачев, Д. С. Смех как мировоззрение [Текст] / Лихачев Д.С. Историческая поэтика русской литературы. - СПб.: "Алетейя", 1997. - С.342-403.
7. Ляпин, С. Х. Концептология: к становлению подхода [Текст] / С. Х. Ляпин // Концепты: научные труды Центрконцепта. - Архангельск : Изд-во Помор, ун-та, 1997.- Вып. 1. - С.11-35.
8. Нерознак, В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма [Текст] / В.П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. - Омск : Изд-во ОМГПУ, 1998. - С. 80 -85.
9. Палашевская, И.В. Концепт "закон" в английской и русской лингвокультурах: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.20 [Текст] / И.В. Палашевская. - Волгоград: Волгоградский гос. пед. ун-т, 2001. - 24 с.
10. Слышкин, Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 [Текст] / Слышкин Геннадий Геннадьевич. - Волгоград : Волгоградский гос. пед. ун-т, 2004. - б. - 36 с.

ОИД БА МОҲИЯТИ ЛИНГВИСТИИ РАВИШҲОИ ТАҲҚИҚИ “КОНСЕПТ”

Дар мақолаи мазкур оид ба роҳҳои муайянкунии концепт, моҳияти лингвистии равишҳои таҳқиқи “концепт” дар забоншиносӣ маълумот дода шудааст ва, инчунин, ақидаҳои мухталифи олимони низ дарҷ гардидааст. Дар қисмати аввали мақола маълумоти мухтасар доир ба яке аз воҳидҳои асосии забоншиносии фарҳангӣ концепт дода шудааст. Аз ҷониби олимони гуногуни забоншиносӣ мафҳумҳои ба мисли “лингвокультурема”, “мифологема”, “логоэпистема” пешниҳод шудаанд, вале воҳидҳои мазкур дар концептологияи забоншиносӣ асосӣ пазируфта нашуданд. Заминаҳои пайдоиши истилоҳи концепти забоншиносии фарҳангӣ, моҳияти усулҳои забоншиносии когнитивӣ (маърифатӣ) ва забоншиносии фарҳангии фаҳмиши концепт мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Усулҳои мухталифи фаҳмиши мафҳуми концепт дар забоншиносии фарҳангӣ, ба андешаи мо, ба дараҷаи кофӣ аз ҷониби И.В.Палашевская баррасӣ шудаанд.

Ҷойгиршавии концепт дар шуурро қайд карда, В.И. Карасик ва Г.Г.Слышкин зикр мекунанд, ки маҳз дар шуур ҳамкориҳои забон ва фарҳанг сурат мегирад. Аз ин рӯ,

хар гуна пажӯҳиш дар баҳши забоншиносии фарҳангӣ ҳамзамон пажӯҳиш дар соҳаи забоншиносии маърифатӣ низ ба шумор меравад.

Дар мақола тафсири мафҳуми концепт фарқияти усули байни намоёндогони забоншиносии маърифатӣ ва забоншиносии фарҳангӣ нишон додашудааст.

Калидвожаҳо: концепт, истилоҳ, забоншиносии фарҳангӣ, концепсияи забоншиносӣ, забоншиносии маърифатӣ, концептология, лингвоконцепт, забон, шуур, фарҳанг.

ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ КОНЦЕПТА

В данной статье, где даётся сведения о подходе к определению концепта, уточняются различные взгляды ученых. В начале статьи даются краткие сведения об основной единице лингвокультурологии - культурный концепт. Учеными предлагались такие единицы, как «лингвокультурема», «мифологема», «логоэпистема» не ставшие, однако, ключевыми в лингвоконцептологии, а также рассматриваются предпосылки появления термина лингвокультурный концепт, сущность культурологических подходов к пониманию концепта, а также, то общее в данных подходах, что позволяет успешно применять их вместе для исследования такой многомерной единицы, как концепт.

Различные подходы к пониманию концепта в лингвокультурологии, на наш взгляд, достаточно полно освещены И.В. Палашевской.

Отмечая, что концепт находится в сознании, В.И. Карасик и Г.Г. Слышкин подчеркивают, что именно в сознании осуществляется взаимодействие языка и культуры, поэтому любое лингвокультурологическое исследование есть одновременно и когнитивное исследование.

В статье объясняется различие в концепции между методологией представителей когнитивной лингвистики и лингвокультурологии

Ключевые слова: концепт, термин, лингвокультурология, лингвоконцептология, лингвокогнитивный, концептология, лингвоконцепт, язык, сознание, культура

APPROACHES TO THE DEFINITION OF CONCEPT

In this article, which contains information on approaches to the definition of concept, various views of scientists are also clarified. At the beginning of the article, brief information is given about the main unit of linguoculturology - the cultural concept. Scientists have proposed such units as “linguocultural”, “mythologeme”, “logoepistem” which, however, did not become key in linguoconceptology. It also considers of the background for the term linguacultural concept, the essence and culturological approaches to understanding the concept, as well as the general information on these approaches, which makes it possible, use them together to study such multidimensional units as “concept”.

Various approaches to understanding the concept in linguoculturology, in our opinion, are adequately covered by I.V. Palashevskaya.

Noting that the concept is conscious, V.I. Karasik and G.G. Slyshkin emphasizes that it is in the mind that the interaction of language and culture is carried out, therefore any linguocultural research is at the same time cognitive research.

The article explains the difference in concept between the methodology of representatives of cognitive linguistics and linguoculturology

Keywords: concept, term, linguoculturology, linguoconceptology, linguocognitive, conceptology, linguistic concept, language, consciousness, culture.

Сведения об авторе: Ахмедова Азиза Алиёровна – докторант (PhD) 2-го курса кафедры грамматики и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 904287766, E-mail: bella_9404@mail.ru

Information about the author: Akhmedova Aziza Aliyorovna – 2nd year doctoral student (PhD) of the Department of Grammar and Translation Theory of the Sotim Ulughzoda Tajik state Institute of Languages. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 904287766, E-mail: bella_9404@mail.ru

ЧАНБАИ ЗАБОНШИНОСИИ ФАРҲАНГӢ ВА ТАЪРИХИИ ОМУӢЗИШИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲО

Раҳимзода С.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Замонҳои дуру дарозе, ки онҳоро омӯзиши фразеологизмҳо дар забонҳои гуногун дар бар гирифтаанд, ба ин соҳаи забоншиносӣ имкон дод, ки на танҳо мақоми фанни мустақилонаи забоншиносиро ба даст оварад, балки доираи проблемаҳои зиёдеро зохир кунад, ки онҳоро мактабҳои гуногун омӯзиши фразеологизмҳо мавриди баррасӣ қарор диҳанд ва дар наздашон вазифаҳои муҳими назариявӣ гузошта, ба таври амиқ маънидод ва таҳлил кардани онҳо машғул шаванд. Аммо ба шумораи зиёди корҳои анҷомдода нигоҳ накарда, илми фразеология соҳаи ҷавон боқӣ мемонад. Дар оғози асри XX дар забоншиносии аврупоӣ якчанд коре пайдо шуд, ки онҳо дар рушди фразеология нақши басо муҳимро мебозанд. Дар соли 1909 дар Англия луғати ибораҳои рехтаи муаллифон Ч. Сейдл ва У. Макморди (J. Seidl / W. McMordie) бо номи «English Idioms and How to Use Them» «Ибораҳои рехтаи забони англисӣ ва усули истифодаи онҳо» аз чоп баромад. Дар сарсухани луғат муаллифон таҳлили амиқи «ибораҳои рехта»-ро доданд ва таърифу қоидаи ин мафҳумро ба таври зайл пешкаш намуданд: «What, then, is an idiom? We can say that an idiom is a number of words which, taken together, mean something different from the individual words of the idiom, when they stand alone» [11, 4] Ибораи рехта чист? Мо метавонем гӯем, ки ибораҳои рехта - ин шумораи муайяни калимаҳое мебошад, ки дар ҳамчоягӣ гирифта шудаанд ва дар қиёс бо маънои фардии ҳар як калимае, ки ибораи рехтаро ташкил менамояд, тамоман чизи дигареро ифода менамояд» (тарҷумаи мо - Р.С.).

Дар ин таъриф ба таври кифоя ва амиқ чунин аломати ибораҳои рехта ба монанди таҳвили маънои томи калимаҳо компонентҳои воридшаванда ба таркиби вай инъикос гардидааст, ки дар асоси вай маънои умумӣ-маҷозии бутуни худ ибораи рехта ташкил ёфтааст.

Масалан: *Have kissed the Blarney stone* тахтуллафз: *Санги Бларниро бўса кардан* - тарҷумаи маъноии ибораи рехта – *хушомадгӯӣ будан*.

Тибқи нақлу ривоятҳои қадима ҳар як шахси санги дари қасри Бларнии Герландияро бўсакарда хушомадгӯӣ ҳисоб мешуд.

Дар миёнаи солҳои шастум ва дар солҳои ҳафтодум корҳои олимони Н.Н. Амосава, А.В.Кунин, дар соҳаи забони англисӣ, М. Фозилов, Ҳ. Мачидов, Г. Б. Баракаева, А. Аҳмадҷонова, Э. Бобоева, Н. М. Азимова дар забони тоҷикӣ, А.М.Бабкин, Ю.А. Гвоздарев, А. И. Молотков, В.П. Жуков, В.М. Мокиенко, В.Н. Телия дар соҳаи забони русӣ; И.И. Чернышева ва А.Д. Райхштейн дар соҳаи забони олмонӣ; З.Н. Левит, А.Г. Назарян ва Т.З. Чердансева дар соҳаи забонҳои романӣ чоп гардида буданд.

Қисми зиёди олимони шӯравӣ таваҷҷуҳи махсус ба ҷанбаҳои назариявии куллии фразеологизмҳо ва қисматҳои гуногуни онҳо намуданд. Корҳои асосие, ки дар онҳо масъалаҳои ба низом даровардан ва таснифоти воҳидҳои фразеологӣ дида баромада шуданд, инҳо корҳои А.И. Смирнитский, Н.Н. Амосова, А.В. Кунин буданд (дар асоси маводи забони англисӣ) В.В. Виноградов, Н.Н. Шанский ва С.Г. Гаврин (дар асоси маводи забони русӣ) мебошанд.

Марҳалаи минбаъдӣ инкишоф дар омӯзиши фразеологизмҳои забонҳои гуногунро корҳои машҳури академик В.В. Виноградов [3], ки ба фразеологизмҳои рус бахшида шудаанд кушодааст. Вай таълимоти Ш. Баллиро рушд дод ва зимнан гурӯҳбандии воҳидҳои фразеологиро вобаста ба дараҷаи алоқамандии маъноии ҷузъҳо ва баровардан, ё ин ки набаровардани маънои пурраи яке аз қисмҳои таркибии онро пешниҳод намуд [3, 21-28]. Чӣ тавре ки Н.Н. Амосова қайд менамояд, «Консепсияи академик В.В. Виноградов ин зинаи махсус дар рушди назарияи «ибораҳои рехта» дар қиёс бо он чӣ, ки то ин дам дар забоншиносии рус ба сомон расонида шуд, бештар

баланд буд. Аҳаммияти асосии он дар ин мебошад, ки ба шарофати он воҳидҳои фразеологӣ таърифи асоснокро касб намуданд» [1, 5].

Виноградов В.В., ҳамчунин, ба таркиби калимаҳо, фразеологизмҳои гурӯҳҳои адабиёро низ дохил менамояд, ки номгӯи мафҳумҳоро ифода месозанд, масалан, рӯдаи рост, аломати савол, хонаи истироҳатӣ ва ғайра [3, 340-364].

Типологияи фразеологизмҳои, коркарднамудаи В.В. Виноградов дар маводи забони русӣ, аз ҷониби дигар фразеологҳо барои тасвир намудани системаҳои фразеологӣ дигар забонҳо истифода шуда буд. Ҳақиқатан, дар асоси маҳз ҳамин типология системаҳои фразеологӣ қариб ҳамаи халқҳои бародарии собиқ ИҶШС (СССР) тасвир шуда буданд. Ба ин типология мутахассисони Аврупои Ғарбӣ доир ба фразеологияҳои забонҳои гуногун низ муроҷиат намуданд.

Нақши мусбии корҳои В.В. Виноградовро дар рушди фразеологизмҳо зарур шуморида, баъзеи тадқиқотчиён як қатор ҳолатҳои корҳои вайро зерин танқид гирифтанд. Ҳамин тавр, Н.Н. Амосова қайд менамояд, ки на ҳама вақт чудо намудани пайвастагӣ аз воҳидҳои имконпазир аст, бо сабаби он ки мафҳуми далелнокӣ аз ҷониби В.В. Виноградов бо ягон аломатҳои аниқ муайян нашудааст» [1, 8]. Ҳамчунин, таркиби категорияҳои воҳидҳои фразеологӣ зерин танқид қарор гирифтанд, ки ба онҳо муаллиф мафҳумҳои илмӣ-техникӣ, иқтисодӣ, ифодаҳои мақолий, зарбулмасалҳо ва мақолҳоро ворид намуд. Қисми зиёди тадқиқотчиён набудани принсипи ягонаи таснифоти фразеологизмҳоро қайд намуданд. Аммо дар қори С.Г. Гаврин чунин иброз шудааст, ки «...ба таври объективӣ... принсипи ягона дар таснифоти В.В. Виноградов оварда шудааст, таснифот вобаста ба дараҷаи муайян намудани маъноӣ то ба маъноӣ компонентҳо руҳ медиҳад; дар ибораҳо чунин маънидод қардан бениҳоят мушкул аст» [4, 6-8].

Ба се намунаи воҳидҳои фразеологӣ муайяншуда аз ҷониби В.В. Виноградов, Н.М. Шанский боз як намунаи дигар **ифодаҳои фразеологӣ**, яъне «ибораҳои дар таркиби худ устувор, ки на танҳо аз ҷиҳати маъно тақсимшавандаанд, балки аз калимаҳои маъноӣ озод дошта иборат буда»-ро низ илова мекунад [10: 202].

Андашаҳои забоншинос, профессор А.И. Смирнский дар таҳқиқи масоили фразеология аҳаммияти калон доранд. Вай дар назарияи худ муқоисаи ВФ ва калимаро ба асос гирифта, хусусиятҳои умумӣ, фарқияти маъноӣ, вазифа ва сохтори онҳоро тавзеҳ қардааст. А.И. Смирнский фразеологизмҳоро ба гурӯҳҳои яктаркиба, дутаркиба, бисёртаркиба, яъне пайванди калимаҳои аз як калимаи мустақил ва калимаи тобеъ ва ё ду ё зиёда калимаҳои мустақил иборатбуда чудо намудааст. Вай фарқияти «воҳидҳои фразеологӣ»-ро аз рӯи вазифаашон, таъкид қардааст: аз ҷиҳати услубӣ нейтралӣанд, ибораҳои устуворанд, ки маъноӣ маҷозӣашон аз байн рафтааст ва ё умуман, ин маъноро надоштанд, инчунин «идиомҳои аслий», ибораҳои маъмулӣ, ки хусусияти идиоматикӣ дорад ва аз ин рӯ ба қатори фразеологизмҳо дохил намешаванд [9, 114]. Таснифоти муаллифи зерин батаври муфасссал коркардшуда намебошад ва бо афзалиятнокӣ дар меъёрҳои услубӣ асоснок қарда шудааст.

Бешубҳа, саҳми академик В. В. Виноградов дар барқарорӣ ва рушди фразеология арзишманд аст. Бо вучуди он ки то ба миён омадани асарҳои В. В. Виноградов дар забоншиносӣ таваҷҷуҳи муайяне оид ба фразеология зоҳир гардида буд, корҳои ӯ оид ба фразеологияи русӣ амалан нуқтаи гардише дар омӯзиши фразеология буданд, асоси омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ гардиданд, ба тавассути онҳо равишҳои асосии омӯзиши онҳо ташаккул ёфт. Яке аз муҳаққиқони шинохтаи фразеологияи забони англисӣ, ки дар ташаккули назарияи муносири омӯзиши фразеология саҳми босазое гузоштааст, Н. Н. Амосова таъкид намудааст: «Консепсияи академик дар муқоиса бо он чизе, ки дар забоншиносии русӣ анҷом ёфта буд, дар инкишофи омӯзиши ибораҳои устувор қарор дорад». Дар корҳои В. В. Виноградов мафҳумҳои асосии фразеология тарҳрезӣ, оид ба ҳаҷм ва вазифаҳои он масъала ба миён гузошта шуда буд. Таълимоти В. В. Виноградов барои рушду раванги омӯзиши фразеологияи бисёр забонҳо, аз ҷумла, забонҳои

англисӣ ва тоҷикӣ замина муҳайё намуд. Аксар муҳаққиқон дар омӯзиши ин масъала ба андешахову ақоиди В. В. Виноградов таъҷиб кардаанд.

Ба баъзе андешаҳои В.В. Виноградов донишмандони соҳаи фразеология танқидан назар кардаанд. Масалан, Н.Н. Амосова қайд мекунад, ки чун аксиома донишмандони мафҳуми «маҷмуи таркибҳои устувор»-ро, ки таърифу дақиқсозиро тақозо наменамояд, чун махсусияти маводи русӣ наметавон донист. Вай, инчунин, менигорад, ки мафҳуми «бесобитии воҳидҳои фразеологӣ» дар осори В.В. Виноградов дар ҳеҷ як аломатҳои мушаххас ва ба таври объективӣ муқарраргардида таъҷиб надорад. Аз ин ҷост, ки на дар ҳама ҳолат ҳудуд гузоштан баъзи воҳидҳои фразеологӣ васлшуда ва ягона, имконпазир аст. Ин масъала то имрӯз ҳал нагарафтааст [1, 67].

Ҷойи махсусро дар миёни типологияи воҳидҳои фразеологӣ қорҳои А.В. Кунин ишғол наменамояд [5].

Назари танқидӣ оид ба доираи васеи категорияҳои фразеологӣ, аз қабili истилоҳоти техника ва илм, ибораҳои истиораомез, суханҳои тезу тунд, ҳикматҳо, зарбулмасалу мақолҳо низ вучуд дорад. Гуфта мешавад, ки ба қатори воҳидҳои фразеологӣ дохил намудани ибораҳои таҷдиди назар кардашуда ва нашуда ба мақсад мувофиқ нест. Таснифоти ВФ, ки В.В. Виноградов анҷом додааст, аз ҷониби баъзе муҳаққиқон мавриди танқид қарор гирифтааст. А.В. Кунин фразеологияро ба се қисм тақсим наменамояд: идиоматика, идиофразематика ва фразематика. Ин ҷудокунӣ ба намудҳои гуногуни маъниҳои фразеологизмҳо асоснок шудаанд. Ба таври мувофиқ, дар ҷанбаи зерини тақсими фразеологӣ (мо онро маънавий мешуморем) муаллиф се намуди ягонро нишон медиҳад: идиоматизмҳо, идиофраземаҳо, фраземаҳо [5, 27].

АДАБИЁТ:

1. Амосова, Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1963. – 208 с.
2. Ахманова, О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С. Ахманова. – М.: Учпедгиз, 1957. – 295 с.
3. Виноградов, В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов – М.: Наука, 1977. – 312 с.
4. Гаврин, С. Г. Изучение фразеологии русского языка в школе: пособ. для учителя / С. Г. Гаврин. – М.: Учпедгиз, 1963. - 151 с.
5. Кунин, В.А. Курс фразеологии современного английского языка Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб. / В.А. Кунин – М.: Высш. шк., Дубна: Изд. центр "Феникс", 1996 – 381 с.
6. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 102 с.
7. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка 2-е изд. перераб. и доп. / А.Г. Назарян. – М.: Высш. шк., 1987. – 288 с.
8. Райхштейн, А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А.Д. Райхштейн. – М.: Высш. шк. 1980. – 143 с.
9. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка / А.И. Смирницкий. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1971. –
10. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка Учебное пособие. (1-е изд. – 1964 г.) — 4-е изд., доп. / Н.М. Шанский – М.: Либроком, 2009. – 312 с.
11. Seidl, J., McMordie W. English Idioms and How to Use Them / J. Seidl, W. McMordie. – 1983. – 272 p.

ҶАЊБАИ ЗАБОНШИНОСИИ ФАРҲАЊГӢ ВА ТАЪРИХИИ ОМӢЗИШИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲО

Дар мақолаи мазкур воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, роҷъ ба таърихи омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ, бо истифода аз маводҳои илмӣ, ки метавонад ба рушди илми ҷомеаи имрӯза хидмат расонад, ибрози андеша шудааст.

Мавзӯи воҳидҳои фразеологӣ яке аз мазӯҳои мубрам буда, дар доираи ду забон омӯхтани он кори басо муҳим аст ва ҳамаи онро дар доираи як-ду забон ҷой намустан имконнопазир аст.

Яке аз хусусияти барҷастаи забони англисӣ ин сершумор будани идиомаҳо дар забони мазкур аст ва ба таври бояду шояд надонистани онҳо, яъне ҳангоми мутолиа ва тарҷума шинохта натавонистани онҳо ба хонанда ва тарҷумон мушкилиҳои ҷиддӣ эҷод мекунад. Аслан, воҳидҳои фразеологӣ бе надонистани қоидаву қонуниятҳои он мушкилиҳои зиёдеро пеш меорад.

Яке аз ин мушкилот, номувофиқати маъноии фразеологизмҳо мебошад, ки дорои маъноии гуногун ва ҳатто муқобил аст. Бештар вақт чунин монандии шаклӣ дар фаҳмиши воҳидҳои фразеологӣ мушкилӣ эҷод мекунад, барои ҳамин ба ҳамаи ҷузъиёти ифодаи фразеологизм бояд диққат махсус дод, модоме ки мувофиқат аз рӯи шакл метавонад аз якдигар дур бошад.

Гарчанде дар мавзӯи воҳидҳои фразеологӣ рисолаҳои зиёд нашр шуда бошад ҳам, он ба таври кулӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муқоиса нашудааст. Аз ин рӯ, мо ба хотири амиқтар омӯхани воҳидҳои фразеологӣ ин мавзӯро баррасӣ кардем.

Калидвожаҳо: фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, забонишиносии муқоисавӣ, таҳлили қиёсӣ, сохтор, маъно.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

В данной статье рассматриваются фразеологизмы таджикского и английского языков, истории возникновения фразеологизмов с использованием научных материалов, которые служат для развития современного общества и являются актуальными и востребованными.

Тема фразеологизмов является одной из актуальных и важных тем. Следовательно, представляется невозможным в рамках изучения двух языков.

Одним из отличительных свойств английского языка является наличие огромного количества фразеологизмов, что приводит к серьёзным проблемам при переводе или общении для не носителей языка. Поэтому недопустимо переводить фразеологизмы без глубокого изучения.

Одна из нерешённых проблем считается несоответствие смысла фразеологизма с современной реальностью. Чаще всего внешнее сходство приводит к несоответствию смысла фразеологических единиц. По этой причине, следует изучать фразеологизмы очень внимательно, во избежание неправильного смыслового содержания.

Несмотря на то, что очень много работ были посвящены этой теме, в целом, сопоставление фразеологических единиц английского и таджикского языков не изучены столь глубоко. Исходя из этого мы решили рассмотреть эту тему более подробно.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, таджикский язык, английский язык, сопоставительная типология, сравнительный анализ, строение, смысл.

LINGUISTIC, CULTURAL AND HISTORICAL ASPECTS OF STUDYING PHRASEOLOGICAL UNITS

The article considers the problems relating to the phraseological units in the Tajik and English languages, and according to the history of study of the phraseological units there are expressed the author's point of view, which may be very important on the further development of the modern linguistics.

The theme of phraseological units is one of the essential linguistic themes, and its contrastive studying between two languages seems very important, but, however it is too difficult to study such a huge theme in the circumference of one or two languages.

One of the prominent features of the English language is existence of the great number of the idioms in this language, and having not enough information about them, i.e. during reading and translation not recognizing their correct meaning, should make serious difficulties

for the readers and translators. Actually, without knowing the main regularities and patterns phraseological units have a lot of problems.

One of these problems is lack of semantic coordination of the phraseological units; even some of them have an opposite meaning of the inner components. In most cases the formal similarities of the phraseological units will be the reason of misunderstanding of their meanings. Therefore one should pay the need attention to each part or component of a phraseological unit, because the formal similarity doesn't show the semantic relation.

In spite of the fact that there were done and published a great number of works on the field of phraseology, however it is not compared in the Tajik and English languages. Therefore we decided to study this problem for the deeper and wider analyses of the mentioned theme.

Keywords: *phraseology, phraseological units, Tajik, English, comparative linguistics, contrastive analyzes, structure, semantics.*

Сведения об авторе: *Рахимзода Сафарали* – докторант (PhD) 2-го курса кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 985282908

Information about the author: *Rahimzoda Safarali* – 2nd year doctoral student (PhD) of the English Philology Department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 985282908.

«ТАБАҚОТИ НОСИРӢ»-И МИНҲОҶ СИРОҶИ ҶУЗҶОНӢ ВА ТАҲҚИҚИ ЗАБОНШИНОСИИ ОН

Ҳамроев Ё.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Бино ба тақсимот ва ё даврабандии сегона (даврони бостон, миёна ва нав) забоншиносон оғози таърихи даврони нави инкишофи забони моро ба номи даврони форсии навин, ки ба “дарӣ” ва “форсии дарӣ” машхур шудааст, тақрибан асрҳои VIII–IX мешуморанд. Ин даврони беш аз ҳазорсоларо аз ҷиҳати таҳаввулу тақомул баъзе донишмандон ба се давра тақсим кардаанд: давраи рушд ва тақвин, давраи форсии дарӣ, давраи таҳаввул ва таҷдид. Чунин даврабандӣ дар маҷмӯъ, барои забони форсии дарӣ даврони муштарак, яъне то асрҳои XVI шояд комилу сахт ва қобили қабул бошад. Бинобар ин, таърихи забони тоҷикиро ба давраҳои зерин тақсим кардан мумкин аст: давраи ташаккул, тақомул, давраи забони форсии дарӣ-адабӣ, ки ин давраҳо барои забони тоҷикӣ, форсӣ, дарӣ муштарак аст, давраи таҷдид ва навҷӯӣ, маорифпарварӣ давраи забони тоҷикии аҳди шӯравӣ, замони бозсозӣ ва содагароӣ ё демократӣ кардани забон, давраи забони тоҷикии замони истиқлол [4, с.131].

Аз ин давраҳо осори зиёди насриву назмӣ боқӣ мондааст, ки омӯзишу баррасии забоншиносии онҳо ба бисёр пахлуҳои норавшани рушди забони тоҷикӣ дар давраҳои муайян равшанӣ меандозад. Яке аз ин гуна асарҳо “Табақоти Носирӣ”-и Ҷузҷонӣ мебошад, ки дар асри XIII тахминан дар солҳои 1279 навишта шудааст. Дар бораи муаллифи асар маълумоти зиёд нест. Вале аз рӯи маълумоти сарчашмаҳо Абӯумар Усмон ибни Сирочиддин Муҳаммад машхур ба Минҳоҷ Сироҷ мулаққаб ба Садри Ҷаҳон, қозӣ, шоир ва муаррихи тоҷик дар дарбори Ғуриён ва салотини Ҳинд дар садаи сенздаҳум умр ба сар бурдааст. Ӯ соли 1211-и мелодӣ таваллуд шудааст. Аз зодгоҳи ӯ иттилои дақиқ дар даст нест, бархе муаррихон маҳалли тавалуди ӯро Лоҳур ва бархе дигар Фирӯзкӯх (пойтахти Ғуриён) медонанд [5].

Ҷузҷонӣ аз хонадони аҳли сиёсат ва илм буд, ки асосатан аз мардуми Ҷузҷон буданд ва дар дарбори Ғазнавиён ва Ғуриён мансабҳои баланд доштанд. Падари ӯ Сирочиддин Муҳаммад ибни Усмон фақеҳ ва қозӣ дар дарбори Ғуриён буд. Ҷузҷонӣ аз сӯи модар низ мутааллиқ ба хонадони маъруф ва вобаста ба Ғуриён буд. Давраи кӯдакии Ҷузҷонӣ дар ҳарами Малика духтари Султон Ғиёсиддин Муҳаммад Сом гузашт. Ӯ то 22-солагии дар Фирӯзкӯх буд, ва дар ҳамаи ҷо ба таҳсил пардохт. Зиндагии Ҷузҷонӣ пас аз ғурупошии давлати Ғуриён норавшан аст. Ба назар мерасад, ки ӯ дар ин солҳо дар хидмати ҳокимони маҳаллӣ буд ва сафарҳои низ аз ҷониби ӯ ба Нимрӯз ва Қаҳистон кардааст. Ӯ тахминан, соли 1279-и мелодӣ дар Дехлӣ вафот кардааст [5].

Ҷузҷонӣ дар соли 1246-и мелодӣ пас аз ҳуҷуми муғул ба Ҳинд назди Носириддин Қубоча аз салотини мамлуки Ғур, ки дар Синд ҳукумат мекард, рафт. Носируддин Қубоча низ идораи умури мадрасаи Фирӯзи Уч ва сардории лашкаро ба ӯ супурд. Дар соли 1247 ки Султон Шамсиддини Алтатмуш Учро фатҳ кард, Ҷузҷонӣ мавриди таваҷҷуҳи ӯ қарор гирифт ва ҳамроҳи ӯ ба Дехлӣ рафт. Дар соли 1252 Ҷузҷонӣ уҳдадори қазоват ва умури шаръии Ҳинд шуд ва дар Гулёр иқомат кард. Пас аз даргузашти Алтатмуш дар соли 1255 вазъи Ҳинд ошуфта шуд, аммо вақте салтанат дар соли 1256 ба Султон Разӣ расид, Ҷузҷонӣ тадрис ва идораи мадрасаи Носирияи Дехлиро бар уҳда гирифт ва бори дигар қозии Гулёр шуд. Ӯ дар соли 1261 дар давраи ҳукумати Маъзуддин Баҳромшоҳ қозии кулли Ҳинд шуд ва пас аз кушта шудани Баҳромшоҳ, ки Султони Алоуддин Масъудшоҳ ба салтанат расид, Ҷузҷонӣ ба ночор аз мансаби қазоват канорагирӣ кард ва дар соли 1262 ба Лакхнута рафт. Дар соли 1265 бо ҳамроҳи Туғонхон, ҳокими Лакхнута ба Дехлӣ рафт ва ба дарбори Алоуддин Маҳмудшоҳ Ҷузҷонӣ Қозии Дехлӣ шуд ва то соли 1273 дар ин мансаб монд, аммо дар он сол ба далели ихтилоф ва бадбинии Султон нисбат ба Булбун барканор шуд. Дар соли 1274 Начмиддин Абӯбакр ба вазорати Султон Носириддин Маҳмуд расид ва бо Ҳимояи ӯ Султон ба Ҷузҷонӣ лақаби “садри ҷаҳон” дод [5].

Минҳоч Сирочи Ҷузҷонӣ илова бар таърихнигорӣ бо арабӣ ва форсӣ низ шеър мегуфт. Ӯ манзумаи “Носирнома”-ро дар мадҳи Султон Носириддин Маҳмудшоҳ суруд, ки то имрӯз боқӣ намондааст. Муаллифи китоб асаре бо номи “Носирнома”-и манзум доштааст ва аз дигар таълифоти ӯ то ба имрӯз нарасидааст. Шухрати Ҷузҷонӣ бештар ба китоби “Табақоти Носирӣ”-и ӯст. Ӯ ин асарро соли 1275 бо номи Носириддин Маҳмуд оғоз кард ва дар соли 1279 ба поён расонид. Ин китоби таърихӣ шомили 21 табақа аст, ки бахшҳои муҳими он таърихи Ғазнавиён, Хоразмшоҳиён ва салотини Ҳинд ва таърихӣ ҳамлаи муғул ба Мовароуннаҳр ва Ҳинд (қисмати охир) ихтисосан дар бораи истилоҳи муғул аз ибтидои хуруҷи Тотор то фатҳи Бағдод навишта шудааст, ки бар асоси мушоҳидаҳои муаллиф аст ва маълумоти боарзиши таърихӣ дорад. Ҷузҷонӣ дар таълифи асараш аз манбаъҳои муътабар чун “Таърихӣ Байҳақӣ” баҳра бурдааст. Китоб насри равон ва устувор дорад, ки яке аз асарҳои арзишманди забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад[5].

Ин асар бо иншои содаву равон ва дур аз такаллуфу душворфаҳмӣ таълиф шудааст ва дарбаргирандаи тамоми сифатҳои адабию забонӣ мебошад. Ҷузҷонӣ бо форсӣ ва арабӣ низ шеър мегуфт, ки чанд қитъа ва қасида аз ӯ дар “Табақоти Носирӣ” омадааст. Новобаста аз он ки муаллиф бо забони арабӣ ва улуми шаръӣ комилан ошно буд, вале дар нигориши ин асар аз наср ва равиши печидаи нависандагони асри хеш пайравӣ накардааст. Забони китоб бисёр дуруст ва устувор аст, ҳамчунин, феълҳои қадима дар он хеле кам мавриди истифода қарор гирифтааст ва дорои ҷумлаҳои зебо мебошад. Дар ин китоб аввалин бор калимаҳои муғулӣ вориди забони форсӣ шудааст ва лафзи муғулӣ низ шунда мешавад. Калимаҳои арабӣ ба ҷуз дар аввали китоб барои ситоиши Худо ва оятҳои Қуръон, ҳадисҳо ва шеърҳои арабӣ истифода шудааст. Насри китоб бисёр сода ва осонфаҳм аст. Олимон ва нависандагони ин аср кӯшиш мекарданд, ки аз калимоти арабӣ ҳарчи камтар истифода кунанд ва бештар аз забони форсӣ истифода кунанд ва ҳатто забони дарбории ин давра забони форсӣ гардид. Қайд кардан ба маврид аст, ки ин асар яке аз сарчашмаи асосии насри забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, зеро таркиби луғавии асар аз калимаҳои ноби тоҷикӣ бой мебошад.

Нахустин бор шаш табақа аз китоби “Табақоти Носирӣ” бо кӯшиши Вилиям Нас Лиз ва Абдулҳай Ҳабибӣ дар Калкута мунташир шуд. Матни комили китобро Абдулҳай Ҳабибӣ бо таълиқоти муфасссале дар бораи шарҳи ҳоли муаллиф дар ду ҷилд (ҷилди аввал дар Кобул ва ҷилди дуввум дар Лохур) ба ҷоп расонид, ҳамчунин, Роварти “Табақоти Носирӣ”-ро дар ду ҷилд ба забони англисӣ тарҷума ва дар Лондон ҷоп кард ва феҳристҳои он мунташир шуд.

“Табақоти Носирӣ” яке аз муҳимтарин ва маъруфтарин китоби таърихӣ мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад, Минҳоч Сирочи Ҷузҷонӣ яке аз нависандагони фозил ва донишманд ва аз мардони маъруфи аср аст, ки дар дарбори подшоҳони Ҳинд фаъолият карда, ҳодисаҳои таърихиро дар аввалҳои хуруҷи муғул бо ҷашми сар мушоҳида намуда ва дар ин китоб навиштааст. Ин марди бузург дар он ҷо низ мансаби бузурги дарбориро дарёфт ва дар дарбори салотини Деҳлӣ ҳодисаҳои таърихиро бо ҷашми хеш дид ва мушоҳидаҳояшро бо иншои равон ва дилчасп таълиф кард, ки китоби “Табақоти Носирӣ” аз он иборат аст ва ин китоб дар тӯли чандин қарн пайваста мавриди истифодаи нависандагон ва арбоби завқу адаб қарор гирифта будааст [5].

Китоби мазкур аз ду ҷилд иборат буда, ҷилди аввали он аз 500 саҳифа ва 21 табақа иборат мебошад ва тахминан соли 1279 мелодӣ таълиф шудааст. Он дар бораи воқеаҳои таърихӣ ва шахсиятҳои таърихӣ навишта шудааст. Китоб аз муқаддима ва аз рамзҳо ва ишороти дебоча ва ғалатнома иборат мебошад. Табақаи аввали ин китоб табақаи паёмбарон аст, ки аз замони халқ шудани падари башарият Одам (а) шурӯъ шуда, то соли даҳуми ҳиҷрати паёмбари Ислом (с) маълумот медиҳад. Табақаи дуюм табақаи хулафои рошидин аст, ки аз замони ҳукмронии Абӯбакри Сиддиқ (р) шурӯъ шуда, то замони даҳ ёри бихишти маълумот медиҳад. Табақаи сеюм табақаи бани Умая аст, ки аз замони ҳукмронии Муовия оғоз шуда, то замони Марвон ибни Муҳаммад маълумот медиҳад. Табақаи чорум табақаи бани Аббос аст, ки аз замони ҳукмронии Абӯмуслими Марвазӣ оғоз шуда, то замони ҳукмронии Мустаъсим маълумот медиҳад.

Табақаи панҷум табақаи подшоҳони Ачам аст, ки аз замони ҳукмронии Каёниён шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Сосониён маълумот медиҳад. Табақаи шашум табақаи подшоҳони Яман аст, ки аз замони ҳукмронии Ҳорис Абраҳа шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Бозон хабар медиҳад. Табақаи ҳафтум табақаи Тоҳириён мебошад, ки аз замони ҳукмронии Тоҳир шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Ҳикоят маълумот медиҳад. Табақаи ҳаштум табақаи Саффориён аст, ки аз замони ҳукмронии Яъқуб шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Лайс маълумот медиҳад. Табақаи нӯҳум табақаи Сомониён аст, ки аз замони ҳукмронии Асад ибни Сосон шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Абдулмалик ибни Нӯх маълумот медиҳад. Табақаи даҳум табақаи подшоҳони Дайламиён аст, ки аз замони ҳукмронии Абӯлҳасан шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Марзбон маълумот медиҳад. Табақаи ёздаҳум аз замони ҳукмронии Сабуктегин шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Хусрав Малик маълумот медиҳад. Табақаи дувоздаҳум табақаи Салҷуқиён аст, ки аз замони ҳукмронии Туғрал шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Рукниддин ва Туғрал маълумот медиҳад. Табақаи сенздаҳум табақаи подшоҳони Санҷарӣ аст, ки аз замони ҳукмронии подшоҳони Ироқ ва Озарбойҷон шурӯш шуда, то замони ҳукмронии подшоҳони Нишопур маълумот медиҳад. Табақаи чордаҳум табақаи подшоҳони Нимрӯз аст, ки аз замони ҳукмронии Тоҳир шурӯш шуда, то ҳукмронии Шаҳобиддин маълумот медиҳад. Табақаи понздаҳум табақаи подшоҳони Курд аст, ки аз замони ҳукмронии Нуриддин Зангӣ шурӯш шуда, то ҳукмронии Малик Комил ва Малик Солеҳ маълумот медиҳад. Табақаи шонздаҳум табақаи Хоразмшоҳиён аст, ки аз замони ҳукмронии Қутбиддин Ойбек шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Чалолиддин Манкибронӣ маълумот медиҳад. Табақаи ҳабдаҳум табақаи подшоҳони Шинасбония аст, ки аз замони ҳукмронии Бустом оғоз шуда, то замони ҳукмронии Алоуддин Муҳаммад маълумот медиҳад. Табақаи ҳаҷдаҳум табақаи подшоҳони Тахористон ва Бомӣён аст, ки аз замони ҳукмронии Фаҳриддин Масъуд шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Алоуддин Масъуд маълумот медиҳад. Табақаи нуздаҳум табақаи подшоҳони Ғазнин ва Шинасбония мебошад, ки аз замони ҳукмронии Сайфиддин Сурӣ шурӯш шуда, то замони ҳукмронии Қутбиддин Ойбек маълумот медиҳад. Табақаи бистум табақаи подшоҳони Ҳинд мебошад, ки аз замони ҳукмронии Қутбиддин Муаззӣ оғоз шуда, то замони ҳукмронии Ҳисомиддин Хилоҷӣ маълумот медиҳад. Табақаи бисту якум табақаи подшоҳони Шамсия мебошад, ки аз замони ҳукмронии Султон Алтатмуш оғоз шуда, то замони ҳукмронии Носириддин Маҳмуд маълумот медиҳад [1, с.498].

Асари номбурда дар забоншиносии тоҷик то ба ҳол мавриди пажӯҳиши мукаммали забоншиносӣ қарор нагирифтааст. Онро метавон аз нигоҳи қабатҳои лексикӣ, гурӯҳҳои мавзӯӣ, гурӯҳҳои вожагониву маъноӣ, вожаҳои иқтибосӣ баррасӣ ва таҳқиқ кард. Аз ҷумла, номвожаҳои арабӣ, ки бештар дар дебочаи ин асар ба ҷашм мерасад, ба мисли тақаддус, ҷамоат, суннат, нур, сабоҳ, аҳд, убудият, навоҳӣ, зил, мамдуд, адвор, қазо, салаф, ансоб, ҳулафо ва ғайра. Инчунин, номвожаҳои асили тоҷикӣ аз ҷумла, Қаюмарс, Ҳушанг, Сосон, Ардашер, Бобакон, Ҳурмус, Исфандиёр ва Шопур дар табақаи Сомониён, ки табақаи подшоҳони Ачам ба ҳисоб меравад, вохӯрад. Номвожаҳои ҷуғрофиро низ ба монанди Бухоро, Хуросон, Тахористон, Ҳичоз, Рум, ва Шом, ки зикри онҳо дар табақаи нӯҳум, ки табақаи Сомониён ба ҳисоб меравад, дида мешавад, метавон таҳқиқ кард [1, с.139].

1. Номвожаҳои таърихӣ, ки аслан тоҷикӣ буда, аз умқи таърихи суннату фарҳанги мо сарчашма гирифтааст.

هوشنگ – Ҳушанг [1, с.139].

کیومرث – Қаюмарс [1, с.139].

مهلائيل – Маҳлоил [1, с.139].

بروایت تاریخ طبری هوشنگ از فرزندان مهلائيل ابن قينان ابن انوش ابن شيث بود و بروایت تاریخ عجم و [1, с.139]. تاریخ مقدسی از فرزندان کیومرث و از وقت کیومرث تا ولادت او دویست و بیست و سه سال بود

Ба ривояти “Таърихи Табарӣ” Ҳушанг аз фарзандони Маҳлоил ибни Қайнон ибни Анӯш ибни Шис буд ва ба ривояти “Таърихи Ачам” ва “Таърихи Муқаддасӣ” аз фарзандони Қаюмарс то вилодати ӯ дусаду бисту се сол буд [2, с.139].

Ҷамшид – Ҷамшед [1, с.141].

Ҷамшур – Тахмураас [1, с.141].

Ҷамшид аз фарзандан айтқамд ин ҳушанг буд бравит мақдасӣ аз тарихи Ҷамшур буд мамлакат ҳафт ақлим бигрифт.

Ҷамшед аз фарзандони Итқамд ибни Хушанг буд ба ривояти Муқаддасӣ аз “Таърихи Табарӣ” бародари Тахмураас мамлақати ҳафт иқлим бигрифт [1, с.141].

Кайқос – Кайковус [1, с.148].

Кайқаб – Кайқубод [1, с.148].

Кайқос ибн Кайқаб дар аввал падшаҳ мазфур буд ва пирӯзҷанг ва ҷамле мулк ора мақад шуд.

Кайковус ибни Кайқубод дар аввал подшоҳи музаффар буди пирӯзҷанг ва ҷамле мулк оро минқод шуданд [1, с.148].

2. Номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки як қабати муҳимми вожагониро ташкил карда, аз вожаҳои аслии забон ва калимаҳои иқтибосӣ фароҳам шудаанд.

Бахара – Бухоро [1, с.210].

Хуросон – Хуросон [1, с.210].

Ҷайхун – Ҷайхун [1, с.210].

Балх – Балх [1, с. 210].

Амир аҳмад асмаиҷил саманӣ аз Бахара роӣ Бхрасан наҳад ва аз Ҷайхун обур кард ва ба Балх амд.

Амир Аҳмад Исмоили Сомонӣ аз Бухоро роӣ ба Хуросон наҳод ва аз Ҷайхун обур карди ба Балх омад [1, с.210].

Сугд – Сугд [1, с. 211].

Самарқанд – Самарқанд [1, с. 211].

Роӣ Ҷайн миқӯид: ке Ҷд саманян ра саман нам буд бар қол бевӣ нам Ҷизӣ дгар буд ала анке саман наҳитӣ аст аз ноаҳӣ сгд смрқнд.

Ровӣ ҷунин меғӯяд, ки “ҷадди Сомониёнро Сомон ном буд, бар қавли баъзе номи ҷизе дигар буд, илло он, ки Сомон ноҳияте аст аз навоҳии Сугди Самарқанд [1, с.211]».

3. Вожаҳои иқтибосии арабӣ, ки дар матни асар зиёд вомаҳӯрад.

Суннат – роҳ, равиш, одат, расм, анъана [6].

Ҷамоат – ҷамъият, умум, ҷамоа [6].

Ҷайн қӯид бндё дға қӯӣ муслманан навар аҳл снә ва аҷмае. [2, с.6]

Ҷунин қӯяд бандаи дуоғӯи мусалмонон носии суннат ва ал-ҷамоат [4, с. 6].

Шуоъ – нури офтоб, партав, рушноӣ, равшан кардан. [6]

Талъат – роӣ, ҷеҳра, симо, дидор, симои хуб [6]

Нур – роӣшноӣ, тобиш, дурахшиш, фуруғ, ҷароғ, оташ [6]

мидан падшаҳӣ ба шаац алаш нор бһаа қрфт.

Майдони подшоҳӣ ба шуои талъат лақошу нуру баҳо гирифт [1, с. 6].

Зилл – соя, паноҳ, ҳимоя, зилли Худо, сояи Худо [6].

Салтанат – подшоҳӣ, фармонравӣ, ҳукмронӣ, подшоҳӣ кардан [6].

Ҳадд – қанор, интиҳо, ниҳоят, охир, андоза, ҳадду қанор, қанораи ҷизе [6].

Бақо – боқӣ будан, абадият, бардавомӣ, пайдорӣ, ҷовидон, дарозумрӣ [6].

Басит – ҷой фароҳ, паҳновар, васеъ, сода, ғайри мураккаб [6].

Рубъ – ҷоряк, яке аз ҷор ҳиссаи ягон ҷиз, рубъи масқун, қисми хушқӣ ва масқуни замин [6].

Мамдуд – қашидашуда, мадлодашуда, дароз, мамдуда [6].

млк тааӣ аъ ала слтант ра та наҳит ҳд амкан бақ бар бсипт рб масқун мдод дард.

Малики Таъоло он зилли салтанатро то ниҳояти ҳадди имкон бақо бар басити рубъи масқун мамдуд дорад [1, с.7]

Аз тарафи дигар, масъалаҳои сохториву дастурӣ ва сарфу наҳвии ин асар низ то ба ҳол мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Бинобар ин, пажӯҳиши ҳама тарафаи забоншиносии ин асар метавонад ба паҳлуҳои гуногуни сабаку услуб ва воқеияти забонии ин солҳо равшанӣ андозад.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки ин китоб то кунун ба хатти кириллӣ баргардон нашудааст. Аз ин рӯ, баргардон кардани ин китоб бисёр амри зарурӣ ба ҳисоб меравад, зеро ин китоб то кунун аз чашми ононе, ки ба хатти форсӣ ошноӣ надоранд, пинҳон мондааст. Бо баргардон шудани ин китоб шароит фароҳам меояд, ки ин ганҷи пинҳоншуда ба мардум пешниҳод гардад ва дар афзудани дониши хонандагон саҳми бузурге дошта бошад.

Адабиёт

1. Минҳоч Сирочи Ҷузҷонӣ “Табақоти Носирӣ”. – Дехлӣ, 1280. – 500.с
2. Назарзода С. Лингвистическое изучение классических письменных памятников / С. Назарзода. – Душанбе, 2004. – 309 с.
3. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, ғароиш ва дурнамо / С. Назарзода. – Душанбе, 2013. – 367 с.
4. Раҳмон, Э. Забони миллат ҳастии миллат / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2016. – 463 с.
5. Сомонаи интернетӣ http://www/googl.com/search? www.wikinoor.ir طبقات_ناصری санаи ворид ба сомона (02.02.2019)
6. Фарҳанги тоҷикӣ–тоҷикӣ [барномаи электронӣ] / Муаллифон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. 80000 вожа ва ибора.
7. Ҳоҷаев, Д. Афкори Забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Ҳоҷаев. – Душанбе, 2013. – 343 с.

«ТАБАҚОТИ НОСИРӢ»-И МИНҲОҶ СИРОЧИ ҶУЗҶОӢ ВА ТАҲҚИҚИ ЗАБОНШИНОСИИ ОН

Дар мақола оид ба лексика ва семантикаи “Табақоти Носирӣ”-и Минҳоч Сирочи Ҷузҷонӣ ва дар бораи табақаҳои ин асар, ки аз 21 табақа иборат аст ва дар бораи ҳар як табақаи он маълумот дода шудааст. Инчунин, дар бораи шахсиятҳои бузурги тамаддунофарӣ халқи тоҷик, ки номашон дар таъриху фарҳанги халқи тоҷик ба неки ёд шудааст, сухан меравад.

Ба андешаи муаллифи мақола лексика ва семантикаи “Табақоти Носирӣ”-и Минҳоч Сироч аз нигоҳи забоншиносӣ пураарзиштарин фонди луғавии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад ва дар асари номбурда хеле зиёд ба ҷашм мерасад.

Муаллиф дар мақолаи худ қайд кардааст, ки лексика ва семантикаи “Табақоти Носирӣ”-ро метавон аз нигоҳи қабатҳои лексикӣ, гурӯҳҳои мавзӯӣ, гурӯҳҳои вожагониву маъноӣ, вожаҳои иқтибосӣ баррасӣ ва таҳқиқ кард. Аз ҷумла, номвожаҳои арабӣ, ки бештар дар дебочаи ин асар ба ҷашм мерасад, ба мисли тақаддус, ҷамоат, суннат, нур, сабоҳ, аҳд, убудият, навоҳӣ, зил, мамдуд, адвор, қазо, салаф, ансоб, хулафо ва ғайра. Инчунин, номвожаҳои асили тоҷикӣ аз ҷумла, Қайюмарс, Ҳушанг, Сосон, Ардашер, Бобакон, Ҳурмус, Исфандиёр ва Шопур, дар табақаи Сомониён, ки табақаи подшоҳони Аҷам ба ҳисоб меравад, волеҳурад. Номвожаҳои ҷуғрофиро низ ба монанди Бухоро, Хуросон, Тахористон, Ҳисоз, Рум, ва Шом, ки зикри онҳо дар табақаи нухум, ки табақаи Сомониён ба ҳисоб меравад, дида мешавад, метавон таҳқиқ кард.

Калидвожаҳо: наср, назм, табақот, дарӣ, маорифпарварӣ, истиқлол, аҳд, салотин, қозӣ, мелодӣ, муътабар.

“ТАБАҚОТИ НОСИРИ”- МИНХОДЖА СИРОДЖА ДЖУЗДЖОНИ И ИССЛЕДОВАНИЕ ЕГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

В настоящей статье рассматривается лексика и семантика “Табакоти Носири” и классификация этого произведения, состоящего из 21 класса, также характеризуется каждый его класс. Одновременно здесь упоминается о великих личностях цивилизованного таджикского народа, чьи имена навечно остались в таджикской истории и культуры.

По мнению автора статьи лексика и семантика “Табакоти Носирӣ” Минходж Сироджа с точки зрения лингвистики считается ценнейшим лексическим фондом таджикского языка и в названном труде её очень много.

Автором статьи отмечается, что лексику и семантику “Табакоти Носири” можно изучать с точки зрения лексической, тематической группы слов, также с точки зрения терминологии и заимствованных слов. В том числе наблюдается много арабских слов, которые приведены во введении этого труда, такие как такаддус (священный), чамоат (сборище), суннат (традиция), нур (луч), сабох (рассвет), ахд (период), навоҳӣ (район), хулафо (халифат), в том числе встречаются исконно таджикские слова Каюмарс, Хушанг, Сосон, Ардашер, Бобакон, Хурмус, Исфандиёр, ва Шопур, в классификации Саманидов, которую можно исследовать в данной работе.

Ключевые слова: проза, поэзия, классификация, дари, просвещение, независимость, династия, султан, кази, почтенный.

“NOSIRI LAYERS” OF MINHOJ SIROJI JURJONI AND HIS RESEARCH ON LINGUISTIC STUDIES

The article gives an overview of the poetry and semantics of the “Nosiri Layers” of Minhoj Siroji Jurjoni, and about each of its layers, which consists of 21 sections. It also speaks about the great civilized figures of the Tajik people, whose name is well remembered in the history and culture of the Tajik people.

According to the author of the article, Siroj Siroj is the richest linguist in the linguistic fund of the linguistic and semantical “Nosiri Layers”, which is widely seen in the work.

The author states in his article that the vocabulary and semantics of Nosiri Layers can be examined and examined in terms of lexical layers, thematic groups, vocabulary and meaning groups, and vocabulary terms. In particular, the Arabic nouns, which are most commonly seen in this work, such as astaqaddus, jamoat, sunnat, nur, saboh, ahd, ubudiyat, navohi, zil, mamdud, advor, qazo, salaf, ansob, khulafo etc. It also encounters some of the true Tajik names, including Kayumars, Hushang, Soson, Ardasher, Babacon, Hurmus, Isfandiyar, and Shopur, the Samanid class, which is the ancestor of the kings of Ajam. Geographical names such as Bukhara, Khuroson, Takhoristan, Hijaz, Rome, and Sham may be explored, which can be seen in the ninth class, which is the Somonoyon’s class.

Keywords: prose, poetry, dish, dari, educational, independence, covenant, salotin, judge, melodian, respectable.

Сведения об авторе: *Хамроев Ёсин Муродалиевич* – аспирант кафедры таджикского языка и информационного обеспечения управления Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес.:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 988882489

Information about the author: *Hamraev Yosin Murodalievich* - researcher of the Department of Tajik language and information support of management of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)988882489

КДУ 891.550

МИРЗО ҒОЛИБ АЗ ДИДИ АҲЛИ АДАБ

Саидзода В.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Ҳиндустон мамлакати пурсарватест ва зебоии табиати он дар забонҳо дoston аст. Зиндагӣ ва маишати мардумони Ҳинд ба ҳуди онҳо хос буда, дар адабиёти шифохӣ ва хаттии он кишвар ҳаматарафа мунъакис гардидааст.

Ин адабиёт дар асоси хувияти миллии ҳиндӣ пайдо шуда, ниёз, умед ва орзуҳои халқҳои Ҳиндустонро инъикос карда, дар таъсири мутақобила ва наздикӣ бо адабиёти форсу тоҷик рушд намудааст. Асарҳои фанонопазири шоирони бузурги Шарқ – Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Умари Ҳаём, Мавлонои Балхӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ, Низомӣ ва дигарон барои бисёр наслҳои шоирони ҳиндӣ, ки бо забони урду асар меофариданд, ҳамчун сарчашмаи илҳами фаъолият қарор гирифт.

Амиқии тафаккури фалсафӣ ва хирадмандии халқӣ, ашъори хушоҳанг, фасоҳат – ҳамаи ин хусусиятҳо, ки хоси эҷоди классикони Шарқ, аз он ҷумла классикони форсу тоҷик мебошанд, аз ҷониби шоирони урду қабул шуда, ба заминаи ҳиндӣ кӯчонидаанд. Дар асрҳои миёна адибони ин сарзамин бисёр асарҳои назмӣ офаридаанд, ки дар онҳо мавзӯҳои аз адабиёти форсу тоҷик иқтибосшударо бо мотивҳои миллии мардуми Ҳинд омехтаанд.

Дар зиндагии маънавии бисёр халқҳо дар тараққиёти андешаҳои ҷамъиятӣ ва сарвати рӯҳии миллии онҳо, бе ягон шаку шубҳа, таъсири шоирони бузург ва асарҳои онҳо дида мешавад. Яке аз чунин суҳаноро Мирзо Ғолиб буд, ки фарҳанги маънавии ҳинду покистонӣ ва форсу тоҷикро ба пеш тақон дода, таҷрибаи бадеии онҳоро ғанӣ гардонидааст.

Ӯ бо қалами мавзун ва матини худ дар дили хонанда нисбат ба мардуми Ҳинду Покистон эҳтиром ва муҳаббати боз ҳам амиқтар падида меоварад.

Мирзо Ғолиб бо асарҳои илмӣ адабии худ дар рушд ва инкишофи илму адаби давр, дар тарбия ва камолоти силсилаи бузурги мардони адаб сахми босазое гузоштааст.

Чи тазкиранигорони гузашта ва чи адабиётшиносону мунаққидони ҳозираи Ҳинду Покистон ва хориҷи онҳо дар инкишофи забону адабиёти урду ниҳоят бузург будани хизматҳои Мирзо Асадулло Ғолибро эътироф намуда, номи ӯро ба қатори номҳои суҳанварони забардасти Ҳиндустон гузоштаанд [5, с.15].

Хислатҳои навҷӯӣ ва навҷодкорӣ, ки дар мактубҳои Ғолиб ҷой доранд, аз диққати мунаққидон ва тадқиқотчиёни муосири Ҳинду Покистон низ дар қанор намондааст. Онҳо эҷодиёти бойи ин суҳансарои бузургро бо шавқу рағбати зиёд ҳаматарафа меомӯзанд, тадқиқ менамоянд ва ба таври сазовор тақдир мекунанд.

Яке аз намоёнтарин адабиётшиноси муосири урду, Амир Ҳасан Нуронӣ дар асари худ «Моҳу ситораҳои урду», ки ба тарзи тазкира таълиф ёфтааст, менависад: «Дар ҷаҳони урду ниҳоят кам адибонро дучор омадан мумкин аст, ки ашъори онҳо дар назми урду намунаи беҳтарин ва насри онҳо хусусияти насри олитаринро дошта бошад. Чи назму чи наср ва чи ғазалу чи қасида – дар ин ҳама Ғолиб ранги наву андози баёни ба худ хосеро офаридааст» [1, с.21].

Малик Рам низ дар як қатор мақолаҳои илмӣ бахшида ба фаъолияти хатнигории Ғолиб таълиф намудааш, ӯро яке аз мактубнигорони маҳоратноктарин шуморида, махсусан, қайд мекунад, ки Ғолиб дар таърихи адабиёти урду на фақат дар хатнигорӣ, балки умуман, дар наср тарзи нави ниғориши бадеиро ба вуҷуд овардааст.

Мирзо Асадулло Ғолиб, дар ҳақиқат, бо қамоли маҳорат аз уҳдаи ба забонҳои урду ва форсӣ эҷод намудани асарҳои бисёри манзуму мансур, ки ба тасвири реалии ғояҳои пешқадам ва ҷимояи манфиати табақаҳои меҳнатӣ равона карда шудаанд,

баромада, ба воситаи онҳо чи дар ватани худ – Ҳиндустон ва чи берун аз хоки он шуҳрати калон пайдо кардааст.

Дигар адабиётшиноси маъруфи Ҳинд Шайх Муҳаммад Иқром ҳам сабаби асосии мақбули ом гардидани эҷодиёти Ғолибро дар навҷодии вай мебинад. «Яке аз сабабҳои мақбули ом гардидани Ғолиб, - менависад Шайх Муҳаммад Иқром, - тозаҷодии ўст. Бесабаб нест, ки услуби таҳрири ин устоди сухан диққати бисёр адибони Ҳиндро ба худ ҷалб намудааст» [3, с.115].

Дар адабиёти урдузабони Ҳиндустон шоирони мумтоз, хусусан, дар рушди жанри ғазал, Ҳоча Мир Дард, Мир Тақӣ Мир, Савдо ва Мирзо Ғолиб, ки ба забони содаи ҳиндустонӣ асар офаридаанд ва асарҳои онҳо дар таърихи адабиёти урду мақоми хоса дорад. Онҳо бо як қувваи бузурги бадеӣ ғаму андӯҳи ҷамъияти замони худро тасвир кардаанд. Эшон чунин мешумориданд, ки вазифаи назм на дар гузоштани масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, балки ба маъноӣ том инъикоси зиндагии мардум мебошад.

Шоирро бояд на воқеаҳои конкретии таърихӣ, балки ҳиссиёти одии инсонӣ ё мавзӯҳои мавҳуми фалсафӣ ба худ ҷалб кунад. Дар ғазал шоирон, албатта, воқеаҳои таърихиро тасвир накардаанд, лекин таҳлили дақиқи онҳо нишон медиҳад, ки воқеанигорона зиндагиро дар ашъори худ инъикос кардаанд. Ҳар як хонандае, ки меҳодад муҳити ҳукумати Деҳлиро дар давраҳои таназули феодализм дарк кунад, метавонад ба асарҳои ин адибон муроҷиат кунад.

Дар бораи Мирзо Ғолиб ба қалами олимони, шоири нависандагони Ҳинду Покистон ва ғайри онҳо таҳқиқоту мақолаҳои зиёде мансубанд, ки дар асарҳои худ ҳислатҳои наҷиби шоири бузурги мардуми Шарқ, садоқати ў ба ғояҳои олии демократӣ, муҳаббат ва самимияти ў нисбат ба халқ, ба дӯстон ва ҳокориҳои шоири бузург нишон додаанд.

Муҳаққиқони Ҳинду Покистон ва бисёре аз муҳаққиқони кишварҳои дунё бахшида ба паҳлуҳои гуногуни фаъолияти адабии илмӣ ва ҷамъиятиву сиёсии Мирзо Ғолиб асарҳои зиёд таълиф кардаанд.

Дар Тоҷикистон ҳам ба омӯхтани ҳаёт ва эҷодиёти Мирзо Ғолиб ва дастраси хонандагон гардонидани осори ў аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад [7].

Хонандаи тоҷик бори аввал ба намунаи ашъори Мирзо Ғолиб соли 1965 шинос шуда буд. Рисолаи олим ва ҳиндишиноси тоҷик Абдуллоҳон Ғаффаров «Мирзо Асадулло Ғолиб» худи ҳамин сол дар «Наشريёти давлатии Тоҷикистон» ба таърифи расид ва соли 1966 аз тарафи ҳиндишиноси дигари тоҷик Пӯлодова Ш. «Мактубҳои урдуи Мирзо Ғолиб» ба нашр мерасад.

Бузургии Мирзо Ғолиб боз дар он аст, ки ў тавонист моҳияти муносибтҳои хусусиятҳои хоси ҳамватанони худро дарк ва баён кунад ва ў чун ҳамватанони худ – Амир Хусрав, Кабир, Аллома Иқбол, Робиндранатх Тхакур, Премчанд, Файз Аҳмад Файз ва дигарон низ шоири ҳақиқии мардумӣ, баёнкунандаи андешаву ҳиссиёт ва шарҳи ғаму андӯҳи халқи худ шавад.

Чуноне ки мардуми Тоҷикистон бо дилу ҷон ба ашъори Абӯабдуллои Рӯдакӣ, Умари Хаём, Мавлоноӣ Балхӣ, Ҳофиз, Саъдӣ ва дигарон қаробат гирифтаанд, ҳамчунин, ҳамватанони Мирзо Ғолиб дар мавқеъҳои гуногуни зиндагӣ ашъори шоири дӯстдошташонро ба ёд оварда, замзама мекунанд.

Инчунин, олимони тоҷик дар омӯзиши адабиёти Ҳинду Покистон корҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Асарҳои шоирону нависандагоне, ки то ба ҳол ба хонандаи тоҷик номаълум буданд, аз тарафи олимони ва донишмандон тарҷума ва таҳқиқот бурда шуда, сабку усули забони асарҳои онҳоро муайян кардаанд. Дар ин ҷабҳа рисолаҳои диссертсионӣ ва докторӣ навишта шудаанд, ки дар қатори онҳо метавонем профессор Ҳ.Р. Раҷабов, Ҷ. Холов, Ш. Пӯлодова, М. Нурува, В. Саидзода, З. Раҳматуллоева ва дигаронро ном барем.

Мирзо Ғолиб дар таърихи адабиёти урду ба воситаи асарҳои мансури урдуаш, ки онҳо асосан аз мактубу тақризҳо иборатанд, низ мавқеи намоёнро ишғол менамояд.

Ғолиб на фақат дар назм, балки дар наср низ устои бемаҳорате мебошад. «Панҷ оҳанг» дар илми сарфу нахв, луғати форсӣ ва илми иншо аз дониши пурдоманаи Ғолиб шаҳодат медиҳад. Такриз ва муқаддимаҳои ба асарҳои ҳамасронаш навиштаи Ғолиб ўро дар назари мо ҳамчун шеършиносу суҳансанҷ мучассам мегардонанд.

Китобҳои «Меҳри нимрӯз» ва «Дастанбӯ» ба он далолат мекунад, ки Ғолиб дар навиштани асарҳои таърихӣ ва баён намудани воқеаҳои сиёсии давр низ маҳорати хубе доштааст. Ин ду асар барои омӯхтани ҳаёти таърихиву сиёсии асрҳои XVI-XIX Ҳиндустон аҳамияти ниҳоят бузург доранд.

Мактуботи урдуи Ғолиб барои омӯхтани ҳаёти сиёсӣ, маданияи асри XIX Ҳиндустон низ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Як қатор шоирони урдузабон дар шеърхояшон қобилияти калони шоирӣ доштани Ғолиб ва латифу рӯҳафзо будани ашъори ба забони урду навиштаи вайро қайд намудаанд.

Бояд қайд намуд, ки асарҳои Ғолиб, хусусан, асарҳои манзуми форсиаш дар айёми зиндагии ӯ сазовори тақлиди шоирон гардида буданд. Ҳамасрони Ғолиб ба маҳорати адабӣ – қувваи шоирӣ дар назми форсӣ доштаи ӯ баҳои баланд дода, аз суҳанони таъсирбахши вай лаззат бурда, суҳансароёни форсӣ аз муқаллидони шоир гардидаанд.

Чунончи, Имомбахш Саҳбой доир ба Ғолиб ва маҳорати шоирии ӯ мегӯяд:

Чу дидам Ғолиби озурдaro аз Ҳинд, Саҳбой,

Ба хотир ҳеҷ ёд аз хоки Эронaм намеояд [5, с.67].

Шoир, нависанда ва мунаққиди урду ва форсизабони Ҳинд Мустафoҳон, мутахаллис дар урду ба Шефта ва дар форсӣ ба Ҳасратӣ мегӯяд:

Ғолиб, он рангиннаво булбул, ки завқи нағмааш,

Андалебони гулистонро ба фарёд оварад.

Ё ин ки:

Аз Ҳасратӣ шунидам дар базми нуктасанҷон,

Хуштар зи тарзи Ғолиб тарзи дигар набошад [5, с.82].

Ҳамасри дигари Ғолиб – Ховар (1842-1881) ўро шоҳи мулки суҳан ва устои худ мешуморад:

Ғолиби номвар, он к-аш Асадулло хонанд,

Шоҳи мулки суҳану муршиду устои ман аст.

Мавлавӣ Муҳаммад Ҳабибулло Зако (1830-1875) бо камоли эҳтиром чунин мегӯяд:

Он, ки дар ҳазрати ӯ хома ба арзи адаб аст,

Шоҳи мардони суҳан, Ғолиби олинасаб аст [5, с.102].

Абдураззоқ Шокир (ваф. Соли 1914), ки аз шоирони боистеъдоди урду ва форсизабон аст, гуфтааст:

Ҳазрати Дехлӣ мақоми ҳазрати Ғолиб чу шуд:

Ғайрати Шероз, рашки Исфaҳон номидамаш.

Мавлавӣ Саид Муҳаммад Аббос (1809-1889) Ғолибро чи дар шеъру суҳан ва чи дар илму дониш аз ҳамасронаш бартар медонад:

Чун Ғолиби шоири мукаррам,

Устои суҳанварони олам.

К-аз ҷумла ба илм беш бошад,

Алломаи асри хеш бошад [1, с.126].

Доир ба ҳаёт ва паҳлуҳои гуногуни фаъолияти адабии Мирзо Ғолиб чи дар Ҳинду Покистон ва чи берун аз ҳудуди он асарҳои зиёде таълиф шудаанд. Аз ҷумла, тадқиқоти Алтоф Ҳусайн Ҳолӣ «Ёдгори Ғолиб», Ғулом Расул Меҳр «Ғолиб», Муҳаммад Иқром «Ғолибнома», Муҳиддин Қодирии Зӯр «Саргузашти Ғолиб», асарҳои Хоҷа Ҳасан Низомии Дехлавӣ «Рӯзномачаи Ғолиб», А.Ю. Фаффоров «Мирзо Асадулло Ғолиб» (1965), Пӯлодова Ш. «Мактубҳои урдуи Мирзо Ғолиб» (1966), инчунин, маълумотҳои илмии А.П. Баранников «Образцы современной прозы Хиндустана», Ч.П.- Л., 1930, Саид Эҳтишам Ҳусейн «История литературы урду». – М., 1961, В.

Калыгин «Галиб и его поэзия». /В кн. Восточный альманах, вып.М., 1958.), ва амсоли инхоро метавон ном бурд.

Дар солҳои охир чи дар Покистон ва чи дар Ҳиндустон оид ба эҷодиёт ва мероси адабии Мирзо Ғолиб аз нуқтаи назари адабиётшиносии муосир таҳқиқоти зиёде ба сомон расонида истодаанд.

Дар соли 1969 дар бештари кишварҳои Шарқ 100-солагии вафоти шоир қайд карда шуд. Хусусан, дар Ҳиндустон доир ба ин чорабинӣ семинари байналхалқӣ бахшида ба ёдбуди адиби нобиға гузаронида шуд. Дар шаҳри Дехлӣ имрӯз Академияи Ғолиб ва Маркази омӯзиши мероси адабии шоир фаъолият дорад.

Эҷодиёти Ғолибро имрӯз дар тамоми марказҳои илмӣ Ҳиндшиносӣ ва эроншиносӣ, алалхусус, дар Покистон, Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон амиқ меомӯзанд. Асарҳои шоир қариб ба тамоми забонҳои Ҳиндустонӣ, ба бештари забонҳои аврупоӣ, аз ҷумла инглисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, испанӣ, инчунин, ба забони русӣ тарҷума шудаанд.

Ҳамин тавр, метавон бо итминони комил тазаккур дод, ки Мирзо Ғолиб яке аз намояндагони дурахшони назми Ҳиндустонӣ буда, дар осмони илму адаби асри XIX шибҳи қораи Ҳинд монанди як ситораи дурахшон чилвагар аст, ки имрӯз ҳам мероси адабии шоир манбаи тамомнашавандаи сарват ва рушди назми муосири урду ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Амир Ҳасан Нуронӣ. Моҳу ситораҳои урду. – Лакхнав, 1967. – 367 с.
2. Ғаффоров А. Мирзо Асадулло Ғолиб. – Душанбе, 1965. – 292 с.
3. Ғолибнома. Маҷмӯи мақолаҳо //Зери таҳр. Назир Аҳмад. – Дехлӣ, 1987. – 402 с.
4. Мирзо Асадулло Ғолиб. Куллии назми форсӣ. – Дехлӣ, 1968. – 567 с.
5. Мирзо Ғолиб – шоири бузурги Шарқ. – М., 1969. – 302 с.
6. Мирзо Ғолиб. Асарҳои мунтахаб (урду ва форсӣ). // Тартиб. З. Ансорӣ/. – М., 1980. – 347 с.
7. Пӯлодова Ш. Мактубҳои урдуи Мирзо Ғолиб. – Душанбе, 1966. – 167 с.
8. Салим Ахтар. Урду адаб ки мухтасартарин таърих. – Дехлӣ, 2000. – 207 с.
9. Серебряков И.О. Литература народов Индии. – М., 1985. – 342 с.
10. Эҳтишом Ҳ.С. История литература урду. – М., 1961. – 320 с.

МИРЗО ҒОЛИБ АЗ ДИДИ АҲЛИ АДАБ

Дар зиндагии маънавии бештари мардуми дунё, дар инкишофи андешаҳои ҷамъиятӣ ва сарвати маънавию миллии онҳо, бе ягон шаку шубҳа, таъсири шоирони бузург ва асарҳои онҳо дида мешавад. Яке аз чунин суҳаноро Мирзо Асадулло Ғолиб мебошад, ки бо осори назмиву насрии худ дар осмони илму адаби Ҳиндустонӣ ва форсу тоҷик монанди ситораи дурахшон чилвагар аст. Ё фарҳанги маънавии Ҳинду Покистонӣ ва форсу тоҷикро ба пеш такон дода, таҷрибаи бадеии онҳоро ғанӣ гардонидааст.

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи шахсият ва саҳми Мирзо Ғолиб дар инкишофи адабиёти урдузабони Ҳиндустон ва форсу тоҷик рафта, осори эҷодкардаи ӯ, ҳислатҳои навҷӯӣ ва навэҷодкорӣ, таъсири ашъор ва услуби адиб ба эҷодиёти адибони шибҳи қораи Ҳинд мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф кӯшиш намудааст оид ба паҳлуҳои гуногуни фаъолияти адабию илмӣ ва ҷамъиятиву сиёсии Мирзо Ғолиб маълумот дода, дар инкишофи забону адабиёти урду ниҳоят бузург будани хизматҳои Мирзо Ғолибро аз диди аҳли адаб шарҳу тавзеҳ диҳад.

Калидвожаҳо: Мирзо Ғолиб, осори назмӣ ва насрӣ, адабиёти урду, адабиёти форсу тоҷик, мактубот, жанрҳои адабӣ, адибони Шарқ,

МИРЗО ГАЛИБ ГЛАЗАМИ ЛИТЕРАТОРОВ

Несомненно, влияние великих поэтов и их произведений можно увидеть в духовной жизни большинства народов мира, в развитии общественной мысли и их духовного и национального богатства. Одним из таких творцов слова является Мирзо Галиб, который своими поэтическими и прозаическими произведениями сияет, как

яркая звезда в небе индийской и персо-таджикской науки и литературы. Он способствовал духовной культуре индо-пакистанского, персо-таджикского народов и обогатил их художественный опыт.

В этой статье рассматриваются личность и вклад Мирзо Галиба в развитии урдуязычной литературы Индии и персидско-таджикской литературы, а также рассматриваются его творчество, инновационные качества и влияние его поэзии и стиля на творчество индийских писателей Индийского континента. Автор пытается дать информацию о различных аспектах литературной, научной, социальной и политической деятельности Мирзо Галиба, а также комментировать внесение большого вклада в развитие языка и литературы урду Мирзо Галибом взглядом литературного мира.

Ключевые слова: *Мирзо Галиб, поэзия, проза, литература урду, персо-таджикская литература, письма, литературные жанры, литераторы Востока.*

MIRZO GALIB THROUGH THE EYES OF WRITERS

Undoubtedly, the influence of great poets and their works can be seen in the spiritual life of most peoples of the world, in the development of social thought and their spiritual and national wealth. One of the creators of the word is Mirzo Ghalib, who with his poetic and prosaic works shines like a bright star in the sky of Indian and Persian-Tajik science and literature. He contributed to the spiritual culture of the Indo-Pakistani, Perso-Tajik peoples and enriched their artistic experience.

This article examines the personality and contribution of Mirzo Galib to the development of Urdu-language literature of India and Persian-Tajik literature, as well as his creativity, innovative qualities and the impact of his poetry and style on the work of Indian writers of the Indian continent. The author tries to provide information on various aspects of the literary, scientific, social and political activities of Mirzo Galib, as well as comment on the great contribution to the development of the language and literature of Urdu Mirzo Galib by the look of the literary world.

Keywords: *Mirza Ghalib, poetry, prose, Urdu literature, Perso-Tajik literature, letters, literary genres, writers of the East.*

Сведение об авторе: *Саидзода Вайсиддин* – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой филологии Юго-Восточной Азии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93 9996065.

Information about the author: *Saidzoda Waysiddin* – candidate of Philology, associate Professor, head of the Department of Philology of South-East Asia of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 93 9996065.

ХОСТГОҲИ ВИЖАГИҲОИ БУНЁДИИ ШЕЪР ВА ХАСОИСИ ЗАБОНИ ШЕЪРИ ЗУҲУРӢ

Шарипов Ш.Р.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Хостгоҳи вижагиҳои бунёдии шеър таҷассуми хасоиси забони шоир аст, ки на танҳо аз дастёбии ӯ дар ин офариниш шаҳодат медиҳад, балки пахнои иқлими баёни ҳақоикро густурдатар намуда, ғавқоният ва улвияти суҳанро дар зарфи матлаби шоир ғунҷоиш дода, моддаи маърифати ҳастиро дар тобишҳои рангоранги маъноӣ равшантар ҷилва мебахшад.

Мусаллам аст, ки забонҳои мухталифи ҳар ҳавзаи дониш ва маърифат-забони илм, забони ғалсафа, забони дин, забони ирфон, забони назм, забони наср, ҳар кадом дар ҳавзаҳои худ бо равиш ва услуби хос дар роҳи баёни матлаб қорбаст мешаванд, ки дар зимни мақулаҳои мушаххас марбути зоти худанд [4, 41-42].

Аз ин ҷо, дар шеър забон на танҳо вазифаи дизайн, балки ифодаи асли ҳақиқат, воқеият ва ҳолат, тасвири чараёни маънӣ, омезиши андеша ва ҳаракату таҷриба буда, фарогири услуби хоси нигориш аст, он гуна, ки дар ғалми маъно ва дарки ҳақиқат хонанда ва ё шунавандаро ба тардид нақашонад [2, 134].

Забони ҳунари забони муштараки шоирон буда, ҳунари вежаи шоир дар офаридани забони шоиронаи хос аст, ки эҷоди таркибу таъбири тоза ва бад-ин минвол офариниши (халлоқият-creativity - خلاقیت) маъно ва тасвири нотакрор (бидъат - innovation-بدعت) шахсияти ҳунарии шоирро аз дигарон тарҷеъ додааст.

Ҳамин тариқ, дар шеър маъно ва тасвир бо вожаҳои ҳунари ҳамоҳанг шуда, забони ҳунари-забони хоси шоирро меофаранд, ки аз як ҷониб ҳувияти шеър ва аз тарафи дигар ҳувияти шоирро муаррифӣ намуда, дар натиҷа воқеияту ҳолат-ашё ва ҳодиса беҳтару зеботар аз айни асли онҳо таҷассум меёбанд [4, 48].

Ҳувияти вижаи Зухурии Туршезӣ ҳамчун шоир ҳувиятест, ки ба ӯ истиқлолияти шахсӣ эҳдо карда, шахсияти Зухурӣ ва шохиси шеъри ӯро аз шеър ва шахсияти соири шуаро ва ҳатто шоирони бузург тамиз бахшида, дар забони хоси шеъри ӯ зухур карда, шеърашро хос ва ҳуди ӯро соҳиби сабки хос (соҳибтарз) намудааст ва ин забони ҳувиятофарин он асле аст, ки тамоми ҳасасаҳои шеъри Зухуриро ба масобаи фуруе аз он асл нашъат бахшида, дар тақомули ғазали ин аср саҳми бориз гузоштааст:

Чун Зухурӣ шуд, он ки соҳибтарз,

Аз ғизолон ғазалтирозӣ кард [3, 210].

Бо таваҷҷуҳ бар он нукта, ки дар байти боло Зухурӣ худро “соҳибтарз” гуфта ва Мутрибию Малехо “шеъри тарз”-ро “тарзи ироқӣ” донистаанд, вежагиҳои ин “тарз”: нозукандешӣ, маънибандиҳои шоирона, тозагии тасвир ва нудрати ҳаёл, таркибсозии шоирона, бориқандешӣ, дақиқбаёнӣ, тозагии ифода, омезиши мафҳуми маҳсус бо номаҳсус, ҷонбахшӣ ба ашёи бечон, ҳисомезӣ дар ашъори шоир боризан ба ҷашм мерасад. Бархе аз муҳаққиқони мо “шеъри тарз”-ро ҳамон сабки ҳиндӣ донистаанд. Аммо ирсоли масал, ки аз нигоҳи як зумра адабиётшиносон яке аз шохиси сабки ҳиндист, қариб, ки дар ашъори Зухурӣ ба ҷашм намерасад. Аз оғоз то ба имрӯз ҳамеша дар шеър як навъ низоми ҳосаи образҳо мавҷуд аст, ки мутааллиқ ба сабкиҳои адабӣ ҳаракати ҳамин образҳо вижагӣ пайдо мекунанд. Ҳамин низоми маҳсули образ ва ирсоли масал на шохиси “шеъри тарз”, балки нишонаи зоҳирӣ ва хусусияти фаръии сабки мазкуранд, дар ҳоле ки як қатор муҳаққиқон ин ду ҳасисаро аз шохиси сабки ҳиндӣ медонанд [4, с.46]. Аз ин ҷо, ғолибан, шохиси “шеъри тарз” на низоми вижаи образ, балки се нишона: нозукандешӣ (нозукҳаёли, мӯшикофӣ), тозабаёнӣ (таркиб ва ибороти нав, дақиқнигорӣ, ифодаи матлаб дар қолабҳои тоза баён) ва маънитирозӣ (мазмунофаринии шоирона) буда, зимни ин аломот вежагиҳои дигар бар амсоли ҳамсония ҳамсӯии ҳаракати ашё, ҳодиса, воқеа, тадоии маъноию шаклӣ, ҷинсомезӣ, ҳисомезӣ ва ошноиздой моҳияти аслии ин сабкро пурратар мегардонанд.

Халлоқияти маънӣ, тавлиди маънии бикр ва тасвири қолибу нотакрор аз муҳиммияти ин сабк буда, шаҳодат аз он аст, ки шеърӣ тоҷик на танҳо пас аз асри 15 инхитот наёфта, балки дар шеваи тозатару маъниҳои амиқ ва дақиқ буруз карда, як навъ адабиёти татаббуӣ набуда, балки саршор аз навғонию навҷӯӣ, мухтареот ва тасвирҳои хунарӣ, боризтар аз ҳама, офариниши олами дигар – орифона, ки он ҷо ҳар як ранг, тасвир, ҳолат ва гардиши ашӯ маънии вежа ва мубаррою улвӣ дорад, дар маҷмӯъ, намоиши хунари волеи адабӣ будааст. Метавон «шеърӣ тарз»-ро ҳамбастагии назокати ҳаёл бо маънии бикр ва ифодаи тоза донист. Аммо дақиқан, ҳаёло бояд масоҳати парвози тасвир ва рангомезии эҳсос, маънии бикрро офариниши мазмунӣ комилан нав ва ифодаи тозаро ибороту таркиботи қадиду бесобиқа пиндошт.

Хунари шоирӣ Зухурӣ дар ҳудуди шеваи баён ва мураккабии ифодаи матлаби ӯ мусаххар нагашта, балки тарзи тасвирифаринӣ ва маънибандии ҳос ҷаззобияти шеърӣ ӯро фаровоқеӣ ва бастаи рамзу розу шӯру ниёз гардондааст. Маъно ва андеша дар шеърӣ Зухурӣ бо сабки вежаи баён омезиш ёфта, барҷастагии хунари шоирӣ ӯро таҷассум намудаанд, ки дар маҷмӯъ ба шеърӣ форсии тоҷикӣ дигаргунҳои қолабӣ (шаклӣ), маъноӣ ва сабкиро эҳдо кардаанд. Агарчи мероси адабии шоир дар жанрҳои мухталифи адабӣ зухур намудааст, ғазали ӯро метавон оинаи таҷаллии хунари шоирӣ маънидор кард, ки Зухурӣ, бешак, қомеии бузург ва беназирро дар сурудани ин жанри ғиноӣ мушарраф шудааст. Агарчи маҳдудии қолабҳои шеърӣ ба бархе аз шуаро даст надидааст, ки матолиби ҳешро дар он гунҷониш диҳанд, Зухурӣ тавонистааст, ки ҳарчӣ ҳоса ва пиндошташро дар жанрҳои шеърӣ, бавежа ғазал ҷойгир намояд ва зиёда аз ин, ҳаҷмиро сухан дар дасти афкори шоир мумино мондааст, ки ба ҳар майли пиндори ӯ шакл гирифтааст. Нақши боризе, ки Зухурӣ дар қорғои тавлиди маънии бикр ва тасвири бемонанд гузошт, нагузошт, ки ҳеҷраи шеърӣ ноби ӯ пинҳон монад ва ҳатто маърифати ҷаҳонӣ ва ҷовидонии ашӯрашро таъмин кард. Ба масобае, ки тозагии матлаб ва бардоштиҳои вежаи шоирона дар «Соқинома»-и Зухурӣ таассури Бедил ва эҷоди «Муҳити аъзам» шудааст.

Аз ин ҷост, ки тасовири интизоии Зухурӣ, ки аз табиат гирифта шудааст, бо зехнияти ҳос ва ниғои вижаи адабии ӯ даромехта, дар маърифат ва моҳияти ашӯ тағйир ворид карда, ҳонандаи шеърӣ ҳудро водор менамояд, ки ҷаҳонро ба ранге ниғарад, ки аз ранги зехни ӯ озин баста ва аз шакли пиндори ӯ шакл гирифтааст. Абдулқодири Бедил «зехнгаро» [1,75] ва Зухурӣ ҷун ақсари шоирони сабки ҳиндӣ «табиатгаро» буда, ҷаҳон ва ҳастиро Зухурӣ ба мисли Бедил ба гунаи дигар, ҳатто зеботар аз воқеоти онҳо мебинад ва мутаносибан бо номгузории ҳос ба ҳар ҳодиса ва ё ашӯ ҷаҳони фалсафӣ, интизоӣ ва ё истиорӣ бунёд мекунад [5,85;6,96].

Метавон пиндошт, ки дар баробари мавҷудияти таъвилҳои мухталиф дар ашӯри Зухурӣ мутаносибан маворид ва нуқоти баёнии байт низ тағйир хоҳад ёфт ва дар ин замина, ҷӣ тавре ки дар боло сухан рафт, бо назардошти омилҳои таъвил вожаҳо метавонанд истиора ва маҷоз аз ҷиз ё ҷизҳо бошанд ва ё баръақс ба маънии аслишон қорбақ гардида, аслан истиора ё маҷоз набошанд, ки боз ҳам далел аст аз қорбақии бамавқеи ибораву қалимот ва муқтадирии забони хунарии шоир [5,83-84]. Ҷоиз ба ёдоварист, ки дар ашӯри Зухурӣ аёти фаровоне ба ҷашм меҳӯрад, ки истиора он ҷо бар ҷояи таъвил бино шуда, боиси сермаъноии байт ва бозтоби маъноии он гардидаанд.

Дигар аз шаҳодати мушаххасоти забони шеърӣ Зухурӣ дар он аст, ки дар сухан растаҳези қалимот: зиндасозии мазмин ва маонӣ баъд аз марг² (забонзадашавӣ, қуҳнагӣ, обшусташавӣ, тақрорёбӣ ва ё маъмулгардӣ), тақвиятбахшии идроқи ҳисси ҳонанда ва ё шунаванда, зудудани гарди тақрор аз руҳи сухан ва ғубори одатро аз ҷашму гӯши муҳотаб бо «шаҳди но» ноил гардида, «ҷояи ваъи ҳуд» (шеърӣ ҳешро)-ро «дигар» гуфтааст, ки дарвоқеъ дуруст буда, рисолати хунарии ҳудро қомилан сомон бахшидааст:

²Ҳасан Маҳмуди Қотиб-шоирӣ аввалҳои асри 13, ки роҷеъ ба «марги қалимот» бар ақари тақрору қуҳнагии онҳо дар қасидаи ҳуд сухан гуфтааст.

Ба хай аз рух гулоб мерезад,
В-аз сухан шахди ноб мерезад [3, 212].

Ё:

Пояи дигар аст вазъи маро,
Минбар аз чӯби дори Мансур аст [3, 98].

Ҳамин тавар, Зухурӣ дар иртиботи ҳамешагӣ бо шеъри худ қарор дошта, сари интиҳоби ҳар як вожаю иборот мунтазам талош ва ҷаҳд варзида, дар тарошидани пайкараи шеър бо дасти тешаи ҳаёл ҷон канда, пеш аз ҳама, хостгоҳи вижагиҳои бунёдии шеъри худро бурун аз удул кашида, ҳасоиси забони шеърро мукамалтар кардааст. Ҳувияти вижаи Зухурии Туршезӣ дар забони ҳоси шеъри ӯ зухур карда, шеърашро ҳос ва ҳуди ўро соҳиби сабки ҳос намудааст, ки сароҳатан худ ин маъниро иброз дошта, “ғазалтирозӣ” (суханорой, суханпардозӣ, шоирӣ)-ашро аз ғизолон (маҷозан “маъшуқа”) гуфтааст.

Адабиёт:

1. Акрамӣ, М. Истиораҳои таъвилӣ дар ғазали Бедили Деҳлавӣ. Китобмоҳи “Адабиёт”. Шумораи 19, паёпайи 133. – Обони 1387.- С.75.
2. Микдодӣ, Б. Фарҳанги истилоҳоти нақди адабӣ. Чопи аввал. – Техрон: Интишороти фикри рӯз, 1378. – 138 с.
3. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1622 с.
4. Шарипов, Ш.Р. Равишҳои ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ // Паёми Донишқадаи забонҳо. – Душанбе, 2017. – № 2-3(26-27). – С.40-52.
5. Шарипов, Ш.Р. Хусусиятҳои ҳоси ғазалиёти Зухурии Туршезӣ // Паёми Донишқадаи забонҳо. – Душанбе, 2017. – № 1(25). – С.81-91.
6. Юсуфӣ, Г.Тасвири шоиронаи ашъ дар назари Соиб // Маҷаллаи Андеша. – 2012. – №1.

ХОСТГОҲИ ВИЖАГИҲОИ БУНЁДИИ ШЕЪР ВА ҲАСОИСИ ЗАБОНИ ШЕЪРИ ЗУХУРӢ

Дар мақола сарехан зикр шудааст, ки Зухурии Туршезӣ ҷиҳати тозагии маъно ва тобишҳои нави забони ҳунарий, эҷози сухан, дурии парвози мурғи ҳаёл ва бад-ин васила маърифати ҷаҳони комилан тозаи адабӣ зеҳни худро дар кураи оташи ҷустуҷӯ пӯхтааст ва ба василаи бориқандешӣ, ҳаёлбандӣ, нозукбинӣ, мазмунофаринӣ бардошти ҷадид аз сухан кардааст.

Зикр шудааст, ки забонҳои мухталифи ҳар ҳавзаи дониш ва маърифат-забони илм, фалсафа, дин, ирфон, назм, наср, ҳар кадом дар ҳавзаҳои худ бо равиш ва услуби ҳос дар роҳи баёни матлаб қорбаст мешаванд, ки дар зимни мақулаҳои мушаххас марбути зоти худанд ва маҳз ҳамин нукта хостгоҳи вижагиҳои бунёдии шеърро ҳасоиси гуногуни забонӣ мебахшад ва ба маҳз ҳамин гуна забон паҳнои иқлими баёни ҳақоикро густурдатар намуда, ғавқоният ва улвияти суханро дар зарфи матлаби шоир ғунҷониш дода, моддаи маърифати ҳастиро дар тобишҳои рангоранги маъноӣ равшантар ҷилва мебахшад.

Дар мақола таъкид рафтааст, ки ҳунари шоирии Зухурӣ дар ҳудуди шеваи баён ва мураккабии ифодаи матлаби ӯ мусаххар нагашта, балки тарзи тасвиरोфаринӣ ва маънибандии ҳос ҷаззобияти шеъри ўро фаровокей ва бастаи рамзу розу шӯру ниёз гардонидааст. Маъно ва андеша дар шеъри Зухурӣ бо сабки вежаи баён-забони ҳунарир ҳос омезиш ёфта, барҷастагии ҳунари шоирии ўро таҷассум намудаанд, ки дар маҷмӯъ ба шеъри форсии тоҷикӣ дигаргуниҳои қолабӣ(шаклӣ), маъноӣ ва сабкиро эҳдо кардаанд.

Муаллиф бар он пиндор аст, ки агарчи мероси адабии шоир дар жанрҳои мухталифи адабӣ зухур намудааст, ғазали ўро метавон оинаи таҷаллии ҳунари

шоириаш маънидод кард, ки Зухурӣ, бешак, комёрии бузург ва беназирро дар сурудани ин жанри ғиноӣ ва ба ин васила нишон идодани хасоси забони шеър мушарраф шудааст.

Калидвожаҳо: жанр, газал, сувари ҳаёл, шеър, хасоис, забони ҳунари, Зухурӣ, маънибандӣ, тасвиروفаринӣ, мутаноқиз (парадокс), тазод, истиора, маҷоз, маъно, сабки ҳиндӣ, таркибсозӣ, фасоҳат, балогат, вазн, радифу қофия, санъатҳои бадеӣ.

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ И ЯЗЫКА ПОЭЗИИ ЗУХУРИ

В статье четко говорится, что Зухури Туршези сфокусирован на чистоте смысла и новых нюансах художественного языка, начале речи, расстоянии воображаемой птицы и, следовательно, просвещении совершенно чистого литературного мира, создание контента приняло новый оборот.

Отмечается, что различные языки каждой области знания и просвещения - язык науки, философии, религии, гнозиса, поэзии, прозы, каждый в своих соответствующих областях, используются особым образом и в стиле для выражения предмета в конкретных статьях, связанных с их родом и именно этот момент придает фундаментальным чертам поэмы иной лингвистический характер, и именно этот язык расширяет климатическое пространство правдивости, включает в себе красноречие и величие речи в предмете поэта и освещает субстанцию просвещения.

В статье подчеркивается, что поэзия Зухури не ограничивается стилем и сложностью его предмета, но уникальный стиль описания и значения делает его поэзию привлекательной и богатой символикой и загадкой. Значение и мысль в поэзии Зухури сочетаются с особым стилем выражения - языком искусства, воплощающим совершенство его поэзии, которое, в общем, дало таджикской персидской поэзии изменение формы, значения и стиля.

Автор считает, что, хотя литературное наследие поэта проявляется в разных литературных жанрах, его газель можно считать зеркалом его поэтического искусства, что, конечно, является большим и уникальным достижением в пении этого криминального жанра и тем самым показывает специфику языка.

Ключевые слова: жанр, газель, рифма, поэзия, красноречие, художественный язык, манифестация, смысл, описание, парадокс, аллегория, метафора, смысл, индийский стиль, композиция, красноречие, вес, искусство.

MAIN FEATURES OF POETRY AND LANGUAGE OF POETRY ZUHURI

The article clearly states that Zuhuri Turshezi is focused on the purity of meaning and new nuances of the artistic language, the beginning of speech, the distance of an imaginary bird and, therefore, the enlightenment of a completely pure literary world, content creation has taken a new turn. It is noted that the different languages of each field of knowledge and enlightenment - the language of science, philosophy, religion, gnosis, poetry, prose, each in their respective fields, are used in a special way and in style to express the subject in specific articles related to their kind. and it is precisely this moment that gives the fundamental features of the poem a different linguistic character, and it is this language that expands the climatic space of truthfulness, embodies the eloquence and grandeur of speech in the subject of the poet and illuminates the substance of enlightenment. p sighs.

The article emphasizes that Zukhuri's poetry is not limited to the style and complexity of his subject, but the unique style of description and meaning makes his poetry attractive and rich in symbolism and mystery. The significance and thought in Zukhuri's poetry are combined with a special style of expression - the language of art, embodying the perfection of his poetry, which, in general, gave Tajik Persian poetry a change in form, meaning and style. The author believes that, although the poet's literary heritage is manifested in different literary genres, his gazelle can be considered a mirror of his poetic art, which, of course, is a great and unique achievement in singing this criminal genre and thereby shows the specificity of the language. the poem has been mastered.

Keywords: genre, gazelle, rhyme, poetry, eloquence, artistic language, manifestation, meaning, description, paradox, paradox, allegory, metaphor, meaning, Indian style, composition, eloquence, eloquence, eloquence, weight, art.

Сведения об авторе: Шарипов Шариф Рахмонович - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикский язык и документации Академии государственной управлению при Президента Республики Таджикистан, телефон +992(92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

Information about the author: Sharipov Sharif Rakhmonovich - candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone +992 (92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

Зуҳури тамоюлҳои тоза ва навназариву ибтикорот на танҳо ба таҳаввули дохилии адабиёти тоҷик, балки ба вусъати робитаҳои адабӣ низ вобаста мебошад, ки дар солҳои ҳаштодуми садаи гузашта вусъати дигаре пайдо карда буд. Дар улуми адабӣ низ яке аз мавзӯҳои асосӣ, муҳим ва мавриди баҳс ин масъалаи таъсирпазирӣ ва таъсири мутақобилаи мактабҳои нави адабӣ мебошад, ки инкишофи адабиёт, таҳаввули анвои адабӣ, сабк, поэтика ва шеваҳои нақлу тасвир, умуман таҷаддуди адабиётро бидуни он наметавон тасаввур кард. Зеро ин ҳодисаи адабӣ аз тарафи аксари муҳаққиқон ва мунаққидони адабиёти муосир ба ҳайси муҳимтарин омили инкишоф ва ғановати ҷараёни адабӣ ва эҷодиёти суҳанварони ҷудогона эътироф шудааст. Ба қавли академик Конрад: «Пайвандҳои адабӣ ба таври кулӣ ва аҳамияти он дар таърихи адабиёти халқҳои алоҳида дар давраҳои гуногун ва дар шароити мухталифи таърихӣ гуногун будааст [2, 210]. Аз ин рӯ, вақте мо дар атрофи падидаҳои тозаи насри тоҷикии солҳои охири садаи XX ва ибтидои асри XXI суҳан меронем, бояд ин омили муҳимми инкишофи адабиётро аз ёд набарем, чунки ҳикоя, қисса ва романнывусии адибони тоҷик дар давраи мавриди назар тахти таъсири адибони Рус, Ғарб ва форсизабонон ба воситаи тарҷумаву таҳияи ҳикоя, достон ва романҳои онҳо буда, ба ин васила ба он шаклҳои нав ворид омадааст. Дар ибтидо осори Л.Н. Толстой, Ф. Достоевский, М. Горкий, А.П. Чехов ва дигар адибони рус ба тоҷикӣ тарҷума гардида, дастраси васеи хонанадагон қарор гирифтанд. Аз адибони Ғарб, асарҳои Чек Лондон, Шекспир, Даниэл Дефо, Хемингуей, аз адибони эрон Саид Нафисӣ, Мирзо Бархурдор Фарруҳи Мирзо, Козим Мушфиқии Муртазо тарҷумаву баргардон шуданд, ки албатта ин барои рушди адабиёти тоҷик шароити муфиде фароҳам овард. Аммо баъдтар вазъият шакли дигар мегирад.

Нуктаи бисёр муҳимро, ки дар мавриди тарҷума осор ва доираи мутолиаи адибон бояд зикр кард, ин ҳама тағйири кайфӣ он аст. Аввалан, дар баргардони осори адибони шӯравӣ, хосса адабиёти рус тағйир ба амал омад. Акнун, ба ҷойи осори инқилобӣ ва синфгароии сирф, асарҳои асили воқеъгароёна ва адибони назарашон ҷандбӯда амсоли «Ҷанг ва сулҳ» ва «Анна Каренина»-и Л. Толстой, қиссаҳои Достоевский, ҳикояҳои Чехов, «Дони ором»-и М. Шолохов, қиссаву ҳикояҳои Айтматов, намунаҳои хуби адабиёти Назди Балтик ва Қафқоз, ки ҳама намунаҳои сара ва марҳилавӣ буданд, тарҷума мешуданд. Дар ин маврид доираи мутолиа тавассути забони русӣ ва, ҳамчунин, ҳамзабонони мо вусъати тоза гирифт. Адабиёти тоҷик, баҳусус, адибони ҷавон, аз адабиёти реалистии амик, «сели эҳсос», сюрреалистӣ, реализми муъҷизаии Аврупо, Амрикои Лотин ва ғайра меомӯхтанд. Адабиёти форсизабонон бо тарҷума ва осори тозаназароне чун таълифоти Содик Ҳидоят дар дастрасӣ ва мавриди омӯзиши ҷиддӣ қарор гирифт.

Фарҳангу тамаддун ва таҷрибаҳои умумӣ ва хусусии адабӣ, ки ҳосили шинохт аст, мустақим ва ғайримустақим, сиришту сохтори истеъдодҳои инсонро ҳам ғаъолият мебахшад ва ҳам тахти таъсир қарор медиҳад, аммо аз миён намебарад, балки ба зуҳури шахсиятҳои тозаи адабӣ мусоидат мекунад.

Ба ин тариқ, куллан насри тоҷикӣ дар пояи ҷӯяндагии босамар қарор гирифт ва ин ҳама сабаби шакл гирифтани ҷараёну тамоюлҳои тозаи ҳунари ва адабӣ гардид. Дар натиҷа дастовардҳои шакливу услубии адабиёти ҷаҳон дар заминаи забону адаби тоҷикӣ татбиқ шуда, бо тамоюлҳои хос ибтидо гузошта мешавад. Ҳамин тавр нависандагони тоҷик бо навиштани насри нав ё модерн гароиданд ва дар ин равиш осори арзишманде таълиф намуданд. Муҳтаво, шакл ва сохтори наср тағйир ёфт ва як ҷунбиши адабии тозае ба вуҷуд омад. Ҳамин тавр, баъд аз солҳои 80 нависандагоне чун Муҳаммадзамони Солеҳ, Сайф Раҳимзоди Афардӣ, Баҳманёр, Муаззама,

Мухаммадраҳими Сайдар ва дигарон таҳти таъсири дostonнависони рус ва Ғарбу Шарқ осори худро ҷилои нав дода, дар натиҷа ҳам аз назари сабки нигориш, ҳам аз назари мавзӯ ва вежагиҳои фаннӣ, насрро як зина пеш бурданд.

Яке аз чунин нависандагони дар навоарӣ пешрав Баҳманёр аст, ки баъди ҷустуҷӯҳои адабӣ ва мутолеоти ҷиддӣ қолабҳои шахшудаи насрро дарҳам шикаст. Вай то ба имрӯз чандин маҷмӯаи осораиш бо номҳои «Ишқи сайёд» (1984), «Аспи обӣ» (1988), «Дуди ҳасрат» (1994), «Сармаддеҳ» (румон дар қиссаву ҳикояҳо, 2012) ва румони «Шоҳаншоҳ» (2014) ба таърифи расидаанд, ки метавон онҳоро аз намунаи осори навоаронаи арзишманд дар адабиёти муосир ба шумор овард.

Ҳунари нависандагии Баҳманёр аз ҷанд ҷиҳат қобили таваҷҷуҳ аст. Нависанда ҳарчанд дар осори нахустини худ «Ишқи сайёд» ба муаммои доғи онрӯза ва ба иҷтимоъгароӣ ҷабҳагарӣ майл мекунад, аммо дар «Аспи обӣ» ба тасвирҳои зеҳнӣ ва ба реализми ҷодуӣ бештар таъки мекунад. Ниҳоят дар «Сармаддеҳ» (румон дар қисса ва ҳикояҳо), «Сармаддеҳ (китоби дуввум)» ва румони «Шоҳаншоҳ» чун нависанда, дар мактаби реализми ҷодуӣ, ки бунёдгузори онро нависандаи коллумбийӣ Габриэл Гарсиа Маркес медонанд, сабки фардии худро шакл медиҳад.

«Сармаддеҳ»-ро метавон намунаи барҷастаи реализми ҷодуӣ номид, ки нависанда дар таҳайюли худ деҳаеро бо номи «Сармаддеҳ» бунёд намуда, ҳолоту вазъияти як қарияи дурдастро ба тасвир мекашад. Румони «Сармаддеҳ» романи «Сад соли танҳои»-и Габриэл Гарсиа Маркесро ба ёд меорад, ки дар он «Окандо» шахрест бофтаи нависанда. Агар Г.Г. Маркес дар ин асараш фарҳанги мардуми Амрикои Лотиниро иникос намуда бошад, Баҳманёр ҳаёти шарқиро бо ҷузиёташ мавриди тасвир қарор додааст. Албатта, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Баҳманёр ба мактабҳои нави адабӣ ошноии комил дошта, аз осори адибони ҷаҳон таъсири босамар бардоштааст.

Асари дигаре, ки аз нигоҳи шаклу устухонбандӣ ба «Сармаддеҳ» монандӣ дорад, романи «Ғавғо ва ғазаб»-и Уилям Фолкнер аст, ки дар он минтақаеро офаридааст бо номи «Йокнапатофе». У. Фолкнер дар ин минтақа қаҳрамонҳо ва шахсони зиёдеро гирд оварда, асари мукаммале меофарад, ки ҳатто ҳаритаи онро ҳам ҳудаш кашидаву манзури хонандагон қардааст.

Аммо аз нигоҳи шаклу сохтор монанд будани ин ё он асар ҳанӯз маънии онро надорад, ки аз тақлиди маҳз сухан ба миён оварем. Худи Баҳманёр дар як мусоҳибааш гуфтааст: «Дар адабиёти дунё назири ин хеле зиёд аст (манзур «Йокнапатофе»-и Уилям Фолкнер аст. – А.А.). Аз Фолкнер пеш ҳам ба ин тариқ менавиштанд. Масалан, воқеаҳои «Ҳазору як шаб» дар Бағдод аст. Ё масалан, «реализми ҷодуӣ» (магический реализм)-и Маркесро (дар шаҳри Маконда) бигирем. Агар «Ҳазору як шаб»-ро варақ бизанед, «реализми ҷодуӣ»-ро дар он фаровон меёбед. Аз Маркес пештар дар китоби «Мастер и Маргарита»-и Булгаков он ба назар мерасид. Ман гумон намекунам, ки Маркес Булгаковро хонда бошад. Шояд хонда бошад, лекин ин аҳамият надорад. Ё асосгузори «реализми ҷодуӣ» дар тамоми дунё шинохта шудааст» [8].

Ҳамин тавр, «Ғавғо ва ғазаб» Уилям Фолкнер дар «Йокнапатофе» ном минтақае ӯ сокинони зиёдеро ҷо қардааст ва тамоми китобҳои ӯ дар бораи ҳамин минтақа ва бошандагони он аст. Дар кучо зангиҳо, дар кучо ҳиндиҳо, дар кучо сафедпӯстон зиндагӣ мекунанд, дар ин нақшааш нишон медиҳад. Яъне, нависанда худ пайваста ба вучуди воқеии «Йокнапатофе» бовар мекунад ва ин талқини ӯ ба хонанда низ беасар наменонад.

Ва вежагии ҳунари нависандагии Баҳманёр низ дар ҳамин зоҳир мешавад, ки аз таҷрибаи dostonnavisii муосири тоҷик по фаротар ниҳода, аз анъанаҳои барҷастаи насри садаи XX Амрикои Лотинӣ, Ҷопон, Олмон, Чин ба хубӣ истифода қардааст. Зиёда аз он, ба қавли адабиётшинос Шамсиддини Солеҳ: «Баҳманёр дар тамоми давраҳои эҷодиёташ бо осори суханварони бузурги эронӣ аз қабилҳои Содик Ҳидоят, Содикӣ Ҷӯбак, Ҷамолзода, Маҳмуди Давлатободӣ ва дигарон таваҷҷуҳи хоса дорад ва аз онҳо назокати сухани форсиро меомӯзад» [14, 152].

Нависандаи дигари тоҷик Сайф Раҳимзод аст, ки бо таълифи осоре бо номҳои «Ситораҳои сари танӯр» (1884), «Дуруғи Сафед» (1997), «Падруд Пайғом» (2000),

«Доғҳои офтоб» (2003), «Чашми саҳар» (2014), сафҳаи адабиётро на танҳо рангин намуд, балки дар сабки насрнависӣ тобиши дигаре ворид сохт. Агар Баҳманёр хонандаро ба кӯчаи тахайюлотӣ ҷодуӣ барад, Сайф Раҳим меҳодад бо таъбири ҳубу руъё дунёи рангини инсонро кашф намояд. Аз ин рӯ, насри Сайф Раҳим бештар ба нависандагони сурреалист, ки дар ибтидои садаи XX зухур намуд, монанд аст.

Нависанда Ҳамроҳи Авлиёпур дар таъя ба ин ҷӯяндагӣҳо гуфтааст, ки «Сайф Раҳимзодро дар қатори нависандаҳои ҷаҳонӣ аз қабилӣ Франс Кафка, Марсел Пруст, Љеймс Љойс, Эрнест Ҳеменгуэй... мебинам. (Ин нависандагон дар офардиҳояшон санъати рамзро бештар истифода кардаанд). Гумон мекунам, ӯ асари ин чанд тан нависандаро хуб омӯхта буд. Ва аз навиштаҳои онҳо ҷо-ҷо илҳом гирифтааст» [11].

Воқеан, Сайф Раҳимзоди Афғардӣ дар қатори нависандагони ҳамсоли худ, ки дар роҳи ҷӯяндагӣ ва ибтикорот қарор доштанд, кӯшиш намудааст аз нависандагони машҳури он даврон бештар омӯзад. Бояд қайд намуд, ки таъсирпазирӣ боис гардидааст, ки нависанда барои қушодани воқеоти иҷтимоӣ масоили зиндагӣ ва ҷаҳони андешаи инсонҳо аз миф, андарзу ривоёт истифода кунад, ки адибони дигар низ истифода кардаанд. Таъсирпазирӣ маъноӣ онро надорад, ки агар нависанда сабку услуб ва ё тарзи баёнро аз дигар адибон барои ифодаи мавзӯоти эҷодиёти худ истифода мекунад, соҳибсабк нест. Аммо адабиётшинос Беҳрӯзи Забеҳулло бар ин андеша аст, ки «он арзишҳои адабӣ ва ҳунари, ки Сайф Раҳимзод ба даст овардааст ҳоси усул, сабк ва тафаккури шахсии ӯ ҳастанд ва ба ҳеҷ вачҳ наметавон онҳоро бо асари нависандаи дигаре шабоҳат дод» [1]. Мутаассифона, то ба имрӯз перомуни сабки нависандагии Сайф Раҳим қори шоистае анҷом нагирифтааст. Бештари мақолаҳои перомуни фаъолияти синамогарии Сайф Раҳим навишташуда, аз хотироту ёддошт, сӯгнома, очеркҳои эссемонанди дӯстону ҳамкорони нависанда, киношиносон, қормандони радиову телевизион ба мисли Саъдулло Раҳимов, Искандар Мирзоев, Холмаҳмади Мавлон, Абдулҳамид Самад, Абдуқодири Раҳим, Шаҳобиддини Ҳақназар, Нигинаи Муъмин, Мирзоалӣ Миралиев, Нозигул Зайдуллоева, Аброри Зоҳир ва дигарон иборат буда, берун аз баррасии ҳунари нависандагии ӯ мебошанд.

Перомуни сабки нависандагии Сайф таҳқиқоти ҷиддӣ хеле кам аст. Ҳол он ки доир ба сабки нависандагӣ ва таъсирпазии Сайф Раҳим метавон аз чанд дидгоҳ ибрози назар кард.

Дар китоби «Васвасаҳои зикриваҳ (таронаи ҳоки парӣён)» ҳикояи «Ваъз» таъсирпазии Сайф Раҳим аз Фридрих Нитше бармало мушоҳида мешавад. Зеро С. Раҳим дар ҷумлаи аввали ҳикояи худ мегӯяд: «...Одамӣ, ранҷ ки мекашад, сазовори эҳтиром аст. Ранҷаш ўро эҳтиром миёрад! Ҳазрати Исоро мардум барои ранҷу азобҳояш ҳурмат ниҳоданд ва парастии намуданд... Ранҷ зӯрие (дурусташ зӯре - А.А) дорад, ки инсонро инсон бикунад! Ранҷу сахтиҳо инсонсоз аст! Ранҷ зӯрие дорад, ки инсонро дар чашми дигарон худо бикунад!» [7, 4].

Ҳамин мазмунро Нича дар китоби машҳураш «Чунин гуфт Зардушт» чунин баён намудааст: «Дар даст, ки инсонро қомил мекунад ва Худо месозад» [10, 46].

Дар ҳикояи «Дурӯғи сафед» ҳуди Сайф Раҳим иқрор мекунад, ки «суратҳо?! Ҳа, сурате аз Ҳемингуэй ва боз сурате аз Толстой... Ин далели достони хоб бошад? Яъне, пайванди маънавӣ вуҷуд хоҳад дошт! На, ин шабеҳаесту бас, шабоҳати ҳол. Ҳолате дорад наздик ба онон?! Вазъи душвори дунёи андарунаш: рафтан ё будан!...» [6, 8]. Порчаи мазбур аз он шаҳодат медиҳад, ки С. Раҳим аз осори адибони машҳури давраи замони гуногун огоҳ буд ва барои сабки фардии худ аз онҳо суд меҷӯст.

Бо бовар метавон гуфт, ки таъсирпазирӣ аз Кафка, Нича, Ҳемингуэй, Толстой ва дигарон буд, ки насри С. Раҳиро аз дигар нависандагон тафовут дошт. Бино ба гуфтаи муҳаққиқ Умар Сафар: «Сайф аз пайравони мактаби сюрреализм ё фаровоқеият буд, ки мутаассифона, дар ҷомеаи адабии мо ба ҷузъиёту шигардҳои он чандон ошноӣ надоранд» [9]. Мо поёнтар перомуни насри сюрреалистии Сайф таваққуф хоҳем кард. Воқеан, пайрави мактаби сюрреалистӣ будан ва аз пайравони он мактаб таъсир гирифтани як қори табиӣ аст. Таъсирпазии С. Раҳим баҳси алоҳидаест, ки таҳқиқи бештар меҳодад.

Муаззама Аҳамадова низ бо баёни нафису эҳсосоти занона аз нависандагони навовари тоҷик пазируфта шудааст. Вай аз нахустин бонувони тозаназари солҳои 80-ум буд, ки бо ҳикоеҳои худ, таваҷҷуҳи мунаққидону аҳли назарро ҷалб намуд. Мутаассифона, риштаи умри ин нависандаи тозагӯ хеле зуд қанда гардид ва нагузошт, ки ӯ сабки фардии худро то ба охир шакл диҳад ва ҳунари худро комил ташаккул диҳад. Талъат Нигорӣ ҳикояву очеркҳои дар ҳафтаномаҳо нашргардидаи Муаззамаро бо номи «Афсонаи танҳой» дастраси хонандгон гардонид, ки баъдан чандин нақду тақризҳо аз ҷониби мунаққидон нашр гардида, паҳлуҳои гуногуни осори ӯро равшан намуданд.

Адабиётшинос Абдувалӣ Давронов перомуни насри Муаззама гуфтааст: «Адабиёти ин давраи тоҷик (солҳои 80-ум – А.А) симоҳоеро муаррифӣ кард, ки намунаи насрашон ба ягон қолиби маъмули асарсозӣ (сужетбофӣ) намеғунҷад, балки махсусияте дорад, ки бунёдаш бар таассуроти тозаи ҳиссиёт ва тасвиргарии хеле нозук асос ёфтааст. Яъне, насри ин давра насри шоирона ном гирифт, ки эҷодиеҳои Муаззама бо хусусиятҳои ғайриихтиёрӣ ва ногаҳонияш ба ин адабиёт ворид шуда, балки адабиёти ин даҳсоларо дар радифи ҳикояҳои Баҳманёру Муҳаммадзамони Солеҳ ва Сайф Раҳиму чанд тани дигар пур кард» [3, 196]. Дар рӯзи сӯғаш ҳафтавори «Адабиёт ва Санъат» доир ба ҳунари нависандагии Муаззама чунин навишта буд: «Муаззама адибае буд, ки бори аввал дар насри бадеии тоҷик ҳислату характер, покизагию иффату исмат ва олами орзуву андешаи духтари тоҷикро мӯшикофонаю табиӣ ба риштаи тасвир қашидааст, ҷаҳони ботинӣ ва нозуктарин ҷунбишу лағзиши қалби ӯро ба тозагӣ дарк кардааст, «Рӯймолчаи сари девор», «Ман, Амур ва очаам», «Соҳиби аспӣ сафед» ва силсилаи дигари ҳикоятҳо на танҳо аз софии дилу маънавиёти қаҳрамонҳояш, балки аз покии қалби муаллиф башорат медиҳанд» [3, 222].

Бинобар гуфтаи мунаққид Абдуҳолиқ Набавӣ: «Насрнависии ҳирфай аз байни қанон ба номи Муаззама иртиботи бевосита дорад (ҳарчанд маълум гашт, ки вай дар таълифи шеър низ қувва озмудааст)» [5, 231].

Ин ҳама баҳову нақд барои як нависанда аз соҳиб будан ба истеъдоди асили ӯ гувоҳ аст. Ва чунин маҳбубият аз он шаҳодат медиҳад, ки Муаззама осори худро ба осонӣ рӯи чанд пора коғаз қаламӣ накардааст, балки меҳнати ҷиддиву ҳамешагӣ ва диди тоза ӯро нависандаи навоаре гардонидаст.

Ҳамин тавр, аксари ин адибон чун нависандагони навоар дар насри муосири тоҷик шинохта шудаанд. Дар ин радиф ковишҳо ва бозёфтҳои эҷодии адиби нотақрор Муҳаммадзамони Солеҳ низ назаррас ва сазовори баррасиҳои муфассалу доманадори илмӣ мебошад.

Зеро ӯ бо таъсирпазирӣ аз осори нависандагоне чун Нича, Кафка, Сорт, Камю, Дастаевскӣ, Чехов, Ҳидоят ва дигарон мазомини шакли осори худро он тавре сохт, ки сахна, вазъият ва мавқеиятҳо сарех ва ба воситаи рамзу истиора ба тасвир омаданд ҳиҷоби аз мазомини нависандагони пеш аз худро аз миён бардошт ва пардаи рӯи зиштиҳо ва палидиҳои ҷомеа боло зад ва тавонист зиндагии ҳайвонӣ ва ниёзҳои ғаризии шахсиятҳоро ба намоиш гузорад. Дар ин таъсирпазирӣ эҷодӣ ва бобарори М. Солеҳ, пеш аз ҳама, осори Фридрих Нича (1844-1900) раҳнамо будааст.

Аслан, дар қарни бистум таъсири андешаҳои Нича, бавежа дар ҳавзаи фалсафа ва адабиёт беандоза будааст. Албатта, дар кишварҳои англисизабон афкори вай чандон танинандоз нашуд. Дар даҳаи охири қарни наздаҳум ва даҳаи аввали қарни бистум афкори Нича барои ҳунармандони пешгоме, ки худро дар хошияи русум ва оинҳои шахшудаи иҷтимоӣ медиданд, бисёр мачзубкунанда буд. Гароиши Нича барои ковидани арзишҳои умумӣ пазируфта шуда, назароти вай, баҳусус, барои тадвини равшаншиносии Зигмунд Фрейд пураҳамият буд. Аз он ҷое, ки фазои фалсафӣ-дониишҳои Фаронса дар даҳаи 1960 таҳти таъсири Гегел, Мартин Хайдеггер ва низ ҷунбиши фикрии сохторгароии даҳаи 1950 қарор дошт, Нича низ аз ҷониби нависандагон ва ҳунармандони ин давра истиқбол гардид. Бавежа, дар солҳои 1960 то 1980 Нича дар маҳфилҳои фалсафии Фаронса таъсиргузор шуд. Гурӯҳҳои фикрӣ ва иҷтимоии ҳосе, ки дар қарни бистум иборат аз наққошон, мусиқидонҳо, намоишноманависон, адибон романнависҳо, равшаншиносон, ҷомеашиносон, муаррихон

ва файласуфон таҳти таъсири Нича қарор гирифтанд. Теъдоде аз шахсиятҳои барҷастаи ин қарн, аз осори Нича илҳом гирифтанд: Олфред Одилр, Олбер Комю, Мишел Фуко, Зингмунд Фрейд, Ҳерман Ҳессе, Корл Гостов Юнг, Сорт, Кофко, Ҳидоят, Чуброн Халил, Иқболи Лоҳурӣ аз Нича илҳом гирифтаанд. Дар Тоҷикистон адибони ҷавони дар солҳои ҳаштод ба арсаи эҷод омада, амсоли Муҳаммадзамони Солеҳ, Сайф Раҳимзод, Баҳаманёр, Қодири Рустам ба осори Нича ғароиши хос зоҳир намуданд, ки онро аз навиштаҳояшон метавон ба ҳубӣ эҳсос кард. Маҳз бо ибтикори ҳамин адибон ва ҳамсафону ҳампешагони онҳо «Чунин гуфт Зардушт»-и Неча дар шумора №3,4,5,6,7 соли 1991 маҷаллаи «Садои Шарқ» аз ҷониби шарқшинос Муҳаббат Қаноат, нашр гардид ва дастраси хонандагони тоҷик қарор гирифт, ки баёнғари зиёд будани ҳаводорони осори Нича дар кишвари мо мебошад.

Бояд қайд кард, ки дӯстдоштатарин нависандагон барои М. Солеҳ, Нича, Содик Ҳидоят, Кафка, Камю, Сорт, Ҳерман Ҳессе, Дастаевскӣ ва А.П. Чехов мебошанд. Мусоҳибаи нависанда дар рӯзномаи «Кайҳони Ҳавой»-и Эрон ин андешаи моро тасдиқ мекунад. Вай ба саволи муҳбири ин рӯзнома чунин посух гуфтааст:

«Ҳунару адаб: Оё Шумо таҳти таъсири нависандае қарор доштаед?

М.Солех: Содик Ҳидоят. Барои ман Содик Ҳидоят шахсияти печидае буд, ки намедонист чӣ меҳодад? Қиссаҳои ӯ мамлӯ аз шахсиятҳои буданд, ки бо вазъияти рӯҳии ман ҳамхонӣ надоштанд. Қиссаҳои «Зиндабағур», «Буфи кӯр» ва «Ҳочӣ Оқо» ҳамеша дар зехнам ҷой доранд» [12].

Дар мусоҳибаи дигараш адиб Нича, Содик Ҳидоят, Ҳерман Ҳессе, Сартр, Камю, Кафка ва чанд нависандагони дигарро ҳамчун улғӯи ҳунари адабии худ ном мебарад. Масалан дар посухи хабарнигори ҳафтаномаи «Машғал» чунин ҷавоб додааст: «Аз мактабҳои эҷодии чун Содик Ҳидоят, Ҳерман Ҳессе, Сартр, Камю, Кафка ва дигарон бештар ҳушам мебиёд ва кӯшиш мекунам осорам ба сабки дигарон монандие надошта бошад» [13].

Ин посухҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки Муҳаммадзамони Солеҳ бо адабиёти Ғарб ошноии кофӣ дошт ва таъсири нависандагони мазбур дар осори вай бенатиҷа нест. Чунки вай ба тасвири мавзӯҳои таърихиву фалсафӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ аз назари инсон ва дунёи равонии ӯ таваҷҷуҳи хоса дошт. Дарвоқеъ, инсон ба сифати қувваи асосии ҷамъият дорои нақши таъйинкунанда дар сайру тақомули иҷтимоиву маънавии башарӣ мебошад. Аз ин рӯ, мавзӯи инсон, замону макон, ҳастӣ, фанову бақо ҳамвора барои адибону равшанфикрон ба унвони мавзӯоти ҳассоси ҷомеа маҳсуб шуда, бо забони ҳунар онро бештар ҳубтар бозгӯ карда метавон. Бад-ин ҷиҳат, дар қори офаридаҳои адибони муҳталиф шабоҳатҳои зиёде ба ҷашм мерасад. Чун табиату қобилиятҳои инсонӣ маҳдуд буда, дарду ангеҷаҳои, ки одамиёно ба тафаккур бармеангезанд, тобеи маҳдудиятҳо ва ниёзҳои зиндагии ҳамагӯнаи инсониятанд ва аз ин ҷост шабоҳату ҳамсонӣҳо дар диди бадеии онҳо зиёд аст. Дар натиҷаи омӯзиш нависандагони ҳамеша ба мавзӯҳои ҳаммонанд, ҳар яке ба қадри тавону диди хоси ҳунарии худ рӯ овардаанд. Яъне, мавзӯ як аст, вале аз зовияҳои муҳталиф ба онҳо пардохта мешаванд ва аз ин роҳ нависанда тибқи дониш ва зехни миллии худ ба он маъниву шакли тоза медиҳад. Аммо зикри ин нукта ҳам дар ин маврид лозим аст, ки шиносии Муҳаммадзамони Солеҳ бо Нича ва осори ӯ ба воситаи фарҳанги миллии форсӣ масъалаҳои Содик Ҳидоят сурат гирифтааст. Аз ҷумла таъсирпазирии бавостии Муҳаммадзамони Солеҳ аз Нича дар «Ардавирафнома ё сояҳои шикаста» равшан аст. Қиссаи «Ардавирафнома ё сояҳои шикаста» пас аз «Ишқи актёри пир» нашр шудааст. Ва Муҳаммадзамони Солеҳ дар «Ишқи актёри пир» иқро мекунад: «Намедонам, дар «Буфи кӯр» ва ё «Зиндабағур» (осори Ҳидоят) буд, ки қаҳрамон дар худ иқро мекард: Марг аст, ки дурӯғ намегӯяд» [4, 12].

Бидуни тардид М. Солеҳ аз нависандагони мазкур, ба хусус Нича, Камю ва Ҳидоят барин намоёндагони барҷастаи адабиёти ҷаҳон таъсир пазируфтааст. Ва лозим ба зикр аст, ки ин асарпазирии огоҳонаву эҷодӣ Муҳаммадзамони Солеҳро ба самти нависандаи файласуф савқ дод. Аз ин рӯ, метавон андешаву осори ӯро бо пайравӣ аз мактаби Нича санҷид. Нича файласуф аст, то нависанда, Муҳаммадзамони Солеҳ

бештар як нависандааст то файласуф, вале осори вай дар бистари фалсафаи ахлоқӣ қарор гирифтааст. Бар асоси ин назаргоҳ метавон миёни Фридрих Ницаи олмонӣ ва Муҳаммадзамони Солеҳ дар мавриди сохтори ҷаҳон ва равони инсон шабоҳатхоеро ба мулоҳиза гирифт.

Пас аз мутолиаи осори адибони Ғарбу Шарқ аз солҳои 50-ум ва 80-ум на танҳо адабиёти тоҷик аз бисёр ҷиҳатҳо рушд кард, балки ибтикороти сифатан навеста дар насри муосири тоҷик ба зухур омад. Адибон бо роҳи тозакорӣ қадам бардошта, саҳифаи навеста дар адабиёт боз намуданд. Ва ин боис гардид, ки дар наср ба роҳи қолабшиканӣ ворид гардад дар муҳтаво ва дарунмояи он дигаргунӣҳо зухур намоянд. Албатта, адибони навоҳар ба тағйири сифатӣ дар солҳои 80-ум зиёд нестанд, аммо месазад осори эшонро аз ҷанд ҷиҳат таҳлилу баррасӣ намуд.

Адабиёт

1. Бехрӯзи Забехулло. Дар бешаи андешаҳо (Ё нақди кулӣ ба асари «Дурӯғи сафед»-и нависанда Сайф Раҳимзоди Афғардӣ) / З.Бехрӯз // Адабиёт ва санъат. – 2000. – № 27-28 (1016).
2. Конрад, Н.И. Запад и Восток / И.Н. Конрад. – М.: Наук, 1972. – 495 с.
3. Муаззама, А. Афсонаи танҳой (ҳикоя, очерк, тарҷума, нақди адабӣ, ёднома) / А. Муаззама. – Душанбе: Адиб, 2010. – 224 с.
4. Муҳаммадзамони, С. Оҳанги шаҳри ишқ. / С. Муҳаммадзамон. Душанбе: Адиб, 1989. – 190 с.
5. Набавӣ, А. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 283 с.
6. Сайф, Р. А. Дурӯғи сафед (маҷмӯи ҳикояҳо ва қиссаҳо) / Р.А. Сайф. – Душанбе: Салим, 1998. – 192 с.
7. Сайф, Р. А. Васвасаҳои зикриваҳӣ (таронаҳои ҳоки парӣён) (маҷмӯи ҳикояҳо) / Р.А. Сайф. – Душанбе: МС Унверсал–3, 1999. – 60 с.
8. Толиби Лукмон. Баҳманёр: Адабиёт дар ҳама давраи замон буд ва хоҳад монд / Л. Толиб. – // Минбари халқ. - 2013. – №17.
9. Умар Сафар. Гувоҳ бар ватандорӣ / Сафар. Умар // Ба қуллаҳои дониш. – 2014. – №10.
10. Фридрих Вилгелм Нитше. Чунин гуфт Зартушт. – Душанбе: “Донишварон”, 2017. – 376 с.
11. Ҳамроҳи Авлиёпур. Ҳусни Нӯшин ҳусни зоҳирӣ аст? (ё худ андешае ҷанд перомуни филми «Ситораҳои сари танӯр»-и Сайф Раҳим) / А. Авлиёпур // Ҷавонони Тоҷикистон. 2000. – № 35 (8634).
12. Ҳумо, К. Сояҳои шикаста / К. Ҳумо // Қайҳони ҳавоӣ. – 1993. – №1050.
13. Ҳамдам Ш. Ман ба ояндаи нек боварӣ дорам / Ш. Ҳамдам // Маҷал. – 2002. – №1.
14. Шамсиддини, С. Адабиёт ва шинохти он (маҷмӯаи мақолаҳо) / С. Шамсиддин. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 240 с.

ЗУҲУРИ МАҚТАБҲОИ НАВИ АДАБӢ ДАР НАСРИ МУОСИРИ ТОҶИК (солҳои 80-уми асри XX)

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки зуҳури мақтабҳои нави адабро дар насри муосири тоҷик дар мисоли осори Сайф Раҳимзоди Афғардӣ, Баҳманёр, Муаззама Аҳмадова ва Муҳаммадзамони Солеҳ таҳлил намуд ва паҳлуҳои норӯшани ин падидаро ошкоро намояд. Дар мақола қайд гардидааст, ки ҳонанда осори нависандагонро мутолиа намуда, ҳудро дар ҷараёни воқеаҳои таърихӣ ва талошу набардҳои қаҳрамон, қуллаи ҳудро дар ҳоли ҳавоӣ замони тасвир дида, шӯҳиди падидаҳои навеста дар адабиёти муосири тоҷик мегардад. Муаллиф нуктаи бисёр муҳимро, ки дар мавриди тарҷумаи осор ва доираи мутолиаи адибон таъсир расонидааст, зикр намуда, зуҳури мақтабҳои нави адабро маҳз дар тарҷумаи осори адибони Ғарбу Шарқ арзёбӣ намудааст.

Ҳамчунин, дар мақолаи мазкур масъали таъсипазирии Муҳаммадзамони Солеҳ аз файласуфони маҷҳури олам, аз ҷумлаи Фридрих Ница, Албер Камю, Жон пол Сартр ва дигарон, ки дар ташаккули андешаи адиб таъсир расондаанд, таҳқиқ гардидааст. Ин,

албатта, аз он шаҳодат медиҳад, ки М. Солеҳ аз нависандагони мазкур, ба хусус Нича, Камю ва Ҳидоят барин намояндагони барҷастаи адабиёти ҷаҳон таъсир пазируфтааст ва ин таъсирпазирии огоҳонаву эҷодӣ Муҳаммадзамони Солехро ҳамчун нависандаи тозаназар ва соҳибсабк муаррифӣ намудааст.

Калидвжаҳо: *Мактабҳои адабӣ, сюрреализм, реализми ҷодуӣ, таваҷҷуҳ ба таърих, озодӣ, дин, вифодони таърихӣ, тамаддун, фарҳанги миллий, таърихи миллат, адабиёти тоҷик, навоарӣ дар наср.*

ПОЯВЛЕНИЕ НОВЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ШКОЛ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЕ (восемьдесятые годы)

В данной статье автором были проанализированы и выявлены аспекты появления новых литературных школ в таджикской современной прозе на примере Сайф Рахимзода Афарди, Бахманёра, Муаззамы Ахмадовой и Мухаммадзамона Солеха. В статье отмечено, что читатель, прочитав произведения, почувствует себя в положении и образе героя, в гуще событий описанных писателем и станет свидетелем новых явлений в современной таджикской прозе. Автором был раскрыт важный фактор, который повлиял на круг литераторов в изучении техники перевода произведений, было отмечено появление новых литературных школ, именно в процессе перевода произведений литераторов Запада и Востока.

Также, в данной статье изучено творческое влияние известных мировых философов, таких как Фридрих Нитше, Албер Камю, Жан пол Сартр и других на Мухаммадзамона Солеха, его мышления и произведений. Это свидетельствует о том, что влияние этих великих представителей мировой литературы на М. Солеха, как писателя с новыми взглядами, способствовало тому, чтобы Солеха узнали как талантливого писателя с особым стилем.

Ключевые слова: *литературные школы, сюрреализм, магический реализм, внимание к истории, свобода, религия, совесть истории, цивилизация, национальная культура, история нации, таджикская литература, нововведение в прозе.*

THE APPEARANCE OF NEW LITERARY SCHOOLS IN THE MODERN TAJIK PROSE (80th years)

In this research author analyzed and revealed the aspects of emergence of new literary schools in the modern Tajik prose on the examples of Saif Rahimzoda Afardi, Bahmanyor, Muazzama Ahmadova and Muhammadzamoni Soleh and tried to shed light on some unclear aspects of this phenomenon. The author states that while reading creations of these authors, the readers feel themselves in the process of the described historical events, struggle and aspiration of the heroes. In general, the reader feels thyself in the atmosphere of imaged events and circumstances, witnessing new phenomena in the modern Tajik literature. The author noted one important aspect that influenced reading and translation of literary creations by literary scholars, relating the emergence of the new schools to the translation of creations of western and eastern writers.

In the article, the author also analyzes the influence of famous philosophers such as Friedrich Nietzsche, Albert Camus, Jean-Paul Sartre and others on Muhammadzamoni Soleh, his thoughts and creations. This indicates that the influence of these great representatives of the world literature, as a writer with new viewpoints, helped him to emerge in Tajik literature as a talented writer with a unique stile.

Keywords: *Literary schools, Surrealism, Magical realism, Attention to history, Freedom, Religion, Historical conscience, Civilization, National culture, History of nation, Tajik literature, Modernism in prose.*

Сведения об авторе: *Абдуджалили Амон кандидат филологических наук, докторант кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121, тел.: (+992)902550290, E-mail. abdujalil.amon@outlook.com*

Information about the author: *Abdujalil Amon – candidate of Philology, doctorate of Department of Theory and History of Literature of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki 121., phone: (+992)902550290, E-mail. abdujalil.amon@outlook.com*

Адабиёти муосири тоҷик дар замири собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бо шоирону нависандагони худ саҳми бориз дошт, хусусан, дар нимаи дуюми қарни XX нависандагону шоиронеро парвардааст, ки бо офаридаҳои худ дар мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, сулҳу дӯстии мардум ҷойгоҳи сазовор доранд.

Дар солҳои 60-уми асри XX ба майдони адабиёт адибоне ворид гардиданд, ки давомдиҳандаи насли пешин ба истилоҳ «классикон», ҳамчун Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Бокӣ Раҳимзода ва дигарон мебошанд. Ин адибон анъанаи беҳтарини устодони худро дар арсаи эҷод давом дода, ба комёбиҳои беназир ноил гардидаанд. Дар ин давра ба майдони адабиёт Ғ. Мирзо, Убайд Раҷаб, Ф. Мухаммадиев, Мастон Шералӣ, Муъмин Қаноат, Ҳ. Файзулло, Ф. Ансорӣ ва дигарон ворид гардиданд, ки дар назму наср ва драматургияи тоҷик асарҳои хуберо эҷод намуданд.

Мастон Шералӣ аз зумраи шоирони солҳои шаст-ҳафтодум буд, ки рӯзҳои аввал бо ҷиддияти том, шӯру шавқи ҷавонӣ ва бо назари нав ба адабиёт ворид гардид ва дар назми тоҷик ҷойгоҳи созовори худро пайдо кард.

Давроне, ки устод Мастон Шералӣ шеър мегуфтанду шоирӣ мекарданд, зоҳиран даврони осоишта ва ботинан ошӯфта буд. Дар воқеъ, Тоҷикистон, чун як ҷумҳурии давлати бузург ва абаркудрати Иттиҳоди Шӯравӣ дар боби амният, салоҳият, сиёсат ва маданият пешравиҳои рӯзафзун дошт. Вале бо таъсири идеологияи сиёсии ҳамондавраи кишвар, ки атеизмро тарғиб мекард, як зумра мансабдорони баладмақом зери таъсири он афтода, аз роҳи аслии сотсиалистӣ берун рафтанд ва манфиату шухрату сарвати шахсиашонро аз манфиату адолати иҷтимоӣ ва идеологияи сотсиалистӣ ва хоҷагидорӣи коллективӣ боло гузаштанд, аз ҷиҳати ахлоқӣ ва иқтисодӣ, сиёсӣ ва қудрат, охиаставу ноаён ҳам меҳурд ва мешикаст ва хавфи фалокат меафзуд, ки онро аҳён-аҳён шахсон сарфаҳм мерафтанд. Нозукии тарғиботи вайронкунӣ чунин буд, ки ҳамон касонеро, ки оқибатҳои бади қорро фаҳмида, бонги хатар мезаданд, ҳамон касоне, ки бояд он хушдорро мешуниданд ва ҷораи ислоҳро медиданд, ба ҷои он, ки гӯш диҳанду дастгирӣ кунанд, ба тартиботи мавҷуда душман мегирифтанд ва сиёҳу бадном мекарданд. Дар натиҷа гуфтор ба қирдор рост намеомад.

Шоироне буданд ва ҳастанд, ки ашъори зиёде сурудаанд, китобҳо мунташир намудаанд, соҳиби ҷоизаҳо ва унвонҳо гардидаанд, аммо дасташон ба домони олиҳаи шеър нарасида ва бо вай ҳамнафасу ҳамнишин нагардидаанд.

Хушбахтона, Мастон Шералӣ аз зумраи шоирони саодатмандест, ки бо арӯси шеър ҳамнишин будааст ва ишқи вай ба ӯ неру ва илҳом бахшидааст:

Чун меҳри ӯст дар дилам бо ёди васли ӯ,

Худро ба мавҷи баҳр чу киштӣ раҳо диҳам.

Ё мерасам ба соҳилаш, ё гарқ мешавам,

Аз бурду бохт оқибат ӯро садо диҳам [3, 23].

Ишқи шеър ҳамеша тори илҳомашро ба наво меовард ва ӯ қариб 30 сол дар нимаи дуюми асри XX ашъори пурмазмуну рангин ва пурмуҳтавое эҷод кард ва дар назми тоҷик нақши ногусастанӣ боқӣ гузошт.

Мастон Шералӣ зодаи деҳаи зебоманзари Зериҳисор, ҷамоати Рӯдакӣ, ноҳияи Панҷакент мебошад. Аз айёми кӯдакӣ ба кӯҳу домани зодгоҳаш, ба дарёву чашмасорони пурхурӯшаш, ба нағмасароии паррандагон дил бохта буд ва меҳри азалий дар тӯли умраш ҳамеша бо ӯ буд.

Зериҳисор ва дигар деҳаҳои атроф ҳам дар замони Суғдиён ва ҳам дар аҳди Сомониён ва ҳам дар айёми мо аз мавзӯҳои ободи сарсабз ба ҳисоб меравад. Ин диёр зодгоҳи устод Рӯдакӣ- хуршеди назми ҷаҳон аст.

Зерихисор дар домони теппае доман густурдааст, ки замоне дар сари он қалъаи ҳокимнишин арзи ҳастӣ мекард ва имрӯз аз он танҳо харобаҳо ва тарҳи деворҳои ғафс боқӣ мондаасту халос.

Хонаи падарии Мастон Шералӣ дар ҳамин деҳа, дар сари чорроҳа воқеъ гаштааст.

Ин аст, ки аз пайи он шеърҳои ӯ ва маҷмӯаҳои “Илҳом”, “Реша дар об”, “Ташна”, “Борони сабз”, “Ситораҳо”, “Тӯшаи роҳ”, “Қиёми офтоб”, “Суруди роҳ” ва “Ихлос” пайиҳам дастраси хонандагон шудаанд.

Мастон ба устодонаш, аз ҷумла ба Мирсаид Миршакар ихлоси том дошт ва ба ифтихорашон шеърҳо сурудааст.

Ба ёди Миршакар мегӯяд:

***Номи ӯ гирам, бубинам зинда Турсунзодаро,
Он ки дил аз синаи поку ҳалолаш бурда буд... [5, 53-58].***

Рӯзгор як чизе будааст, ки ҳар як насли инсон, дар кадом тартиботи давлатдорӣ умр ба сар барад, аз дарду даво ба ғаму нишот халосӣ нашоштааст. Ва ин дарду даво ва ғаму нишот, ки “бар сари фарзанди одам ҳарчи ояд, бигзарад”, дар маҷмӯъ, зиндагӣ ном дорад. Ин зиндагӣ пештар аз ҳама ва беҳтар аз дигарон дар қафаси синаи шоир пасандоз мегардад-ғун мешавад, такшин мешавад, соф мешавад ва муъҷазу дилрасу гӯё, дар калимаҳо ва оҳангҳо ва маъниҳо ва фаҳмо ифода меёбад, ки шеър ном дорад.

Қафаси синаи Мастон зиндагӣ: баланду паст, равою нораво, неку бад, ободу нообод, орзую ҳасратро ғунҷоиши пурра додааст.

Мастони шоир аз дидани дастовардҳо ва ободкориҳо ва мушкулкушоиҳо ва ҳалолкориҳо ва одамгарӣҳо шодона сухан мегӯяд ва дар васфҳои меболаду менозад. Аз дидани аздастдодаҳо ва харобкориҳо ва мушкилофарӣҳо ва ҳаромкориҳо ва ноодамиҳо дилаш ба дард меояд ва ғам меҳӯрад ва ҳатто метарсад, ки “мабодо ин дардҳо давонопазир бошанд?!”. Ба ин маънӣ, Мастон шоири зиндагист, шоири ҳаёл нест. Вай шеъри зиндагиро месарояд ва меҳаҳад, ки бо шеъраш зиндагиро биорояд:

***Шеъре, ки нахезад аз дили гарм,
Ногуфтаву носуруда беҳтар.
Ҳар гул, ки шарикӣ рангу бӯ нест,
Аз боғи ҷаҳон дуруда беҳтар.***

Касби шоирӣ ва эҷоди шеър барои Мастон шуғли вақтгузаронӣ нест. Барои Мастон шеърҳои шоирӣ асбоб буд. Асбоби қор, ки ба афкори ҷомеа фаъолоне таъсир бирасонад ва ба рӯйдодҳои зиндагӣ шарик бошад. Вай шоири хушбин аст, роҳи наво кушоянд, хурсанд мешавад ва масалан, ба шоҳроҳи БАМ сафар мекунад, ки хабарӣ хушро ба мардумон расонад. Вай шоири ватанпарасту меҳандӯст аст ва мегӯяд, ки “худ забони бахти ҳар миллат, забони модарист”, ва ҷону Ватан як чиз аст ва ин се матоъро аз як тору пуд бофтаанд:

***Ҷоне, ки раҳи ватан напӯяд,
Ҷуз бори зиёдагии тан нест.
Ғар дар ватанат Ватан наёбӣ,
Ҳар ҷо, ки Ватан кунӣ, Ватан нест [3, 16].***

Мастон бо шеъраш ҷонро ба Ватан пайваستاаст ва замин, ки макони Ватан аст, дар назди ӯ ҷон дорад-дам мегирад ва ҳаста мешавад: “Замин шуд ҳаста зери тӯпу танкҳо”. Ин хушдори шоир аст. Ҳаста шудани замин оқибатҳои нек надорад, ҷунон ки ҳаста шудани одамон дар ғоят ба фалокатҳо мебарояд. Ҷои тарс мавқеъ ва мақоми онҳост.

***Ман аз мурдан наметарсам,
Ман аз мурдор метарсам...***

Мастон шоири тавоност ва дар айни ҳол шоирест, ки адабиётшиносии имрӯзаи мо, осор ва маҳорату мақоми ӯро дуруст нашинохтааст ва ба хонанда шинос накардааст.

Ва ин байт гӯё васияти ӯст:

Накуй кун, накуй кун, накуй.....

Бадӣ, гарчи парӣ зояд, ҳаром аст [5, 11-16].

Мастон Шералӣ мунтахабу куллиёту девон надорад, вале ҳар китобчаи тунуки пӯстипиёзиаш пурмухтаво ва чолибанд. Мастон Шералӣ, бешубҳа, шоири тавоно буд. Аз ӯ шеърҳои зиёде ба ёдгор мондааст ва донандаи хуби адабиёти классикии форсу тоҷик буд.

Воқеан, Мастон Шералӣ дар шеър ҳодаи ҳамворро наменвисандид. Ӯ дар яке аз нахустин шеърҳои бо ифтихор гуфта буд, ки ба роҳи тайшуда ҳаргиз гом нахоҳад зад:

***Ман аз ин рӯз ба иқлими суханпардозӣ
Зи раҳи тайшуда ҳаргиз наравам,
Думрави роҳкушое нашавам,
Сафар аз роҳи дигар бинмоям.***

Мастон Шералӣ айёме ба арсаи адабиёт омад, ки пургӯй мураввач буд. Ва ӯ яке аз аввалинҳо шуда, ба шеъри тоҷик рангу бӯи тоза овард ва ҳамқаламонро даъват кард, ки ба роҳи нави эҷодиёт раҳсипор шаванд:

***Шоиро, ҷашмони сер охир фиребат медиҳад,
Ҷашми дилро боз кун.
Бо навои хуфтае, к-он ҳаст дар сози ҳаёт,
Назмиҳои хуфтаҳо бедор кун.
Аз навои кӯҳна андак ор кун,
Назми навро ба қалби мардум аксандоз кун.***

Мастон Шералӣ дар шоирӣ сабку услуби ҳоси ҳудро дорад. Ба ин гуфтаҳо маҷмӯаи шеърҳои ӯ «Илҳом», «Реша дар об», «Ситораҳо», «Ташна», «Суруди роҳ», «Ихлос» ва ғайра гувоҳи мебошанд.

Мастон саропо дард буд ва дар эҷод кардани «зоти парӣ» – шеър ҳамто надошт. Шеър чун ҷашми ҷӯшон аз қарри дили ӯ фаввора мезад.

Солҳои 60-уму 70-ум давраи нав дар шеъри тоҷикӣ буд, ки яке аз шурӯъкунандагони он Мастон Шералӣ ҳисоб мешуд. Ва имрӯз ҳамон давра ба тарзи дигар дар шароити истиқлоли миллӣ - сиёсии Тоҷикистон идома дорад ва рангҳои нав пайдо кард ва дар солҳои шастуму ҳафтодум адабони мо шеърро ба баландии шеърӣ баровардан хостанд. Аз ҷумла, Мастон Шералӣ шеъри ҳақиқӣ пайдо кардан хост ва мегуфт, ки шеъри асил бояд гуфт:

***Дилам сармои дарду алам шуд,
Ки чанде беқалам “соҳибқалам” шуд.***

***Киро гӯям, кадомин дар бикӯбам,
Сафи шоир фузуду шеър кам шуд.***

Ашъори Мастон Шералӣ ба ҷону имон, ба инсон ва табиат, ба ҳаёт, ба хушбахтӣ, ба зебӣ, ба дӯст, ба нур, ба ҳар қатра об, ба ҳар санг, ба ҳар халқ, ба ҳар Ватан ва ба ҳама муқаддасоти оламу одам пурэхсосу некхоӣ, некбинӣ, одамдӯстию зебоипарастӣ ва, махсусан, ошӣ бахшида шудааст:

***Туро дар соҳили гулзори дарё дида будам ман,
Ба ранги буттаи садбарги танҳо дида будам.
Зи байни дилбарон, болобаландон, тозарухсорон,
Туро зебою боло дида будам ман.***

Мастон Шералӣ мекӯшад, ки навиштаҳои бозёфте дошта бошанд, сухани нав гӯяд, мавзӯи «кӯҳна»-ро ба тарзи нав дарку эҳсос кунад.

Доираи мавзӯҳои маҷмӯаҳо бисёр фарроҳ буда, соҳаҳои гуногуни зиндагиро фаро мегирифт. Дигаргӯиҳои муҳити иҷтимоӣ маънавӣ, ки дар ҳаёти ҳамзамон ба вучуд меоянд ва доираи ашӣ тасвиршаванда имконоти эҷодии шоирро вусъат дод ва ба инкишофи доманадори шеър шароит боз ҳам мувофиқтар фароҳам меорад.

Тараннуми ишқ ва муҳаббати поки инсонӣ, тасвири манзараҳои табиат, Ватан

ва зебоиҳои он, ситоиши иқтидори инсон, доираи ашъи тасвири комёбиҳои беназири халқ, замзамаи умри ҷавонӣ ва ғайра мавзӯҳои дилписанди шоир буда, мундариҷаи маҷмӯаҳои ўро ташкил медиҳанд.

Дар шеърҳои Мастон Шералӣ мақом ва шахсияти қаҳрамони лирикӣ қувват гирифтааст. Худҷӯӣ ва худшиносии қаҳрамон бештар гардида, муносибаташ ба ҳодиса ва ашъи тасвир муайян шудааст. Дунёи маънавии қаҳрамони лирикии шоир ғанӣ ва доираи назараш васеъ буда, дар худ беҳтарин сифатҳои ҳамзамонро таҷассум менамояд.

Дар шеъри «Афсона» иқтидору тавоноӣ, рӯҳи қавӣ ва иродаи матини инсон бо суҳанҳои муҳташам намоён мешавад. Шоир барои тасвири бузургии инсон калимаю ибораҳои пурмаънӣ ёфта, ба қолаби шеър мерезад ва ба ду қисм баробар тақсим шудани мисраъҳо таъсири шеърро меафзояд. Дар шеъри «Асри XX» тасвир андак дигаргун буда, бештар дар бораи фаросат, донишу фазилат ва камоли маънавиёти инсон суҳан меронад. Шоир гуфтанист, ки ақлу шуури инсон ба кашфи ҳар муъҷиза қодир мебошад.

Дар шеърҳои лирикии Мастон Шералӣ мулоҳизаҳо дар бораи ҳаёт ва мақсаду моҳияти зиндагии инсон бештар шуда, боиси тақвият ёфтани андешаҳои фалсафии мегарданд. Ин хусусият аз силсилаи шеърҳое, ки ба тасвири манзараҳои табиат бахшида шудааст, зиёдтар эҳсос мешавад.

Аз шеърҳои «Роҳҳо», «Офтоби ҷануб», «Мавҷҳо», «Дар оғӯши кӯҳсор» табиати ҳаётдӯстии ў намоён шудан мегирад ва ҳастии худро бидуни табиат тасаввур намекунад. Зимни ин тасвир андешаи шоир дар хусуси ягонагии пайванди инсону табиат зухур менамояд. Чунин андеша дар шеъри «Ситораҳо» мушаххастар баён шудааст:

*Ин ҷо ки ҳар хате кашад ҳар марди роҳҷӯ,
Танҳо барои одаму аз баҳри олам аст.
Дунё барои одаму одам барои ўст.
Дунё бидуни одамӣ як гӯшаи ғам аст.*

Шоир дар шеърҳои «Бобо ва набера», «Писарам», «Ба падарам» диалектикаи инкишофи ҳаёти инсонро алоқамандона бо диҷузу имрӯз ва фардо ба тасвир мегирад. Умуман, дар маҷмӯаҳои шоир шеърҳои ҳубу баландмазмун кам нестанд. «Модар», «Артист», «Забони бахт», «Ёд», «Қасос», «Меравам пеш ба роҳи сафарам» ва ғайра ба мушаххасии тасвир, мазмуну мундариҷаи шоиста фарқ мекунанд. Дар шеърҳои мазкур андешаҳо ба воситаи образҳои бадеӣ баён шуда, нияти эҷодии шоир як андоза ҷамъбаст мегардад.

Хулоса, Мастон Шералӣ ҳамчун шоири баркамол дар адабиёти муосири тоҷик мавқеи намоёнро дорост. Хизмати вай дар ғояҳои пешқадами инсонпарварӣ, ватандӯстӣ, умуман, дар тараққии назм бузург аст.

Мастон ҳамчун муаллими ахлоқ ҳамеша хислатҳои олию манфиатбахшро талқин кардааст. Чунин фикрҳои вай содаю воқеӣ буда, аз ҳаёту зиндагии халқ гирифта шудаанд.

Мастон Шералӣ хусусиятҳои начиб ва боназокати инсонро васф намуда, баробари ин ба муқобили хислатҳои манфию нораво ҳам суҳан рондааст. Аз он ҷумла, вай кибру ғурур, бадию бадбинӣ, ноодамӣ, рафтори нодуруст ва дигар хусусиятҳои номувофиқро матраҳ сохтааст.

Адабиёт

1. Аристотель. Поэтика. – М.: Гослитиздат, 1957. — 183 с.
2. Абдуманов А. Нуктаи назар. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 302 с.
3. Гулназар К. Мақолаи ваъдагӣ: Бахшида ба 80-солагии шоир Мастон Шералӣ // Адабиёт ва санъат. – 2015. – 16 апр.
4. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. Т. 14. Лекции по эстетике. Кн.3. – М.: Академия Наук ... Т.1. Наука логики. – М.: Мысль, 1974. – 452 с.
5. Ғазали офтоб. Маҷмӯи хотираҳо. Мураттибон: Хуршед ва Парвизи Мастон. – Душанбе, 2005. – 157 с.

6. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд). ҷ.1. (А-Н) зери таҳрири Сайфиддин Назарзода ва диг. – Душанбе, 2008.
7. Шералӣ М. Ихлос: Маҷмуаи шеърҳо. – Душанбе: Ирфон. – 1986. – 383 с.
8. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷисми 4. – Душанбе, 1983.

МАСТОН ШЕРАЛӢ ВА ФАӢОЛИЯТИ АДАБИИ Ӣ

Дар мақола сухан рӯч ба Мастон Шералӣ ва фаӢолияти адабии Ӣ меравад. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки фаӢолияти шоирро то андозае шарҳу эзоҳ диҳад. Мастон Шералӣ чунин меҳисобад, ки ақлу шуури инсон қобили кашфи ҳар муъҷиза мебошад. Инчунин, Ӣ ҳамқаламонро даъват намуд, ки эҷодиёти навро рӯи қалам биёваранд. Шоир ба шеъри тоҷик рангу бӯи тоза овард ва мазмунӣ шеърҳои Ӣ бисёр қушоду равшан буда, соҳаҳои гуногуни зиндагиро фарогир мебошад. Дар ҳама давру замон ҳаёт дигаргунӣро пайдо мешаванд, ки ин ҷиҳат низ барои вуҷуд додани имконоти эҷодиёти шоир оид ба рӯи қалам овардани шеърҳояш боз ҳам шароити мувофиқтарро фароҳам меовард.

Шеърҳои Ӣ саросар пур аз муҳаббати поки инсонӣ, тараннуми ишқ, тасвири манзараҳои табиат, Ватан ва зебоии он, ситоиши иқтидори инсон, доираи ашӣи тасвири комёбиҳои беназири халқ, замзамаи умри ҷавонӣ ва дигар мавзӯҳои дилписанд мебошад. Ашӯри шоир дорои шеърҳои пурмазмун ба ҷашм мерасад. Дар шеърҳояш ибрази ақидаҳо тавассути образҳои бадеӣ баён шуда, истифодаи онҳо хело бомаврид мебошад. Инчунин, шеърҳояш ба рӯҳияи ватанпарастӣ, муқаддасоти оламу одам, одамдӯстӣро зебоипарастӣ, ошиқӣ, некбинӣ равона карда шудааст.

Калидвожаҳо: Мастон Шералӣ, адабиёт, фаӢолият, сабк, нигориш, лирика, ошоишта, нозук, шоир, хушбахт, шуҳрат, маданият, ҷоиза, тавоно, Ватан.

МАСТОН ШЕРАЛИ И ЕГО ЛИТЕРАТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В статье речь идёт о Мастоне Шерали и его литературной деятельности. Автор стремится истолковать деятельность поэта до некоторой степени. Мастон Шерали считает, что человеческий разум способен открыть любое чудо. Он также призвал соавторов привнести новое творчество в перо. Поэт привнес свежесть в таджикскую поэзию, а содержание его стихов очень открыто и ясно, и охватывают различные сферы жизни. На всех этапах жизни происходят изменения, которые, в свою очередь, создают более благоприятные условия для развития творческого потенциала поэта в написании его стихов.

Его стихи посвящены настоящей человеческой любви, её воспеванию, описанию пейзажей природы, родины и ее красот, восхвалению человеческой силы, разнообразию предметов, изображающих уникальные достижения людей, воспеванию молодости и другим актуальным темам. Стихи поэта пронизаны богатым содержанием.

В его стихах выражение идей выражается через художественные образы, и их использование очень уместно. Его стихи также посвящены патриотизму, святости мира и человека, человечности и красоте, любви и оптимизму.

Ключевые слова: Мастон Шерали, литература, деятельность, стиль, сочинение, лирика, миролюбивый, нежный, поэт, счастливый, слава, культура, награда, могучий, Родина.

MASTON SHERALI AND HIS LITERARY ACTIVITY

The article is about Maston Sherali and his literary activity. The author seeks to analyze the poet's activity to some extent. Maston Sherali thinks that the human mind is able to discover any miracle. He also asked co-authors to come into the new creativity. The poet devoted the novelty to Tajik poetry and the content of his poems is very clearly, fluently and covers various spheres of life. At all stage of life, changes are taking place, which in its turn create more favorable conditions for the development of the poet's creative potential in writing his poems.

His poems are devoted to true human love, its chanting, the description of landscapes

of nature, the homeland and its beauties, the praise of human power, a variety of objects depicting the unique achievements of people, the chanting of youth and other relevant topics.

In his poems the expression of ideas is expressed through artistic images and their use is very appropriate. His poems are also devoted to patriotism, the holiness of the world, and man, humanity and beauty, love and optimism.

Keywords: *Maston Sherali, literature, activity, style, composition, lyrics, peaceable, kind, poem, happiness and fame.*

Сведения об авторе: *Ифтихори Амонкул – ассистент кафедры таджикского языка и информационного обеспечения управления Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 937592585*

Information about the author: *Iftikhorl Amonkul - assistant of the Department of Tajik language and information management of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019, Tel.: 937592585*

**ЗИНДАГИНОМАИ ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛҲӢ ДАР
«АСРОР-УЛ-ҒИЮБ»-и ХОҶА АЮБ**

Раҳимзода А.М.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Чи тавре ки аз унвони рисола маълум аст, яке аз муҳимтарин усуле, ки Хоҷа Аюб дар шарҳи «Маснави маънавӣ» ба кор бурдааст, шарҳи абёт бо истифода аз нақлу ҳикоеъи марбут ба зиндагӣ ва ҳислату ҳолати Мавлоно мебошад. Дар ин бора Хоҷа Аюб дар муқаддимаи китоби хеш чунин ишора кардааст: «...ва баъзе аз хавориқи одоту ғароиби ҳолат ва латоифи нукоти ҳазрати Мавлоно, ки муносиби маънии абёт буд, низ таҳрир намуд [9, с. 16].» Дар байти зер чунин ба назар мерасад, ки Хоҷа Аюб роҷеъ ба рӯзгори Мавлоно ҳикояти ҷолиберо аз “Хулосат-ул-маноқиб”-и Шайх Абдулатиф нақл мекунад. Чунончӣ:

Чун ҳадиси рӯи Шамсиддин расид,

Шамси чорум осмон сар даркашид [2, с. 16].

Мутобиқи улуми кайҳоншиносии он замон хуршед дар осмони чаҳорум қарор дорад ва он макони ҳазрати Исост. Хоҷа Аюби Порсо дар асоси маълумоти “Хулосат-ул-маноқиб”, нақл карда ки “Ҳазрати Мавлоно фармуданд, ки “рӯзе маро уручи улуми малакут, ва сулуки масолики ҷабарут даст дод. Чун ба осмони чаҳорум расидам аз сокинони Байтулмаъмури он олами нур аз ғайби офтоб суол кардам, аз қудсиёни ҳазрат ҷавоб шундам, ки офтоби мо ба зиёрати Шамсиддини Табрэзӣ рафтааст» [9, с. 48].

Хоҷа Аюби Порсо мекӯшад то ҳар маъниро аз ҳуди «Маснавӣ» ҷӯяд ва шарҳ диҳад. Байти мазкур ба ақидаи шорех баёни ин ҳолат аст, ки дар бисёре аз манобеъ бозгӯ шудааст. Мавлоно дар қиссаи «Халифа ва Лайлӣ» мефармояд:

Рав зи соя офтоберо биёб,

Домани шах, Шамси Табрэзӣ битоб [2, с. 34].

Дар ривояте омадааст, ки чун Ҳазрати Мавлоноро бо ҳазрати Шамсиддин мулоқот воқеъ шуд, се моҳи тамом дар ҳучраи хилват шабу рӯз ба савму висол чунон бо ҳам нишастанд, ки аслан, берун наёмаданд ва касеро тоқати он набуд, ки дар хилват дарояд. Тамоми акобир ва уламои Қуния ба ҷӯшу хурӯш омаданд, ки ўро аз дӯстони қадим бурида ва ба худ муштамил карда? Ва дар ин ҳайронӣ анвои тарраҳот ва ногуфтаниҳо мегуфтанд. Ҳамчунон, дар он хилват сад ҳазор асрор дар миён буд ва баъд аз он муддати зиёд бо ҳам мусоҳиба мекарданд ва маҷлисҳо мегузаронданду завқҳои азим мекарданд [9, с. 88].

Бояд мутазаққир шуд, ки зиндагиномаи Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ мисли рӯзгори бузургони дигар саршор аз ҳаёлпардозихову қиссаҳои, ки воқеият надоранд. Масалан, байти мазкур:

Он ки ҷон бахшад, агар букшад равост,

Ноиб асту дасти ў дасти Худост [2, с. 39].

Ҳикояе, ки дар зер меорем, марбут ба мисраи якум аст, яъне «Он ки ҷон бахшад, агар букшад равост. Дар «Маноқиб-ул-орифин» мастур аст, ки Мавлоно Шамсиддин Валад ривоят кард, ки дар бандагии ҳазрати Мавлоно найнавозе буд, Ҳамза ном дошт ва беҳад устои хушнавоз буд. Ҳазрати Мавлоно дар ҳаққи ў иноятҳои азим дошт. Ногоҳ Ҳамза бемор шуд ва вафот кард. Ҳазрати Мавлоноро хабар намуданд. Баъзе асҳоб ба таҷҳизи ў машғул шуданд. Ҳазрати Мавлоно бархост ва ба хонаи ў рафт, чун аз дар даромад фармуд, ки эй ёри азиз, Ҳамза бархез. Ҳамза лаббайғӯён бархест ва най навохтан гирифт. Се шабонарӯз самоҳи азим карданд ва он рӯз қариб сад кофари румӣ мусалмон шуданд ва чун Ҳазрати Мавлоно қадам берун ниҳод, филҳол рихлат кард [1, с. 45].

Дар шарҳи мисраи дуҷуми байти дар боло зикршуда Хоҷа Аюби Порсо ривоятро аз номи Мавлоно Бадриддини Маъданӣ, ки халифаи бузург ва соҳибдил буд, овардааст.

Ҳазрати Мавлоно мутрибе дошт, кузапушт буд. Рӯзе ҳазрати Мавлоно дар само ва тавочид буд ва он бечораи мутахайиргашта ба ишқи тамом даф мезад, баъд аз само Мавлоно пурсид, ки чаро рост намеистӣ? Ӯ воқеиятро нақл кард. Мавлоно дасташро бар пушти ӯ молид ва дарҳол қаддаш рост шуд ва чун сарв равон шуд [9, с. 71].

Гар Хизир дар баҳр кишитиро шикаст,
Сад дурустӣ дар шикасту Хизр ҳаст [2, с. 30].

Ин байт ишора ба қиссаи машҳури Мӯсо ва Хизр ҳаст, ки Мавлоно барои баёни андешаҳои хеш дар маҷлисҳо аз он истифода менамуд. Барои таъкид варзидан ба бузургии Мавлоно Шамсиддин Аттор лаҳзаҳоеро аз маҷлиси орифи бузург нақл мекунад, ки “рӯзе Мавлоно дар миёни мавъиза ҳикояти Мӯсо ва Хизр айлaiҳиссаломро нақл мекард. Шамсиддини Аттор дар ғӯшаи масҷид ба ҳузури тамом нишасата буд. Шахсро дид ба сурати аҷиб дар ғӯшаи дигар нишаста. Ҳар бор сар меҷунбонид ва меғуфт рост меғӯй. Он дарвеш чун ин калимаро шунид, донист ки вай Хизр айлaiҳиссалом аст. Даст дар домани ӯ зад, то аз ӯ истиёнат талабад. Хизр алайҳиссаом гуфт, ки мо ҳама аз ӯ металабем ва ӯ ҳокими тамоми махлуқоти рӯи олам аст, домани ӯ гир ва аз ӯ талаб кун, ҳарчӣ металабӣ. Шамсиддини Аттор гуфт: «Чун ба дастбӯси Ҳазрати Мавлоно расидам, фармуд, ки Хизр алайҳиссалом ва азизони дигар аз ошиқони мост. Дар ҳоле сар ниҳодам ва мурид шудам» [9, с. 423].

Хоҷа Аюб барои шарҳ додани абёт баъзан аз ҳуди «Маснавӣ», яъне аз дафтарҳои дигари он байт меорад, ё аз забони ҳуди Мавлоно, ё Сутон Валад ҳикоятҳои аҷиб меорад. Чунончи, дар ин байт:

Љумла олам 3-ин сабаб гумроҳ шуд,
Кам касе 3-абдоли Ҳақ огоҳ шуд [2, с. 126].

Абдол дар луғат ба маънои сифоти ҳоси Худо омадааст [5, с. 45]. Яъне, кам касоне ҳастанд, ки аз сифоти ҳоси Худо беҳабаранд, чунончи Султон Валад меғӯяд, ки “рӯзе падарам дар мадрасаи муборак нишаста буд. Падарам фармуд, ки мусаллиҳат бошад. Филҳол аз назар ғойб шуданд. Аз ин ҳол саволе кардам, фармуд, ки эшон аз муридони ғайбанд, ки яке аз инҳо вафот карда, ба талаби бадли ӯ омада буданд ва он чи сақое аз муҳиббони мост, ки ба камоли ҳол ва мақомоти риҷол расида. Ӯро аз ман дархост карданд. Ишорат кардам то ӯро бибаранд ва дар ҷойи мутавафӣ насб кунанд, баъд аз ёрон чандон, ки он сақоро талаб карданд, дигар надиданд ва баъд аз ӯ вафоти Ҳазрати Мавлоно ба зиёрати Ҳазрати Султон Валад расид ва аз мақомути дараҷоти худ боз намуд ва ғойб шуд [9, с. 456].

Гуфта инак мо башар, эшон башар,
Мову эшон бастаи ҳобему х(в)ар [2, с. 78].

Чалабӣ Чалолидини Сипахсолор ривоят кард, ки рӯзе Ҳазрати Мавлоно аз хонаи Чалабӣ Ҳисомуддин омада, ба ҳамон рафт ва ҳафт шабонарӯз дар ҳазинаи ҳаммом фуру нишаст, баъд аз он сар аз хона берун карда, аз ҳазинаи дил асрор ва маонӣ мефармуд ва ман менавиштам ва мусаммоти арақ ба кулӣ бар ман баста шуда буд ва вараке тар намешуд. Ҳазрати Султон Валад даромад ва падари худро ба мадраса бурд, то ҳафтод шабонарӯз само кард [9, с. 69].

Аз қазо ин таъбия, ки нодир аст,
Аз қазо дон, к-ӯ қазоро мункир аст [2, с. 33].

Таъбия билфатҳ дар луғат ба маънои сохтану ороштани лашкар ва ба тартиб даровардани он барои ҷанг омадааст [8, 49]. Аз Султон Валад ривоят аст, ки Мавлоно Шамсиддин Табрезӣ дар аввалҳо аз падарам зориву илтимос мекардааст, ки яке аз розҳои пинҳоннамудаашро ба ӯ бикшояд. Падарам гуфт: «Чун ба дархост кардани дустиям омадай, чаро бояд шукрона накунам? Гуфт хушхолам. Оқибати ҳол чун висоли ҷамол бо камоли Ҳазрати Мавлоно даст дод ва аз суҳбати он ҳазрат маҳфуз шуд. Ӯянд ҳафт касу нокас, ки дар камин буданд, мулҳадвор кордҳо ронданд ва

Ҳазрати Шамсиддин чунон наъра зад, ки он ҷамоат беҳуш шуданд ва чун бахуш омаданд, ғайр аз қатраи хун ҳеҷ надиданд ва аз он рӯз то ин дам нишоне ва асаре аз он пайдо нашуд. Чун ин хабарро Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ шунид, гуфт: Мо дар ин кор чӣ қорам, ӯ қавл дода буд ва қарор карда буд ки, сари худро ба шукронаи сирри мо ниҳад ва қазои илоҳӣ ҳикмати ҷаффулқаламро ба зухур овард, баъд аз он фарёдҳои азим карду само карданро оғоз кард. Ҳазрати Султон Валад фармуд, ки чунончи ҳазрати Мӯсо бо қути нубувват ҷӯи Хизр буд, Ҳазрати Мавлоно низ бо вучуди чандин мақомоту қаромат ва анвору асрор толиби Шамсиддини Табрезӣ шуда буд ва маҷмӯи авлиё ва анбиё бад-ин талаб маъмуранд ва ҳазрати Мавлоно Шамсиддин низ аз ҷумлаи ин фидоиёни ошиқ буд [9, с. 200].

Ҷонҳои баста андар обу гил,
Чун раҳанд аз обу гилҳо шоддил.
Дар ҳавои ишқи Ҳақ рақсон шаванд,
Ҳамчу қурси бадр бенуқсон шаванд [2, с. 97].

Султон Валад нақл мекунад, ки падари бузургворам дар ҷавонӣ аз ғояти парҳезгорӣ ҳеҷ гоҳ самоъ намекард. Чун бо Шамсиддини Табрезӣ шинос шуд, Шамсиддин ӯро дар рақс овард ва ҷарх задан намуд. Малик мударрисӣ Мавлоно, ки ҷамеи улум ва устои ақобири уламои Рум буд, меғӯяд, ки мисли Мавлоно бузурге ва подшоҳе ва олиме ба рақс ва само қасе нест ва ӯ меғӯяд: “Як субҳ Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ бо Мавлоно Зайнуддин мулоқот кард. Ҷалилиддини Балхӣ рӯй ба сӯи Зайнуддин карда, фармуд, ки дар шарият масъалае ҳаст, ки дар ҳолати дармондагӣ одамиро тановули мурдор ва ҷизҳои ҳарому ҳалол мешавад, барои бақои нафси инсонӣ то ба қуллӣ ҳалок намешавад. Ақнун мардони Худоро ҳолате ва зарурате ҳаст, ки ба дараҷаи панҷгона ва истиқосот (бемории обхӯра), ки дафъи он ҷуз ба само ва рақс дигар ба ҷизе даво нахоҳад ёфт. Зайнуддин гуфт аз ҳайбати Мавлоно бар ман ҳолати торӣ шуд, ки муддате беҳуш афтадам, чун ба ҳуш омадам сар бар қадамаш ниҳодам ва тавба карда ба ихлоси тамои мурид шудам ва ошиқи само гаштам, чунон ки само ба қуллӣ ғизои ҷони ман шуд” [8, с. 234].

Ғайби оянда бар эшон гашт фаш,
Зикри мозӣ пеши эшон гашт лош [2, с. 38].

Мозӣ дар луғат ба маънои гузашта, пешина омадааст. Лош бошад ба маънои ночиз, беарзиш омадааст [7, с. 87]. Дар «Манокӣб-ул-орифин» зикр гардидааст, ки рӯзе ҳазрати Мавлоно ду дасти муборак бардошта, овоз дод, ки биёед. Он гоҳ фармуд, ки ҷамоате аз дур меоянд ва аз мо ҳалвои гарм мевоҳанд. Ногоҳ ҷамоате фозилон аз Туркистон ва Бухоро расиданд. Ҳазрати Мавлоно фармуд, ки агар моидан Исо алайҳиссаломро дархост мекардед, манзил мешуд то ба ҳалвоҷа расед. Илоҳ аз мардони Худо ҳалво маталабед, балки талаби он қунед, ки мушкили шумо ҳал, во шавад ва қуввати ҷон ва ғизои шумо гардад [1, с. 48].

Ҳаст Қуръон ҳолҳои анбиё,
Моҳиёни баҳри поки қибриё [2, с. 116].

Ривоят аст, ки дар шаҳри Қуния хоҷае буд аз муҳиббони Ҳазрати Мавлоно. Амир ном дошт. Чун азимати Ҳаҷ кард, ба ҳар манзил ва мақоме ва шаҳре, ки мерасид Ҳазрати Мавлоноро он ҷо медид ва ҳайрон мешуд. Чун ба Димишқ расид, дид, ки болои масҷиди ҷомеъ сир мефармояд ва ба сӯи ӯ ишора мекунад. Аз ҳайбати он ҳолат беҳуд шуд. Чун ба худ омад, он ҷо ҳеҷ қасро надид. Ҳамчунон, ҳайрон ва ошуфтаҳол ба Қаббаи муаззама равон шуд. Чун ба тавофи Қабба мушарраф гашт, Ҳазрати Мавлоноро дид, ки тавоф мекард ва низ бар кӯхи Арафот дид, ки муноҷот менамуд. Чун ба Қуния расид ва ба шарафи дастбӯси ӯ мушарраф шуд, фармуд ки “хоҷа амири Бектош мардон дар дари қудрат мисоли моҳӣ доимо бисёранд, ба ҳар ҷо ки хоҳанд сар бурун кунанд ва рӯй бинмоянд [9, с. 238].

Ғар ту ин анбон зи нон ҳолӣ қунӣ,
Пур зи гавҳарҳои иҷлолӣ қунӣ [2, с. 564].

Мавлоно Баҳоуддини Баҳрӣ ҳикоят кард, ки рӯзе Ҳазрати Мавлоно дар айёми зимистон, ки обҳо ях мебастан ва то ҳалқ дар об фуру рафта, бар фарқи муборакаш об мерехт, то се шабонарӯз дар он ҷо қарор гирифт ва касеро тоби чуну чаро набуд ва ман бандаи бечора аз сари беҳушӣ ва дилрешӣ фарёд кардам ва чомаҳо чок зада, зинҳор хостам, ки оби сард дар ин фасл зиёнманд аст ва вучуди муборак дар ғояти латоиф ва нозуки метарсам, ки мабодо сарди асра кунад. Фармуд сардонро на мардонро ва аз об берун омада, ба само шурӯъ карда, то нух шабонарӯз дар само буд ва даме таваккуф нанамуд. Ҳеч касро нигоҳ накард, ҳатто ёрони меҳрубонаш ба ӯ таомҳои лазиз муҳайё карданд, Мавлоно ба таом низ илтифот накард ва фармуд, ки эй нафс, сабр кун ва аз ин таом махӯр, ки агар бихӯри ӯ туро бихӯрад ва баъд аз он боз ба само шурӯъ кард [9, с. 489].

Ман касе дар нокаси дарёфтам,

Пас касе дар нокаси дарбохтам [2, с. 569].

Рӯзе Ҳазрати Султон Валад ба хидмати Ҳазрати Мавлоно гуфт, ки «дар Қурун барои Аналҳақ Мансурро бар дор карданд ва ба ҳафти субҳони мо касди қатли Боязид намуданд. Боз чандид машоихи киромро ба қатл расониданд. Дар ин замон дар ҳар байти Худовандгор ҳазорон ҳазор калимаи Аналҳақ мундариҷ мешуд ва касеро захираи он инкор набуд. Ҳазрати Мавлоно табассумкунон фармуд, ки эшонро мақоми ошиқӣ буд. Ва ошиқон балокуш мебошанд. Ва моро мақоми маъшуқе аст ва маъшуқ пайвасти фармонраво ва мутеъ бошад ва султони арвоҳу амир нуфус ва ҳокими ақвал бувад» [9, с. 493].

Асли ғайратҳо бидонед аз Илоҳ

Они ҳалқон фаръи Ҳақ беиштибоҳ [2, с. 219].

Дар «Маноқиб-ул-орифин» омадааст, ки Султон Валад ривоят мекунад, ки «падари бузургворамро маҳбуби ёре буд дар Димишқ, ки Шайх Ҳамидиддин ном ва ӯро бисёр дӯст медошт. Чун падарам аз Димишқ сӯи Рум азимат намудем, гуфтам Шайх Ҳамидиддинро ҳам бо худ гирем, падарам гуфт, ки Шайхи салоҳи мо ба Қуния аст. Нашояд, ки ӯро онҷо барем, ки ду валии Худо ду шеранд, ки аз ғайрат дар як мавзеъ нагунҷанд. Пурсидам, ки шумо чун тавонед сохтан? Гуфт: «Падари мушфиқ бо ҳамаи фарзандон метавонад сохтан, аммо фарзандон бо ҳамдигар насозанд, чунончи Яъқуб алайҳиссалом бо фарзандони худ месохт, аммо бародарони Юсуф алайҳиссалом ӯро намехостанд ва рашкҳо мебурданд [9, с.83].

Ҳар кӣ ширин мезияд, ӯ талх мурд,

Ҳар кӣ ӯ танро парастад, ҷон набурд [2, 154].

Бузурге аз Ҳазрати Мавлоно илтимос кард, ки чизе бифармо, то дар вақти марг маро дарду ранҷ набошад. Фармуд, ки марг ҳамчун камони хоразм аст, бағоят маҳкам ва сахт, солҳо ба кабода кашидани он мадовимат бояд намуд, то қодир шавад баркашидани он камон. Кабодаи камони марг мадовимати ибодат ва хайрот ва ҳасанот ва саховати молу тан аст. Чун саховат хӯ карда бошӣ ва мутақозиёни ҷон бар ту оянд ва аз ту ҷалби ҷон кунанд, бе ҳеҷ захмате ва дарде осон ҷони худро исори ишон кунӣ ва амонати Ҳақро аз ҳазрати Ҳақ дарег надорӣ [9, с. 38].

Аз ин рӯ, ба назари мо ошноӣ ба рӯзгори Мавлоно тавассути маноқибномаҳо ғоидаҳое дар маърифати маснавӣ низ дар пай дорад. Шорехи «Асрор-ул-ғиёб» зимни ташреҳи абёти «Маснавӣ» бештар ҳамон ҳикоятро ба шарҳи худ ворид кардааст, ки баёнгари азамату бузургии Мавлоно ва намоёнгари шукӯҳи маснавӣ ҳастанд. Чунончи, дар мисраи авали байти

«Маснавӣ чун сайқали арвоҳ буд,

Бозгашташ рӯзи истифтоҳ буд»

Бо ишора ба мақоми рафеи маснавӣ ҳикояти зеринро нақл мекунад: «Рӯзе Ҳусомуддин Чалабӣ дар назди Ҳазрати Мавлоно нақл мекард, ки имшаб дар хоб дидам, ки Ҳазрати Билол (р) Каломуллохро бар болои сар бардошта буд ва Ҳазрати Саидалмурсалин (с) китоби маснавиро дар бар гирифта мутолиа мефармуд ва бо асҳоби киром мубоҳот мекард ва тафохур менамуд. Ҳазрати Мавлоно мефармуд, ки “эй валлоҳ, ончунон аст, ки чашми мубораки шумо дид, дидаи шумо нодида гӯяд ва

хар дидае, ки бад-он дидае дидор дида гардад ва аз аҳли дида шавад, то ғайбхош дида шавад» [9, с. 413].

Тавассути ҳикоеъи марбут ба рӯзгори Мавлоно, ки дар «Маноқиб-ул-орифин» баён гардидаанд, пайванд бахшидан ва шарҳу тавзеҳ додани абёт қобили таваҷҷуҳ буда, дар фаҳми маснавӣ хеле созгор аст. Чунончи, дар мисоли зерин мушоҳида мекунем:

Шовируҳунна пас он гаҳ холифу,
Инна ман лам яъсиҳина толифу [2, с. 189].

Рӯзе ҳазрати Мавлоно дар тафсири «шовируҳунна ва холифуҳунна» маонӣ мегуфт. Дар он зимн ин ҳикоят фармуд, ки «рӯзе Ибни Масъуд (р) дар шаҳри Басра дар боми сарои худ сайр мекард. Ба хотуни худ ишора кард, ки «ман аз ин бом фуру чаҳам?». Зан фарёд кард ва гуфт: Нашояд! Ў нашинд ва аз он баландӣ фуру чаҳид. Аз ҳукми қазо пояш шикаст. Баъд аз он ки соҳибфирош шуда буд, ҷамъе қазоват аз Димишқ биомаданд, ки асптози бехтарин дар байни мардум туй, бояд, ки ҳозир шавӣ, то ба машварати ақобир аз миён Усмонро баргирем. Гуфт: Дар ин ҳолат, ки мебинем, аслан мачоли ҳаракат надорам. Ба баракати он шикаст, ки аз он қазияи гарданшикан амон ёфт ва ҳозир нашуд, бигуфт: Хилофи зан кардан маро аз гуноҳи қабоир раҳонид ва бо инояти маҳфӣ расонид [9, с. 74].

Ё Алӣ, аз ҷумлаи тооти роҳ,
Баргузин ту сояи хоси Илоҳ [2, с. 92].

Мухаммадбеки Учӣ, ки қозӣ дар диёри Уч буд, чун ба Куния расид, ба зиёрати, Ҳазрати Мавлоно мушарраф гашт, мурид шуд ва ёрмандӣ талабид, ба Қайсария рафт. Магар дар он айём мардуми ӯ бозаргон Хоҷа Маҷдуддинро ғорат карда, қариб панҷоҳ ҳазор дирам кумош бурда буданд. Чун Маҷдуддин зорию таваллои ӯро дид, дар кунчи мадраса рафта зери лаб мегуфт, ки: «Эй мардаки ҳаромӣ, чандин моли моро бурдӣ ва хунрезӣ мекунӣ ва кумак мецоҳӣ, ҳаққо, ки дар қиёмат ҳасми ту хоҳам шуд, кучо аз ман хоҳӣ расид? Ҳазрати Мавлоно шак кард ва ба тундии тамом наъра зад ва гуфт, ки «парҳезгорӣ кун? Ҳар ки аз мадрасаи мо бигзарад, бираҳад. Дарҳол Хоҷа Маҷдуддин сар ниҳода маҷмӯи моли ӯро пихил кард. Ва чун Мухаммадбек аз ин ҳол огоҳ шуд, тамоми моли ӯро ба қосидони амин фиристод ва чандин тухфаи дигар ирсол карда, узрҳо хост. Ҳамчунин Хоҷа Маҷдуддин маҷмӯи молро садақа намуда, самои азим бидод [9, с. 71].

Уммати Аҳмад, ки ҳастанд аз киром,
То қиёмат ҳаст, боқӣ он таом [2, с. 154].

Мавлоно Баҳоиддини Баҳрӣ ривоят кард, ки рӯзе Ҳазрати Мавлоно омаду ба фароғат нишаст. Андешидам, ки таоме пайдо кунам. Фармуд, ки чизе биёр. Хидматгорро бар забони румӣ гуфтам, ки мо чӣ дорем? Гуфт: Ҳамин дам таом хӯрдем, дег оби гарм ниҳодам, то косяо бишӯям. Ҳазрати Мавлоно фармуд, ки он дег биёрад ва саҳну кося хост ва дигарро бар он ҷо ба дасти худ бипардохт. Дидам, ки камтар биринҷе буд, бағоят хуб ва дар лаззат беназир. Ҳамагон ҳайрон мондем. Фармуд, ки «ин таом аз ғайб аст, бояд хӯрд. Ва он буд, ки тарки молу хонаву ёр кардаму муриди Мавлоно шудам» [9, с. 453].

Тавассути «Асрор-ул-ғиёб»-и Хоҷа Аюби Порсо аз баҳри пургуҳари «Маснавӣ»-и Мавлоно ошно гардидем ва каме ҳам бошад, шояд як қатрае ё хурдтар аз он ҳам марвориде ба даст овардем. Маърифат ва шарҳи румузи «Маснавӣ» ва лаҳзоти мухталифи Мавлоноро муҳаққиқи беназири эронӣ Абдулҳусайни Зарринқуб чунин баён кардааст: «...Як маъҳази умда барои фаҳми дурусти Маснавӣ қатъан аҳволи ҳуди Мавлоност, чаро ки бисёре аз ишороти румузмӣ Маснавӣ ба аҳволу таҷоруби ҳуди ӯ марбут аст ва касе, ки ҳудаш тасреҳ мекунад, ин ки:

“Беҳтар он бошад, ки сирри дилбарон,

Гуфта ояд дар ҳадиси дигарон ...қатъан мебоист ҳамон гуна, ки писараш Султон Валад ишора дорад, дар бисёре аз он чӣ мегӯяд бештар ба аҳволу таҷоруби худ назар дошта бошад ва бад ин гуна Маснавӣ дар айни ҳол мебоист то ҳадди зиёде тафсиру таваҷҷуҳи тарзи сулук ва наҳваи ҳаёти ҳуди ӯ бошад ...» [3, с. 277].

Хулоса метавон гуфт, ки ҳар лаҳзаву ҳар воқеаи рӯзгори Мавлоно аввалан ба мо дарси ибрат аст. Дуюм, бузургию азамати Мавлоноро нишон медиҳад. Чунки дар дарёи гавҳарбори Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ каломи малакутӣ қорӣ мебошад ва ҳар марвориди ин дарёи бузург як панде ё ҳикмате дорад аз рӯзгори Мавлоно барои мо.

Адабиёт

1. Афлокӣ Шамсидин Аҳмад ал-Орифӣ. Маноқиб-ул орифин. Иборат аз ду ҷилд. Ба кӯшиши Таҳсин Ёзичӣ. –Техрон: Дунёи китоб, 1385. – 253 с.
2. Балхӣ Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад. Маснавии маънавӣ. Бар асоси матни Николсон ва муқобала бо нусхаҳои дигар. Дар 6 ҷағҳар (нусхаи электронӣ) - Техрон, 1316. – 1143 с.
3. Зарринқӯб Абдулҳусайн. Ҷусутҷӯ дар тасаввуфи Эрон. – Техрон, 1327. – 606 с.
4. Истеъломӣ, Муҳаммад. Шарҳи Маснавии маънавӣ.- Техрон, 1371. – 640 с.
5. Озартоши Озарнуш. Фарҳанги муосири арабӣ-тоҷикӣ. – Техрон, 1388. – 1044 с.
6. Риезӣ Ҳашматуллоҳ. Достонҳо ва пайёмҳои Маснавий.- Техрон, 1373. – 320 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 -М., 1989. – 951 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. -Душанбе, 2008. – 944 с.
9. Ҳоҷа Аюб. «Асрор-ул-ғиёб»- шарҳи Маснавии маънавӣ. Тасҳеҳ ва таҳияи Муҳаммадҷаводи Шариат. - Техрон, 1377. – 674 с.

ЗИНДАГИНОМАИ ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛХӢ ДАР «АСРОР–УЛ–ҒИЮБ»-и ҲОҶА АЮБ

Дар мақола бори нахуст муҳимтарин усуле, ки Ҳоҷа Аюб дар шарҳи «Маснавии маънавӣ» ба кор бурдааст, ин шарҳи абёт бо истифода аз нақлу ҳикоеъи марбут ба зиндагии Мавлоно мебошад, истифода шудааст. Ҳоҷа Аюб роҷеъ ба рӯзгори Мавлоно ҳикояҳои қолиберо аз “Хулосат-ул-маноқиб”,-и Шайх Абдулатиф ва аз “Маноқиб –ул-орифин” и Шамсиддин Афлокӣ овардааст.

Ҳоҷа Аюби Порсо бо ин усули кори хеш гулҳои маърифатии бӯстони «Маснавий»-ро бо тамоми нозукиҳояш барои мо пешниҳод кардааст. Ҳар байт, ҳар фард, ҳар вожа, ҳар ҳарфи «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно равшанкунандаи замири мо, умедбахши қалбҳои мо ва роҳқушои манзилҳои мо ба сӯи биҳишти қовидона мебошад.

Ин шарҳ барои боз ҳам хубтар шинохта шудани шахсият ва ҷаҳонбинии Мавлавӣ барои мо равшанӣ тозае боз мекунад. Дар ҳақиқат, аз ҳикояҳои Маснавий румуз ва лаҳзоти муҳталифи рӯзгори Ҷалолиддин Балхиро метавон дар сафаҳоти он ба хубӣ мушоҳида кард.

Ҳар як ҳикояе, ки дар “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолиддини Балхӣ омадааст, ҳам бозгӯкунандаи рӯзгори ӯ мебошад ҳам нишондиҳанда ва роҳқушо дар рӯзгори мо ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, ба назари мо ошноӣ ба рӯзгори Мавлоно тавассути маноқибномаҳо ғоидахое дар маърифати маснавий низ дар пай дорад. Шорехи «Асрор-ул-ғиёб» зимни ташреҳи абёти маснавий бештар ҳамон ҳикоеътеро ба шарҳи худ ворид кардааст, ки баёнғари азамату бузургии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ва намоёнғари шукӯҳи Маснавий ҳастанд.

Қалидвожаҳо: Ҷалолиддини Балхӣ, рӯзгор, “Маснавии маънавӣ”, “Асрор –ул-ғиёб”, ҳикоя, нақл, Ҳоҷа Аюб, ривоят, Шамси Табретӣ, само.

ЖИЗНЬ ДЖАЛОЛИДДИНА БАЛХИ В «АСРОР-УЛЬ-ГИЙУБ» ХОДЖИ АЮБА

В этой статье впервые наиболее важный метод, который Ходжа Аюб использовал в своем объяснении «Масневи маневии» представляет собой обзор стихов с использованием рассказов и перенос, связанных с жизнью Мевланы. Ходжа Аюб представляет интересные истории о жизни Мевланы из «Хулосат-уль-манокиб» Шейха Абдулатифа и Шамсиддина Афлоки из «Манакиб-уль-Орифин».

Благодаря такому методу работы Ходжа Аюби Порсо подарил нам цветы сада Маснави со всеми его деталями. Каждый стих, каждый полустих, каждое слово, каждая буква «Масневи манави» Мевланы — это отражение нашего времени, надежды наших сердец и проводника наших домов вечному раю.

В этой комментарии открывается мир и мировоззрение Мавлави. Здесь говорится как лучше наблюдать в рассказах Масневи светлые моменты Джалолиддина Балхи.

Каждый рассказ написанный в Масневи Джалолиддина Балхи открывает и наставляет путь к жизни.

Таким образом, нам кажется, что знакомство с жизнью Мавлоно через пособия также имеет преимущества обучения Масневи. Комментарий «Асрор аль -Гийуб» в комментарии к писанию Масневи включал в себя ту же историю, выражая величие Мевланы Джалолиддина Балхи и выдающегося деятеля Масневи.

Ключевые слова: *Джалолиддин Балхи, жизнь, «Масневи манави», «Асрор-уль - Гийуб», рассказ, перенос, Ходжа Аюб, история, Шамси Табрези, само.*

LIFE OF JALOLUDDIN BALKHI IN «ASROR- UL- GHIYUB» OF KHOJA AYUB

In this article for the first time represents the method, which Khoja Ayub used in his interpretation of «Mathnavii ma'navi» observes poetry with using tales and transfers which are connected with the life of Mawlana. Khoja Ayub gives interesting stories about Mawlana's life from «Khulosat -ul -manokib» of Sheikh Abdulatif and Shamsiddin Afloki from «Manaqib-ul- orifin».

Due to such method of work Khoja Ayubi Porso gave us garden of flowers of the Mathnavi with all of his details. Each poetry, every hemistich, every word each letter of Mawlana's «Mathnavii ma'navi» – is the reflection of our time, hopes of our hearts and conductor of our homes to eternal paradise.

This issue also in lights us to better study personality and outlook of Mavlavi. In fact, from stories of Mathnavi one can learn the whole life of Jaloliddin Balkhi.

All the stories which are present in Masnavi of Jaloliddin Balkhi in the speaker of his life and pointer and driver of our life.

Thus, it seems to us that introducing with Mawlana's life through allowance also has advantages of learning of Mathnavi. Comments of «Asror -ul -Giyub» in the commentary on the Masnevi, scripture included the same story expressing the greatness and greatness of the Mawlana Jaloliddin Balkhi and the outstanding figure Masnevi.

Keywords: *Jalaliddin Balkhi, life, «Mathnavii ma'navi», «Asror -ul- Giyub», tale, carryover, Khoja Ayub, history, Shamsi Tabrezi.*

Сведения об авторе: *Рахимзода Азиза Мирзохомид - ассистент кафедры таджикского языка и документации Академия государственной управления при Президента Республики Таджикистан. Адрес: г. Душанбе, Фидравси 5/1. Тел.: (+992)935066566. E-mail: bakhtiyor.b@mail.ru*

Information about the author: *Rahimzoda Aziza Mirzohomid – assistant the department of Tajik language and document Academy of Public Administration under the Prezident of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, 5/1 Firdavsi str. Tel: (+992)935066566. E-mail: bakhtiyor.b@mail.ru*

КДУ 37.013

**ТАҲАВВУЛОТИ ТАҲҚИҚИ ПРОБЛЕМАҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА ТААССУРИ ОН
ДАР НИЗОМИ МАОРИФ ВА ИЛМ**

Раҷабзода М.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Назарияи илмсанҷӣ ба нимаи дуюми садаи XX рост меояд ва он маъмулан аз тарафи муҳаққиқони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамчун як риштаи ҷудогонаи илмӣ меёргузори карда шуд. Илова бар ин, вобаста ба роҳи равиши корҳои илмӣ ва таҳқиқотӣ аз тарафи муҳаққиқони соҳаҳои гуногун андешаву муҳокимарониҳои ҷолиб ва дар баробари ин қобили мубоҳиса дар китоби рисолаҳои илмӣ ва монографияҳо ироа мегардид. Азбаски дар низоми собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шабакаи ягонаи илмӣ ин кишвар қарор дошт, масъалаҳои илмсанҷӣ ва заминаҳои методологиву назарии улуми гуногун маҳз дар доираи ҳамин шабакаи ягонаи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ роҳандозӣ мегардид. Бинобар ин, роҳи равиши таҳқиқот, инчунин, масоили илмсанҷиву квалитетӣ дар фазои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ яксон ва ҳамоянгии устувору ногустастанӣ дошт.

Вобаста ба масъалаҳои илмсанҷӣ ва равишу роҳи таҳқиқот, тарзу меёрҳои пеш бурдани пажӯҳиш ва корҳои илмӣ таҳқиқотӣ қолабҳои яксон бештар дар пажӯҳишҳои гуногун ба забони русӣ таҳия ва мунташир мегардиданд. Бинобар ин, дар ин росто метавон баъзе сарчашмаҳои илмсанҷиро мушаххасан дар риштаи педагогика мавриди таҳқиқ қарор дод, ки дар нимаи дуюми садаи XX ва, махсусан, дар оғози садаи нав рӯи кор омаданд.

Аз ҷумла дар рисолаи доктории Л.В. Ишкова «Структурно-интегративная методология квалитетии целостности в образовательных системах» тамоми вазифаҳо, ки муаллиф ба миён гузошта буд, иҷро гардидаанд. Таҳқиқот андешаро нисбат ба зурурати таҳияи методологияи мукаммали сохторӣ-интегративии таҳсилот ва ҷорӣ намудани он дар амалияи квалитетӣ исбот намудааст [8, с. 12].

Мафҳуми «мукаммалӣ» дар амалияи таҳсилот, аз ҷумла амалияи квалитетӣ, аксаран ба мафҳуми «ҳамгиро» ё робитаҳои фанӣ нисбат дода мешавад. Ба мо муяссар гардид, ки фарқияти мафҳумҳои «мукаммалӣ», «ҳамгиро» ва «робита»-ро исбот намоем.

Ба андешаи мо, ҳамгиро дар қаринаи мукаммалӣ дар таҳсилот раванди ба сохтори таҳсилот (робитаҳо) додани хусусиятҳои хоси ҳамгироӣ (ки мукаммалиро ифода мекунанд) ҷиҳати табдили сохтори умумӣ ба сохтори ҳамгиро мебошад, ки он заминаи пешбари низоми мукаммали (қомилӣ, ё томи) таҳсилот мебошад.

Мафҳуми нави «принсипи мукаммалии сохторӣ-интегративӣ»-ро мо ба сифати меёри роҳнамои фаъолияти квалитетӣ истифода мекунем, ки он баҳри ноил гардидан ба мақсадҳои гузашташудаи таҳсилот дар назария ва амалияи таҳсилот равона карда шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот имкон медиҳанд, ки оид ба тағйирёбии идеологияи идоракунии педагогӣ ва лоиҳакашӣ бо роҳи табдилдиҳии сохтори он тавассути ворид намудани ин ё он амсилаи квалитетии мукаммалӣ дар низоми таҳсилоти сохтори мазкур андеша намоем.

Таҳқиқот ба муаллиф имкон дод, ки дурнамои самтҳои фаъолиятро оид ба методологияи сохторӣ-ҳамгироӣ квалитетии мукаммали таҳсилот, аз ҷумла бунёди Маркази рушди стратегияи таҳсилоти минтақавӣ, ки ба коркарди барномаҳои стратегияи таҳсилот ва мониторинги сифат, ҳамзамон, таҳсилоти босамар ва квалитативӣ равона карда шудааст; таҳияи амсилаи идоранамоии сифати таҳсилот дар шакли андоза ва меёрҳои нави фаъолият, ки аз низоми ҳавасмандӣ барои ноил гардидан ба фаъолияти босамар ва сифати баланди таҳсилот иборат аст; бунёди амсилаи нави

муҳити шаффофу дастраси иҷтимоӣ-фарҳангии таҳсилот бо таъминоти ягонаи иттилоотӣ-ташхисиро муайян намояд.

Таҳқиқот дар сохтори мутазод ва мураккаби таҳсилоти мукаммал тамоюлот ва қонуниятҳои зерин: мавҷудияти заминаҳои мутобикат миёни лоиҳакашӣ ва татбиқи ҳамгироии сохторӣ бо назардошти дифференсатсияи низом дар соҳаи стандартсозии таҳсилот бо мақсади баланд бардоштани сифати он, самаранокӣ ва хушсифатӣ (квалитативият); вусъати воқеии бартарияти мукаммалӣ дар квалиметрияи педагогӣ, ки аз ниёзи доимоафзояндаи соҳаҳои гуногуни амалияи педагогӣ ва иҷтимоӣ бармеояд; нақши пешбари равандҳои ҳамгиро дар механизмҳои квалиметрии таҳсилот; ягонагии диалектикий ҳамгирӣ ва дифференсатсияи ду ҷанбаи ба ҳам пайвасти раванди ташаккули дониши мукаммали илмӣ-педагогиро муайян намудааст. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот аз инҳо иборатанд:

1. Маҷмӯи талаботи умумии методологиие ошкор карда шудаанд, ки асоси онро баррасии объектҳои таҳсилот ҳамчун низомҳои мукаммал ташкил медиҳанд, ки ҳангоми таҳлили афзалиятҳои сохтори дохилии онҳо нигоҳ дошта мешавад;

2. Консепсияи мукаммали таҳсилот таҳия гардидааст, ки онро мо бо имконияти ташкили ҳамон гуна низомии таҳсилоте алоқаманд медонем, ки ҷузъҳои он ба ҳамдигар мутазод нестанд, яке аз дигаре бармеояд ва бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд; дар заминаи тағйирнопазирӣ (инвариантӣ), когнитивӣ, бисёрфарҳангӣ ва аксиологӣ бо ҳам ҳамгиро буда, бо мақсадҳои худ ва дар маҷмӯъ, ба натиҷаи мақсадҳои соҳаи таҳсилот мутобикат менамоянд;

3. Дар самти ташаккули мукаммалӣ дар таҳсилот ва ташхиси он як силсила мафҳум, ё худ дефинитсияҳои квалиметрияи педагогӣ асоснок карда шудаанд. Мафҳумҳои нави зерин: соҳаи ҳамгирӣ дидактикӣ (интегрирующая дидактическая метаобласть, ҳамгирӣ асосӣ ва инъикосшаванда), сифатнокии низомҳои таҳсилот, арзёбии перманентӣ (яъне, пайваста, доимӣ), мураккабии сохторӣ ва мураккабии мундариҷа ворид карда шудаанд;

4. Робитаҳои ҳамгирӣ мукаммалсоз ҳамчун асоси мундариҷаи амсилаи сохторӣ-ҳамгирӣ донишҳои таълимӣ ва илмӣ маънидод карда шудаанд. Зери мафҳуми амсилаи сохторӣ-ҳамгирӣ дониши таълимӣ ва илмӣ мо шакли махсуси инъикоси мукаммалу гуногунсатҳи низомии дониши илмиро арзёбӣ мекунем, ки дар мундариҷаи таҳсилот таҷассум ёфтааст;

5. Дар заминаи тавсияҳои квалиметрии мутобикат, ки аз натиҷаҳои таҳқиқот бармеоянд, амсилаи квалиметрии мукаммали таҳсилот таҳия ва дар амал санҷида шудааст;

6. Масъалаҳои амалия ва методологияи мукаммали мониторинги педагогӣ ва заминаҳои меъёрии он баррасӣ гардидаанд; Таҷрибаи дар методология ва амалияи квалиметрияи мукаммали таҳсилоти алтернативии беруназмактабӣ ҷорӣ намудани муносибати (услуби) сохторӣ-ҳамгирӣ татбиқ карда шудааст; Барои дар низомии ташаккули фарҳанги таҳқиқотии хонандагон (таҳсилоти иловагӣ), низомии назорати квалиметрии фаъолияти педагогӣ ва дар низомии таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷорӣ намудани тавсияҳо барои ташхис ва услубҳои методологӣ коркард шудаанд;

7. Санҷиши таҷрибавии самаранокӣ ба амалияи равонашудаи методологияи сохторӣ-ҳамгирӣ мукаммалӣ дар таҳсилот (бақайдгиранда, озмоишӣ (таълимӣ, ташаккулдиҳанда) ва озмоишҳои назоратӣ ба анҷом расонида шуданд. Услубҳои умумипедагогӣ ва омории арзёбии самарани мусбати қарорҳои пешбинишудаи методологиро ҳамчун асоси квалиметрияи мукаммалӣ дар низомҳои таҳсилот собит намуданд.

Дар мақолаи «Аттестатсияи кадрҳои илмӣ ихтисосҳои педагогӣ ва психологӣ» академик Д.И. Фелдштейн проблемаи сифати таҳқиқоти диссертатсионии доктарагон барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзад ва доктори илмҳои педагогӣ ва психологиро баррасӣ намудааст [9].

Ба андешаи муаллифи мақола, раиси Шӯрои қарорҳои оид ба педагогика ва психологияи ҚОА-и Вазорати маориф ва илми Россия, ноиби президенти Академияи

тахсилоти Россия аттестатсияи кадрҳои илмӣ, яъне сазовор доништан барои дарёфти илмӣ маҳз арзёбии таҳқиқоти диссертатсионӣ набуда, балки дар баробари ин арзёбии «воридшавии» корманди илмӣ ба ҷомеаи илмӣ: мавҷудияти интишороти илмӣ, маърузаҳо, рисолаҳо, мақолаҳо, иштирок дар муҳофизатҳо, шумора ва сифати маърузаҳо дар ҳамоишҳо ва конференсияҳои илмӣ ва монанди инҳо мебошад. Диссертатсия натиҷаи коркарди маводест, ки ҷанбаи илмӣ дорад. Муаллиф дар асоси мисолҳои мушаххас камбудии таҳқиқоти диссертатсионӣ: мавҷуд набудани навгонии таҳқиқот, ошкоро рӯйнавис ва аз худ кардани ғояҳо, маҳдудият ва муҳимият надоштани фарзия ва мавзӯҳо, ҷумлабандии ғалат, бесаводии методологии бисёр доктринаҳои дараҷаҳои илмиро таҳлил намудааст.

Масъулият барои дар сатҳи зарурӣ иҷро нагардидани рисолаҳои илмӣ дар баробари унвонҷӯён бар дӯши ҷомеаи коршиносон: роҳбарони илмӣ, олимон, аъзои шӯроҳои диссертатсионӣ, лабораторияҳо, кафедраҳо, муқарризон, мушовирон, кормандони муассисаҳои пешбар ва коршиносони КОА аст.

Ҳамзамон, муаллиф тадбирҳоро пешниҳод намудааст, ки тӯфайли онҳо вазъи мураккаби баамаломадаро дар соҳаи омодаسازی ва ҷимояи таҳқиқоти диссертатсионӣ, тасдиқи натиҷаи онҳо баргараф менамояд, ки мақоми илмӣ олим ва эътирофи иҷтимоӣ ӯро муайян мекунад.

Дар китоби «Современное диссертационное исследование по педагогике: оценки качества. Книга для эксперта» масъалаҳои арзёбии сифати таҳқиқоти диссертатсионӣ оид ба педагогика таҳлил карда шудаанд, ки барои мушаххасгардонии низоми мавҷудаи таҳқиқ ва ба он ворид намудани илова ва тасҳеҳот имкон фароҳам меорад. Дар ин асар, инчунин, ба таҳлили масъалаҳои дарки моҳияти таҳқиқоти диссертатсионӣ, арзёбии он дар қаринаи рушди донишҳои назариву илмӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир гардидааст. Мавқеи муҳаққиқ чихати истифодаи дониш оид ба амсилаҳои рушди илм муайян гардидааст, ки дар фалсафа барои рушди донишҳои илмӣ ва дар диссертатсияҳо оид ба педагогика андӯхта шудаанд [3].

Дар дастури В.В. Краевский «Методология педагогики: пособие для педагогов-исследователей» тамоюлоти дарки қори илмӣ, ки ба мантиқи таҳқиқот, пеш аз ҳама, диссертатсия, асосноксозии тавсифоти асосии он: мавзӯ, объект ва предмет, мақсаду вазифаҳо, фарзияҳо ва нуктаҳои асосии ҷимояшаванда ва амсоли ин вобаства аст, баррасӣ гардида, онро метавон дар машғулиятҳои лексионӣ, семинарӣ, инчунин, барои таҳияи қорҳои курсӣ ва рисолаҳои хатми донишҷӯён истифода бурд [10].

Дар маълумотномаи Н.И. Загузов «Докторские диссертации по педагогике и психологии» муаллиф доктринаҳои дараҷаҳои илмиро бо намудҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ, талаботи методологӣ барои муайян намудани ҷузъиёти асосии диссертатсия, қоидаҳои интишори натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар нашрияҳои илмӣ, технологияи қорҳо ва тартиби пешниҳоди қори диссертатсионӣ ба ҷимоя шинос менамояд [6].

Дар маълумотнома вариантҳои ороиши дурусти натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ инъикос ёфтаанд. Муаллиф аз диссертатсияҳое, ки КАО-и давлатии Россия тасдиқ намудааст, мисолҳо овардааст. Бо сабабҳои маълум, ному насаби унвонҷӯён ва мавзӯи қори илмӣ онҳо нишон дода нашудаанд. Илова бар ин, аз баъзе иштибоҳоти қолабӣ, ки ҳангоми экспертизаи диссертатсияҳои номзадӣ ба назар мерасанд, мисолҳо оварда шудаанд.

Дар замимаи он, инчунин, талаботи асосӣ нисбат ба диссертатсияҳо оид ба педагогика, нусха аз асноди меъёрӣ, маслиҳатҳои муфид оид ба омодаسازی ҳуҷҷатҳо ба ҷимоя ва луғат-маълумотномаи мафҳумҳо ва истилоҳоти асосӣ инъикос ёфтаанд, ки ҳангоми омодагӣ ва ҷимояи диссертатсия истифода бурда мешаванд.

Дар китоби муаллифон А. А. Захаров ва Т.Г. Захарова «Как написать и защитить диссертацию» ғояҳо, андешаҳо, тарзу усулҳои амалӣ, методӣ, технологӣ ва маслиҳатҳои зарурӣ ба кормандони илмӣ, унвонҷӯён, аспирантон ва донишҷӯён ҷамъоварӣ шудаанд [7]. Муаллифон моро зина ба зина ба тамоми марҳилаҳои таҳқиқот ва тайёркунии қори эҷодӣ шинос намуда, оид ба тарзу усулҳои омодаسازی ҳуҷҷатҳо, ирсоли онҳо ба

мақомоти дахлдор, истифодаи хуруфоти англисӣ дар кори илмӣ ва монанди ин масъалаҳо маслиҳат медиҳад.

Дастури Б.А. Райзберг «Диссертация и ученая степень» дар қиёс ба дастурҳое, ки то имрӯз барои унвонҷӯёни дараҷаҳои номзадӣ ва докторӣ ҷоп гардидаанд, нисбатан фарогир ва мукамал буда, дар он тағйироте, ки тӯли солҳои 2002-2009 оид ба тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ба вуқӯъ омадаанд, инчунин, «Номгӯи ихтисоси кормандони илмӣ» инъикос ёфтаанд, ки соли 2009-ум таҷдид назар шуда буд [15].

Қайдҳои мухтасари муҳаққиқон аз қабili Куана Чой зери унвони «Как опубликоваться в престижных журналах» барои тамоми олимони пажӯҳишҳои академӣ судманд аст. Ин роҳнамо фарогири андешаҳеост, ки барои муаллифони муосир манфиатовар мебошад. Мақсади он «мусоидат намудан ба манфиати ҳарчи бештари одамон» аст. Агар Шумо тибқи аксарияти ин қоидаҳо амал кунед, эҳтимоли болоравӣ дар мансаб ё соҳиби вазифаи нав шуданатон ба маротиб меафзояд. Агар аксарияти муаллифон малакаҳои асосии дар ин дастур инъикосёфтаре аз худ кунанд, он гоҳ онҳо на барои худнамоӣ, балки барои ҷолибият, поквичдонӣ ва дурустии ғояҳои худ рақобат хоҳанд кард» [11].

Дар дастури таълимӣ-методии Т.С. Бойко, Ю.В. Рожков «Научные работы» масъалаҳои асосии вобаста ба ороиш, навишт ва омодакунии қорҳои илмӣ: диссертатсияҳои магистрӣ ва номзадӣ, қорҳои курсӣ, рисолаҳои хатм, рефератҳо баррасӣ гардидаанд. Дастур барои унвонҷӯён, аспирантон, магистрантон ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ пешбинӣ шудааст [1].

Муаллиф Л. Ваковец дар таҳқиқоти хеш «Диссертация как вид научного произведения» қайд менамояд, ки кори диссертатсионӣ ҳамчун асари илмӣ вижагӣ ва моҳияти бағоят ба худ хосро дорост. Вай аз дигар асарҳои илмӣ, пеш аз ҳама, бо он фарқ мекунад, ки он дар низоми илмӣ функсияи таҳассусиро иҷро мекунад, яъне вай барои омодагӣ ба ҳимояи фарогир ва гирифтани дараҷаи илмӣ мебошад. Аз ин рӯ, вазифаи асосии муаллиф дар ин маврид намоиши таҳассуси илмӣ ва мустақилияти маҳорат аст [2].

Дастури амалии Ф.А. Кузин «Кандидатская диссертация. Методика написания, правила оформления и порядок защиты» аввалин кӯшиш барои баррасии тамоми раванди омодагӣ ва пешбурди таҳқиқоти диссертатсионӣ мебошад. Дар он техникаи асосӣ, методика ва методологияи кори илмӣ, тарзу усулҳои навиштани вариантҳои сиёҳнавис ва асосии диссертатсия, инчунин, қоидаҳои ороиши маводи ранга ва матн бо назардошти талабот нисбат ба дастнависе, ки ба ҷоп супорида мешавад, инъикос ёфтаанд. Дар дастур методикаи тартибдиҳии автореферати кори диссертатсионӣ ва тартиби ҳимояи расмӣ он ба таври муфассал тасвир ёфтааст. Дар қиёс аз дигар китобҳое, ки ба ҳамин мавзӯ бахшида шудаанд, дар ин дастур диссертатсия аз нигоҳи китобшиносӣ баррасӣ гардида, новобаста аз он ки диссертант барои кадом дараҷаи академӣ ё илмӣ довталаб аст, он ҳамчун намуди махсуси асари илмӣ, ки дар он таҳқиқоти илмӣ тавассути васоити адабиёт инъикос меёбад, арзёбӣ гардидааст [12]. Он ба унвонҷӯён, аспирантон, магистрантон ва роҳбарони илмӣ онҳо тавсия шудааст. Дастур, инчунин, ба докторантон ва ҳамаи онҳое, ки сатҳи фарҳанги кори илмӣ хешро баланд бардоштан мехоҳанд, муфид мебошад.

Дар монографияи Н.А. Вершинина «Структура педагогики: методология исследования» [4] тасаввуроти назариявӣ оид ба фанни мазкур мурабта сохта шуда, дар ин замина, сохтори педагогика асоснок карда шудааст; методология ва мавзӯоти таҳқиқоти илмшиносӣ дар соҳаи илмҳои педагогӣ пешниҳод гардидааст; нисбат ба таҳлили сохтори педагогика муносибати фаннӣ коркард шуда, механизми рушди фанҳои мушаххаси педагогӣ ошкор ва марҳилаҳои рушди онҳо пешниҳод гардидааст. Асари мазкур барои муҳаққиқони самти рушди фанҳои педагогӣ ва ҳамаи онҳое, ки ба илмшиносии педагогӣ тавачҷӯх доранд, инчунин, донишҷӯён ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти касбии педагогӣ муфид мебошад.

Дар тавсияҳои методи В.М. Полонский «Критерии оценки качества (диссертаций) по педагогическим наукам» [14] масъалаҳои сифат ва арзёбии таҳқиқоти илмӣ-педагогӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мусалламан, методология (аз юнонӣ *methodos* – роҳи таҳқиқот ва *logos* – мафҳум) – таълимот оид ба методи илмӣ маърифат аст ва дар баробари ин маҷмӯи методҳое аст, ки дар соҳаи мушаххаси илм истифода бурда мешаванд.

Дар баробари ин, методология роҳи таҳқиқот, муносибат ба нисбат ба падидаву ҳодисаҳои мавриди таҳқиқ, роҳи бонизомии идроки илмӣ ва муқаррарсозии ҳақиқат аст.

Китоби Ю.Г. Волков «Как защитить диссертацию: новое о главном» ба онҳое тавсия дода шудааст, ки дар шароити мураккабшавии талабот нисбат ба ҳимояи диссертатсияҳо барои дарёфти дараҷаҳои илмӣ номзад ва доктори илм талош меварзанд ва новобаста ба мушкilot барои расидан ба мақсад - соҳиб шудан ба дараҷаи илмӣ кӯшиш мекунанд. Дастури амалии мазкур ба онҳое, ки дар марҳилаи басо муҳим - пешдифоъ қарор дошта, барои бартараф намудани мушкilotи ҳамин марҳила ва бевосита ҳимояи диссертатсия талош меварзанд, пешбинӣ шудааст. Шояд дар китоби мазкур тамоми нозукиву тобишҳои ба раванди омодагӣ ба ҳимоя ва ҳуди ҳимоя алоқаманд инъикос наёфтаанд, зеро ҳар як шӯрои диссертатсионӣ ва муассисаи илмӣ дорои қоидаву анъанаҳои ташкили таҳқиқоти илмӣ ва ҳимояи диссертатсия мебошанд. Мақсади дастури мазкур - кумаки ҳамаҷониба ба унвонҷӯ ва роҳбарии илмӣ ӯ дар омодасозӣ ва ҳимояи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар раванди мураккабшавии талаботи комиссияҳои олии аттестатсионӣ нисбат ба корҳои ҳимояшаванда ва ташкили фаъолияти шӯроҳои диссертатсионие мебошад, ки тибқи нишондоди меъёрӣ масъулияти асосӣ нисбати сифати диссертатсияҳои ҳимояшуда ба онҳо вогузор шудааст [5].

Китоби мазкур, пеш аз ҳама, барои унвонҷӯён, мушовирон ва роҳбарони илмӣ пешбинӣ шуда, ҳамзамон, онро метавон дар менечменти диссертатсионӣ ба сифати дастур барои аъзо ва роҳбарони шӯроҳои диссертатсионӣ истифода бурд.

Ба андешаи муаллифи таҳқиқоти диссертатсионии «Наукометрические и библиометрические исследования в библиотечной и библиографической теории и практике» - О.В. Пенкова дар назария ва амалии библиографӣ ва китобдорӣ таҳқиқоти илмсанҷӣ ва библиометрӣ барои кормандони илмӣ ва унвонҷӯён аҳамияти калон доранд. Муҳимияти асари илмӣ аз он иборат аст, ки илмсанҷӣ ва библиометрия на танҳо фанни назариявӣ мебошанд, балки онҳо ҳангоми арзёбии сифати маҷаллаҳо, нашрияҳо, идоракунии захираҳои иттилоотӣ, китобхонаҳо низ самаранок истифода бурда мешаванд. Таҳқиқот дар соҳаи илмсанҷӣ ва библиометрия аз он нуқтаи назар муҳим аст, ки он на танҳо барои соҳаи фаъолияти китобдорӣ, балки дар маҷмӯъ, барои муайян намудани сиёсати илмӣ аҳамияти калонро молиқ аст [13].

Вобаста ба ин, барои истифодаи васеи методҳои библиометрия таваҷҷуҳи бештар зохир намудан лозим аст, зеро раванди мазкур ба категорияи умумии илмӣ мансуб аст. Рушди босуръати илми мусоир, аз ҷумла китобхонашиносӣ зарурияти коркарди методҳои объективии шумораӣ, истифодаи низомҳои муосири маҷмӯии таҳлил, арзёбии тамоюлоти рушди соҳа ва самтҳои алоҳидаи онро тақозо мекунад. Яъне, намуди муосири таҳқиқоти рефлексивии китобхонашиносӣ бояд ба имконияти таҳлили воқеии равандҳои идрок ва донишҳои китобдорӣ таъяс намояд. Аз ҷумла, библиометрия барои ба даст овардани натиҷаҳои имкон фароҳам меорад, ки оянда метавонанд барои омӯзиши муфассал тавассути методҳои анъанавии таҳлили мазмунӣ замина гузоранд.

Дар улуми китобшиносӣ ва фехристнигорӣ, пеш аз ҳама, сухан дар бораи нишондиҳандаҳои библиометрӣ (динамикаи иқтибосоварӣ, шумораи интишорот) меравад, ки онҳо дар навбати худ метавонанд барои омӯзиши фардияти олим (таркиби якум) - тавсифи обрӯю эътибор, мақоми илмӣ ҳамин муҳаққиқ замина гузоранд. Ғайр аз ин, ҳамчун замина барои муайян намудани сатҳи рушди илм дар марҳилаи мавриди таҳқиқ (таркиби дуум) нишондиҳандаҳои гуногуни илмсанҷӣ (шумораи кормандони илмӣ, ҳаҷми маблағгузори соҳа ва амсоли ин), харитаи илм, ки тавассути таҳлили кластери библиометрӣ таҳия мегардад, аз ҷумла ду методи асосии омӯзиши

иктибосоварӣ, ҳамчунин, методи якҷоякунии библиографӣ ва консепсияи кластери иктибосоварии ҳамҷояро истифода бурдан мумкин аст. Бо вучуди ин, шумораи методҳое, ки дар ин самти нисбатан нави коркарди аналитикӣ-синтетикии селай иттилоот истифода бурда мешаванд, ҳанӯз нокифояанд.

Ба андешаи муаллифи таҳқиқот бояд дар фаъолияти хадамоти библиографӣ ва китобхонаҳо таҳлили илмсанҷӣ ва библиометрию мониторинги ҳамон мавҷи иттилоотии ҳуччат, ки ба соҳаи хизматрасонии китобхонаи мушаххас марбут аст, ворид карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки таъминоти соҳаи фаъолияти илмӣ олимони минтақаи дахлдор бо иттилооти муносиб, сатҳи омӯзиши проблема, рушди самтҳои пешбинишавандаи илм ва тамоюлоти мукаммалагардонии фондҳои иттилоотӣ ба таври возеҳ муайян карда шавад.

Муаллиф барои дар назария ва амалияи библиографӣ ва китобдорӣ истифода бурдани методҳои зиёди илмсанҷӣ ва библиометрӣ методҳои зерин: сленгӣ, тезаурусӣ, контент-анализ, «иктибос-индекс», ҳисоби шумораи интишорот ва омориро ҷудо, таҳлил ва асоснок намудааст.

Муаллиф методикаи гузаронидани таҳлили библиометрӣ дар китобхонаро таҳия намудааст, ки он барои дар амал татбиқ намудани ғояи мониторинг, методи истифодашавандаи иктибосоварӣ, методи ҳисоб кардани шумораи интишорот ва методи омӯрӣ имкон фароҳам меорад. Методикаи мазкур вобаста ба марҳилаҳои иҷроӣ амалиёти таҳлили библиометрӣ ҷудо карда шуда, барои кормандони китобхонаҳо аввалин дастури амалӣ махсуб меёбад. Дар натиҷаи таҳлили селай иттилооти ҳуччатӣ вобаста ба самти мавриди таҳқиқ динамикаи он муайян карда шуда, гуногунрангии намуди нашрияҳое муқаррар карда мешаванд, ки оид ба мавзӯи иттилоот доранд, рӯйхати маҷаллаҳои асосие, ки минбаъд дар заминаи онҳо фонди китобхонаҳо мукаммал мегардад, муайян карда мешавад; самтҳои мавзӯии нисбатан коркардшуда, намудҳои самарабахши нашрияҳо, самтҳои таҳқиқоти илмӣ, ки ҳар кадом то андозае бо осори бунёди таъмин мебошанд, ошкор карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, таҳлили муфассали методҳои муосири шуморавии илмшиносӣ ягонагии методии онҳоро собит менамоянд ва ҳамчун натиҷаи он аз ташаккули фанни ҳамгироӣ илмӣ шаҳодат медиҳад, ки предмети таҳқиқоти он тамоми қонуниятҳои шуморавӣ ба шумор рафта, ҳам раванди илмӣ ва ҳам дар маҷмӯъ, селай иттилооти ҳуччатии онро тасвир мекунанд.

Таҳлили имкониятҳои методҳои илмсанҷӣ ва библиометрӣ ва равандҳои фаъолияти библиографию китобдорӣ имкон медиҳад, ки оид ба истифодабарии ҳар як метод дар ин ё он раванди библиографӣ ва технологияи китобдорӣ тавсияҳо таҳия гарданд.

Дар заминаи таҳлили андешаҳои боло метавон қайд намуд, ки натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур барои ташкили мақсадноки технологияи равандҳои китобдорӣ-библиографӣ ва васеъ намудани имкониятҳои қабул ва арзёбии селай иттилоотӣ-ҳуччатӣ мусоидат менамоянд.

Зимни таҳқиқоти мазкур аввалин маротиба қонун ва қонуниятҳои сершумори илмсанҷӣ ва библиометрӣ мураттаб ва тасниф карда шудаанд, ки аз ҷониби муҳаққиқони собиқ шӯравӣ ва хориҷӣ тӯли 50-соли охир ба доираи илмӣ ворид гардидаанд.

Адабиёт

1. Бойко, Т.С. Научные работы: учебно-методическое пособие по написанию и оформлению научных работ для студентов, магистрантов, аспирантов всех форм обучения и специальностей / Т.С. Бойко, Ю.В. Рожков. – Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 2009. – 76 с.
2. Ваковец, Л. Диссертация как вид научного произведения / Л. Ваковец. М., – 49 с.
3. Вершинина, Н.А. Современное диссертационное исследование по педагогике: Оценка качества: Книга для эксперта / Н.А. Вершинина, Н.И. Загузов, С.А. Писарева, А.П. Тряпицына. – Саратов: Саратовский государственный социально-экономический университет, 2006. – 288 с.

4. Вершинина, Н.А. Структура педагогики: Методология исследования: моногр. / Н.А. Вершинина. – СПб.: ООО Изд-во «Лема», 2008. – 313 с.
5. Волков, Ю.Г. Как защитить диссертацию: новое о главном / Ю. Г. Волков. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2012. – 123 с.
6. Загузов, Н.И. Докторские диссертации по педагогике и психологии (1937-1999) / Н.И. Загузов, Е.Н. Загузова // Справочник. – 3-е изд. испр. и доп. – М.: Издательство «ГНОМ и Д», 2000. – 216 с
7. Захаров, А.А. Как написать и защитить диссертацию / А.А. Захаров, Т.Г. Захарова. – СПб.: Питер, 2003. – 157 с.
8. Ишкова, Л.В. Структурно-интегративная методология квалиметрии целостности в образовательных системах: дис. ... док. пед. наук: 13.00.01 / Ишкова Людмила Викторовна. – Тюмень, 2001. – 379 с.
9. Каримова, И.Х. Стратегия развития психолого-педагогических наук в XXI веке в размышлениях академика Д.И. Фельдштейна / И.Х. Каримова, С. Негматов // Известия Академии образования Таджикистана. – Душанбе, 2013. – №1(12). – С. 24-26.
10. Краевский, В.В. Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей / В.В. Краевский. – Чебоксары, 2001. – 260 с.
11. Куан Чой. Как опубликоваться в престижных журналах. – М., 2002.
12. Кузин, Ф.А. Кандидатская диссертация. Методика написания, правила оформления и порядок защиты. Практическое пособие для аспирантов и соискателей ученой степени / Ф.А. Кузин. – 2-е изд. – М., 1998. – 208 с.
13. Пенькова, О.В. Наукометрические и библиометрические исследования в библиотечной и библиографической теории и практике: дис. канд. пед. наук: 05.25.03 / Пенькова Ольга Владимировна. – Краснодар, 2002. – 151 с.
14. Полонский В.М. Критерии оценки качества (диссертаций) по педагогическим наукам: Методические рекомендации / В.М. Полонский. – М., 1989. – 14 с.
15. Райзберг, Б.А. Диссертация и ученая степень: пособие для соискателей / Б.А. Райзберг. – М.: Инфра-М, 2000. – 204 с.

ТАҲАВВУЛОТИ ТАҲҚИҚИ ПРОБЛЕМАҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА ТААССУРИ ОН ДАР НИЗОМИ МАОРИФ ВА ИЛМ

Дар мақолаи мазкур муаллиф роҷеъ ба яке аз масоили мубрами педагогӣ илмсанҷӣ ва равишҳои таҳқиқот, тарзу меъёрҳои пеш бурдани пажӯҳиш ва корҳои илмӣ таҳқиқотӣ, таассури таҳқиқи мушкilotи педагогӣ дар низоми маориф ва илм суҳан рондааст.

Муайян карда шудааст, ки таҳаввулотӣ таҳқиқи мушкilotи педагогӣ дар низоми маориф ва илм барои ноил шудан ба арзишҳои баланди илмӣ заминаи боэътимод аст.

Муаллиф сарчашмаҳои илмсанҷиро дар риштаи педагогика мушаххасан мавриди таҳқиқ қарор дода, оғози таҳқиқи масъалаи мазкурро ба нимаи дуюми садаи XX ва оғози садаи нав мутааллиқ медонад.

Пешниҳод гардидааст, ки таҳқиқот бояд дар ҷаҳлияти ҳадамоти библиографӣ ва китобхонаҳо таҳлили илмсанҷӣ ва библиометрию мониторинги ҳамон мавҷи иттилоотӣ ҳуччат, ки ба соҳаи хизматрасонии китобхонаи мушаххас марбут аст, ворид карда шаванд. Амалишавии пешниҳоди мазкур имкон фароҳам меорад, ки таъминоти соҳаи ҷаҳлияти илмӣ олимони минтақаи дахлдор бо иттилооти муносиб, сатҳи омӯзиши проблема, рушди самтҳои пешбинишавандаи илм ва тамоюлотӣ мукаммалагардонии фондҳои иттилоотӣ ба таври возеҳ муайян карда шавад.

Муайян карда шудааст, ки барои баҳрабардорӣ аз методҳои зиёди илмсанҷӣ ва библиометрӣ дар назария ва амалияи библиографӣ ва китобдорӣ методҳои сленгӣ, тезаурусӣ, контент-анализ, «иктибос-индекс», ҳисоби шумораи интишорот ва омӯри муҳиманд.

Муаллиф методикаи гузаронидани таҳлили библиометрӣ дар китобхонаро таҳия намудааст, ки вобаста ба марҳилаҳои иҷроӣ амалиёти таҳлили библиометрӣ ҷудо карда шуда, барои кормандони китобхонаҳо аввалин дастури амалӣ мебошад.

Муайян шудааст, ки методикаи мазкур барои дар амал татбиқ намудани ғояи мониторинг, методи истифодашавандаи иқтибосоварӣ, методи ҳисоб кардани шумораи интишорот ва методи омӯрӣ имкон фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: *қалиметрия, илмсанҷӣ, таҳаввулот, таъсири илм, илм, маориф, проблемаҳои педагогӣ, методҳои таҳқиқ, назария, амалия.*

ЭВОЛЮЦИЯ В ИЗУЧЕНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКУ

В данной статье автор рассматривает один из важнейших вопросов педагогического исследования - методы и стандарты исследования, влияние исследований на педагогические проблемы в системе образования и науки.

Установлено, что эволюция изучения педагогических проблем в системе образования и науки является надежной основой для достижения высоких научных ценностей.

Автор подробно исследует источники наукометрии в области педагогики и рассматривает начало изучения этого вопроса ко второй половине XX века и началу нового века.

Предполагается, что исследование должно включать в деятельность библиографических служб и библиотек наукометрический анализ и библиометрический мониторинг той же информационной волны документа, которая связана с конкретными библиотечными услугами. Реализация этого предложения позволит четко определить обеспечение научной деятельности ученых региона соответствующей информацией, уровнем изучения проблемы, развитием прогнозируемых направлений науки и тенденциями совершенствования баз данных.

Установлено, что сленг, тезаурус, контент-анализ, «индекс цитирования», подсчет количества публикаций и статистика важны для использования многих научных и библиометрических методов в теории и практике библиографии и библиотечного дела.

Автором разработана методика проведения библиографического анализа в условиях библиотеки, которая разделена на этапы библиографического анализа и является первым практическим руководством для сотрудников библиотек.

Определено, что данная методология позволит реализовать идею мониторинга, используемый метод цитирования, метод расчета количества публикаций и метод статистики.

Ключевые слова: *қалиметрия, наукометрия, эволюция, влияние науки, образование, педагогические проблемы, методы исследования, теория, практика.*

EVOLUTION IN THE STUDY OF PEDAGOGICAL PROBLEMS AND ITS IMPACT ON EDUCATION AND SCIENCE

The author of this article considers one of the most important issues of pedagogical research - methods and standards of research, the impact of research on pedagogical problems in the system of education and science.

It is established that the evolution of the study of pedagogical problems in the system of education and science is a reliable basis for achieving high scientific values.

The author examines in detail the sources of scientometry in the field of pedagogy and considers the beginning of the study of this issue to the second half of the twentieth century and the beginning of the new century.

It is assumed that the research should include in the activities of bibliographic services and libraries scientometric analysis and bibliometric monitoring of the same information wave of the document that is associated with specific library services. The implementation of this proposal will clearly define the provision of scientific activities of scientists in the region with

relevant information, the level of study of the problem, the development of projected areas of science and trends in improving databases.

It is established that slang, thesaurus, content analysis, "citation index", counting the number of publications and statistics are important for the use of many scientific and bibliometric methods in the theory and practice of bibliography and librarianship.

The author has developed a methodology for conducting bibliographic analysis in the library, which is divided into stages of bibliographic analysis and is the first practical guide for library staff.

It is determined that this methodology will allow to implement the idea of monitoring, the citation method used, the method of calculating the number of publications and the method of statistics.

Keywords: *qualimetry, scientometry, evolution, influence of science, education, pedagogical problems, research methods, theory, practice.*

Сведения об авторе: *Раджабзода Махмадулло – ректор Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+99237)2325000, E-mail: rmg-2013@mail.ru*

Information about the author: *Rajabzoda Mahmadullo – Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone.: (+99237)2325000; E-mail: rmg-2013@mail.ru*

Шоҳидзода С.Ҳ.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Бо назардошти он ки ояндаи ҳар як ҷомеа аз вазъи камолоти равониву ҷисмонии насли наврас вобастагии амиқ дорад, солҳои охир дар бисёр кишварҳои олам муносибат нисбат ба хониши кӯдакону наврасон ба кулӣ тағйир ёфт. Хониш, маориф ва фарҳанг, ки барои ташаккули фарҳанги иттилоотӣ ҳамчун заминаи асосӣ хизмат мекунанд, дар аксарияти кишварҳои мутараққии олам ба сифати авлавиятҳои миллии рушд эътироф карда шудаанд. Аз ин рӯ, солҳои 2003-2012 аз ҷониби СММ даҳсолаи саводноки эълон гардида буд. Дарки муҳимият ва арзиши баланди хониш барои рушди ҷомеа боиси он гардид, ки бисёр мамолики мутараққӣ ва дар ҳоли рушд сиёсати тарғиб ва дастгирии хониш, аз ҷумла хониши кӯдакону наврасонро пайгирӣ намуда, дар ин самт тадбирҳои амалӣ андешиданд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари ҳаллу фасли бисёр проблемаҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба масъалаи китобдорӣ, ҷалби наврасону кӯдакон ба китобхона ва мутолиаи китоб таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд. Силсилатадбирҳои, ки дар даври истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи фаъолияти китобдории мамлакат амалӣ гардиданд, аксаран аз дастури ҳидоятҳои Пешвои миллат сарчашма гирифтаанд.

Хониш ё ба ифодаи дигар мутолиа шакли махсуси муоширати одамон тавассути дастхат, матнҳои чопӣ ё электронӣ мебошад. Хониш таъсиррасонии яктарафаи асар (дастхат, матнҳои чопӣ, электронӣ) ба хонанда ё дарки ғайрифаволонаи мазмунӣ матн набуда, балки раванди фаъоли робитаи мутақобилаи офарандаи асар ва хонанда аст.

Агар истилоҳи «фарҳанги мутолиа»-ро дар доираи низомии ташаккулёфтаи истилоҳоти соҳаи китобхонашиносӣ, библиографиносӣ ва иттилоотшиносӣ иртиботиносӣ таҳлил намоем, он дорои мазмунӣ васеътар аст. Зеро таркиби он бо мафҳумҳои «муҳаббат нисбат ба китоб», «шавқу рағбат ба китоб», «дарку фаҳмиши матнӣ мутолиашуда», «хониши эҷодӣ», «мутолиаи бозавқ» ва ғайра бою рангин ва мукамал мегардад. Яъне, ин мафҳумест, ки бо ботини инсон ва шахсияти ӯ робитаи мустақам дорад.

Аз таҳлили сарчашмаҳои илмӣ таърихӣ бармеояд, ки проблемаи фарҳанги мутолиа ҳамеша предмети омӯзиши илмҳои гуногун ва муҳаққиқони мухталиф буда, андешаҳо оид ба мутолиа ва ташаккули фарҳанги он низ хеле зиёданд.

Ба андешаи муҳаққиқ Ю.П. Мелентева, андешаҳо оид ба хониш дар асрҳои 9-10 пайдо шудаанд ва мафҳуми «читание» бо ибодат дар калосо робита дошт [7, с. 19]. Аммо ин андешаи чандон дақиқ нест, зеро хониш бо ихтирои хат, яъне даври анҷомёбии ҳоҳиҷат алоқамандии зич дорад. Бо ихтирои хат дар таърихи башарият саҳифаи сифатан нав оғоз гардида, ниёз ба хондани матнҳо ба миён омад. Хониш барои ворид гардидани инсоният ба марҳилаи нави инкишофи худ - тамаддун омили асосӣ ва ҳалкунанда гардид.

Бо зуҳури дини мубини ислом баҳри баркандани решаҳои пӯсидаи ҷаҳолату гумроҳӣ ва хурофот, ки дар тӯли асрҳо мағз андар мағзи қавму қабоиلى гуногун ҷойгир шуда буд, аввалин амри яздонӣ ба бандагон «бихон» буд, зеро аз байн бурдани ҷаҳолату гумроҳӣ танҳо тавассути андӯхти илму маърифат муяссар мегардад. Беҳуда нест, ки аввалин оятҳои Қуръони карим мустақиман бо илму маърифат алоқаманд мебошанд. Аз ҷониби дигар, илму дониш ва маърифат аз зумраи он арзишҳои мебошанд, ки бо василаи мутолиа ба даст меоянд.

Вожаи ба истилоҳи муосири «хониш» алоқаманд - «хонанда» бошад дар даври ислоҳоти Пётри қабир (асри 18) пайдо шуд. Мафҳуми мазкур аввалин маротиба дар осори Г.Н. Теплов пайдо шуда, муҳаққиқ онро ҳангоми асосноксозии муҳимияти «роҳбарӣ дар илмҳо ва хониш» мавриди истифода қарор додааст. Муҳаққиқи дигар В.Н

Татишев аввалин шуда, мафҳуми «хонанда»-ро ба уҳдадорҳои китобдор мансуб доништааст.

Вобаста ба нуқтаи назар ва предмети омӯзиши муҳаққиқони гуногун моҳият ва мундариҷаи мафҳуми «фарҳанги мутолиа» низ муҳталиф арзёбӣ мегардад. Масалан, аз нигоҳи муаллифи методикаи омӯзиши забони хориҷӣ Д. Миллер ин техникаи дар ёд нигоҳ доштан аст [10, с. 14].

Дар қобусномаи «Библиотечная энциклопедия» таърифи зерини фарҳанги мутолиа оварда шудааст: «Фарҳанги мутолиа» маҷмӯи донишҳо, маҳорату малакаҳо барои ташкили оптималии (муносиби) раванди хониш, ноил гардидан ба тамоили барои ҷомеа арзишманди он ва дигар ҳадафҳо; яке аз ҷузъиёти фарҳанги иттилоотии шахс мебошад» [2, с.432].

Ба андешаи В.А. Бородина, фарҳанги мутолиа ин «умумияти (маҷмӯи, универсиуми) камолоти инсон» ё ба ибораи дигар «асоси рушди шахс, неруи зеҳнӣ-эмотсионалӣ, эстетикӣ ва маънавии ӯ, расидан ба сатҳи шахсият, сатҳи камолоти инсон ҳамчун хонанда (мутолиакунанда), нишондиҳандаи шумораҳои ва сифатии шуур, фаъолияти муошират, ҳамзамон, маҳсул ва омили камолоти шахсият» [3, с. 15] ба шумор меравад. Вале ба ақидаи М.А. Полишук фарҳанги мутолиа хонандаро водор месозад, ки «матнро ҷӣ гуна хонад» ва ин дар навбати худ ба неруи эҷодии хонанда (мутолиакунанда) таъсири манфӣ мерасонад. Аз андешаи мазкур метавон хулоса баровард, ки «омӯзгор набояд маводи расмиро нақл кунад ва шарҳу тавзеҳи худро нисбати матн иброз дорад. Яъне, хонанда андешаҳои худро нисбат ба матни адабӣ бояд мустақилона баён намояд» [9, с. 61].

Дар китоби «Библиотечное дело: терминологический словарь» фарҳанги мутолиа ҳамчун «маҷмӯи малакаҳои қор бо китоб» маънидод карда шудааст, ки аз унсурҳои зерин иборат аст:

- интиҳоби бошууронаи мавзӯи мутолиа (хониш);
- самтҳои ва муайян кардани мавқеи худ дар анбӯҳи бузурги сарчашмаҳо;
- мунтазамӣ ва пайдарҳамии хониш ва интиҳоби китоби мушаххас;
- маҳорати сарфаҳм рафтан ба мазмуни китоб; дар ин маврид ҳадафи асосӣ ин азхуднамоӣ ва фаҳмиши амиқи мазмуни матни мутолиашуда аст;
- истифодаи иттилооти бадастомада дар амал [1, с. 72].

Ба андешаи мо, дар баробари унсурҳои мазкур ба таркиби мафҳуми «фарҳанги мутолиа» муносибати эҳтиёткорона нисбат ба китобу матбуот ва дигар маводи иттилоотӣ, ташкили дурусти қор бо китоб ва дигар сарчашмаи мутолиа, риояи қоидаҳои гигиенӣ, физиологӣ ва психологӣ қор бо китобро дохил карда мумкин аст.

Бо назардошти он ки мафҳуми «фарҳанги мутолиа»-ро илмҳои гуногун меомӯзанд, бинобар ин, дар адабиёти илмӣ маводи зиёди фактографӣ ва назариявӣ ҷамъоварӣ шудааст. Дар баробари ин, мавзӯи нақши китоб ва хониш аз муҳаққиқ муносибати ҷиддиро тақозо мекунад. Зеро бидуни ташаккули фарҳанги мутолиа ташаккули фарҳанги иттилоотӣ имконнопазир аст. Вобаста ба ин, китобдорон ва мутахассисони соҳаи китобдорӣ бояд методҳои муносири тарғибу ташвиқи китоб ва дигар маводи иттилоотӣ, роҳу воситаҳои таъсирбахши васеъ намудани доираи хониши хонандагонии китобхона, махсусан, усулҳои ташаккули фарҳанги мутолиаро дар байни хонандагонии хурдсол аз бар намуда, дар амал татбиқ кунанд.

Барои ташаккули самаранокӣ фарҳанги мутолиа ҷалби хонандагонии хурдсол ба хониш нақши калидӣ мебозад. Зеро «китобситезӣ» ва «китоббезорӣ» падидаи нав нест. Ин низомест, ки муддати тӯлонӣ ташаккул ёфтааст ва дар раванди он омӯзгорону волидайн низ иштирок намудаанд (аксаран ғайри майлу хоҳиши худ, ба иллати танбалӣ ва ғайра ба он мусоидат кардаанд). Чунки хониши иҷборӣ, ки баъзан тибқи майлу хоҳиши волидайн ва барномаи таълимии муассисаҳои зинаҳои гуногуни таҳсилот роҳандозӣ мегардад, аксарияти нишонаҳои беҳтарини раванди ташаккулёбии фарҳанги мутолиаро нобуд месозад.

Раванди ташаккули фарҳанги мутолиа, ки аз ҷалби кӯдакону наврасон ба китобу китобхона оғоз мегардад, ин сатҳи баланди камолоти зеҳнии насли наврас ба шумор

рафта, барои пайдо гардидани маҳорату малакаҳои муошират, соҳибкасб шудан ва дарёфти шугли ба қобилият мувофиқ мусоидат менамояд. Барои ба ин сатҳ расидан қўдакону наврасон қаблан бояд дарк намояд, ки сарчашмаи ҳама гуна донишу арзишҳо китоб аст.

Дар шароити рушди бемайлони илму техника ва ҷаҳонишиви фазои иттилоотӣ, новобаста аз ҳама гуна изтиробу валвалаҳо нисбат ба мақоми китоб дар асри ҷомеаи иттилоотӣ имрӯз нақши китобу хониш дар раванди донишандӯзӣ ва маърифатноксозии афроди ҷомеа баланд арзёбӣ мегардад. Зеро ниёз нисбат ба андӯхти донишу маърифат ва боло бурдани сатҳи зеҳнии афроди ҷомеа пайваستا меафзояд, иттилоот ва донишҳои қаблан андӯхта бо мурури замон арзиши қаблии худро аз даст медиҳанд. Чунин вазъият офарандагони китоб, махсусан, китоби дорои мазмуни илмӣ-техникиро водор месозад, ки роҳу воситаҳои нисбатан осону арзони дарёфти китобу иттилоот, шаклҳои муосири ҳифзу нигоҳдошт, интиқол ва истифодаи китобу иттилоотро пайдо кунанд. Аз ин нуктаи назар «дар зери фишори пурқуввати технологияҳои электронӣ фарҳанги мутолиа низ дигаргун мешавад. Аз нигоҳи фалсафӣ «фарҳанги мутолиа» фазои муайян ва муҳити комилест, ки падидаи хониш онро баҳри мавзунияти ақлониву маънавии шахс фароҳам меорад» [5, с. 124]. Ба маънои фишурда фарҳанги мутолиа ҳамчун қобилияти дарк кардан, фаҳмидан ва таҳлил намудани иттилооти шифоҳие фаҳмида мешавад, ки дар шакли дастхат, чопӣ ва электронӣ пешниҳод гардидааст.

Ҳамин тавр, фарҳанги мутолиа, падидаи иҷтимоӣ-фарҳангист, ки асоси онро раванди фаъолиятӣ ва маърифатӣ ташкил намуда, он сатҳи рушди ақлонӣ ва маънавии ҷомеаро муайян месозад.

Ҷузъҳои таркибии фарҳанги мутолиаро равандҳои дарк, фаҳмидан ва шарҳу эзоҳи (маънидод кардан) матни асар ташкил медиҳанд. Сатҳи дарки мазмуни асар тавассути таҷрибаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва хонандагии инсон муайян карда мешавад. Раванди дарки мазмуни асар ташаккули образҳо, зуҳури манзараи мукамалеро тақозо мекунад, ки ҳангоми шинохти матнҳо тавлид меёбанд. Дар ин маврид арзёбии эмотсионалӣ, эстетикӣ матн аз ҷониби қўдакону наврасон низ нақши муҳим мебозад. Масалан, сатҳи нисбатан баланди фарҳанги мутолиа ба ташаккулёбии дарки эҷодӣ, яъне қобилияти эҷоди образҳои тоза ва воқеияти нав мусоидат менамояд. Аммо барои расидан ба чунин сатҳи эҷодкорӣ дар раванди хониш заҳмати зиёд ва тафаккури фаъолонаву созанда лозим аст. Дар натиҷа биниши «эҷодӣ» ташаккул меёбад, ки он дар раванди мутолиаи матнҳои адабиёти бадеӣ ва илмӣ муяссар мегардад.

Фарҳанги мутолиа метавонад ҳам ба «умқ» ва ҳам ба «пахноӣ» инкишоф ёбад. Зеро ҳар як шахс метавонад сатҳи донишу ҷаҳонфаҳмии худро оид ба ягон мавзӯ пайваستا мукамал гардонад, чараёни интишороти роҷеъ ба ҳамон масъаларо наззора кунад. Ҳамзамон, мутолиаи матни сарчашмаҳои иттилоотӣ ба забонҳои хориҷӣ имкон медиҳад, ки нисбат ба ҳаводиси оламу ҷомеа биниши объективӣ ташаккул ёбад. Дар чунин маврид инкишофи фарҳанги мутолиа ба чараёни рушди технологияҳои электронии низомҳои иттилоотӣ-чустуҷӯӣ ва васоити коммуникативии алоқа мусоидат менамояд [8, с. 10].

Ҳамин тавр, аз таҳлили андешаи олимону мутахассисон бармеояд, ки мафҳуми «фарҳанги мутолиа» ба таври гуногун маънидод карда шуда, вобаста аз нуктаи назари ҳар як пажӯҳишгар он моҳияту мундариҷа ва тобиши маъноии хосро соҳиб гардидааст. Аммо тавре ки аллақай зикр намудем, новобаста аз мавҷудияти гуногунандешӣ оид ба мавзӯи мавриди назар мафҳуми зерини «фарҳанги мутолиа» дар қобусномаи «Библиотечная энциклопедия» ба назар мерасад ва он аз ҷониби қисми зиёди муҳаққиқон пазируфта шудааст: «Фарҳанги мутолиа» маҷмӯи донишҳо, маҳорату малакаҳо барои ташкили оптималии (муносиби) раванди хониш, ноил гардидан ба тамоили барои ҷомеа арзишманди он ва дигар ҳадафҳо; яке аз ҷузъиёти фарҳанги иттилоотии шахс мебошад» [2].

Масъалаи дигаре, ки ба фарҳанги мутолиа робитаи ногузастанӣ дорад, ин роҳу воситаҳои ташаккули он дар муҳити гуногун – оила, мактаб, муассисаҳои таҳсилоти

миёна ва олии касбӣ, китобхона ва ғайра мебошад. Зеро ҳар як муҳит ба раванди ташаккулёбии фарҳанги мутолиа таъсири хос мегузорад.

Таҳқиқоти илмӣ хониши кӯдакону наврасон шаҳодат медиҳад, ки дар раванди ташаккули фарҳанги мутолиаи кӯдакони синни томактабӣ ва синни хурди мактабӣ имкониятҳои мавҷудаи оила, муассисаҳои томактабӣ, мактаб ва китобхонаҳои бачагона ба қадри кофӣ ва самаранок истифода бурда намешаванд, робитаи мутақобилаи онҳо дар ин самт ба талаботи имрӯзаи ҷомеа ҷавобгӯӣ нест. Ҷорабинҳои бо ин мақсад роҳандозишуда бештар гурӯҳӣ буда, бе назардошти психологияи синнусолӣ баргузор мегарданд ва натиҷаи онҳо аксаран аз рӯи нишондиҳандаҳои шумораӣ арзёбӣ мегарданд. Ҳол он ки дар ин маврид арзёбии мундариҷаи ҷорабинҳо аҳамияти бештар дорад. Қисми муайяни падару модарон оид ба хониши фарзандони худ ва унсурҳои бо он алоқаманд бо мураббӣён ва омӯзгорону китобдорон дар сатҳи зарурӣ ҳамкорӣ надоранд.

Бо назардошти он ки кӯдакон гурӯҳи махсуси иҷтимоӣ ба шумор рафта, раванди камолоти онҳо нисбат ба дигар гурӯҳҳои синнусолӣ бо нишонаҳои барҷастаи худ тафовут дорад, волидайн дар раванди тарбияи ҳисси муҳаббат нисбат китоб ва умуман, ташаккули фарҳанги мутолиаи онҳо бояд аз имкониятҳои тамоми ниҳодҳои иҷтимоии ба тарбия алоқаманд самаранок истифода баранд. Муҳимтар аз ҳама, мусоидтарин фурсат – синни томактабӣ ва синни хурди мактабии фарзандон, ки барои тарбияи ҳисси муҳаббат нисбат ба китобу хониш давраи муносиб ба шумор рафта, ба раванди камолоти равониву ҷисмонии онҳо таъсири бештар мерасонад, бояд ба таври мукамал ва самаранок истифода бурда шавад.

Хониши кӯдакону наврасон яке аз проблемаҳои муҳими иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва педагогӣ-психологӣ ба шумор рафта, аз ҳалли мусбати он пайомадҳои тарбияи насли навраси ҷомеасоз, насл, ки қодир аст, на танҳо барои худ, балки барои ояндагон низ ҷомеаи солихро бунёд кунад, вобастагии амиқ дорад. Аз ин рӯ, вақти он расидааст, ки имрӯз неруҳои илмӣ эҷодии кишвар ба ин масъала тавачҷуҳи хос зоҳир кунанд. Зеро имрӯз танҳо шиква аз «китоббегорӣ» ва «китобситезӣ»-и насли наврас барои ҷомеа нафъе надорад. Дар ин самт ташкил ва гузаронидан таҳқиқоти мақсадноку доманадори сотсиологияи хониши кӯдакону наврасон ниҳоят зарур мебошад. Масалан, ҳамин гуна таҳқиқот дар Британияи Кабир, ИМА, Олмон, Шветсия, Россия ва дигар кишварҳо ба ҳукми анъана даромадаанд ва ин бесабаб нест. Зеро тағйироти геополитикии ҷаҳон, рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ногузир ба раванди хониши кӯдакону наврасон таъсири амиқ мерасонад. Масалан, дар Олмон олимони натиҷаҳои мониторинги байналмилалӣ PISA - *Programme for International Student Assessment*- Барномаи байналмилалӣ оид ба арзёбии дастовардҳои маърифатии (таҳсилотии) мактаббачагонро, ки мунтазам доир мегардад, ба таври муфассал таҳлил намуда, сабабҳои гуногуни қафомонии мактаббачагонӣ хурдсолро аз ҳамсолони хориҷӣ муайян мекунанд. Дар доираи ин барнома тибқи тести махсус саводнокии функционалии мактаббачагонӣ кишварҳои гуногун ва маҳорати истифодабарии донишхояшон дар амал санҷида мешавад. Он соли 1997 таҳия шуда, аввалин маротиба соли 2000-ум гузаронида шудааст. Он дар се сол як маротиба гузаронида мешавад. Дар тести мазкур наврасони то 15-сола иштирок мекунанд. Муҳимтар аз ҳама, зимни таҳлили натиҷаҳои барномаи номбурда тамоюлоти мусбату манфии ҷомеа ошкор карда шуда, вобаста ба он барои педагогҳо, волидайн ва китобдорон тавсияҳои судманд таҳия мегарданд. Хониши кӯдакону наврасон пайваста тағйир меёбад, мунариҷа, сохтор ва самтҳои он дигаргун мешавад, онро сарфи назар намудан, маънии аз мадди назар дур кардани марҳилаҳои муҳимтарини ташаккулёбии ва камолоти шахсияти насли наврас аст.

Россия дар ин самт таҷрибаи ғанӣ андӯхтааст, ки омӯзиши он барои китобхонаҳои Тоҷикистон дар самти ташаккули фарҳанги мутолиа аз манфиат холӣ нест. Аз моҳи январ то октябри соли 2018 дар Ҷумҳурии Тотористони Россия оид ба проблемаи хониши кӯдакону наврасони Россия (Тотористон) ва Чехия (шаҳри Пльзен) пурсиш гузаронида шуд. Дар таҳқиқоти мазкур 23 нафар мактаббача: 212 нафар

таълимгирандагони синни аз 7 то 16-сола аз Россия ва 111 нафар аз 11 то 13-сола аз Чехия иштирок доштанд.

Ба респондентон оид ба хониши оилавӣ якчанд саволи зерин дода шуда буд: «Оё дар хона калонсолон ба шумо китоб мехонанд (хондаанд)?». Вобаста ба ин 89,1% мактаббачагони Тотористон (аз ҷумла, 89% бачагон ва 89,9% духтарон), ки дар синфҳои ибтидоӣ таҳсил доштанд, ҷавоби мусбат гардониданд. Ҳамзамон, 81% таълимгирандагони мактаби асосӣ (таҳсилоти миёнаи умумӣ) (аз ҷумла, 79% бачагон ва 83% духтарон) ба саволи мазкур посухи мусбат гардониданд. Натиҷаи пурсиш дар Чехия чунин буд: танҳо 27% респондентон ба саволи мазкур ҷавоби мусбат гардониданд, 73% (аз ҷумла, 72% бачагон ва 75% духтарон) ҷавоб доданд, ки волидайн ягон маротиба барояшон мутолиа накардаанд. Илова бар ин, 29 нафар (19%), аз ҷумла 14 нафар (17%) бачагон ва 88 нафар духтарон (21%) аз шумораи умумии бачагон, яъне аз 72 нафар барои посух ба саволи мазкур ҷавоб дода натавонистанд [4].

Мавриди зикр аст, ки 177 нафар (83%) мактаббачагони Тотористон ҷавоб гардониданд, ки дар ҳаёташон хониши оилавӣ мавқеъ дорад, вале 35 нафар (17%) аз мавҷуд набудани чунин таҷриба дар ҳаёташон шиква карданд [4]. Ин маънои онро дорад, ки дар Тотористон суннатҳои хониши оилавӣ аз байн нарафтаанд ва он яке аз воситаҳои самарабахши баланд бардоштани сатҳи фарҳанги мутолиа ба шумор меравад.

Натиҷаҳои пурсиш дар Чехия чунинанд: танҳо 27% (30 нафар) ба саволи болоӣ ҷавоби мусбат гардониданд. Ҳамзамон, 73% (81 нафар) иброз намуданд, ки волидайн барояшон ягон маротиба мутолиа накардаанд, аз ин ҳисоб 72% (54 нафар) бачагон ва 75% (27 нафар) духтарон мебошанд [4].

Тавассути саволи «Дар оила бароятон кӣ аз ҳама бештар мутолиа мекунад?» маълум гардид, ки ҳам дар Россия ва ҳам дар Чехия барои кӯдакон беш аз ҳама модарон мутолиа меkunанд. Ҷойи дуюмро хониши мустақилона ва ҷойи сеюмро дар хониши оилавӣ барои кӯдакон «модаркалонҳо» ишғол менамоянд. Ҳамзамон, тавассути ин пурсиш маълум гардид, ки дар Чехия нисбат ба Россия бобоён барои наберагони худ бештар мутолиа меkunанд, яъне нақши онҳо дар ташаккули фарҳанги мутолиаи кӯдакон ғаёлтар аст. Дар Тоҷикистон вазъият дар ин самт чӣ гуна аст? Ба ин савол бояд марказҳои бонуфузи илмӣ ва китобдорӣ-библиографии мамлакат ҷавоб гардонанд. Зеро Тоҷикистон кишварест, ки дар он шумораи кӯдакону наврасон ва ҷавонон нисбат ба дигар категорияҳои синнусолии аҳоли бартарият дорад.

Ҳар як ҷомеа манфиатдор аст, ки оила аз уҳдаи иҷрои уҳдадорихои худ ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ ва тарбиявӣ баромада тавонанд. Аз ин рӯ, давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти боло бурдани шаъну эътибори оила дар ҷомеа ва таҳкими нақши он дар раванди таълиму тарбияи насли наврас, ёрӣ расонидан дар татбиқи имкониятҳои тарбиявии он пайваста тадбирҳои судманд меандешад. Вобаста ба ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз ҳадафҳои қабули «Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №801, аз 30.12.2015) «мусоидат дар татбиқи имкониятҳои тарбиявӣ ва фарҳангии оила ва боло бурдани маърифати оиладорӣ» [5] эълон карда, дар баробари ин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбия фарзанд»-ро қабул намудааст. Татбиқи воқеии санадаҳои муҳими давлатӣ, аз ҷумла муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» бояд ҳисси масъулиятшиносии волидайнро нисбати хониши фарзандон баланд бардорад.

Аз ин рӯ, имрӯз дар низоми таҳсилоти муттасил масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифати китобдорӣ-иттилоотӣ ва библиографии волидайн бояд мақоми марказиро ишғол кунад. Вале барои ҳалли фасли маҷмӯи проблемаҳои мавҷуда дар самти ташаккули фарҳанги мутолиаи кӯдакону наврасон таҳияи «Консепсияи хониши кӯдакону наврасони Тоҷикистон барои солҳои 2022-2032» ниҳоят зарур мебошад.

Албатта, дар доираи як мақола таҳқиқу баррасии проблемаҳои марбут ба хониш, монеаҳои раванди он, муайянсозии роҳу равиши оянда баҳри бехтар намудани вазъият

имконнопазир аст. Вале итминон дорем, ки олимону мутахассисони соҳа вобаста ба проблемаи мавриди назар ибрози андеша хоҳанд кард. Танҳо бо нуруи муштараки марказҳои бузурги китобдорӣ-иттилоотӣ, олимону мутахассисони соҳа дар ҳалли мушкилоти мавҷуда комёб хоҳем шуд.

АДАБИЁТ

1. Библиотечное дело: терминологический словарь. -3-е изд- М.: РГБ, 1997.- 168 с.
2. Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка.- М.: Пашков дом, 2007.- 1300 с.: ил.
3. Бородин Н.А. Не стать Иванами, не помнящими родства. Российская традиция работы с книгой: [возрождение традиций воспитания культуры чтения в современных условиях] // Библиотечное дело.- 2006.- №10.- С. 7-10.
4. Будахина Н.Л. Проблемы детского и подросткового чтения в контексте трансформации общества: Россия и Чехия [Маводи электронӣ]:Речаи дастёбӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/problems-detskogo-i-podrostkovogo-cheniya-v-kontekste-transformatsii-obschestva-rossiya-i-chehiya>
5. Галактионова Т.Г. Чтение школьников как социально-педагогический феномен открытого образования (теоретико-методические основы исследования): Монография.- СПб., 2007.- С. 124.
6. Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №801аз 30.12.2015) [Маводи электронӣ]: Речаи дастёбӣ <http://www.mmk.tj/http://www.mmk.tj/>
7. Мелентьева Ю.П. Чтение, читатель, библиотека в изменяющемся мире.- М.: Наука, 2007.- С. 121-135.
8. Петровская Р.Ф. Культура чтения в эпоху электронных технологий // Вестник библиотек Москвы.- 2008.- № 4.- С. 14-17.
9. Полищук М.А. Культура чтения младших школьников в библиотеке (социологические исследования) // Библиотековедение.- 2010.- №1.- С. 61-65.
10. Тихомирова И.И. Программа Чтение: приоритетный проект в области культуры или повышение уровня грамотности? // Библиотечное дело.- 2006.- №8.- С. 11-20.

ФАРҲАНГИ МУТОЛИА ВА НАҚШИ ВОЛИДАЙН ДАР ТАШАККУЛИ ОН

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳими назариявии педагогика ва илмҳои ба он вобаста - фарҳанги мутолиа ва нақши волидайн дар ташаккули он бахшида шуда, зимни баррасии мавзӯи мавриди таҳқиқ муаллиф мафҳумҳои ба фарҳанги мутолиа алоқамандро аз нигоҳи илмӣ таҳлил намуда, ҳулосаҳои ҳудро пешниҳод намудааст. Аз ҷумла, дар радиҳои унсурҳои гуногун ба таркиби мафҳуми «фарҳанги мутолиа» муаллиф муносибати эҳтиёткорона нисбат ба китобу матбуот ва дигар маводи иттилоотӣ, ташкили дурусти қор бо китоб ва дигар сарчашмаи мутолиа, риояи қоидаҳои гигиенӣ, физиологӣ ва психологӣ қор бо китобро дохил намудааст.

Ба андешаи муаллиф, ҳониши қӯдакону наврасон яке аз проблемаҳои муҳими иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва педагогӣ-психологӣ ба шумор рафта, аз ҳалли мусбати он пайомадҳои тарбияи насли навраси ҷомеасоз, насл, ки қодир аст, на танҳо барои худ, балки барои ояндагон низ ҷомеаи солимо бунёд кунад, вобастагии амиқ дорад. Аз ин рӯ, вақти он расидааст, ки имрӯз нуруҳои илмию эҷодии кишвар ба ин масъала таваҷҷуҳи хос зоҳир кунанд.

Барои собит намудани муҳимияти омӯзиши мавзӯи ташаккули фарҳанги мутолиаи қӯдакону наврасон дар мақола натиҷаи таҳқиқоти сотсиологӣ, ки дар Россия ва Чехия ҷиҳати муайян намудани ҷойгоҳи ҳониши оилавӣ дар ҳаёти насли наврас гузаронида шудаанд, мисолҳои мушаххас оварда шудааст.

Калидвожаҳо: фарҳанги мутолиа, ташаккули фарҳанги мутолиа, ҳониши қӯдакон ва наврасон, падару модарон, оила ва ҳониш, ҳониши оилавӣ, сотсиологияи ҳониш, таҳқиқоти сотсиологӣ.

КУЛЬТУРА ЧТЕНИЯ И РОЛЬ РОДИТЕЛЕЙ В ЕГО ФОРМИРОВАНИИ

Статья посвящена одному из важнейших теоретических вопросов педагогики и смежных наук - культуре чтения и роли родителей в ее формировании, в ходе обсуждения которой автор проанализировал концепции, связанные с культурой чтения с научной точки зрения, и представил свои выводы. В частности, наряду с различными элементами понятие «культура чтения» автор включает в него такие компоненты как тщательный подход к книгам, публикациям и другим информационным материалам, правильную организацию работы с книгами и другими источниками чтения, соблюдение гигиенических, физиологических и психологических правил работы с книгами.

По мнению автора, воспитание детей и подростков является одной из важнейших социально-культурных и педагогическо-психологических проблем. Позитивные последствия воспитания подрастающего поколения общества, поколения, способного построить здоровое общество не только для себя, но и для будущего, зависят от его положительного решения. Поэтому научному и творческому потенциалу страны пора обратить особое внимание на этот вопрос.

Чтобы доказать важность изучения формирования культуры чтения для детей и подростков, в статье приведены конкретные примеры результатов социологических исследований, проведенных в России и Чехии по определению места семейного воспитания в жизни подрастающего поколения.

Ключевые слова: культура чтения, формирование культуры чтения, чтение детей и подростков, родители, семья и чтение, семейное чтение, социология чтения, социологическое исследование.

READING CULTURE AND THE ROLE OF PARENTS IN ITS FORMATION

The article is devoted to one of the most important theoretical issues of pedagogy and the related sciences - the culture of reading and the role of parents in its formation. During the discussion, the author analyzed the concepts related to the culture of reading from a scientific point of view and presented his conclusions. In particular, along with various elements of the concept of "reading culture", the author includes such components as a thorough approach to books, publications and other information materials, proper organization of work with books and other sources of reading, compliance with hygienic, physiological and psychological rules of working with books.

According to the author, the upbringing of children and adolescents is one of the most important socio-cultural and pedagogical-psychological problems. The positive consequences of educating the younger generation of society, a generation that is able to build a healthy society not only for itself, but also for the future, depend on its positive decision. Therefore, it is time for the country's scientific and creative potential to pay special attention to this issue.

To prove the importance of studying the formation of a reading culture for children and adolescents, the article provides specific examples of the results of sociological research conducted in the Russian Federation and the Czech Republic to determine the place of family education in the life of the younger generation.

Keywords: reading culture, formation of reading culture, reading of children and adolescents, parents, family and reading, family reading, sociology of reading, sociological research.

Сведения об авторе: Шосаидзода Сафар Хасан – кандидат педагогических наук, доцент, помощник ректора Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Information about the author: Shosaidzoda Safar Hasan – candidate of Pedagogy, associate Professor, assistant of the Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone.: (+992) 919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

ТАЪРИХ, ҲОЛАТ ВА ТАШАККУЛИ ТАҲСИЛОТИ ҒОИБОНАӢ ФОСИЛАВӢ

*Ашурова Д.**Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода*

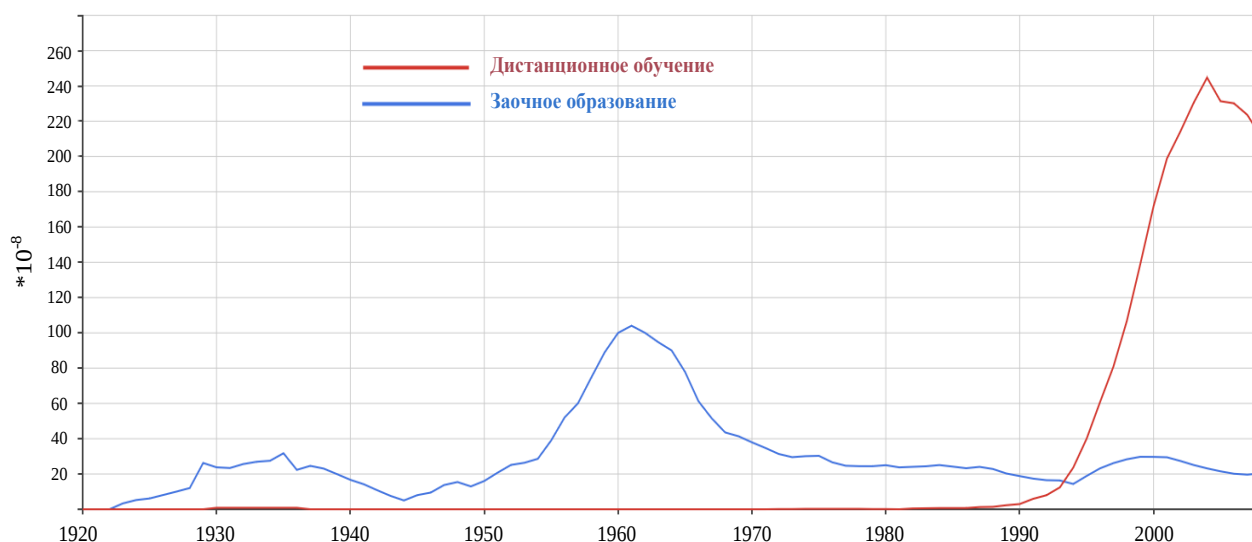
Дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар (22.12.2016) Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки тақмили сатҳи таҳсилоти касбии калонсолон ва ҷавонон, мутобиққунонии малакаҳои касбии онҳо ба талаботи бозори меҳнат дар шароити кунунӣ аз масоили мубрами кишваранд. Масалан, бо вучуди иҷроӣ бомуваффақияти Барномаи компютеркунонӣ, ки таъмини он дар миқёси мамлакат 106%-ро ташкил медиҳад, ҳанӯзам норасоии мутахассисони баландпояи ҷавобгӯ дар ин самт мавҷуд аст. Вобаста ба ин, нишондиҳандаи таъминот бо омӯзгорони сатҳи гуногун дар аввали соли 2016 ҳамагӣ 70%-ро ташкил карда, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Тоҷикистон дар марҳалаи ҷорӣ бештар аз 170 ҳазор нафар донишҷӯён, аз ҷумла 50 ҳазор нафар, ё худ 29,4% аз рӯйи ихтисоси педагогӣ таҳсили илм намуда истодаанд. Аммо бо вучуди он, дар ҷумҳурӣ то ба имрӯз норасоии мутахассисони баландпояи педагогӣ, ба хусус компютердон-барномасозӣ ҷавобгӯ ба бозори меҳнат мавҷуд буда, талаботи солонаи соҳа ба педагогҳои воқеан мутахассис 3600 нафарро ташкил медиҳад.

Аз ин рӯ, талаботи дар назди кормандони соҳаҳои илм ва таҳсилот гузоштаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар он зухур кардааст, ки онҳо бояд ки “дар тақмили сатҳ ва сифати таҳсилот дар кулли зинаҳои таълим” кӯшиш ба харҷ диҳанд. То соли 2019 мақсад гузошта шуда буд, ки масъалаи норасоии мутахассисони соҳавӣ дар мамлакат аз ҳисоби “таъмини пурраи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо омӯзгорони фанҳои дақиқ, технологияи информатсионӣ ва забонҳои хориҷӣ” ва, инчунин, ба роҳ мондани “ташаббусҳои пайи ҳам оид ба ташкили курсҳои бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси омӯзгорон” ҳалли худро ёбад [6].

Мувофиқи иҷроиши вазифаҳои дарпешистода Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 25 январи соли 2017 “Консепсияи таҳсилоти муттасил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017- 2023”-ро қабул кард ва дар он ҷорӣ намудани технологияи нав дар асоси усулҳои фаъоли таълим, пеш аз ҳама, ташкили таълими фосилавӣ бо истифодаи технологияи информатсионӣ-робитавӣ махсус таъкид гардидааст. Ҳадафи асосии муаллифони санади номбурда на танҳо дар шунавандагони барномаи таҳсилоти муттасил, ташаккули донишҳои устувор, балки пайдо намудани қобилияти истифодаи ин донишҳо дар фаъолияти амалии онҳо мебошад [5, 2].

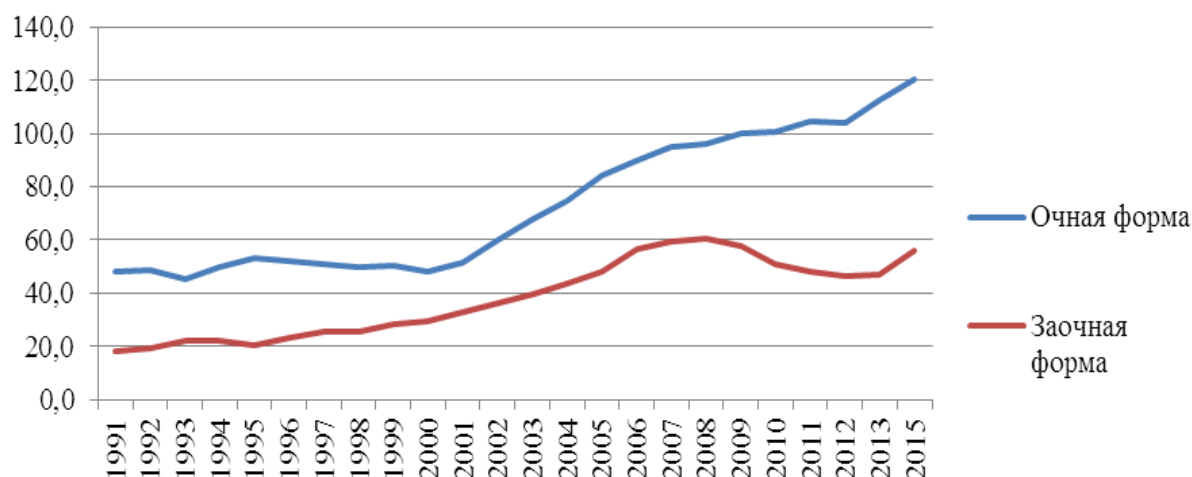
Ҳамин тавр, таваҷҷуҳи роҳбарон ва иттиҳодияҳои озмоишӣ ба масоили ҳалталаби таҳсилоти олии касбӣ, ки онро одамон аз ҷои асосии кории худ дур нашуда, соҳиб мешаванд, равона карда шудааст. Дар ин бора гузаронидани конференсияҳои сершумори илмӣ оид ба масъалаҳои таҳсили ғоибона ва фосилавӣ, ки на танҳо дар ҷумҳурӣ, балки дар ҳудуди давлатҳои собиқ шӯравӣ ташкил ва баргузор шуда истодаанд, шаҳодат медиҳанд. Таҳлили мазмуни маводи зиёди нашршуда оид ба масоили гуногуни педагогика баландшавии таваҷҷуҳи аҳли илмро ба ҷанбаҳои гуногуни таҳсилоти фосилавӣ чун вусъати таҳсилоти ғоибона дар дараҷаи нави технологӣ нишон медиҳад, ки он аз солҳои 90-уми асри XX сарчашма мегирад.

Таҳсилоти ғоибонаи кадрҳои омӯзгорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали ташаккули сохтори миллии таҳсилоти олии касбӣ дар давраи дохил будани ҷумҳурӣ ба ҳайати Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ Сотсиалистӣ (ИҶШС) шурӯъ шуда, чун яке аз шаклҳои самараноки тайёр намудани кормандони педагогӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ тақдир ба вучуд овард, ки ба хусус, дар солҳои 20-30-уми асри гузашта норасоии аз ҳад зиёди педагогӣ дар кишвари мо мавҷуд буд.

Расми 1. Тарчеи истифодаи ибораҳои “таълими фосилавӣ” ва “таҳсилоти ғоибона” дар нашр бо забони русӣ.

Ба ақидаи мумаййизон, шакли ғоибонаи ташкили чараёни таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии то ба имрӯз аҳамияти худро гумонакардааст. Маҳз ин намуди таҳсилот дар солҳои 1960-70-ум дар рушди таҳсилоти фосилавӣ чун дар кишварҳои мутараққӣ, ҳамчунин, дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф таъсири худро гузоштааст. Маълумоти омории шохиди онанд, ки дар тӯли чоряки охири қарни XX дар Тоҷикистон аз 25% то 40% мутахассисон ба шакли ғоибона таҳсил кардаанд ва имрӯз низ ҳиссаи донишҷӯёни таҳсилоти фосилавӣ қариб ба 30% мерасад (расми 2, 8). Ҳамин тавр, таҳсилоти ғоибона имрӯз низ дар вазъи мунтазам тағйирёбандаи бозори меҳнат чун қисми ҷудонашавандаи таҳсилоти муттасили касбӣ муҳим аст.

Расми 2. Чараёни шумораи донишҷӯёни муассисаҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи шаклҳои рӯзона ва ғоибонаи таҳсилот дар давраи солҳои 1991- 2015 (ҳазор нафар)

Таҳсилоти ғоибона, ки асосҳои анъанавӣ ва зухуроти хусусиятҳои мактаби олии миллиро дар бар мегирад, чун падидаи иҷтимоӣ ва фарҳангии дорои қонуниятҳои хоси рушди худ бо равишҳои иҷтимоӣ-иқтисодии дар давлат бавучудоянда алоқаманд аст. Дар ин росто, таҳсилоти фосилавӣ аз як тараф барои давлат нисбатан камхарҷ буда, аз тарафи дигар фосилаи камтари таҳсилро фарогир аст.

Бояд қайд намуд, ки дар давоми солҳои охир дар муассисаҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи барномаҳои пештараи таҳсилоти ғоибона қатъ карда шуд, ба шаклдарории барномаҳои таҳсилоти фосилавӣ оғоз шуд. Албатта, қорӣ намудани ин

низом мушкilotи технологӣ, кадрӣ ва ташкилӣ, аз ҷумла дар ибтидо тайёр набудани ҳайати профессорон ва омӯзгорон ва танқисии таҷҳизоти техникиро эҷод намуд.

Танҳо иваз кардани номи таҳсили “ғоибона” ба таҳсили “фосилавӣ” натиҷаҳои дилхоҳ намедихад. Эҳтимол, ин вожаҳоро ба якдигар муқобил нагузошта, онҳоро муштарак, ҳамоханг кардан зарур аст. Вале ба ин мақсад тасаввуроти комиле дар бораи вазъ ва масъалаҳои ҳалталаби рушди таҳсилоти ғоибона ва фосилавӣ дар таълимгоҳҳои олии мамлакат ҳамчун анҷоми мантиқии пайдарҳамии давраҳо, ки инъикосгари рушди он мебошанд, бояд дошт. Илова бар ин, масъалаи гузаронидани корҳои мониторингӣ дар байни профессорон ва устодон хеле муҳим аст.

Ҳамин тавр, яке аз нишондодҳои, ки амалишавии самараноки иҷтимоӣ-иқтисодии Консепсияи таҳсилоти муттасилро инъикос менамояд, баҳисобгирии саҳми аҳолии машғули меҳнатбудаи аз 25-сола боло мебошад, ки дар давоми соли сипаришуда аз курсҳои тақмили ихтисос ё бозомӯзӣ гузаштаанд. Вале қабл аз он ки дараҷаи касбии мутахассисони соҳаро муайян намоем, бояд бо дараҷаи касбии омӯзгороне, ки барномаҳои дахлдори таълими ғоибона ва фосилавиро амалӣ мегардонанд, шинос шавем.

Дар навбати худ ба масъалаҳои истифодаи самараноки таҷрибаи таҳсилоти ғоибонаи кишварамон аҳамият дода, пеш аз ҳама, бояд онро омӯхта, аз ҷиҳати назариявӣ маънидод ва ҳулосабарорӣ намоем. Зеро ҷабҳаҳои беҳтарини сохтори таҳсилоти олии педагогии ғоибона метавонанд оянда дар равиши иҷроиши вазифаҳои раванди азнавсозӣ, ки дар назди муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар истодаанд, инчунин, барои коркарди таъминоти ҳуқуқии тағйироти институтсионалӣ ва инфрасохтории соҳаи таҳсилоти муттасил истифода бурда шаванд. Аз ин лиҳоз, таҳлили илмӣ равандҳои афзалиятноки сиёсати маорифи ҷумҳурӣ бағоят саривақтӣ мебошад ва натиҷаи чунин таҳлилҳо дар шароити ислоҳот аз тарафи иттиҳоди илмӣ ва мумаййизӣ метавонанд истифода шаванд.

Бо пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон давраи нави таҳсилоти олии педагогӣ оғоз гардид. Рушди босуръати технологияи иттилоотӣ ва коммуникативӣ чараҳои либераликунонии соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварамонро пурқувват кард. Ин ҳолат на танҳо вазъиятро дар соҳаи таҳсилоти олий ба таври кулӣ тағйир дод, балки дар шароити нави таҳсилот аз олимони нисбати таҷрибаи таърихӣ ва дарки маънии он аз мавқеи нави назариявӣ-методологӣ нигоҳи ҷадидро талаб менамуд.

Хусусияти хоси давраи нав ин баландшавии якборагии таваҷҷуҳ нисбати масоили таҳсилоти фосилавӣ мебошад (Расми 1). Дар баробари ин, дар аксарияти қорҳо далели инкишофи таҳсилоти фосилавӣ таъкид шудааст (дар қиёс бо таҳсили ғоибона), дар онҳо ба тариқи умумӣ масъалаҳои назариявӣ-методологии таъминоти таҳсилоти фосилавӣ мавриди таҳқиқ қарор ёфтаанд.

Соҳт ва таркиби шакли ғоибонаи таҳсилро бидуни далел ба “кунҷи фаромушӣ” “тела” дода шуд, дар ҳоле ки маҳз дар заминаи таҳсилоти ғоибона қорӣ намудани барномаҳои таҳсили фосилавӣ имконпазир аст. Дар баробари ин, дар асоси таҳлили адабиёти мувофиқ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳуди таърихнигории таълими ғоибонаи педагогӣ дар Тоҷикистон фақат дар доираи донишҳои педагогӣ ташаккул наёфтааст. Масоили пайдоиш ва ояндадорӣ рушди сохтори таҳсилоти ғоибона ва фосилавӣ дар омода намудани кадрҳои педагогӣ мавриди таҳлили илмӣ махсус ва комплексӣ нагардида, ба тавҷеҳи ҳамачониба зарурат доранд. Вале барои чунин таҳқиқоти ҳамачонибаи ин намуди таҳсилот дар асоси тарҷеи таърихӣ бо ҷузъиёти мақсадгузории қотсептуалӣ норасоии ошқори маводи аслии муҳимтарин ва маълумоти эмпирикӣ мушоҳида мешавад.

Барои муваффақ шудан ба ин ҳадаф як қатор вазифаҳои умда муайян ва иҷро карда шуданд:

– баррасии омилҳои сохтории таҳаввулот ва рафти таърихии рушди раванди таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, шакли ғоибонаи он;

- таҳлил намудани таҷриба ва концепсияҳои сохтори таҳсилоти олии ғоибонаи омӯзгорон;
- таҳқиқи намунаҳои ташкилӣ ва масоили методологии рушди технологияи таҳсилоти фосилавӣ;
- гузаронидани таҳлили иҷтимоӣ ва касбии ҳаёати омӯзгороне, ки дар сохтори таълими ғоибонаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии пойтахти ҚТ фаъолият доранд;
- иҷро намудани даврабандии рушди сохтори таълими ғоибонаи кадрҳои омӯзгорӣ дар раванди таҳсилоти олии касбии ҚТ;
- асоснок кардани назария, коркард ва бо роҳи таҷрибавӣ-санҷишӣ дида баромадан ва аврзёбӣ намудани муносибат ва омодагии омӯзгорон ба истифодабарии воситаҳои муосири таҳсилоти ғоибона, аз ҷумла технологияи таълими фосилавӣ;
- муайян намудани масоили асосии ҳалталаби ташкилӣ-иқтисодии рушди сохти таҳсилоти ғоибона дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҚТ.

Шакли ғоибонаи таълим, таҳсилоти кушода ва фосилавӣ дар намуди имрӯза дар кишварҳои мутараққии дунё беш аз 30 сол инҷониб вучуд дорад, он яке аз ҷузъҳои ҷудонашавандаи сохтори таҳсилоти ҷаҳонӣ мебошад ва ҳамаи зинаҳои таҳсилотро фаро мегирад. Дар охири қарни XX таҳсилоти фосилавӣ ҳамчун намуди ояндадори таълим эътироф карда шуд. Дар доираи таҳсилот дар Тоҷикистон ҷузъиёти таҳсилоти фосилавӣ танҳо дар аввали асри XXI пайдо шуд (филиалҳои ДДС ва РОСНОУ дар ш. Хучанд), бинобар ин, мо мурочиатро ба таърихи рушд ва таҷрибаи бойи шаклҳои мазкури таълим дар мамлакатҳои хориҷа табиӣ ва мувофиқи мақсад мешуморем.

Дар фасли аввал таҳлили гузаронидашуда моро водор менамояд то ба ба ҳулосае оем, ки таҳсилоти фосилавӣ ҳамчун як шакли хизматрасонии таълимӣ барои анбӯҳи бузурги хоҳишмандони гирифтани маълумоти олӣ дар асоси майдони иттилоотӣ-таҳсилотии амалкунандае мебошад, ки масофа ва дигар монеаҳои дохилишахсро ба инобат намегирад.

Барои ҚТ, ки ҳудуди асосии онро кӯҳҳо ташкил медиҳанд ва инфрасохтори воситаҳои нақлиёт нисбатан суст ба роҳ монда шудааст, ҷорӣ намудани таҳсилоти фосилавӣ масъалаи мубрами рӯз аст. Ҳамагӣ аз 30% зиёдтари аҳоли дар шаҳрҳо сукунат дорад, аксарият (70%) бошад сокинони деҳот мебошанд ва вобаста ба он аксарияти макотиби ҷумҳурӣ дар деҳкадаҳо ҷойгир аст. Дар ҳалли масъалаи фарорасии ояндаи воқеии иҷтимоӣ барои хатмкунандагон дар соҳиб шудан ба маълумоти олӣ таҳсилоти фосилавӣ беназир аст. Ду принтсипи асосӣ, ки ЮНЕСКО ба шакл даровардааст “таҳсилот барои ҳама” ва “омӯзиш дар тӯли умр” буда, имрӯз сеюмаш “таҳсилот дар макони зист” ва иҷроиши он бе таъя ба технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ имконнопазир мебошад [3, 46].

Бешубҳа, таҳсилоти фосилавӣ технологияи хос аст, ки дар шаклҳои зерин ифода меёбад:

- барномаи таълимӣ, ки ҷузъҳо ва параметрҳои тартиб ва амалиёти худро дорад;
- фаъолияти таҳсилотӣ, ки дар мувофиқат бо ҳадафҳо ва вазифаҳои барномаи таълимӣ тартиб дода шудааст.

Технологияи таълими фосилавӣ раванди иҷрои лоиҳаи таълимии илман асосноккардашуда ва барномаи иҷрои корҳои амалиро дар дохили муассисаи таълимӣ дунболагирӣ менамояд. Ҷузъиёти калидӣ ва қисмҳои таркибии технологияи таълими фосилавӣ усулҳо, восита ва шаклҳо мебошанд, ки оммафаҳм будани мазмуни маводи таълимиро таъмин менамоянд.

Таълимоти ғоибона дар мамлакатҳои Аврупо, дар Британияи Кабир (1836), дар донишгоҳи Лондон ташкил қада шуд. Дар ин ҷо таълим бо ду роҳ пеш мерафт. Инҳо ҳам аз почта истифода мебуданд: а) интихоби ихтисос, б) тайёрӣ барои супоридани имтиҳони дохилшавӣ ба донишгоҳҳо, ин таълимот то соли 1970 дар тамоми мамлакат амал мекард [1, 90].

Соли 1856 дар Германия, Шветсия, Скандинавия таҳсилоти ғоибона амал мекарданд [6, 44].

Дар ҷаҳон аввалин маротиба низоми таълими ғоибона бо тамоми марҳилаҳояш дар ИҶШС соли 1919 дар анҷумани ҳизби коммунистӣ қабул карда шуд, ки дар ин ҷо роли асосиро тақмили ихтисос бозид.

Дар соли 1933 аввалин маротиба шуъбаи ғоибона дар назди Донишқадаи давлатии Сталинобод ташкил карда шуд, моҳи апрели ҳамон сол 193 нафар муаллимони ҷумҳурӣ таълим гирифтанд. Дар соли 1937 шуъбаи ғоибона дар Донишқадаи педагогии шаҳри Ленинобод фаъолият намуд.

28-уми ноябри соли 1934 конун дар бораи ташкил намудани техникумҳо оид ба таълими ғоибона барои муаллимони деҳот ташкил карда шуд, ки дар Душанбе, Шаҳринав, Янгибозор, Кӯлоб, Панҷакент, Хучанд ва Конибодом фаъолият карданд.

Дар солҳои 1936-37 дар ҷумҳуриамон 23-то омӯзишгоҳи педагогӣ фаъолият менамуданд. Ин яке аз инқилоби таҳсилот дар пешравии давлату ҷамъият ва кадрҳои педагогӣ дар ҳамон замон буд.

Дар давоми ним аср (1940-1990) сохтори тайёрикунии ғоибонаи мутахассисон дар якҷоягӣ бо шабакаи муассисаҳои миёна ва олии мустақили ғоибона, шуъбаҳо ва нуқтаҳои таълимӣ-маслиҳатдиҳӣ дар бузургтарин муассисаҳои истеҳсолот ва сохтмонҳо, инчунин, факултетҳои (шуъбаҳои) ғоибонаи техникумҳо таркиб меёфт. Хоҳишмандони гирифтани маълумот бе дуршавӣ аз ҷои кор метавонистанд ба факултетҳои умумитехникии муассисаҳои таҳсилоти олии дохил шаванд, ки дар он ҷо имконияти се соли аввал дар раванди таҳсили шабона машғул шудан доштанд, аммо баъдтар барои давом додани таҳсил шуъбаи рӯзона ё ғоибонаро интихоб менамуданд [8, 48].

Табаддулоти илмӣ-техникӣ омили асосии таъсир ба рушди таҳсилоти олии гардид, зеро он барои ташаккули мактаби олии имкониятҳои нав ба вучуд оварда буд. Дар назди сохтори таҳсилоти олии вазифаҳои муҳим гузошта шуда, вусъат додани тайёрии кадрҳои баландихтисос барои кулли соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷамъиятии шӯравӣ аз вазифаҳои муҳим буд. Ташаккулёбии соҳаҳои таҳсилоти олии, намудҳои муассисаҳои таҳсилоти олии, профилҳои тайёрии мутахассисони сатҳи баланд дар алоқамандӣ бо рушди илм ва техникаи ватанӣ ва хориҷӣ тағйироти ҷиддӣ дар ҳаёти фарҳангӣ буд ва аз рушди саноат ва талаботи иқтисодиёт ба кормандони маълумоти олии вобастагӣ дошт. Номгӯи ихтисосҳои илмҳои табиӣ, техникӣ, гуманитарӣ барои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, илм ва фарҳанг дар ҳама давраҳои қарни XX бемайлон вусъат меёфт.

Дар ин ҷо натиҷаҳои пажӯҳиши таҷрибавӣ-эксперименталии ҳолат ва пешомади рушди сохтори таълими ғоибона ва фосилавӣ дар мамлакат мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст.

Таҳқиқот нишон дод, ки истифодабарии технологияҳои таълими ғоибона дар низоми таҳсилоти фосилавӣ, инчунин, дар низоми таълими кушод, ки онро баъзан муассисаи таълимии виртуалӣ низ меноманд, босуръаттар амалӣ мешаванд. Ин беҳуда нест, зеро ҷамъияти муосир аз самаранокии таҳсилоти ғоибона ва иҷрои таъминоти иҷтимоӣ бо таҳсилоти муттасил ва бо таълими фосилавӣ, ки технологияҳои муосири таҳсилотиро фаъолон истифода мекунад, умеди калон дорад.

Дар марҳалаи муосир, ҷӣ тавре рафти таҳқиқоти мазкур нишон дод, ҳадафи олии сохтор ва рушди таҳсилоти ғоибона ва фосилавӣ аз пешниҳод намудани имкониятҳои баробар ба таҳсилот на танҳо ба донишҷӯён, балки ба табақаҳои васеи аҳолии иборат аст. Инчунин, мароми баландбардории дараҷаи сифати таҳсилот ба туфайли истифодабарии фаъоли иқтидори таълимӣ ва илмӣ донишқадаҳои тақмили ихтисос, марказҳои соҳавии пешсафи бозомӯзӣ ва тайёрии кадрҳо, донишқадаҳои пешоҳанг, академияҳо, донишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои таҳсилотӣ дар ҷои аввал меистад.

Тасаввур мекунем, ки сохтори таҳсилоти фосилавӣ шаклҳои мавҷудбудаи таълими рӯзона ва ғоибонаро пурра мегардонад, на ин ки муҳолифи онҳост. Раванди таҳсилоти фосилавӣ ба тарзи табиӣ бо ин сохторҳо муттаҳид мешавад, онҳоро мукамал мегардонад ва инкишоф медиҳад, ба пурзӯр шудани якҷоякунии сохторҳои гуногуни таҳсилот ва ташаккулёбии таҳсилоти муттасили шаҳрвандон мусоидат менамояд. Ба туфайли созмон додани муҳити иттилоотӣ-таҳсилотии мобилӣ ва

камшавии нисбии хароҷот қариб ду маротиба ба як муҳассил, дар қиёс бо дигар равандҳои анъанавии таҳсилот, раванди таҳсилоти фосилавӣ дараҷаи муътақидан нави дастрас будани таҳсилот дар ҳолати ҳифзи сифатҳои онро таъмин менамояд.

Бешубҳа, ба рушди раванди методологияи таҳсилоти фосилавии муосир сохтори муқаррарии таҳсилоти ғоибона ва куҳнапарастии донишгоҳҳои анъанавӣ фишор меоваранд. Ба ҳар ҳол муҳаққиқон методологияро рушд медиҳанд, ки он бо технологияи таҳсилотӣ, маҳз ба таълими фосилавӣ тааллуқдошта алоқаманд аст. Муассисаҳои таҳсилотӣ метавонанд ҳам чун воридгар, ҳам дар нақши содиргари хизматрасониҳои таҳсилотӣ баромад кунанд. Масалан, ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар Россия воридоти хизматрасониҳои таҳсилотӣ вусъат пайдо кардааст. Агар дар Россия паҳнкунандаи (диллерҳои) махсуси ҳаракоти хизматрасониҳои таҳсилотии хориҷӣ МИЭМ и ВШЭ, Донишгоҳи давлатии ш. Владимир, Академияи хоҷагии халқ дар назди Ҳукумати ФР, ки хизматрасониҳои таҳсилотиро аз ШМА, Австралия, Олмон пешниҳод менамоянд, ба шумор раванд, дар Тоҷикистон бошад, дар базаи Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон донишҷӯён ба тарзи фосилавӣ дар Донишгоҳи кушодаи Томск таҳсил кардаанд.

Дар ин фасл нақшаи муттаҳидкунии муассисаҳои таълими ғоибона ва фосилавӣ типӣ тақсими (виртуалӣ) ҳамчун лоиҳаи ҷолиби ояндадор таҳлили муфассал ёфтааст. Дар чунин иттиҳоди муассисаҳои таҳсилотӣ таълими фосилавӣ тавассути шабакаи Интернет гузаронида мешавад. Донишгоҳи тақсими ба донишҷӯ имконияти интихоби озоди маҳруки номуттасили таълимро на танҳо дар дохили як муассисаи таҳсилоти фосилавӣ, балки дар ҳама муассисаҳое, ки ба шабака дохил ҳастанд, медиҳад.

Барои кори илмӣ-пажӯҳишии оянда чанде тавсияҳо пешниҳод менамоем:

1. Корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ дар асоси дастурамалҳои аз санҷиш гузашта дар муассисаҳои минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шаванд ва пояи оморӣ таҳқиқотҳо мустақкам гарданд.

2. Гузаронидани таҳқиқот дар бораи чараҳои инкишофи иқтисодии инноватсионӣ сохтори таҳсилоти ғоибона ва фосилавӣ бо назардошти татбиқи технологияҳои нави педагогии муайян ва самаранокии истифодаи онҳо барои донишомӯзии хатмкунандагони шӯъбаҳои ғоибона дар давоми соли таҳсил мутобиқи матлаб аст.

3. Мундариҷаи барномаҳои таълимии шӯъбаҳои ғоибонаи факултетҳои муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо барномаҳои шабеҳи шӯъбаҳои рӯзона таҳлил карда шаванд.

4. Роҳҳо ва технологияи самараноки таълим дар шакли ғоибона таҷдиди назар гардад. Барои тасаввуроти пурра таркиб ва мулоҳизаҳои истифодабарандагони хизматрасонии таълими ғоибона ва фосилавӣ дар ҷумҳури мавриди пажӯҳиш қарор ёбанд.

Адабиёт

1. Авербух, М. О системе заочного педагогического образования / М. Авербух // За педагогические кадры. – 1931. – №4. – С. 13-17.
2. Базылева, Н.Д. Становление, развитие и перспективы системы заочного образования в высшей школе России: дис. ... д-ра пед. наук: / Н.Д. Базылева. – М., 2004. – 332 с.
3. Иванов, В.Н. Социальные технологии в современном мире / В.Н. Иванов. – Москва-Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии гос. службы, 1996. – 196 с.
4. Концепция непрерывного образования в Республике Таджикистан на 2017-2023 годы (утв. постановлением Правительства Республики Таджикистан от 25.01.2017, № 28). – Душанбе, 2017.
5. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 года (утв. постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30.06.2012, № 334). – Душанбе, 2011.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. – 2016. – 22 дек.

7. Таджикистан: 20 лет государственной независимости: статистический сборник / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2011. – 832 с.
8. Шукуров, М.Р. История культурной жизни Советского Таджикистана / М.Р. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 496 с.

ТАЪРИХ, ҲОЛАТ ВА ТАШАККУЛИ ТАҲСИЛОТИ ҒОИБОНАӮ ФОСИЛАВӢ

Таҳқиқот нишон дод, ки истифодабарии технологияҳои таълими ғоибона дар низоми таҳсилоти фосилавӣ, инчунин, дар низоми таълими кушод, ки онро баъзан муассисаи таълимии виртуалӣ низ меноманд, босуръаттар амалӣ мешавад. Ин беҳуда нест, зеро ҷамъияти муосир аз самаранокии таҳсилоти ғоибона ва иҷрои таъминоти иҷтимоӣ бо таҳсилоти муттасил ва бо таълими фосилавӣ, ки технологияҳои муосири таҳсилоти ро фаъолона истифода мекунад, умеди калон дорад.

Муайян гардидааст, ки дар марҳалаи муосир ҳадафи олии сохтор ва рушди таҳсилоти ғоибона ва фосилавӣ аз пешниҳод намудани имкониятҳои баробар ба таҳсилот на танҳо ба донишҷӯён, балки ба табақаҳои васеи аҳоли иборат аст.

Муайян шудааст, ки мароми баландбардории дараҷаи сифати таҳсилот ба туфайли истифодабарии фаъоли иқтисодии таълимӣ ва илмӣ донишқадаҳои тақмили ихтисос, марказҳои соҳавӣ пешсафи бозомӯзӣ ва тайёрии кадрҳо, донишқадаҳои пешоҳанг, академияҳо, донишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои таҳсилотӣ дар ҷои аввал меистад.

Дар бораи вазъи таҳсилоти ғоибонаву фосилавӣ ва муносибати онҳо бо дигаргунсозӣ дар ҷомеа, муайян намудани мушкилоти марбут ба давлат ва низоми таҳсилоти касбии кишвар таҳқиқоти зиёде анҷом шуда, муқаррарот ва ҳулосаҳои таҳқиқот метавонанд дар таҳияи барномаҳои давлатӣ, минтақавӣ ва шаҳрӣ, стратегияҳо дар соҳаи таҳсилоти олии истифода шаванд.

Калидвожаҳо: таҳсилоти фосилавӣ, назария, қобилият, малака, муошират, озмоиш, тадқиқот, консепсия, стратегия, технология, ислоҳот.

ИСТОРИЯ, СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЗАОЧНОГО И ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Исследование показало, что применение технологии западного обучения в системе промежуточного образования, а также в системе открытого обучения, которую иногда называют виртуальным образовательным учреждением, также ускоряется. Это не может быть значимым, так как современное общество возлагает большие надежды на эффективность западного образования и выполнение социального обеспечения с непрерывным и промежуточным образованием, которое активно использует современные технологии образования.

Установлено, что на современном этапе высшая цель структуры и развития идеального и промежуточного образования состоит в предоставлении равных возможностей для образования не только студентам, но и более широким слоям населения.

Определено, что повышение уровня качества образования благодаря активному использованию учебного и научного потенциала институтов повышения квалификации, отраслевых центров повышения квалификации и подготовки кадров, ведущих институтов, академий, университетов и других учреждений образования стоит на первом месте.

Было проведено много исследований о состоянии дистанционного образования и его связи с изменениями в обществе для выявления проблем, связанных с государством и системой профессионального образования страны. Результаты и выводы исследования могут быть использованы для разработки государственных, региональных и городских программ и стратегий в области высшего профессионального образования.

Ключевые слова: дистанционное образование, теория, способности, навыки, общение, тест, опрос, концепция, стратегия, технология, реформа.

THE HISTORY, STATE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE CORRESPONDENCE AND REMOTE EDUCATION

The research showed that the use of Western learning technology in the intermediate education system, as well as in the open learning system, which is sometimes called a virtual educational institution, is also accelerating. This cannot be significant, since modern society has high hopes for the effectiveness of Western education and the implementation of social security with continuing and intermediate education, which actively uses modern educational technologies.

It is established that at the present stage, the highest goal of the structure and development of ideal and intermediate education is to provide equal opportunities for education not only to students, but also to the wider population.

It is determined that improving the quality of education through the active use of educational and scientific potential of institutes of advanced training, industry centers of advanced training and training, leading institutes, academies, universities and other educational institutions is in the first place.

Many studies have been conducted on the state of distance education and its relationship to changes in society to identify problems related to the state and the country's vocational education system. The results and conclusions of the research can be used for the development of state, regional and city programs and strategies in the field of higher professional education.

Keywords: distance education, theory, abilities, skills, communication, test, survey, concept, strategy, technology, reform.

Сведения об авторе: Ашурова Дилором - кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии Таджикский государственный институт языков им. Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+99237) 232-50-00; 232 50 03

Information about the author: Ashurova Dilorom – candidate of Pedagogy, associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda 17/6 Muhammaev str. 734019 Dushanbe. The Republic of Tajikistan, Tel: 99237. 232-50-00; 232 50 03

КОР БО МАТНҲО ЯКЕ АЗ НАМУДҲОИ ФАЪОЛИЯТ ДАР ШАРОИТИ БА КАСБИЯТ РАВОНАКАРДАШУДАИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ

Қаюмов А. Қ.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Мувофиқи меъёрҳои нави таҳсилоти олии хатмкунандагони донишгоҳҳо, мутахассисони соҳаи муайяни фаъолият бояд донишҳои саҳеҳ, маҳорат ва малакаҳои, ки дар раванди омӯзиш аз худ намудаанд, доро бошанд. Замони муосир фаъолияти касбии баландро тақозо менамояд. Мутахассисон бояд омода бошанд, ки дар вазъияти зарурӣ аз уҳдаи хондан, таҳлил ва тарҷумаи матнҳои дараҷаи мушкilotашон гуногун баромада тавонанд. Рӯз то рӯз имконияти иштирок кардан дар конференсҳо ва мулоқотҳои расмӣ зиёд мегардад, ки он ба қобилияти баёни фикри худ доир ба мавзӯҳои гуногун алоқаи бевосита дорад. Бинобар ин, кор бо матнҳо, таҳлили он ба бисёр тадқиқотчиён ҳамчун қисмати муҳими раванди таълим пешкаш мешавад, ки дар натиҷаи азхудкунии он ташаккулёбии малакаҳо ва маҳоратҳои, ки бо дигар намуудҳои фаъолияти нутқӣ вобастагӣ дорад, ба вуҷуд меояд.

Дар давраи муосири пешрафти соҳаи маориф кор бо ахбор ҳамчун қисмати муҳими фаъолияти касбии ҳар як мутахассис мебошад. Дараҷаи баланди ахбори фарҳангӣ, қобилияти дониستاني ҳуҷҷатҳои гуногуни соҳаи худ, қобилияти самтбӣ дар сарчашмаҳои гуногуни ахбор, малакаҳои мунтазамгардонӣ, шарҳ ва қобилияти мубодилаи ахбор ва дониستاني забони хориҷӣ талаботи мутахассисонро дар бозори ҷаҳонии меҳнат боз ҳам зиёд мегардонад [2, с. 19].

Дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ ба донишҷӯён ошно кардани ахбори дорои хусусияти иҷтимоӣ ва касбӣ, таҳлили малакаҳои истифодабарии сарчашмаҳои дигар забон дар фаъолияти ояндаи касбии худ ба вуҷуд меояд. Донишҷӯён ҳамчун мутахассисони оянда бояд барои худомӯзии пайваста омода бошанд. Бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда аз ҳама методи самарабахш дар омӯзиши забони хориҷӣ ин муносибати ба касб нигаронидашуда мебошад, ки ташаккули малакаҳои муайяни муоширати ғайризабонии донишҷӯёнро дар самтҳои гуногуни касбӣ ва илмӣ пешниҳод менамояд.

Дар доираи муносибат ба касби нигаронидашуда ба омӯзиши забони хориҷӣ дар муассисаҳои олии омӯзиши хондани матнҳои дигар забон муҳим шуморида мешавад. Кор бо матн ҳамчун асос барои омӯзиши тахассус дар вазъияти одии муоширати касбӣ пешбинӣ карда мешавад. Хусусияти омӯзиши забони хориҷӣ дар гурӯҳҳои ғайризабонӣ дар он аст, ки хониш, тарҷума, фаҳмиш ва таҳлили матнҳои касбӣ моҳияти раванди омӯзиш мегарданд. Дар ин мафҳум бояд таърифи онро дар назар дошт, ки (матн ин натиҷаи муошират ё хат, маҳсули фаъолияти нутқ, воҳиди асосии муошират аст, ки шахс онро дар раванди фаъолияти нутқ истифода мебарад).

Хониш яке аз усулҳои муҳими ба даст овардани ахбор дар замони муосир мебошад. Тамоми раванди омӯзиш метавонад ҳамчун маҷмӯи матнҳои дорои маънои гуногун пешниҳод шавад. Ҳама гуна матн ҳам дар забони модарӣ ва ҳам дар забони хориҷӣ дар ду ҷабҳа дида мешаванд. Ба гуфтаи Ю. М. Лотман «дар сохтори умумии фарҳанг матнҳо ду вазифаи асосиро иҷро менамоянд: комилан равона кардани дониш ва тавлиди мафҳумҳои нав» [1, с. 303].

Дар раванди хониш ва дарки матнҳои забон хориҷӣ донишҷӯ инкишоф меёбад. Омӯзгор бояд кӯшиш намояд, ки шароитро фароҳам созад, ки дар он сифати афзалиятноки ҳар як донишҷӯ: малакаи муошират намудан бо коллектив, нуктаи назари худро баён намудан, аз матн фикри асосиро дарёфттан ва тавсияи гуфторҳои инкишоф дода шавад. Возеҳ аст, ки дар натиҷаи омӯзиши бомувофиқ ва истифодабарии малакаҳои хониш донишҷӯ фаъолияти самаранокро иҷро менамояд; мисол, истифодаи ахбори бадастовардашуда дар нутқи шифоҳӣ ё хаттӣ, тариқи муоширати харрӯза ё касбӣ мебошад. Чунки хониш худ як намууди фаъолияти ретсептивӣ мебошад.

Хониш худ ҳамчун фаъолияти нутқӣ имконият медиҳад, ки масъалаҳои гуногуни касбиро, ки дар сари роҳи мутахассиси оянда пеш меояд, бартараф намояд. Барои самаранок истифода намудани маводи матнӣ бояд ҳама намуди хонишро аз худ намуд. Намудҳои хониш: пайдарҳамии фаъолият, вобастагии мақсад ва тавсифи махсуси мувофиқаи усулҳои таҳлили маъноӣ матнро, ки тавассути биноӣ қабул шудааст, метавон аз назар гузаронид. Намудҳои гуногуни хониш бо мақсад ва вазифаи коммуникативии хонанда асос ёфтанд, ки дарки саҳеҳ ва пурраи маводро муайян менамояд. Ин меъёрҳо дар таснифоти умумии намудҳои хониши С. К. Фаломкина гузошта шудаанд, ки онро ба хониши азназаргузаронӣ, хониши шиносӣ, хониши омӯзишӣ ва хониши ҷустуҷӯӣ тақсим намудааст [5].

Хониши азназаргузаронӣ хониши матн бо қисматҳо барои пурратар шиносӣ пайдо намудан бо таркиб ва ҷузъиёти он мебошад. Вазифаҳои, ки дар назди донишҷӯ гузошта мешавад, аз гирифтани маълумоти умумӣ дар бораи масъалаҳои, ки дар матн дида мешавад, иборат мебошад. Моҳият ва аҳамияти мавод ва баҳодиҳӣ ба дониши худ, ки бо ин саволҳо алоқаманд аст, иборат мебошад. Машғулиятҳо барои инкишоф додани ин намуди хониш чунинанд:

1) Матнро аз назар гузаронед ва муайян намоед, ки ба кадоме аз мавзӯҳои пешниҳодшудаи он дохил мешаванд.

2) Матнро аз назар гузаронида, кӯшиш намоед, ки маъноӣ мухтасари онро дарк намоед.

3) Калидвожаҳо аз матн ёфта, онро ба мавзӯи муайян ҳамроҳ намоед.

Хониши шиносӣ аз хониши пурраи матн ва аз он гирифтани ахбори лозима иборат аст. Ин ҷо қобилияти фарқ карани ахбори асосӣ ва дуюмдараҷа муҳим шуморида мешавад. Дар назди хонанда вазифаи ба вучуд овардани ахборе, ки аз матн гирифтааст, гузошта намешавад. Машғулиятҳои, ки барои инкишофи ин намуди хониш гузошта мешавад, чунинанд:

1) Матнро хонед ва ба саволҳо ҷавоб диҳед.

2) Таносуби калидвожаҳо дар мундариҷаи матн муайян намоед (мисол ба ҳар як сархат калидвожаҳо интиҳоб кардан).

3) Матнро хонда, калимаҳои баъдинаро таҳлил намоед. Таснифоти калимаҳо дар матн ёбед.

Хониши омӯзиши ин раванди пурра ва куллан дарк намудани ахбор, ки дар матн вучуд дорад ва тарафи танқидии он аст. Ин намуди хониш вақти зиёдро барои хондани бодикқат ва таҳлили мундариҷаи матн талаб менамояд. Машғулиятҳо барои ин намуди хониш чунинанд:

1) Матнро хонед ва пурратар ба саволҳо ҷавоб диҳед. Саволҳо чунин сохта шудаанд, ки зарурияти баргаштан ба ҳар як сархат ё қисмати он вучуд дорад.

2) Матнро хонед ва шарҳи ислохотро, ки баъд аз матн меоянд, пешниҳод намоед.

3) Маъноӣ мухтасари ҳар як сархатро дар як ҷумла тартиб диҳед.

Хониши ҷустуҷӯӣ аз матн зуд дарёфтани ахбори асосӣ мебошад. Машғулиятҳо барои инкишофи ин намуди хониш чунинанд:

1) Матнро хонед, ҳамаи таърихҳо интиҳоб намоед ва онҳоро бо рӯйдодҳо мувофиқа намоед.

2) Қаҳрамонони асосии матнро муайян намоед.

3) Ҳамаи нишондиҳандаҳои рақамиро интиҳоб намоед ва муайян созед, ки ба кадом мавзӯи онҳо тааллуқ доранд.

Возеҳ аст, ки барои кори бомувофиқ бо маводи гуногуни матнӣ ба мутахассис лозим меояд, ки малака ва қобилиятро, ки бо ҳамаи намудҳои хониш алоқамандӣ дорад, инкишоф диҳад, чунки онҳо робитаи мустақкам доранд ва мантиқан аз ҳамдигар сарчашма мегиранд. Дар раванди кор бо маводи ғайризабонӣ мутахассис аввал бояд сарчашмаи онро аз назар гузаронад ва муайян намояд, ки бо мавзӯи ӯ мувофиқат менамояд. Оё он ахбори заруриро дорост ва зарурияти бодикқаттар хондани ин мавод аст. Дар ин ҷо ба ӯ малакаҳои хониши азназаргузаронӣ кумак менамояд. Агар мавод бо мақсади хонанда мувофиқа намояд, мутахассис бояд бо мундариҷаи мавод шинос

шавад, ин хониши шиносӣ мебошад. Дар замони мавҷуд будани маводи зарурӣ он метавонад ба хониши бодикқаттари мавод барои дарк ва таҳлили мундариҷаи он гузарад, ин хониши омӯзишӣ мебошад. Дар баъзе мавридҳо малакаҳои хониши ҷустуҷӯӣ ба мутахассис имконият медиҳад, ки аз мавод ахбори лозимаро дарёбад. Дар раванди баамалбарории муносибати касбӣ ба омӯзиши забони хориҷӣ ба донишҷӯён омӯзонидани истифодабарии ҳамаи намудҳои хониш дар фаъолияти ояндаи худ лозим аст.

Омилҳое, ки нақши муҳимро дар интиҳоби матнҳо дар омӯзиши хониши касбӣ-нигаронидашуда мебозанд, инҳо мебошанд:

- муносибати ба касб нигаронидашуда нисбат ба матн: мавҷудияти ислоҳоти одӣ ва омилҳо дар матн, ки ба донишҷӯён дар фаъолияти ояндаи касбиашон лозим меоянд;

- муайян намудани дараҷаи мушкилии мавод ва сатҳи забонии донишҷӯён. Аз он имконияти дуруст дарк ва тарҷума намудани матн, инчунин, имконияти тартиб додани изҳороти шифохӣ доир ба мавзӯё вобастагӣ дорад;

- навъ ва муҳимияти мундариҷаи матне, ки ҳамчун омили иловагӣ барои хондани он ва омӯзиши забони хориҷӣ баромад менамояд;

- саҳеҳии маводи матнӣ. Дониستاني забони хориҷӣ дар дараҷаи муайян барои хондани матнҳои мувофиқнашуда дараҷаи рӯҳбаландшавии хонандагонро зиёд мегардонад, чунки он истифодаи аслии сохторҳои гуногуни забонро нишон дода, имконияти дарки муносибати фарҳанги забони дигарро фароҳам меоварад;

- пайдарпайии мавод ва мундариҷаи матнҳо; принсипи машҳури «аз сода ба мураккаб». Ташаккулёбии бомувофиқ, мустақкамкунӣ ва тақмили малакаҳои нутқӣ аз тарзи дурусти ташкили маводи дарсӣ вобастагӣ дорад;

- самти нутқии маводи матнӣ; машғулиятҳое, ки бо ташаккулдиҳӣ ва инкишофдиҳии малакаҳои нутқӣ доир ба матн алоқаманд мебошанд. Барои фаҳмидани фарҳанги мамлакате, ки забонашро меомӯзанд, маводи хусусияти кишваршиносӣ ва фарҳангӣ дошта заруранд;

- таносуби функционалӣ-услубӣ ва жанрӣ ба адабиёти махсус. Дар роҳнамоии муносибати функционалӣ дар интиҳоби матнҳо ҳамаи маводи матниро метавон ба се намуд ҷудо кард:

- 1) матнҳо барои инкишофи санъати гуногуни хониш (хониши азназаргузаронӣ, шиносӣ, омӯзишӣ ва ҷустуҷӯӣ);

- 2) матнҳое, ки барои интиҳоби малака ва маҳорати муайян дар асоси маводҳои хондашуда равона шудаанд;

- 3) матнҳои дарсӣ, ки ҳамчун сутун барои изҳороти монологӣ хизмат менамоянд. Сохти классикии кор бо матнҳои ҳуруфишуда аз се марҳила иборат аст: марҳилаи пешазматнӣ, марҳилаи матнӣ ва марҳилаи баъдазматнӣ.

Марҳилаи аввал тавсиф меёбад бо сарсухан ва шиносӣ бо маводи нави лексикӣ, истифодабарии донишҳои заминавӣ барои фаъл намудани шавқ ба омӯзиши нав, бартарафнамоии мушкилоти маъноӣ ва забонӣ. Он метавонад, ки аз машғулиятҳои гуногуни дорои хусусияти муоширатӣ буда иборат бошад; саволҳои ғридиҳанда, муайянкунии мундариҷаи матн бо мувофиқа ба номгӯи он ва ғайра.

Марҳилаи дуюм аз шиносоии бевосита бо матн ва истифодаи маводи нави лексикӣ дар намунаи он иборат аст. Машғулиятҳо барои марҳилаи дуюм бо санҷиши дарки пурраи мундариҷаи матн тариқи шифохӣ тавсиф мешаванд, масалан, барои донишҷӯён пешниҳод мешавад, ки ба саволҳо ҷавоб диҳанд, иҷрои машқи «дуруст ё нодуруст» («true-false sentences»), калимаҳои партофтаре дар ҷумла гузоштан. Машқҳои хаттӣ аз навиштани аннотатсия ё мундариҷаи кӯтоҳи он иборат аст. Дар ин марҳила машғулиятҳо бо истифодабарии намудҳои гуногуни хониш шароити хуберо барои ҳалли масъалаҳои гуногуни хониш фароҳам меорад. Ҷудо кардани фикри асосӣ аз матн ё тартиб додани мундариҷаи кӯтоҳи он барои ташаккулёбии изҳороти мустақилона ба тарзи шифохӣ ё хаттӣ мусоидат менамояд. Машғулиятҳо барои башаклбарории ахбори аз матн гирифташуда малакаи кори мустақилонаи донишҷӯёро бо сарчашмаҳои гуногуни ахбор ташаккул медиҳад.

Машғулиятҳо барои инкишоф додани малакаҳо дар намудҳои гуногуни хониш метавонанд гуногун бошанд - гирифтани ахбори асосӣ, таҳлили мундариҷаи он, малакаи баҳодиҳӣ ба ифоданокии матн ва шарҳи ахбори гирифташуда. Ташкил намудани чунин машғулиятҳо барои донишҷӯён дар ташаккулёбии малакаҳои муҳимми даркнамоӣ ва баҳодиҳии ахбор дар робита ба саволҳои гузошта, ҳосил шудани ҳислати истифодаи донишҳои дар раванди хониш гирифташуда дар фаъолияти касбӣ ва баровардани ҳулосаҳои мустақил дар асоси далелҳои дар матн гузошташуда мусоидат менамоянд.

Мақсади марҳилаи сеюм ин мустаҳкамнамоии малака ва маҳоратҳои нутқӣ дар мисоли машғулиятҳо мебошад. Дар ин ҷо нақши муҳимро тақмилдиҳии маводи нави лексикӣ мебозад, баъзан вақт такрори таркибҳои грамматикӣ дар машқҳои хусусияти шифоҳӣ ё хаттӣ;

- тартиб додани ҷумла аз рӯи намуна;
- тартиб додани ҷумлаҳо бо калимаҳои махсуси аз матн гирифташуда;
- тарҷумаи қисман ё пурраи матн;
- тарҷумаи калима ё ҷумлаҳо аз забони модарӣ ба забони хориҷӣ бо таъя ба матн;
- таҳвили ибораҳои пешниҳодшуда дар мувофиқа бо мақсади муайян.

Машқҳои баъд аз матн равонакардашуда барои санҷишӣ маводи хондашуда, назорати дараҷаи ташаккулдиҳии малакаҳои хониш ва имконияти истифодаи ахбори гирифташуда дар фаъолияти касбии оянда, баҳодиҳӣ ба мундариҷаи маводи матн ва мувофиқаи ахбори гирифташуда бо таҷрибаи шахсӣ ёрӣ мерасонанд.

Дар адабиёти методӣ низ савол дар бораи омӯзиши гуфтугӯи дар асоси маводи матни васеъ муҳокима карда мешавад. Бисёр таҳқиқотчиён фикрҳои худро дар бораи он ки матнро, инчунин, метавон ҳамчун фаъолияти коммуникативӣ истифода намуд, баён намуданд. М.А. Нуждина таъкид мекунад, ки «гуфтугӯи дар асоси матн ин мавод барои амали гардидани гуфтугӯи босифат мебошад» [4, с. 21]. Мавҷуд будани сохтори мукаммали машғулиятҳои дорои хусусияти муоширатидошта раванди ташаккули малакаю маҳорати хониши касбии ғайризабониро ифода мекунад. Ин машғулиятҳо бояд вазъияти ҳақиқии фаъолияти касбии мутахассисони ояндаро инъикос намояд ва омили муҳимми ташаккули робитаи салоҳиятнокӣ дар матн мебошад. Аз худ кардани малакаи хониши касбӣ-нигаронидашуда хонандагонро ба иҷрои фаъолиятҳои гуногуни таълимӣ равона менамояд. Донишҷӯён дар истифодаи забони хориҷӣ барои ҳалли масъалаҳои касбӣ бояд ҳавасманд бошанд. Вазифае, ки барои омӯзиши хониши касбӣ-нигаронидашуда гузошта мешаванд, ташаккули намудҳои муносиби фаъолияти нутқро таъмин менамоянд.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки ташаккули маҳорати кор бо матн бо муносибати касбӣ – нигаронидашуда ба омӯзиши забони хориҷӣ дар мактаби олий омили лозимӣ мебошад ва аз омӯзиши баробари ҳамаи намудҳои хониш иборат аст. Мантиқи қори мутахассиси ояндаро бо матни ғайризабон ба инобат гирифта, аз ҳама муносибаш пайи ҳам иҷрои машғулиятҳое, ки алоқаи ҳамаи намудҳои хонишро инъикос менамояд, ба ҳисоб меравад. Омили муҳимми қомеъӣ дар азхудкунии малакаҳои хониши касбӣ-нигаронидашуда интиҳоби дурусти маводи матнӣ, ки на танҳо ба азхудкунии дониши касбӣ, балки имконияти ташаккули рӯҳӣ ва ҷисмонии шахсияти донишҷӯ мебошад. Маводи бодикқат сохташуда, ки ба ҳамаи талабот ва меъёрҳои интиҳоб мувофиқа менамояд, сатҳи ҳамаи намудҳои фаъолияти нутқро афзун медиҳад, аз он ҷумла хондан ва тарҷумаи матнҳо, ҳамчунин, ба омӯзиши мустақилонаи масъалае, ки мушкилоти воқеии мутахассисони ояндаро, ки бо истифодаи сарчашмаҳои гуногуни ахбор алоқаманд мебошанд.

Адабиёт:

1. Азимов, Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – М.: Издательство ИКАР, 2009.–448 с.
2. Куимова, М.В. Иноязычный письменный текст как основа обучения устной профессионально-ориентированной речи студентов нелингвистических

специальностей / М.В. Куимова, Н.А. Кобзева // Молодой ученый. – М., 2011. – № 3. Т. 2. – С. 19-21.

3. Лотман, Ю.М. Культура и текст как генераторы смысла / Ю.М. Лотман // Кибернетическая лингвистика. – М., 1983. – С. 23-30.
4. Нуждина, М.А. К вопросу управления процессом порождения речевого произведения на основе текста / М.А. Нуждина // ИЯШ, 2002. – № 2. – С. 21-25.
5. Фоломкина, С.К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе / С.К. Фоломкина. – М.: Высшая школа., 2005. – 255 с.
6. Хорошева, Н.В., Мясникова О.В. Практика работы с текстами в процессе обучения иностранному языку студентов-нефилологов / Н.В. Хорошева, О.В. Мясникова // Концепт. – 2014. – Спецвыпуск № 08. – ART 14606.

КОР БО МАТНҲО ЯКЕ АЗ НАМУДҲОИ ФАЪОЛИЯТ ДАР ШАРОИТИ БА КАСБИЯТ РАВОНАКАРДАШУДАИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи кор бо матнҳо дар ҷараёни омӯзиши забони хориҷӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шуда, таҳлили матнҳоро дар самти забонмӯзӣ пояи устувори касбӣ номидан мумкин аст. Муаллиф масъалахоеро аз назар гузаронида аст, ки дар раванди омӯзиши касбии хониши матн ба назар мерасанд. Аз ин лиҳоз, қайд намудан лозим аст, ки маҳорати ба роҳ мондани кор бо матн барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо хондану аз худ намудани дигар намуди матнҳо низ баробар мебошад. Дар мақола, аз он ҷумла намунаи якчанд навъи машқҳои тамринӣ дар марҳилаҳои гуногуни аз худ намудани матн мисол оварда шудааст.

Дар ин маврид қайд намудан муҳим аст, ки такмил додани маҳорати луғавӣ барои аз худ намудани касб, барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ шартӣ ҳатмӣ мебошад. Мантиқи кори мутахассиси ояндаро ба назар гирифта, гузаронидани ҷорабиниҳое, ки барои аз худ намудани ҳамаи намуди матнҳои ғайрилингвистӣ равона шудааст, бамаврид мебошад. Омили муҳим барои дарёфт намудани маҳоратҳои касбии хониши матн тарзи дуруст интихоб намудани маводи матнӣ буда, на танҳо барои аз худ намудани маҳорати касбӣ, балки барои ташаккули ҷисмонӣ ва фикрии донишҷӯ равона шудааст. Маводи бодикқат қоркардашуда, ки ба ҳама меъёрҳо ва талаботи фаъолияти нутқ, хондан ва тарҷума намудани матн сатҳи беҳтар намудани нутқро баланд бардошта, аз он ҷумла мустақилона аз худ намудани масъалаҳои мубрами дарпешистодаи мутахассисони оянда бо истифода бурдани маъхазҳои гуногун мебошад, ки ба ташаккули касбӣ сабаб мешавад.

Далелҳо ва фаъолият аз ҳамдигар вобастаанд. Далелҳо ба фаъолият оварда мерасонанд, фаъолият шавқу завқро бой ва қонё гардонида, ба сатҳи нави сифатнок мебарояд. Сохтори фаъолияти азхудкунӣ (мақсад, мундариҷа, роҳҳо, марҳила, сабаб) асоси объективиро барои дарки шавқи иловагӣ бунёд менамояд. Фаъолияти босифат барои барқарор кардани шавқи азхудкунии наврасон, аз рағбати дурусти педагогии онҳо, аз истифодаи истилоҳоти объективӣ ва потенциали ботинии шахсияти донишҷӯ иборат мебошад.

Калидвожаҳо: матни ғайризабон, намудҳои хониш, интихоби маводи матни, хониши ба касб нигаронидашуда, омӯзиши забони хориҷӣ.

РАБОТА С ТЕКСТОМ КАК ОДИН ИЗ ВИДОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматривается работа с иноязычным текстом, его анализ, как база для изучения специальности. Автор раскрывает задачи, которые ставятся при обучении профессионально-ориентированному чтению. Следует отметить, что формирование умений работы с текстом при подходе к обучению иностранным языкам, заключается в равноценном обучении всеми видами чтения. В статье также приводятся примеры тренировочных заданий и описываются разные этапы работы с текстом.

По мнению автора статьи, развитие словарных навыков на профессиональном уровне является обязательным условием для изучения иностранных языков в высшем образовании и эквивалентно всем типам чтения. Принимая во внимание логику работы будущего специалиста с нелингвистическими текстами, наиболее уместным является проведение мероприятий, отражающих все виды чтения. Важным фактором в приобретении профессиональных навыков чтения является правильный выбор текстового материала не только для приобретения профессиональных знаний, но и для умственного и физического развития личности студента. Тщательно разработанный материал, который отвечает всем критериям отбора и требованиям, повысит уровень всей речевой деятельности, включая чтение и перевод текстов, а также самостоятельное изучение актуальных проблем будущих специалистов с использованием разнообразных источников.

Мотивация и активность взаимозависимы: мотивация ведет к активности, деятельность удовлетворяет, развивает и обогащает интерес и выходит на качественно новый уровень. Структура познавательной деятельности (цели, содержание, пути, этапы, причины) образует объективную основу для развития познавательного интереса. Эффективность деятельности по формированию познавательных интересов подростков зависит от их правильной педагогической склонности, использования ее объективных терминов и внутреннего потенциала личности студента.

Ключевые слова: *иноязычный текст, виды чтения, отбор текстового материала, профессионально-ориентированное чтение, обучение иностранному языку.*

WORK WITH THE TEXT AS ONE OF THE TYPES OF ACTIVITY IN THE CONTEXT OF PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article considers work on foreign textual material as one of the types of activity in the context of teaching professionally oriented reading. Different types of reading (scanning, skim reading, reading for detail and reading for specific information) open up massive opportunities for successful mastering definite skills and abilities. The article also gives the examples of practice items and describes different working steps with the text.

Thus, it is important to note that the development of vocabulary skills at a professional level is a prerequisite for learning foreign languages in higher education and is equivalent to all types of reading. Taking into account the logic of the work of the future specialist with non-linguistic texts, the most appropriate is the holding of events that reflect all types of reading. An important factor in acquiring professional reading skills is the correct choice of text material not only for acquiring professional knowledge, but also for the mental and physical development of the student's personality. Carefully developed material that meets all selection criteria and requirements will increase the level of all speech activity, including reading and translation of texts, as well as independent study of current problems of future specialists using a variety of sources.

Motivation and activity are interdependent: motivation leads to activity, activity satisfies, develops and enriches interest and reaches a qualitatively new level. The structure of cognitive activity (goals, content, paths, stages, causes) forms an objective basis for the development of cognitive interest. The effectiveness of activities on the formation of cognitive interests of adolescents depends on their correct pedagogical inclination, the use of its objective terms and the internal potential of the student's personality.

Keywords: *foreign text, types of reading, the choice of textual material, professionally oriented reading, foreign language teaching*

Сведения об авторе: *Каюмов А.Дж. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков им. Сотма Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 934037881, E-mail: muinjanvar78@mail.ru*

Information about the author: *Qayumov A.J. - candidate of Pedagogy, associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 934037881, E-mail: muinjanvar78@mail.ru*

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТНОКИИ ОМЎЗГОР ДАР ИНКИШОФИ МУВАФФАҚОНАИ ШОГИРД

Ғафуров З.С.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Мавриди ёдоварист, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи таълиму тарбияи насли наврас, илму маориф, тарбияи ҷавонон, хусусан, омӯзиши забонҳои хориҷӣ диққати махсус медиҳад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронҳои худ хангоми вохурӣ бо ҷавонон, аз ҷумла, таъкид менамояд, ки «фақат насли ҷавони мамлакат қодир аст, ки забонҳои хориҷӣ ва технологияи муосирро аз худ карда, усулҳои хоҷагидорӣ иқтисодиёти бозори мукамал омӯхта, корхонаҳои фалаҷгаштаро дубора барқарор намуда, ғаёл гардонад».

Аммо таҳлили таҳқиқоти педагогӣ нишон медиҳад, ки муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар омода кардани омӯзгороне, ки ба талаботи мактабҳои муосир ҷавобгӯ бошанд, чандон аҳамияти зарурӣ зоҳир намеkunанд. Ба мақсад мувофиқ небуд, агар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар на ба «тавлиди дониш», балки ба «тавлиди шахсияти мутахассис» аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд. Махсусан, масъалаи ташаккули инкишофи салоҳиятнокӣ омӯзгору донишҷӯ кам ба назар мерасад. Таҳлили таҷрибаи оморасозии мутахассисони касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии донишҷӯро набудани низомии пурраи ташаккули салоҳиятнокӣ донишҷӯ, ки барои худамалишавии муваффақонаи омӯзгори оянда лозим аст, шаҳодат медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳама давраи замон илму маориф неруи пешбарандаи ҷомеа ва маҳаки соҳибмаърифатии наслҳои имрӯза оянда буд ва мемонад. Рушди пешравии тамоми ҷабҳаҳои қору зиндагӣ ба низому суботи ин соҳа алоқаманд аст. Аз ин рӯ, ҳамеша диғаргуниҳои қулӣ дар ҷомеа, муайян намудани самти ояндаи инкишоф ба дӯши маориф гузошта шудааст ва дар иҷрои он масъул доништа мешавад.

Албатта, мутахассисон, муҳаққиқон, ба хусус, омӯзгорони асилу соҳибкасб дар андешаи онанд, ки чӣ гуна вазъи имрӯзаи мактабу маорифро беҳтар бинанд. Онҳо талош доранд, ки соҳаи маорифи кишвар босамар ва ба талаботи ҷомеаи имрӯза ва оянда ҷавобгӯ бошад. Бояд таъкид намуд, ки муносибати босалоҳият нисбат ба таълим, аслан, масъалаи нав нест, он дар сароғози рушди бонизомии назарияҳои илмӣ педагогӣ ба вучуд омада буд, дар давраҳои гуногуни инкишофи ин соҳа дар кишварҳои гуногуни олам, аз ҷумла собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ аз ҷониби педагогҳо - олимони ҷудогона истифода мешуд, дар таълифоти ҷудогонаи онҳо таъкид мегардид.

Барои дарк намудани зарурати гузариш ба муносибати босалоҳият дар таълим мо бояд талаботи имрӯзаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишварамонро омӯзем ва таҳлил намоем. Гузашта аз ин, ҷаҳонишавӣ ва ворид гардидан ба низомии ягонаи таҳсилот ва талаботи низомии балонӣ моро водор менамояд, ки сари ин масъала андеша ронем. Дар ин самт олимони ва муҳаққиқони соҳа андешаҳои зиёде доранд, ки мо баъзеи онҳоро дида мебароем.

Ба ақидаи Р. Аткинсон дар таълими анъанавӣ диққати асосӣ на ба инкишофи тафаккур, балки ба инкишофи хотир равона мешавад. Он ба ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ, мустақилӣ, ғаёлии хонандагон таъсири кам дорад. Илова бар ин, миқдори ахбору маълумоти пешниҳодшаванда нисбат ба қобилият ва равандҳои азхудкунии он зиёд мебошад.

Муҳаққиқ А.А Вербитский қайд менамояд, ки мундариҷа ва ғаёлияти таълим ба гузашта нигаронида шудааст. Яъне, ахбор, маълумот, қоидаҳое, ки дар раванди таълим аз худ карда мешаванд, ба ҳаёти воқеӣ алоқаи ночиз доранд. Таълимгирандагон намеронанд, ки барои чӣ, қай ва дар қучо ин ё он донишро истифода баранд.

Аз нигоҳи диғар, бо назардошти пешрафти илм ба назария ва принципҳои дидактикии таълим низ тағйироти зиёде ворид шуда истодааст, ки онро ба назар гирифтани зарур аст. Дар ин маврид ақидаи мавҷуд аст, ки ташаккули салоҳиятҳо дар

алоқамандӣ бо таълими анъанавӣ ба роҳ мондан зарур аст. Айни ҳол, муҳаққиқони таълими салоҳиятнокӣ бар он назаранд, ки роҳи ягонаи ташаккули салоҳиятҳо тавассути гузориши проблема барои хонанда дар доираи мазмуни таълим вобаста ба ҳалли он дар вазъиятҳои гуногуни таълимию ҳаётӣ ба вучуд меояд.

Оид ба принсипи дидактикии таълим-алоқамандии назария бо амалия методист А.В. Хуторской чунин ақида дорад, ки “муносибати таълим: аввал назария, сипас истифодаи он дар таҷриба роҳи ягонаи дуруст ба шумор намеравад. Принсипи алоқамандии назария бо амалия роҳи алтернативиро дорад, яъне назария бо амалия алоқаманд намешавад, балки дар натиҷаи фаъолияти амалии хонандагон аз дарку татбиқи онҳо бармеояд” [5, с. 38].

Аммо ба ақидаи методист А.В. Хуторской, ки аввал назария, сипас истифодаи он дар таҷриба роҳи ягонаи дуруст аст, пурра розӣ буда наметавонем. Чунки дар ҳолати муайян намудани мувозинати байни таълими анъанавӣ ва таълими салоҳиятнок, бо назардошти хусусиятҳои равонии хонандагон, бо мақсади ноил шудан ба натиҷаи зарурӣ ва ташаккули салоҳиятҳо оид ба ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълим зарур аст, ки дар омӯзиши маводи таълим ду самтро истифода барем:

1. Ба таври анъанавӣ: аз назария ба амалия.
2. Ба воситаи муносибати салоҳиятнокӣ: аз амалия ба назария.

Оид ба масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълим методисти шинохтаи тоҷик, профессор Шербоев С. дар китоби “Методикаи таълими забони тоҷикӣ” андешаҳои методистони русро таҳлил намуда, андешаҳои худро чунин баён намудааст:

1. Ақидаҳои В.И. Буслаев оид ба масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълим зиёда қобили қабуланд. Ў роҳҳои умумии таълими забонро дар маҷмӯъ, ба се давра ҷудо намудааст. Чунончи, аз рӯи нишондодҳои ӯ бояд давραι аввали омӯхтани забони модарӣ ба тариқи амалӣ сурат бигирад. Яъне, дар ин давραι таълим талабагон бояд ҳодисаҳои забон ва шаклҳои грамматикиро бе қоидаву таърифоти грамматикӣ омӯзанд. Ў аввал машқ ва баъд дониш гирифтанд, ё худ аввал амалия, баъд назария андӯхтандро тавсия кардааст.

2. Методист Буслаев Ф.И. усулҳои асосии ташкили машғулиятҳои грамматикиро пешниҳод намудааст. Он усулҳо дар адабиёти методӣ бо истилоҳоти индуксия ва дедуксия номбар шудааст.

Агар таълим тариқи фаҳмонидан аз шарҳи ҳодисаҳои ҷудогона оғоз ёфта, бо ҳулосаҳои умумӣ ҷамъбаст ёбад, усули индуктивии таълим ном дорад. Агар ҳангоми баёни масъалаҳо зимни така намудан ба ҳулосаҳои умумӣ ба шарҳи ҳодисаҳои ҷудогонаи забон гузашта шавад, чунин усули кор усули дедуктивии таълим ном дорад. Аз ин ду роҳи асосии ташаккулдиҳии қобилияти фикрӣ, хусусан, дар таълими грамматика ба тариқи васеъ ва мунтазам истифода карда мешавад.

Умуман, дар мактаб дар таълими фанҳои дигар ҳам омӯзгорон аз ин ду усули таълим, ки ба ташаккули фаъолияти фикрию илмии хонандагон зиёда мусоидат мекунад, истифода мебаранд.

3. Методистон, гарчи ба усули индуктивӣ тавачҷуҳи хоса дошта бошанд ҳам, усули дигари таълим - дедуксияро тамоман инкор накардаанд, зеро дар паси ҳар мавриди таълим бо усули индуксия ҳатман дедуксия ниҳон аст. Аз ин ду усули таълим - индуктивӣ ва дедуктивӣ истифода бурданро, умуман, методикаи ҳозираи таълими забони модарӣ, аз ҷумла, методикаи таълими забони тоҷикӣ ҳам тавсия мекунад.

4. Муҳаққиқ Ф.И.Буслаев дар давραι аввали омӯхтани забони модарӣ амалияро пеш аз назария гузоштааст. Аммо доир ба ин масъала нуктаи назари методист Я. К. Грот дигар аст. Ў таъкид намудааст, ки «маънидоди грамматикӣ дар аввалҳо ҳам ҳамсафари ҷудонашавандаи таълими амалии забон мебошад» [6, с. 10].

Инчунин, ба ақидаи ӯ, ба ҳар як машқ бояд назария роҳбарӣ кунад, зеро бе назария он машқҳо маъно надоранд. Ин нукта ҳақиқати бебаҳс аст. Зеро чунон ки методисти дигар В.А. Кендзерский ҳаққонӣ баҳо додааст, «маҷмӯи таърифҳои грамматикӣ ақли кӯдаконро ба тартиб медарорад», «вале аз он доништа истифода бурдан лозим» [8, с.7].

Ҳамин тавр, ҳулосаҳои умумӣ аз гуфтаҳои охир он аст, ки ҳам дар давраи гузашта ва ҳам ҳозира мувофиқи нишондоди методикаи таълими забони модарӣ назария ва амалия ба ҳам алоқаи зич дошта, бе назария амалия ва баръакс, бе амалия назария вучуд дошта наметавонад [15, с. 23-25].

Ин вариантҳо бояд дар раванди таълим қойи худро дошта бошанд ва дар интиҳоби онҳо омилҳои зеринро бояд ҳатман ба назар гирифт:

- ба эътибор гирифтани имкониятҳои синнусолии хонандагон;
- ба эътибор гирифтани хусусияти маводи омӯзиш;
- ба эътибор гирифтани сатҳи рушди фаъолияти умумитаълимии хонандагон.

Зеро бо ворид шудани муносибатҳои нав дар натиҷаҳои таълим ҳамгироии истифодаи донишҳои хонанда дар ҳаёт мусоидат мекунад ва ба баланд бурдани сифати таълим оварда мерасонад.

Масъалаи салоҳиятҳои таълимӣ бошад, ин ҳадафҳои дурнамои таҳсил буда, ҳамчун маҳаки асосии меъёри сифати таълим ва стандартҳои он хизмат мекунад.

Ба ақидаи В. Байденко, муносибати салоҳиятнокӣ имкониятҳои зерин: баёни донишҳо бо истифода ва тарзи омӯختани он ҳангоми гузариш ба таҳсилоти касбӣ; гузариш аз талаботи байнифанӣ ва ҳамгироӣ ба натиҷаҳои раванди таълим; пайвастанӣ мақсадҳои таълим бо истифода аз вазъиятҳои гуногун дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи бозори меҳнат; равона кардани фаъолияти инсон ба вазъиятҳои гуногуни беохирӣ касбӣ ва ҳаётиро ба вучуд меорад [4, с. 13].

Фалсафаи муносибати таълими салоҳиятнокӣ хусусияти татбиқи онро муайян мекунад. Вобаста ба ин, амалисозии он байни омӯзгор ва хонанда (донишҷӯ) муносибати баланди маданияти ҳамкориро талаб мекунад.

Яке аз сабабҳои асосии тағйирот дар мундариҷа ва раванди таълим ба амал баровардани талаботи нақшаҳои Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 мебошад. Тибқи он “низоми нави маориф, ки мутобиқи тамоюлоти ҷаҳони муосир на ба дониш, балки ба салоҳиятнокӣ асос ёфтааст, бояд ба хонандагон имконияти азхуд намудани салоҳияту малакаҳои асосии иҷтимоиро, ба монанди қабули масъулиятнокӣ қарорҳо ва банақшагирии пешравӣ дар касб, илмомӯзӣ дар давоми тамоми ҳаёт, тайёрии касбии дар бозори меҳнат талаботдошта, донишу малакаи барои худтакмилдиҳӣ зарур, малакаи тарзи ҳаёти солим, арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, таъмин намояд” [12, с. 3-8].

Стратегияи миллии рушди маориф самтҳои тағйироти муносибат ба таълимро мушаххас карда, гузаришро аз шакли таълими кунунии ба дониш асосёфта ба шакли таълими босалоҳият ба нақша мегирад.

Қарори мазкур дар асоси таҳқиқоту мушоҳидаҳои назаривию амалӣ қабул шудааст.

Мо бояд маънии мафҳумҳои “салоҳият” ва “босалоҳият” - ро хуб дарк намоем. Дар модули таълимии “Муносибати салоҳиятнок ба таълим” чунин омадааст: “Агар ба масъалаи мазкур аз назари нозуқиҳои филологӣ назар андозем, пас ду нуқтаи назари муҳолифро оид ба ин мафҳумҳо баръало мушоҳида кардан мумкин аст”. Яке аз онро М.Е. Бершадский чунин қайд намудааст: “Мафҳуми босалоҳият фаҳмиши наvero, ки аз доираи мафҳуми “малака” берун бошад, дар бар намегирад; ҳамаи он ақидаҳо оид ба салоҳият ва босалоҳият сохта ба вучуд омадаанд, ки проблемаҳои кухнаро дар “либоси нав” ба бар гирифтаанд”.

Ақидаи муҳолиф бештар ба ҳулосаҳои мантиқӣ асос ёфтааст, ки маҳз муносибати босалоҳият ба ҳамаи мазмун ва ҷабҳаҳои самтҳои асосии раванди навгониро ба пуррагӣ инъикос менамояд. Маҳз дар доираи чунин ақидаҳо тасдиқоти зерин ба вучуд омадааст:

– муносибати босалоҳият ба дарҳости соҳаи истеҳсолот ҷавоб мегӯяд (Т.М. Ковалева);

– муносибати босалоҳият такмилдиҳандаи мазмуни таълим буда, ба тағйироти иҷтимоию иқтисодӣ ба таври воқеӣ ҷавоб мегӯяд (И.Д. Фрумин);

– муносибати босалоҳият ин ба вучуд овардани шароит барои ҷамъбасткунӣ ва хулосабарории қобилияти инсон аст, ки берун аз мазмун ва вазъияти таълимӣ самаранок амал карда метавонад (В.А.Болотов);

– босалоҳият воситаи азнавсозиро ба таври қатъӣ ифода менамояд (Б.Д.Элкони́н);

– босалоҳият имкони тавсифи қобилиятҳоро дар шароити беҳтар ба вучуд меорад, ки аз салоҳияти таҳияшуда ба сатҳи дигари салоҳият оварда мерасонад (В.В.Башев);

Мафҳуми салоҳият дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” лоиқ будан, сазовор будан, шоистагӣ, сазоворӣ тафсир дода шудааст.

Истифодаи он ҳамчун ифодаи истилоҳи соҳаи маориф ва илм чунин маъно дорад: Салоҳият маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои ба ҳам пайванде, ки ба мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаёти (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ), маърифатӣ ва касбӣ рағбона карда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки “салоҳият”-ро таълим намедиханд, салоҳият дар натиҷаи аз худ кардани дониш, малака ва маҳоратҳо ташаққул меёбад. Босалоҳиятӣ натиҷаи амалии дониш, малака ва маҳорат аст.

Мақтаби муосир аз омӯзгор салоҳиятнокӣ, ботамкинӣ ва ҷуртоқатиро талаб мекунад. Ҳисси баланди муҳаббат ба шогирдон бояд ба сатҳи баланди худдорӣ ва маҳорати идора кардани эҳсосоти худ мувофиқ бошад.

Имрӯзо дар фаъолияти касбии бисёр омӯзгорони муосир ҳолати баланди эҳсосӣ дида мешавад, ки боиси коста шудани пайдории рӯҳӣ ва самаранокӣ мегардад. Ғайр аз ин, ҳолатҳои номусоиди эҳсосоти такроршаванда боиси мустаҳкам шудани сифатҳои манфии шахсияти омӯзгор (қаҳролудӣ, ҷуризиҷорӣ, рӯҳафтадагӣ ва ғайра) мегардад, ки ба самаранокии фаъолияти омӯзгорӣ таъсири манфӣ дорад.

Ташаққули салоҳиятнокии донишҷӯ яке аз самтҳои муҳими оморасозии касбии омӯзгорони оянда ба ҳисоб меравад. Салоҳиятнокии донишҷӯ фаъолнокӣ, самаранокӣ, ҳамкорӣ таъсирбахш бо ҳонандагон, волидайн ва ҳамкорон ва қаноатмандӣ аз касби худро ба вучуд меорад.

Дар шароити гуманизатсияшавӣ оморасозии мутахассис на барои ихтисоси муайян, балки барои тарбияи қорозмуда аввалиндараҷа ҳисобида мешавад. Барои ҳамин низомӣ оморасозии касбӣ бояд на танҳо ба фанни маҳсус, балки ба касб ҳам рағбона карда шавад.

Ҳамин тариқ, салоҳиятнокӣ як қисмати лозимии фарҳанги салоҳияти касбии омӯзгори оянда ба ҳисоб рафта, он муайянқунандаи таъсирҳои эҳсосӣ, иродавӣ, зеҳнӣ ва таркибҳои фаъолияти рӯҳии шахсонӣ алоҳида аст, ки дар вазъиятиҳои душвор муваффақияти фаъолияти омӯзгорро таъмин мекунад.

«Ташаққул наёфтани салоҳиятнокӣ фаъолияти таъсирбахши омӯзгорро қоҳиш медиҳад ва барои фаъолияти ҷурраи ғайрикасии инсон монеа мешавад. Ноустувории салоҳиятнокӣ бо бемаҳоратии омӯзгор оид ба дуруст ба роҳ мондани фаъолияти худ дар мувофиқа бо ҳусусиятҳои субъективии худ алоқаманд аст. Ин мушкилиҳо боиси норасоии худидорақунӣ, худислоҳқунӣ ҳамчун ошқоршавии қамбудии ғайрикасии шахсият мегарданд. Ин ифодагари он аст, ки агар омӯзгор нисбати худ дудила бошад, қамбудии худро набинад, дар қори таълиму тарбия муваффақ намешавад» [2, с. 85].

Вобаста ба дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, қормандони соҳаи маориф ва илмро зарур аст, ки дар рағбани таълим воситаҳои техникӣ ва усулҳои нави таълиму ҳар чӣ бештар татбиқ намуда, насли наврасро барои аз худ намудани техникаю технологияи муосири ҷаҳонӣ ва қор дар шароити иқтисоди бозаргонӣ омода созанд. Дар шароити имрӯза, ки ҷумҳурии соҳибистиқлоли мо бо мамлакатҳои ғуноғуни ҳориҷӣ робитаҳои муҳталифи илмию фарҳангӣ ва иқтисодӣ барқарор намудааст ва ин рағобит рӯз то рӯз вусъат меёбад, зарурати омӯзиши амиқ ва муқаммали забонҳои ҳориҷӣ, ҳусусан, забонҳои русӣ, англисӣ, франсавӣ, немисӣ, арабӣ ва ғайра дорои аҳамияти бештар мегардад.

Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ба сифати давлати мустақилият ва соҳибхитӣ эътироф шуда, Эълони соҳибхитӣ истиқлолият миллиро 24-уми августи соли 1990 қабул намуд. Дар ҳамаи соҳаҳои зиндагӣ: сиёсат, иқтисодиёт, фарҳангу маданият соҳибхитӣ давлат таҷассум меёбад.

Мактабҳои таркибии фарҳангу маданият мебошад, ҳамчун муассисаи таълимию тарбиявии ҷомеа дар афрӯхтани нури маърифат ва ахлоқи ҳамида мавқеи муҳим мебошад.

Асоси ҳама гуна ғояи илмро принципҳои сиёсати давлат дар соҳаи маориф ва илм, дар таҳрири нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ташкил медиҳад.

Методологияи илмӣ бо боварии пурра тасдиқ менамояд, ки ҳар як муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дорои хусусиятҳои хос ва низоми мустақили методӣ буда, дар худ унсурҳои таркибии ба ҳам алоқаманди шаклҳои ташкили қори омӯзишу парвариш, усулҳо ва тарзу воситаҳои таълимиро таҷассум менамояд. Тавре ки дар пешгуфтори Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» таъкид карда шудааст, ки «вазифаи таълим ва тарбия ҳамчун ҷузъи таркибии маориф ва дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ аз он иборат аст, ки шаҳрвандони сатҳи маърифаташон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамҷонибаи рушдфто ва соҳиби дониши амиқ дорои маҳорату малакаи касби тайёр намояд» [1, с. 48].

Дар раванди ба амал баровардани муносибатҳои шахсӣ - инсонпарварӣ мақсади шахсият гузошта мешавад ва дар баробари он шакли муносибати инсондӯстонаро ба шахси инкишоффта тасдиқ карда мешавад. Нақши муҳимро дар ин ҷо омӯзгор мебошад. Вай на танҳо бояд дониши худро ба хонандагон бахшад, балки пеш аз ҳама, дар раванди педагогӣ ҳолати меҳрубонӣ, дӯстона, эҳтиромнокӣ, ҳамдардӣ ва хурсандиро зоҳир намояд. Бо муносибати шахсӣ - инсонпарварӣ, шароити кафолати муваффақ, яъне хурсандии дарки аз худ намудани забони хориҷӣ аз тарафи хонандагон вобаста аст.

Дар ин ҷо сухан дар бораи он меравад, ки хонанда дар раванди дарс ба душворӣҳо дучор намешавад, балки сухан дар бораи он меравад, ки вай дар навбати аввал соҳиби маҳорати худбаҳодиҳӣ бошад, баҳои ҳавасмандкунандаро, ки ба қори ӯ атрофиёнаш медиҳанд, эҳсос кунад.

Ин хеле муҳим аст. Ҳамин тавр ҳиссиёти муваффақият бо омилҳои зиёде, ки дар байни онҳо аз ҳама муҳимаш баҳои ҷамъиятӣ мебошад, таъмин карда мешавад. Хонанда барои қомебию муваффақиятҳои худ ба муносибати самимона, илтифот, меҳрубонӣ, хайрхоӣ ва ҳавасмандгардонии педагог, падару модар ва рафиқони худ ниёзманд аст.

Мусаллам аст, ки яке аз принципҳои асосии таҳсилоти имрӯза равияи башардӯстона доштани қараёни педагогӣ мебошад. Аз рӯи ақидаи ҷанде аз муҳаққиқон, гуманизатсияи таҳсилоти умумимактабӣ ташкили муҳит ба қушодан ва инкишоф додани истеъдоди хонанда ва худифоданамоии ӯро дар назар дорад. Ин равия, пеш аз ҳама, дар асоси эҳтиром ва боварӣ ба қӯдак асос ёфта, дар фаъолияти мактабӣ, дар мазмун, ташкил ва характери алоқамандии аъзои коллективи мактабӣ низ ифода меёбад. Миссияи башардӯстии ҳешро таҳсилот аз ду ҷиҳати иҷтимоӣ иҷро менамояд: вай шахсро барои иҷрои нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ тайёр менамояд ва яқбора шахсро барои тағйир додани худ истеъдод мебахшад. Омилҳои беруна метавонанд неруи башардӯстонаи таҳсилотро зиёд намоянд, ё баръакс кам гардонанд. Дар ҷамъияти тоталитарӣ бо ташкили ҳама гуна назорат аз болои фаъолиятҳои инсонӣ таҳсилот дар инкишофи шахс нақши пасивонаро мебошад. Ҷамъияти демократӣ имкон медиҳад, ки неруи башардӯстонаи таҳсилот инкишоф ёбад. Ин амал дар қушоду равшан будани муносибати сохтори таҳсилот бо институтҳои дигар, озодона баён намудани фикру ақидаҳои ҳеш, ташкили усулҳои озоди методӣ ва вазъиятҳои муваффақиятовар дар таълим ифода меёбад. Ҳамин тариқ, вобаста аз вазъи воқеии ҷомеавӣ ду қараён пайдо мегарданд, ки аввалан авторитарӣ буда, дар назорати саҳт ва баҳогузори асос ёфтааст. Дар ин маҷро нақши асосиро омӯзгор ва иҷроқунадаро хонанда бозӣ менамоянд. Дар

доираи дуҷум диққат ба инкишофи рӯҳӣ-маърифатии шахс дода мешавад, ки ҳамкорӣ, алоқамандӣ бо ҳаёт, бо муҳити иҷтимоиро талаб менамояд.

Дар чараёни фаъолияти таълимӣ мавқеи омӯзгор ва хонанда якранг нест. Омӯзгор бо хонанда бо чиҳатҳои гуногуни расмӣ ва ғайрирасмӣ вобаста аст, ки барои он дар назди ҷомеа хонандагон дар назди вичдони худ ҷавобгар мебошад. Лозим аст, ки бо хонанда зиёдтар дар муошират бошад, талаботи ўро фаҳмад, барои инкишофи ў кумак карда тавонад. Омӯзгор бояд дар пеши кӯдак то дараҷае кушод бошад, ки кӯдак ба ў бовар карда тавонад, фикр, ақидаи кӯдакро эҳтиром намояд” [6, с. 23].

Баробарӣ ҳамеша ҳамкорист, ин эҳтироми тарафайн, тайёр кардан ба худифодакунии кӯдак мебошад. Ҳамкорӣ фақат фаъолияти якҷоя нест.

Асоси ўро шодкомие, ки кӯдак аз ў пайдо мекунад, нишон медиҳад. Интизории хурсандӣ - сарчашмаи ҳаракат ба пеш ҳисобида мешавад. Ҳамкориҳои зиҷи омӯзгор бо хонанда, ки бо муҳаббат ба кӯдакон асос ёфтааст, ташкили вазъиятҳои гуногуни педагогиро тақозо менамояд.

Раванди омӯзиш, ки дар ҳамкориҳои муаллим ва хонанда асос ёфтааст, бояд ба хонанда имконият диҳад, ки ў эҷодкунанда бошад, нуқтаи назари худро дошта бошад, онро дарку фаҳмида тавонад ва ҳуқуқи худро дифоъ намояд. Бачаро ба шахси эҷодкор табдил дода, мо набояд гузорем, ки ў дар ҳар душвории таълим мутаассир гардад ва нобарорӣ боиси сустшавӣ ва ҳомӯшшавии рағбати даркнамоии ў гардад.

Маврид ба ёдоварист, ки омӯзгор, пеш аз ҳама, бояд аз моҳияти салоҳиятнокӣ, идора намудани худ дар чараёни корҳои таълимӣ, хусусиятҳои психологӣ ва усулҳои идоракунии эҳсосоти худ ба ҳубӣ огоҳ бошад. Муаллим бояд масъулияти шахсии худро барои фаъолияти касбӣ дарк намуда, дар инкишофи муваффақонаи хонанда саҳми беандоза дошта бошад. Ба ақидаи мо баланд бардоштани касбияти омӯзгорон бояд дар мадди аввал бошад ва омӯзгори оянда, пеш аз он ки ба фаъолияти таълимӣ оғоз намояд, бояд аз нозуқиҳои касби интихобнамудаи худ ба ҳубӣ огоҳ бошад.

Ҳамин тариқ, ташаккули салоҳиятнокӣ ба намудҳои гуногуни омилҳои фаъолияти касбӣ аз ҷониби мо ҳамчун сифати хуби касбии шахсияти устои оянда баррасӣ мешавад. Бояд вобаста ба рушди сифати мазкур дар низоми омодакунии мутахассиси оянда дар шароити инсондӯстии чараёни таълим диққати махсус дода шавад.

Адабиёт

1. Абдурахмонов, Г.Н. Хусусиятҳои психологӣи лаёқати ақлонӣ / Г.Н. Абдурахмонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2014. – №3. – С.29- 34.
2. Атахонов Т. Очеркҳои афкори педагогӣ. Воситаи таълимӣ / Т. Атахонов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов. – Душанбе, 2005. – 210 с.
3. Базаров, А.Б. Патриотическое и интернациональное воспитание на уроках чтения в начальных классах / А.Б. Базаров. – Душанбе: Маориф, 1990. – 70 с.
4. Байденко, В. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода) / В. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 62.
5. Грот, Я.К. Об элементарном преподавании русского языка / Я.К. Грота. – Санкт-Петербург: тип. Имп. Акад. наук, 1857. – 156 с.
6. Сафин, Д. Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъол. Дастури таълимӣ / Д. Сафин, Р. Мусина, Қ. Мухторӣ, С. Қурбонов. – Душанбе, 2007. – 367 с.
7. Икромӣ, Ҷ. Устои ман, мактаби ман, ҳуди ман / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 116 с.
8. Кендзерский, В.А. Несколько слов о насущной потребности рациональной методики по грамматике русского языка / Ст., сост. на основании долголет. преп. опыта В.А. Кендзерским, учителем рус. яз. и словесности. – Варшава: тип. Носковского, 1891. – 52 с.
9. Макаренко, А.С. Одам бояд хушбахт бошад. Маърузаҳо оид ба тарбияи бачагон. – М.: Карапуз, 2009. – 221 с.

10. Ниёзов, Ф. Методика дар низоми таълими салоҳиятнокӣ (Дастур барои омӯзгор). Модули 3. / Ф. Ниёзов, А. Алиев, Б. Нусратов ва диг. – Душанбе, 2016. -141 с.
11. Щукина, Г.И. Педагогикаи мактаб / Г.И. Щукина. – Душанбе: Маориф, 1988.- 380 с.
12. Педагогика начальной школы:учеб. для студентов пед. уч-и колледжей. / И.П. Подласый. - М.: ВЛАДОС, 2004. – 398 с.
13. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, № 334 [манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj> (санаи истифодабарӣ: 11.01.2019).
14. Хуторской, А.В. Современная дидактика. Учебное пособие. 2-е издание, переработанное / А.В. Хуторской– М.: Высшая школа, 2007. – 639 с.
15. Шербоев, С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ / С. Шербоев. – Душанбе, 2016. – 488 с.

ТАШАККУЛИ САЛОҲΙΑТНОКИИ ОМӢЗГОР ДАР ИНКИШОФИ МУВАФФАҚОНАИ ШОГИРД

Муаллиф дар мақола оид ба ташаккули салоҳиятнокии омӯзгор дар инкишофи муваффақонаи шогирд ибрози ақида намуда, зарурияти ҳалли мавзӯро дар муносибати салоҳиятнокӣ дар таълим, ҷаҳонишавӣ ва ворид гардидан ба низоми ягонаи таҳсилот дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маврид медонанд. Дуруст ба роҳ мондани таълими ташаккули салоҳиятнокии омӯзгор дар инкишофи муваффақонаи шогирд дар замони кунунӣ, махсус, дар мактабҳои олии шарт ва зарур буда, барои хонандагонро эмин нигоҳ доштан аз ҳар гуна одатҳои номатлуб кумак менамояд. Ташаккули салоҳиятнокии омӯзгор дар инкишофи муваффақонаи шогирд нақши басо бузургро доро буда, яке аз роҳҳои самараноки ғайрароғбатии ғайроғбатии салоҳиятнокии омӯзгор дарксозии донишҷӯён дар ташаккул ва инкишофи муваффақонаи шогирдон ба ҳисоб меравад.

Дар мақола кӯшиш ба ҳарч дода шудааст, ки нуктаи назари умумиро дар асоси таҳлили афқору ақидаҳое, ки дар вақтҳои гуногун муҳаққиқони соҳа мансуб ба мактабу равияҳои муҳталифи илмӣ дар бобати моҳият ва мундариҷаи мафҳумҳои салоҳиятнокӣ дар таълим, ҷаҳонишавии таълим, низоми ягонаи таҳсилот, масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ, индуксия, дедуксия, стратегия, низоми нави маориф иброз доштаанд, баён намояд.

***Калидвожаҳо:** инкишофи тафаккур, принсипи алоқамандии назария бо амалия, ташаккули салоҳиятнок, салоҳиятҳои таълимӣ, муносибати салоҳиятнок ба таълим, вазъияти таълими самаранок, кафолати муваффақ, инкишофи муваффақонаи шогирд, омӯзгори муваффақ.*

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ В УСПЕШНОМ РАЗВИТИИ УЧЕНИКА

Автор в статье о формировании компетентности учеников в успешном развитии студента подчеркивает необходимость решения проблемы компетентности в образовании, глобализации и интеграции в единую систему образования Республики Таджикистан. Правильное регулирование обучения развитие компетентности учителя в успешном развитии ученика в настоящее время является обязательным и необходимым в высшем образовании и помогает защитить учащихся от любых нежелательных привычек. Компетентность учителя играет очень важную роль в успешном развитии ученика. Одним из наиболее эффективных способов повышения компетентности учителей является понимание успеха учащихся.

В статье дается обзор, основанный на анализе мнений и взглядов исследователей в разное время о разных научных школ и тенденций о сущности и содержании компетенции в образовании, глобализации образования, единых образовательных системах и теоретических и практических проблемах, индукция, дедукция, стратегия, новая система образования.

Ключевые слова: развитие мышления, принцип взаимосвязности теории и практики, компетентный рост, обучающие компетенции, компетентный подход к учебе, состояние эффективного обучения, гарантия успеха, успешное развитие учащихся, успешный преподаватель.

TEACHER COMPETENCE DEVELOPMENT IN PUPIL'S PROSPEROUS DEVELOPMENT

The author of the article considering the problem of formation of teachers' competence in the successful development of pupils emphasizes the need to solve the problem of competence in education, globalization and integration into a single education system of the Republic of Tajikistan. Correct regulation of education, development of teacher competence in the successful development of the student is currently special and necessary in higher education and helps protect students from any undesirable habits. In the development process, teacher competence plays a very important role in the successful development of the student. One of the most effective ways to increase teachers' competence is to understand the success of students in the formation and development of students, which is one of the steps in the article.

The article attempts to provide a review based on an analysis of the opinions and views of researchers at different times about different scientific schools and trends on the nature and content of competence in education, globalization of education, unified educational systems and theoretical and practical problems, induction, deduction, strategy, new education system.

Keywords: *development of thought, principle of interconnections of theory and practice, competent growth, learning competencies, competent approach to learning, position effective learning, guarantee of success, successful development of students, successful teacher.*

Сведения об авторах: Гафуров Зоир Садуллоевич - старший преподаватель кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 905444453; E-mail: gafurovzair112233@gmail.com

Information about the author: Gafurof Zoir Sadulloev - senior lecturer of the English philology department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6, Muhammadiev str., phone: (+992) 905444453; E-mail: gafurovzair112233@gmail.com

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМИ ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Гадоев К.Х., Холов М.Р.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Марҳалаи ҳозираи инкишофи ҷомеа дар назди низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор масъалаи ҷиддиро гузоштааст, ки омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, шомил шудан ба фазои умумиҷаҳонии илмию таълимӣ, ташкили низомҳои таълимии ба шароити муосир созгор, баланд бардоштани сатҳи ташаккули шахсиятҳои ҷомеа ва таҳкими робитаҳои байни сатҳҳои мухталифи низоми маориф аз ҷумлаи чунин масоиланд. Чунон ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: «Зарурат ба миён омадааст, ки милликунонии забони технологияҳои навин дар кишвар бояд дар меҳвари таваҷҷуҳи сохтору мақомотҳои марбута қарор дошта бошад» [15].

Дар ин замина, як қатор дигаргунӣҳо дар низоми маориф ба вуҷуд омада, заминаҳои моддӣ-техникии муассисаҳои таълимӣ таҳким ёфт. Барои беҳтар гардидани соҳаи маориф шароитҳои зарурии таълим фароҳам оварда шудаанд. Васеъ гардидани доираи имкониятҳо зарурати таҷдиди сохтор ва мазмунӣ таҳсилотро ба миён овард, ки ин ба тарбияи кадрҳои ба бозори меҳнат рақобатпазир, соҳибмаърифат, бофарҳанг, мустақил, эҷодкор, навоар ва соҳиби касбу ҳунариҳои гуногуни давр, инчунин, ҳалли як қатор масъалаҳои иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Дар ин миён маҳз низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд омили асосии расидан ба ҳадафҳои мазкур гардад. Низоми мазкур бо илмҳои замон, хусусан, ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ алоқаи ногусастанӣ дорад. Он бояд ба қувваи бузурги ҳаракатдиҳандаи мамлакат табдил ёфта, ба сифати таълим мусоидат намояд ва рақобатро миёни хонандагон таъмин гардонад [6].

Яке аз роҳҳои самарабахши ҳалли масоили зикршуда ворид намудани технологияи инноватсионӣ дар низоми маорифи ҷумҳурӣ ба шумор меравад. Пайдоиши технологияи инноватсионӣ, ки ба инкишофи воситаҳои техникӣ ва ворид шудан ба шабакаҳои ҷаҳонӣ алоқаманд мебошад, имкони ташкили муҳити муколамавӣ таълими сифатан нави ҳамаҷун асос барои инкишоф ва тақмили низоми маориф ба миён овардааст [3, с. 28-30].

Вазифаи ворид намудани технологияи инноватсионӣ дар низоми маорифи кишвар, татбиқи амалии таълими самарабахш ба шумор меравад. Барои ба даст овардани натиҷаҳои хуб, сарфи ками вақт ва ғайи гардонидани захираҳои моддӣ ақлонӣ яке аз афзалиятҳои воридоти технологияи инноватсионӣ дар ҷараёни таълим мебошад. Ҳадафи асосии истифода аз технологияи инноватсионӣ дар раванди таълим, асосан, ба ташаккул ва тақомули низоми тайёр намудани мутахассисон дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ, инчунин, ташкили низоми иттилоотӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ нигаронида шудааст [8].

Калимаи «инноватсия» (англ. навоарӣ) дар миёнаи асри 17 пайдо шуда, ба маънои воридшавии чизи нав ба ягон соҳа, пайвастшавӣ ва ба ин васила боиси бавуҷудоии як қатор дигаргунӣ дар соҳаи муайян истифода мешавад. Инноватсия аз як тараф ҷараёни ташаккул, татбиқ, воридшавӣ, аз сӯи дигар фаъолияти ворид кардани навоарӣ ба амалиёти иҷтимоӣ муайян аст. Аз ин рӯ, технологияи инноватсионӣ таълимро бояд ҳамаҷун воситаи татбиқи ҷорӣ намудани усулҳои нави таълим баррасӣ намуд [14].

Ҳадафи асосии технологияи инноватсионӣ омода намудани инсон барои зиндагӣ дар олами доимотағйирёбанда мебошад. Моҳияти чунин тарзи таълимро мутобиқ намудани раванди таълим ба имкониятҳои инсон ва амалӣ гардонидани онҳо ташкил медиҳад.

Афзалияти истифодаи технологияи инноватсионӣ дар раванди таълим, тағйироти сифатии шахсияти хонанда ҳам аз лиҳози дониш ва ҳам аз лиҳози ташаккули шахсияти

ӯ дар муқоиса бо низоми анъанавӣ мебошад. Иҷрои иқдоми мазкур ҷиҳати ба ҷаъолияти касбӣ ворид намудани барномаҳои то ҳол дар амал татбиқнашудаи тарбиявӣ ва дидактикӣ, ки роҳҳои бартараф намудани бухрони педагогиро пешниҳод менамоянд, имконпазир мегардад. Инкишоф додани малакаи асоснок намудани амалҳо, мустақилона муайян ва коркарди иттилооти бадастомада, ташаккули тафаккури эҷодии хонанда, инчунин, бо истифодаи дастовардҳои навтарини илм инкишоф додани хонандагонро бартарихи асосии ворид намудани технологияи инноватсионӣ ба раванди таҳсилоти кишвар мебошад.

Асоси технологияи инноватсиониро низомҳои ташкил медиҳанд, ки бо воситаҳои барномаҳои компютерӣ амалӣ шуда, захираҳои иттилоотӣ ва воситаҳои дастгоҳиву барномавие мебошанд, ки нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли маълумоту иттилоотро аз ҷое ба ҷои дигар таъмин менамоянд [1, с. 33-36].

Бидуни истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) муассисаи таълимӣ дар низоми маориф ба сифати навоар эътироф шуда наметавонад. Ҳамон муассисаи таълимӣ навоар махсуб мешавад, ки дар раванди таълим навоариҳои хусусияти ташкилӣ, дидактикӣ, техникӣ ва методӣ доштара татбиқ намояд ва дар ин замина ба афзоиши воқеии ҳаҷму суръати азхудкунии донишҳо ва беҳдошти сифати омода намудани мутахассисон муваффақ гардад [5].

Навоарӣ ё инноватсия хоси ҳама гуна навъи ҷаъолияти инсонанд ва онҳо худ ба худ пайдо намешаванд, онҳо дар натиҷаи ҷустуҷӯҳои илмӣ, таҷрибаи пешқадами омӯзгорони алоҳида ва ё коллективҳо мебошанд [9].

Дар синфхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, аллакай, воситаҳои инноватсионӣ васл шудаанд. Шароит барои таълими забонҳои хориҷӣ ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ шуда истодаанд. Истифодаи дурусти таҷҳизоти васлшуда аз омӯзгорон масъулияти баланд ва маҳорати касбиро талаб мекунад.

Бо вуҷуди гуногуншаклии усулҳои таълим, аз ҷумла дидактикӣ, компютерӣ, муаммо, модуль ва дигарҳо, дар амал татбиқ кардани функсияҳои асосии педагогӣ ба омӯзгор воғузур шудааст. Бо ҷорӣ кардани технологияи инноватсионӣ дар ҷараёни таълиму тарбия омӯзгорон торафт бештар вазифаҳои мушовир, маслиҳатчӣ, мураббиро касб менамоянд. Раванди мазкур аз онҳо омодагии махсуси психологию педагогиро талаб менамояд, зеро дар ҷаъолияти касбии муаллим на танҳо донишҳои махсуси фаннӣ, балки донишҳои ҳозиразамон дар соҳаи информатика, ҷазои интернетӣ, педагогика ва психология, методикаи таълим ва тарбия амалӣ мешаванд. Дар ҳамин замина омодагӣ ба дарку баҳодихӣ ва татбиқи инноватсияҳои педагогӣ ташаккул меёбанд [13, с. 123-125].

Зарурати самти инноватсионӣ касб намудани ҷаъолияти педагогӣ дар шароити имрӯзаи пешрафти ҷомеа, фарҳанг ва маориф ба як қатор омилҳо вобаста мебошад. Тавре ки тадқиқоти сершумор нишон медиҳанд, зиёд гардидани ҳаҷми иттилооте, ки дар соҳаи маориф истифода бурда мешавад, бояд ба манбаи ягонаи иттилоотӣ асос ёфта, ба таври замонавӣ коркард карда шаванд. Дар ин шароит соҳаи маориф бе истифодабарии воситаю усулҳои муосири коркард, интиқол ва пешниҳоди иттилооти электронӣ самаранок буда наметавонад [5].

Якум, дигаргуниҳои иҷтимою иқтисодӣ зарурати таҷдиди пурраи низоми маориф, методология ва технологияи ташкили раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти гуногунро ба миён оварданд. Самти инноватсионии ҷаъолияти омӯзгор ва мураббӣён, ки ба он эҷод, азхудкунӣ ва истифодаи технологияи инноватсионии педагогӣ мансубанд, воситаи таҷдиду азнавсозии сиёсат дар соҳаи маориф мебошад.

Дуюм, тақвият ёфтани ҷанбаи башардӯстонаи мундариҷаи соҳаи маориф, тағйироти пайвастаи ҳаҷм, таркиби фанҳои таълимӣ, ворид намудани фанҳои нави таълимӣ, ҷустуҷӯи шаклҳои нав ва технологияҳои нави таълимро тақозо дорад. Дар ин маврид нақш ва мақоми донишҳои педагогӣ дар муҳити омӯзгорон аҳамияти бештаре касб менамояд.

Сеюм, хусусияти муносибати омӯзгорон ба ҳуди далели азхудкунӣ ва татбиқи навоариҳои педагогӣ тағйир ёфт. Дар шароити тартиби қатъии мундариҷаи раванди таълиму тарбия муаллим на танҳо дар интиҳоби мустақилонаи барномаҳо ва китобҳои дарсии нав, балки дар истифодаи роҳу воситаҳои нави фаъолияти педагогӣ маҳдуд намегардад.

Чорум, ворид шудани муассисаҳои таълимӣ ба муносибатҳои ҷаҳонишавӣ, ташкил намудани шаклҳои нави муассисаҳои таълимӣ, аз он ҷумла муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ, шароити воқеиро барои рақобатпазирии онҳо ба миён меорад [16, с.229-232].

Ҳамин тариқ, гузариши маориф ба низоми бисёрзинагии таҳсилот моҳиятан, аллакай, инноватсия маҳсуб мешавад. Бо татбиқи технологияҳои мазкур дар таълими инноватсионӣ муаллим раванди таълимо мукамалтару ҷолибтар ва пурмазмун мегардонад. Дар нуктаи ба ҳам омадани соҳаҳои алоҳидаи илмҳои забоншиносӣ, методикаи таълими забони англисӣ чунин якҷояшавӣ барои ташаккули ҷаҳонбинӣ яке аз инноватсияҳои татбиқи раванди навоарӣ дар раванди таълиму тарбия, таъминоти барномавии тахтаҳои электронии интерактивӣ, истифодаи пурмаҳсул аз слайдҳои омӯзишӣ, сомонаҳои интернетӣ, шаклҳои гуногуни тестҳои таълимӣ, анвои дарсҳое, ки ба гурӯҳҳои интерактивӣ ҷудо карда шудаанд, лоиҳаҳои навоварона мебошанд.

Бешубҳа, истифодаи технологияи инноватсионӣ ва иттилоӣ дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ, хусусан, забони англисӣ ҳамчун заминаҳои самарабахш барои рушди малакаҳои грамматикӣ, лексикӣ, муоширатӣ ва баланд бардоштани қобилияти санҷиши донишҳо истифода бурда мешавад.

Вазифаи аввалиндараҷа барои ноил гардидан ба сифати нави таҳсилот дар самти омӯзиши забонҳои хориҷӣ ин мутобикат намудани он ба талаботи замони муосир ва бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ мебошад. Омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ бояд низоми нави дониш, малака ва қобилиятҳо, инчунин, таҷрибаи баланди истифодаи методҳои навин ва технологияҳои навинро дар худ дошта бошанд. Ҳамчунин, пешрафти ҷомеа, тараққиёти илму техника ва технологияҳои муосир тақозо мекунад, ки ҳуди омӯзгорон барои баланд бардоштани сатҳи касбияти худ мунтазам кӯшиш ба харҷ дода, фаъолияти инноватсиониро пеша намоянд.

Ҷиҳати таҳким бахшидани иқтисодии илмӣ ва баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бояд ба фаъолияти мунтазами инноватсионӣ ва омӯзиши технологияҳои инноватсионӣ дар раванди дарсҳои забони англисӣ диққати амиқ равона карда шавад. Ҳадафи асосии омӯзиши забонҳои хориҷӣ на танҳо ташаккул ва рушди фарҳанги муоширати байни одамон, балки огоҳӣ ёфтан аз фараҳангу тамаддуни бегона дар муқоиса бо расму оинҳои миллӣ мебошад.

Бо мақсади таҳқиқ намудани масъалаи истифодаи технологияи инноватсионӣ дар ҷараёни таълими забони англисӣ таҳқиқи ин масъаларо рӯи кор овардем. Сарфа намудани вақт, фаҳмоӣ равшан ва осон гаштани ҷараёни илмомӯзӣ, дастрас шудани технологияи таълимӣ омилҳое мебошанд, ки ба истифодаи технологияи инноватсионӣ дар ҷараёни таълим рабт дошта, мазҳ ҳамин сабаб таваҷҷуҳи моро барои таҳқиқи ин масъала ҷалб гардонид. Пеш аз ворид гаштан ба таҳқиқи масъала хостем шарҳи баъзе мафҳум ва истилоҳоти дар ин ҷо дарҷгаштаре пешниҳод намоем.

Инноватсия навоарӣ дар соҳаи техника, технология, кор, хизматрасонӣ ё идоракунӣ буда, ба истифодаи комёбиҳои илм ва технологияи пешқадаме асос ёфтааст, ки самаранокии баланди истеҳсолӣ ва ҷамъиятӣ дорад [9].

Бояд қайд намуд, ки имрӯзҳо ба зиммаи кормандони соҳаи маориф, ба хусус, омӯзгорон вазифаҳои ниҳоят муҳим, пеш аз ҳама, баланд бардоштани сифати таълим, ворид шудан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот, тарбияи мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи замон, инчунин, ба шароити замона мутобик гардонидани мазмуну мундариҷаи таълим воғузошта шудааст. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи маориф ва татбиқи барномаҳои ислоҳоти соҳаи маориф таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, қайд мекунад, ки «...дар ин раванд як нуктаро дар назар бояд дошт: дар ҷаҳони муосир

кишваре ба дастовардҳои бузург ноил мегардад, ки ба баланд шудани сатҳи маърифат дар ҷомеа таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда, техникаву технологияи навро ба таври васеъ дар амал ҷорӣ менамояд...» [7].

Дар кишвари мо пас аз ба даст овардани истиқлолият чунин имконоте ба миён омад, ки таҷрибаву малакаҳои баланди касбии дигар мамлакатҳо дар самти забондониву забонамӯзӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт ва муфидтарини онҳо дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ, хусусан, забони англисӣ то ҳадди имкон дар баъзе муассисаҳои таълимӣ роҳандозӣ гардидааст.

Натиҷаи равандҳои таълимот тариқи истифода аз технология ва усулҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф ба таври назарӣ ва амалӣ ба монанди таҳияи мундариҷаи нав, усул ва шаклҳои нави таълиму тарбия, татбиқ ва паҳн кардани таҷрибаи бойи педагогӣ, истифодаи технологияи инноватсионӣ дар раванди таълим ва идораи муассисаҳои таълимӣ, гузаронидани озмоишҳои педагогӣ ва ғайра густариш меёбанд [12, с.18-19].

Ба хусус, омӯзиши забони англисӣ бо истифода аз технологияи иттилоотӣ инноватсионӣ дар зиёд намудани ҳавасмандии таълимгирандагон муассисаҳои таълимии кишвар мутобиқ ба шароити татбиқи «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» мебошад [8].

Талаботи мазкур дар номгӯи мавзӯҳои намунавӣ барои бахшҳои машварати августи кормандони муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 таҳти унвони «Истифодаи техника ва технологияи муосири таълим дар раванди дарсҳои забони англисӣ» дар соҳаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидааст [11].

Таҷрибаи байналмилалӣ, дар навбати аввал дар кишварҳои рӯ ба инкишоф нишон медиҳад, ки манбаи асосии рушди босуръати иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар таҳсилоти миллат аст. Сармоягузорӣ ба иқтисодиёте, ки аҳолии он дорои сатҳи пасти таҳсилот ё таҳсилоти ба талаботи замон ҷавобгӯ набуда мебошад, танҳо ба бунёди истехсолоти аз ҷиҳати технологӣ камсамару қафомонда, қафомонии ҳарчи бештари кишвар аз тамоюлоти ҷаҳонии рушди иқтисодиёти ба дониш асосёфта мусоидат карда метавонаду ҳалос.

Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти ба дониш асосёфта маориф яке аз омилҳои муваффақияти иқтисодии давлат мегардад. Рушди ҷомеа, таъмини амнияти ҷамъият ва давлат, сифати зиндагии мардум, расидан ба сатҳи ҷаҳонии иқтисодиёт, азхудкунии имкониятҳои нави технологӣ ва умуман, рушди иҷтимоӣ мустақиман аз сатҳи маориф, ташкили чараёни мураттабу хушсифати таълиму тарбияи талабагон донишҷӯён, ҳулоса аз сатҳи саводнокии миллат вобаста аст [7].

Ҳамин тариқ, нақш ва масъулияти маориф барои рушди глобалии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, ташаккули низоми одилонаи ҷамъиятӣ ва муваффақияти миллии давлат афзун мегардад.

Нақши муҳими маориф дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистони имрӯза дарки онро муайян месозад, ки ояндаи кишвар аз он вобаста аст, ки низоми миллии маориф ба кадом андоза барои бунёди иқтисодии зехнӣ ҳамчун асоси рушди қобилияти аксарияти шаҳрвандон ва таъмини рафохати онҳо қодир аст. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 нақши маорифро ҳамчун манбаи асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳрвандони он муайян намуда, вазъи ҷорӣ соҳаи маориф, мушкилоту талаботи онро тавсиф медиҳад, инчунин, мақсаду вазифаҳои рушди маорифро тасвир мекунад.

Таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки барои васеъ гардидани самти омӯзиши забони англисӣ дар зинаҳои таҳсилоти умумии мамлакат, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ аз қабili компютер, видеопроектор, синфхонаҳои лингофонӣ, паркҳои технологӣ, тахтаҳои электронӣ ва дигар таҷҳизоти инноватсионӣ саҳми арзанда доранд. Ба воситаи технологияи инноватсионӣ ба хонандагон омӯзонидани ҷабҳаҳои васеи самтҳои омӯзиши забони англисӣ ба монанди

рӯйнамоиҳои мултимедиявӣ (презентатсияҳо), бозиҳои гуногуни шавқовари таълимӣ, дарсҳои интерактивӣ, дарсҳои кушод, викторинаҳо, гузаронидани тестҳои кушода ва пӯшида ва ғайраҳо дар раванди таълими дарсҳои забони англисӣ хеле натиҷабахш мебошанд [2, с.95-98; 9, с.58]. Дар таълими забони англисӣ доир ба ҳар як мавзӯ, агар рӯйнамоиҳои мултимедиявӣ (презентатсияҳои мултимедиявӣ ё гузаштани дарс бо воситаи видеопроектор, намоиш додани видеоҳои ҷолиби диққат бо забони англисӣ) ташкил карда шавад, он ба манфиати ҳар як таълимгиранда аст, зеро ки таълимгирандагон мавзӯ ва маълумотҳоро бо ин тарз зуд аз худ намуда, дар хотираи худ нигоҳ медоранд [10, с.138-145]. Бозиҳои гуногуни таълимӣ бошад шавқу ҳаваси хонандагонро нисбат ба фанни таълимӣ бедор карда, қобилияти донишандӯзии онҳо ва шавқу рағбати онҳоро нисбат ба раванди таълим зиёд мегардонад [18, с. 14-17; 4, с. 29-33].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки агар мавод дар шакли садо пешниҳод шуда бошад, пас шунаванда метавонад 25% маълумотро дар хотираи худ нигоҳ дорад ва агар иттилоот ба таври видеоӣ намоиш дода шавад, ин нишондиҳанда тақрибан ба 30-35% баробар мегардад. Зикр кардан бамаврид аст, ки ҳангоми якҷоя намоиш додан (визуалӣ ва аудиоӣ) таъсири он метавонад то 50% дар хотираи таълимгиранда нақш бандад. Дар чараёни таълими забони англисӣ бештар ба дарсҳои интерактивӣ баҳои баланд дода мешавад. Чунки, агар шахс дар чараёни дарсҳои интерактивии англисӣ (рӯ ба рӯ) фаъолона иштирок намояд ва ба раванди дарс диққати ҷиддӣ зоҳир намояд, метавонад аз 75 то 85 фоиз чараёни дарсро дар хотираи худ нигоҳ дорад.

Аммо боиси нигаронист, ки бо вучуди кӯшишҳои омӯзгор, агар таълимгиранда нисбат ба омӯзиши фанни таълимӣ бетавваҷуҳ бошад, раванди донишандӯзӣ ҳеҷ гоҳ натиҷаи дилхоҳ нахоҳад дод. Аз ҳамин сабаб, бояд аввалиндараҷа бо истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва метоҳои ҳавасмандкунӣ диққати хонандаро пурра ба раванди таълим ҷалб намуд [17, с. 96-99].

Аслан, технологияи инноватсионӣ дар ҳаёти имрӯзаи мо бештар аз ҳама чиз дар маркази диққат қарор дошта, ба мо дар ҳар як ҷанбаҳои ҳаёту саломатӣ, эҷодӣ, илмӣ, муоширатӣ ва иҷтимоӣ кумак мекунад.

Адабиёт

1. Бабанский, Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1982. – 192с.
2. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192с.
3. Бим, И.Л. Подход к проблеме упражнений с позиции целей и задач / И.Л. Бим. // Иностр. языки в школе. – 1985. – № 5. – С. 30–37.
4. Бухаркина, М.Ю. Мультимедийный учебник: что это? / М.Ю. Бухаркина // Иностр. языки в школе. – 2008 – №4. – С.29-33.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022», 2017, №443. [манбаи электронӣ]. URL: <http://maorif.tj/storage/Dokument/s/0910bed2bc375c5f822831c11ab02708.pdf> (санаи истифодабарӣ: 02.02.2020)
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 2010, №207. [манбаи электронӣ]. URL: <http://maorif.tj/storage/Dokument/s/Barnomaho/d2bc5e907ac49048b41b38a277d01bb9.pdf> (санаи истифодабарӣ: 21.12.2019)
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020», 2012, №334. [манбаи электронӣ]. URL: <http://maorif.tj/storage/Dokument/s/Barnomaho/85bef317aed011a78e9f15c1273d6ca7.pdf> (санаи истифодабарӣ: 18.03.2020)

8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020», 2011, №227. *[манбаи электронӣ]*. URL: <http://maorif.tj/storage/Dokument's/Barnomaho/ba24a74e3d838d8f893a8dd608f28028.pdf> (санаи истифодабарӣ: 18.03.2020)
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ», Душанбе, 2012, №822. *[манбаи электронӣ]*. URL: <http://majmilli.tj/қонуни-ҷм-дар-бораи-фаъолияти-инноват/> (санаи истифодабарӣ: 03.03.2020)
10. Методика обучения иностранным языкам (учебное пособие по направлению «педагогическое образование (с двумя профилями подготовки)»). – Казань, КФУ, 2016. – 189с.
11. Номгӯи мавзӯҳои намунавӣ барои бахшҳои машварати августии кормандони муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019. *[манбаи электронӣ]*. URL: <https://bvv.maorif.tj/ahborot/nomgi-mavzoi-namunav-baroi-bahshoi-mashvarati-avgustii-kormandoni-muassisaoti-tasiloti-tomaktab-va-miyonai-umumii-umurii-toikiston-masalaoi-muimi-rushdi-maorif> (санаи истифодабарӣ: 03.03.2020)
12. Селевко, К.Г. Современные образовательные технологии / К.Г. Селевко – Москва: Народное образование, 1998. – 256с.
13. Скрипко, Л.Е. Внедрение инновационных методов обучения: перспективные возможности или непреодолимые проблемы? / Л.Е. Скрипко // Менеджмент качества. – 2012. – № 1. – С. 76-84.
14. Солодухина, О.А. Классификация инновационных процессов в образовании / О.А. Солодухина // Среднее профессиональное образование. – №10. – 2011. – С. 12–13..
15. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати «Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (04.10.2019). *[манбаи электронӣ]*. URL: <https://toj.today.tj/prezident/6076-suhanronii-peshvoi-millat-jemomal-ramon-ba-munosibati-rzi-zaboni-davlatii-umurii-toikiston.html> (санаи истифодабарӣ: 18.03.2020)
16. Юсуфбекова, Н.Р. Общие основы педагогических инноваций: Опыт разработки теории инновационного процесса образования / Н.Р. Юсуфбекова. – М., 1991. – 216с.
17. Celce-Murcia Marianne. Teaching English as a Second or Foreign Language. 3rd edition. — Heinle ELT, 2001. — 584 p.
18. Chirag, P. (2003). Use of Multimedia Technology in Teaching and Learning communication skill. International journal of Research Academics, 17 (5), 473-495.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМИ ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ҳадафи асосии омӯзиши забони хориҷӣ ташаккул додани қобилияти муоширати байни ҳамаи мақсадҳо (таълим, тарбия, эҷод, корҳои илмӣ) дар раванди ҳаёти ҷомеа мебошад. Муносибати мутақобилаи судманд оид ба муошират ва ташаккули қобилияти ҷаҳонбинии одамон дар бораи фарҳанг ва тамаддуни кишварҳои хориҷ, инчунин, ба омӯзиши фарқи байни онҳо ва фарҳанги миллии равона карда шудааст.

Бешубҳа, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва иттилоӣ дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ (англисӣ) ҳамчун заминаҳои самарабахш барои рушди малакаҳои грамматикӣ, лексикӣ, муоширатӣ ва баланд бардоштани қобилияти санҷиши донишҳо истифода бурда мешавад.

Мақола ба мушкилоти омӯзиши забонҳои хориҷӣ тавассути воситаҳои инноватсионӣ, аз ҷумла тахтаи электронӣ, проектор ва компютер дар шароити модернизатсияи соҳаи маориф бахшида шудааст. Бо хубтару бештар гаштани шароити таълим дар ҳама гуна муассисаҳои таълимӣ, мутахассисон синфхонаҳо бо воситаҳои иттилоотӣ-таълимӣ сифати таълим низ беҳтар шуда истодааст. Дар баробари дигар забонҳо таълими забонҳои русӣ ва англисӣ рӯ ба беҳбудӣ оварда, дар рафти дарсҳо бо роҳи усулҳои гуногун фазои забонӣ ташкил карда мешавад.

Яке аз воситаҳое, ки метавонад ба раванди таълими забонҳои хориҷӣ таъсири мусбӣи худро гузошта, фазои забониро таъмин намояд, истифодаи тахтаи интерактивӣ мебошад. Истифодаи дурусти воситаҳои инноватсионӣ аз омӯзгор маҳорату малакаи махсусро талаб мекунад. Дар сурати истифода бурдан аз ҳама функсияҳои тахтаи электронӣ дар дарси забонҳои хориҷӣ на танҳо шавқи донишҷӯён боло меравад, балки ҳама гуна мақсадҳои рафти дарс амалӣ мегарданд.

Агар яке аз мушкилоти дониши сусти донишҷӯён аз забони русӣ таваҷҷуҳи ками онҳо ба забонамӯзиро сабаб донем, пас мушкилоти дигар, албатта, ташкили нодурусти раванди таълим, истифода нашудани роҳу усул ва воситаҳои ёрирасони таълимӣ мебошанд. Технологияҳои инноватсионӣ, аз ҷумла компютеру проектор ва тахтаи электронӣ ҳамчун воситаи ёрирасони таълимӣ аз ҷониби омӯзгорон хеле кам ва нодуруст истифода мешавад.

Дар мақола маҳз ҳамин мушкилот оварда шуда, баъзе роҳҳои рафъи онҳо пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *воситаҳои таълимӣ, технологияи инноватсионӣ, тахтаи электронӣ, роҳу усулҳои таълим, донишҷӯён, технологияи иттилоотӣ, аёният, ҳавасмандӣ, ҳамкорӣ, рафти дарс, забонҳои хориҷӣ, мушкилот, муқоиса, истифода, маҳорат, малака.*

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Основной целью изучения иностранного языка является развитие умения общаться между всеми целями (образование, воспитание, творчество, научная работа) в процессе общественной жизни. Взаимовыгодный подход к общению и формированию у людей мировоззрения о культуре и цивилизации зарубежных стран направлен на изучение различий между ними и национальной культурой.

Несомненно, использование инновационных технологий и информации в процессе изучения иностранного языка (английского) используется в качестве эффективной предпосылки для развития грамматических, словарных, коммуникативных и когнитивных навыков.

Статья посвящена проблемам изучения иностранных языков с использованием инновационных инструментов, в том числе электронных плат, проекторов и компьютеров в контексте модернизации образования. С улучшением образовательных условий во всех учебных заведениях, снабжением аудиторий информационными и образовательными средствами качество образования также улучшается. Наряду с другими языками улучшится обучение русскому и английскому языкам, и на уроках будет создан ряд языковых опций.

Одними из инструментов, которые могут оказать положительное влияние на процесс изучения иностранных языков и обеспечить языковое пространство, является использование интерактивной доски. Правильное использование инновационных инструментов требует от преподавателей определенных навыков. При использовании любой из функций электронной доски на уроке иностранного языка интерес не только возрастает, но и реализуются все цели урока.

Если одной из проблем слабого знания английского языка студентами является их низкий интерес к изучению языка, то другой проблемой, конечно же, является плохая организация учебного процесса, неадекватное использование методов и инструментов обучения. Инновационные технологии, в том числе компьютеры, проекторы и электронное табло, редко используются учителями так же, как учебные пособия.

В этой статье представлены эти проблемы и некоторые способы их решения.

Ключевые слова: *образовательные инструменты, инновационные технологии, электронная доска, методы обучения, студенты, информационные технологии, наглядность, мотивация, сотрудничество, обучение, иностранные языки, проблемы, сравнения, использование, навыки.*

THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH

The main goal of learning a foreign language is to develop the ability to communicate between all goals (education, upbringing, creativity, scientific work) in the process of social life. A mutually beneficial approach to communication and the formation of people's worldview about the culture and civilization of foreign countries is aimed at studying the differences between them and the national culture.

Undoubtedly, the use of innovative technologies and information in the process of learning a foreign language (English) is used as an effective prerequisite for the development of grammatical, vocabulary, communication and cognitive skills.

The article is devoted to the problems of learning foreign languages using innovative tools, including electronic boards, projectors and computers in the context of modernizing education. With the improvement of educational conditions in all educational institutions and the provision of information and educational facilities to classrooms, the quality of education is also improving. Along with other languages, Russian and English will be improved, and a number of language options will be created in the lessons.

One of the tools that can have a positive impact on the process of learning foreign languages and provide a language space is the use of an interactive whiteboard. Proper use of innovative tools requires certain skills from teachers. When using any of the functions of the electronic whiteboard in a foreign language lesson, interest not only increases, but all the goals of the lesson are realized.

If one of the problems of poor knowledge of the Russian language by students is their low interest in learning the language, then another problem, of course, is the poor organization of the educational process, inadequate use of teaching methods and tools. Innovative technologies, including computers, projectors, and electronic scoreboards, are rarely used by teachers in the same way as textbooks.

This article presents these problems and some ways to solve them.

Keywords: *educational tools, innovative technologies, electronic whiteboard, teaching methods, students, information technology, visibility, motivation, collaboration, learning, foreign languages, problems, comparisons, use, skills, skills.*

Сведения об авторах: *Гадоев Каримджон Хайруллоевич - к.п.н., доцент, заведующий кафедрой методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 98 76 79 400; E-mail: gkarimjon@mail.ru*

Холов Мехриддин Равшанович – магистр 2 года кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 931 14 14 44; E-mail: mr.kholov.94@mail.ru

Information about the authors: *Gadoev Karimjon Khairulloevich – candidate of Pedagogy, associate professor, head of the department of teaching methods of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6, Mob. Phone: (+992) 98 76 79 400; E-mail: gkarimjon@mail.ru*

Kholov Mehriddin Ravshanovich –master degree 2 year of the department of English philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6, Mob. Phone: (+992) 931 14 14 44; E-mail: mr.kholov.94@mail.ru

АСОСҲОИ ТАШКИЛИ НУТҚИ ШИФОҲИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мирзоалиева Ш.Э.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Қайд намудан зарур аст, ки дар миқёси мактабҳои ҷумҳурии масъалаи таълими нутқи диалогӣ ҳамчун воситаи инкишофи салоҳияти хонандагонро мавриди омӯзиш қарор додан, мавзӯи мубрами рӯз ба ҳисоб меравад. Масъалаҳои муҳимме, ки барои хубтару беҳтар намудани ташкили нутқи шифоҳии хонандагон мебошад, ки нуқтаҳои зерин дар раванди омӯзишро таъкин намудан ба маврид аст:

1. Дар муҳити ғайрианглисӣ аз бар кардани забони англисӣ ба интихоби машқҳои нутқӣ зич алоқаманд мебошад.

2. Малакаҳои зарурии муоширатӣ ва инкишофи салоҳият дар муошират танҳо дар ҳолати истифодаи низоми машқҳои нутқии мувофиқ доир ба ташакул ва тақомули руҳи фаъолияти муоширатӣ ба даст меояд.

3. Омӯштани роҳи усулҳои истифодабарии самарабахши машқҳо барои техникаи инкишофи нутқ, шунавоӣ ва гуфтор мусоидат менамояд.

4. Машқҳои созмонӣ ба омӯзондани ҷанбаи созмонии забон, машқҳои маъноӣ ба таълими маъноӣ он воҳидҳо ва машқҳои муоширатӣ ба омӯзонидани вазифаи воҳидҳои забон нигаронида мешаванд. Дар раванди таҳқиқи мавзӯи мазкур оид ба ҳисоб гирифтани таносуби нутқи муколамавӣ ва монологии хонандагон дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ, ки қисман дар адабиёти методӣ таҳти таҳқиқ қарор дода шудааст, вале дар шароити мактабҳои ҷумҳурии таҳқиқ карда нашудааст ва камтар ба назар мерасанд [6, 201]. Дар бораи амалинамоии таълими нутқи шифоҳӣ дар раванди таълим ҳаминро бояд қайд намоем, ки дар омӯзиши забони англисӣ ба ду шакли нутқ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд, ки аз ҷама муҳим ин нутқи шифоҳӣ ба ҳисоб меравад. Ин шаклҳои гуфтор асосҳои худро доранд ва моро лозим аст, ки онҳоро дар алоҳидагӣ шарҳ диҳем. Дар омӯзонидани нутқи шифоҳӣ мо се зинаро, ки ба қобилияти гуфтор тааллуқ доранд, фарқ мекунем:

1. Зинаи тасдиқӣ;

2. Зинаи талаффуз;

3. Зинаи дискурс.

Таъкид намудан зарур аст, то он даме, ки хонандагон сохтани ҷумлаҳоро дар забонҳои хориҷӣ наомӯзанд, пайдо шудани нутқ ғайриимкон аст. Дар инкишофи маҳорати ҷумласозии хонандагон қоидаҳои зерин пешниҳод карда мешаванд. Дар омӯзиши нутқи шифоҳӣ ё худ гуфтор масъалаи асосӣ он аст, ки нутқро аз чӣ бояд сар кард ва алоқамандии байни ҷузъҳои дигари омӯзиш дар чӣ бояд буд? Ин масъала бо роҳҳои гуногун ҳалли худро меёбад. Якчанд методистон чунин тавсия медиҳанд, ки омӯзиши нутқи шифоҳӣ дар шакли диалог барои навомӯзандагон, пеш аз ҷама, чӣ хел савол додан ва ҷавоб гирифтани омӯзем, ки ин хусусияти асосии нутқи шифоҳӣ дар шакли диалог мебошад ва аз рӯи намунаҳо сохтани диалогҳои кӯтоҳро омӯзем. Инчунин, методистони дигари соҳаи методикаи омӯзиши забонҳои хориҷӣ бошанд, нутқи монологиро барои ҳарчи бештар пайдошавии нутқи шифоҳӣ тавсия медиҳанд [6, 92].

Ҳаминро бояд қайд намоем, ки ба хонандагон намунаҳо дода мешавад, то ки аз рӯи ҳолатҳо (ситуатсия) ҷумла сохтанро омӯзанд. Ҷумлаҳои нопурра бояд бо калимаҳои гуногун пур карда шаванд. Бо ин роҳ хонандагон фикрҳои зиёдро баён мекунанд. Масалан;

I can see...

Талабаи 1- I can see a blackboard.

Талабаи 2- I can see a picture.

Талабаи 3 - I can see a map.

Ё бо ин роҳ:

I am fond of...

Талабаи 1- I am fond of a music.

Талабаи 2- I am fond of classical music.

Талабаи 3- I am fond of pop music.

Омӯзгори закиро зарур аст, ки бе намунаҳо ба хонадагон боз супориш диҳад ва ҳар хонанда ба тариқи фаҳмиши худ ҷумлаҳо тартиб диҳанд, то омӯзгор ғалатгирӣ намуда, дар як вақт хонанда аз хатои кардаш огоҳ шавад ва ин тарз ба қисмати мустаҳкамкунии дарс мусоидат менамояд.

- Мисоли додашуда:

I have a book.

-Васеъкунӣ: I have an interesting book.

I have an interesting book at home.

Дигарон такрор мекунанд: He has a book.

He has no book.

- Пурракунӣ: If I have time, I'll...

Албатта, машқи ҷумлаҳо аз рӯи намунаҳо боиси пайдо шудани муошират шуда наметавонанд. Аммо ин машқҳо барои ҳосилшавии талаффузи дуруст кумаки калон мерасонад. Ҳар як намуна якчанд бор бо мисолҳои гуногун такрор карда мешавад ва ба малакаи табдил меёбад. Хонадагон дар ситуатсияҳои, ки муаллим супориш медиҳад, ҷумлаҳои худро тартиб медиҳанд. Вақте ки хонандагон бо луғату грамматикаи азхудкардаи худ мустақилона ҷумла сохтанро ёд мегиранд, он гоҳ нутқи онҳо мураккаб мегардад. Дар ин раванди таълим ҳамин қисмати асосӣ бояд бо намунаҳои гуногун мувофиқ ба қонунҳои мантиқ ҷумлаҳо тартиб диҳанд, то хонандагон мантиқан дарк намоянд, ки қоидаҳои ҳар ду забон тавҷам бошад ва ба онҳо нофаҳмӣ ва мушкилӣ пеш наоранд.

2. Ба хонандагон тарзи истифода бурдани намунаҳои нутқ аз рӯи талаффузи дуруст, омӯхта мешаванд. Аввал онҳо аз рӯи намунаи муаллим амал мекунанд ва баъдан мустақилона ба ёрии муаллим амал намуданро аз худ мекунанд. Муаллим ба ягон ашё ишора намуда, чунин бояд амал намояд:

Муаллим: Say a few words about it.

Талаб: This is a pencil.

The pencil is green.

It is on the table.

I like the pencil. [4;85]

Ё муаллим ба писарбача ва ё духтарбачае ишора карда мегӯяд:

Муаллим: Tell about him.

Талаба: This is a boy.

His name is Karim.

He lives in Dushanbe.

Ин машқ ҳам ба инкишофи нутқи монологӣ ва нутқи диалогӣ кумак мерасонад. Ҳамин тавр, талаффузи хонандагон 2-4 ҷумларо дар бар мегирад, ки мантиқан дуруст мебошад. Дар ин раванд хонандагон мустақилона баён кардани фикри худро меомӯзанд ва ба ин роҳ хонандагон якчанд ҷумлаҳоро якҷоя бо ягон объекти раवонакардашуда талаффуз мекунанд. [1;124]

3. Пас аз он ки хонандагон гуфтани ҷумлаҳоро оид ба ягон ҳолат ёд мегиранд, онҳо ба зинаи нутқи муошират тайёр мешаванд. Нутқи озод хонандагонро бо маҳорату малакаи ҷумласозӣ таъмин мекунад. Дар ин зина боз ба хонандагон супориш дода мешавад, ки луғат ва қоидаҳои грамматикӣ азхудкардаашонро истифода бурда, дар бораи расм сухан гуфтан ва ё оид ба китоби хондашон маълумот доданро омӯзанд, ҳикояҳои хурд тартиб диҳанд ва ё дар бораи шундаҳояшон нақл намоянд. Муаллим ба хонандагон кумак мерасонад ва барои оғоз кардани суханашон чунин ибораро истифода мебарад: «**What do you speak about**». Дар ин вақт истифодаи асбобҳои аёнӣ боз ҳам кори муаллимиро осон карда, шавқу ҳаваси хонандагонро оид ба гуфтор водор менамояд [1, 163].

Қайд намудан ба маврид аст, ки ин се зинаи инкишофи нутқи шифоҳии хонандагон дар ҳар се зинаи сохтори мактаб дар синфҳои ибтидоӣ, миёна ва болоӣ ба роҳ монда шавад. Истифодаи машқҳо дар ҳар зина бояд гуногун бошад. Махсусан, барои синфҳои ибтидоӣ зинаи ҷумласозӣ ҳамчун мақсади таълим бисёр муҳим аст.

Қоидҳои зарурии, ки ҳар як омӯзгори забонҳои хориҷӣ барои пуробуранг шудани дарсаш бояд донанд ва аз онҳо фаровон истифода барад: аввал ба хонанда сохтани ҷумларо бояд омӯзонад, баъд ҷумлаҳои гуногунро дар як зина нақл кардан ва дар бораи топики пешниҳодшуда нақл карданро бояд омӯзонад.

Бояд таъкид намоем, ки диалог барои нутқи шифоҳӣ мусоидат мекунад, аз қисматҳои алоҳида иборат аст. Яъне, response (ҷавоб) - inducement (водоркунӣ) - response (ҷавоб), қисми ҷавобии диалог ин нутқи байни ду фосила аст. Аммо хусусияти аслии диалог алоқамандии ҷавобҳо бо якдигар мебошад. Қисми якум озод буда, ҷавоб ба вай тааллуқ дорад. Ва бе он вучуд дошта наметавонад.

Мисол: Where is the book?

They are on the shelf.

Дар омӯзиши диалог мо бояд бештар намунаҳоро истифода барем.

Зеро онҳо ин шакли нутқро дар бар мегиранд. Дар омӯзиши диалог се зина вучуд дорад:

I. Қабулкунӣ - receptive

II. Такроркунӣ - reproductive

III. Офариниш – constructive

Пеш аз ҳама, хонандагон диалогро бо гӯш мешунаванд. Онҳо диалогро аз ғитаҳо ва ё аз ҳуди муаллим гӯш мекунанд. Муаллим ба хонандагон бо истифодаи расмҳо кумак мерасонад, то ки онҳо диалогро фаҳманд. Онҳоро зарур аст, ки гуфтугӯро бори дувум гӯш кунанд ва баъд онро оромона хонанд, то ки боз ҳам хубтар фаҳманд. Хонандагон ба интонатсияи он диққати махсус медиҳанд ва агар лозим бошад, онҳо метавонанд диалогро бори дигар низ гӯш кунанд.[13;15]

I. Хонандагон намунаи диалогро хонда, иҷро мекунанд, ки ин такроркунӣ мебошад. Мо се шакли такроркуниро дида мебароем:

Хонандагон дар давоми гӯш кардан ва ё баъд аз нутқи гӯянда диалогро фавран такрор мекунанд. Муаллим бошад тарзи талаффуз ва тарзи интонатсияи хонандагонро якбора ислоҳ мекунанд. Оҳиста хонандагон пас аз худ кардани диалог онро бо истифодаи калимаю ибораҳои худ иҷро мекунанд. Пеш аз иҷро кардан онҳо метавонанд намунаи онро гӯш кунанд, то ки калимаҳоро ба хотир оранд. Образдихӣ, хонандагон диалогро образнок иҷро мекунанд. Онҳо якчанд элементҳо, яъне калимаву ибораҳоро дар он тағйир медиҳанд. Бо ин роҳ онҳо сохти диалогро хуб аз худ мекунанд.

-Will you help me Sonny?

- What shall I do, mother?

- Will you bring a pail of water?

- Certainly I will.[11;43]

Инчунин, ҳаминро таъкид намудан зарур аст, ки истифодаи расмҳо дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ, махсусан, дар ташаккули нутқи шифоҳӣ кумак мерасонанд. Ба ғайр аз он хонандагон таҷрибаҳои ҳудро истифода бурда, диалогро образнок месозанд. Дар ин раванд амал ба таври механикӣ набояд иҷро шавад. Хонандагон бояд аз рӯи ҳолат (ситуатсия) гап зананд, то ки дар натиҷаи ин кор хонандагон минбаъд тавонанд диалогҳои ҳудро тартиб диҳанд. Барои ҳамин ҳам намунаҳои нутқ бояд эҳтиёткорона мувофиқ ба зинаи дониши хонандагон аз тарафи омӯзгор интиҳоб карда шаванд.

Аввалин ду зинаи омӯзиши намунаҳои диалог ба хонандагон ва баён кардани нутқи онҳо аз рӯи ҳолатҳо (ситуатсия) ба воситаи маводи лингвистикӣ ба роҳ монда мешавад.

3. Хонандагон диалог ва ё (ситуатсия) ҳолати ҳудро тартиб медиҳанд. Ба онҳо расм ё ситуатсияи феълӣ дода мешавад, то ки дар доираи он сухан карда тавонанд. Ба мо лозим аст, ки онҳоро бо намуна ва баъзе ибораҳои зарурӣ таъмин намоем. Дар зинаи сеюм истифодаи асбобҳои аёни бисёр муҳим аст, зеро аксар вақт хонандагон ҷӣ

гуфтанашонро намедонанд ва танқисӣ мекашанд. Барои ҳамин ҳам асбобҳои аудиовизуалӣ дар диалогҳо васеътар истифода бурда мешаванд.

Нишон додани баъзе қоидаҳои асосие, ки барои омӯзгор зарур аст, шарҳи онҳоро дар мақола оварда, мавриди таҳлил қарор медиҳем. Дар омӯзонидани диалог ба хонандагон омӯзгор бояд намунаҳои диалогро истифода барад ва боварӣ пайдо кунад, ки хонандагон се зинаи онро хуб фаҳмидаанд ва аз уҳдааш мебароянд [4, 17]. Ба хонандагон чӣ хел сохтани ҷумлаҳо, пай дар ҳам истифода бурдани якчанд ҷумла, ки ба як объект ё ситуатсия равона карда шудаанд, омӯзонида мешавад. Ин масъалаҳо дар китобҳои дарсии А.Д. Старков ва Р. Р. Диксон инъикос ёфтаанд ва ҳаминро қайд карданим, ки муаллифони мазкур дар китоби ҳадашон аз нутқи диалогӣ шурӯъ намуданро хуб ба назар гирифта, омӯзишро аз пурсидани намудҳои саволгузори оғоз намуданд. Мисол:

- The book is on the desk.
- The book isn't under the desk.
- Is the book on the desk? Yes it is. No, it is not.
- Is the book on the desk or under it? It's on the desk.
- Where is the book? It is on the desk. [13, 56]

Ба чунин ҳулоса омадан мункин аст, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ барои омӯзгорон бисёр вазифаи масъулиятнок ва заҳматталаб мебошад. Аз ин рӯ, омӯзгори забони хориҷӣ бояд забонро бисёр дар сатҳи баланд аз худ карда бошад, ҳамаи нозуқиҳои онро хуб донад, таҷрибаи кори бисёр хуб дошта бошад, методика ва технологияи таълими забонро низ хуб донад, то ки аз ҳама ҷиҳатҳои омӯзишӣ хонандагонро инкишофи сайқал дода тавонад.

Адабиёт

1. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ / С.Н. Алиев. – Душанбе, 2013. – 208 с.
2. Берман И.М., Бухбиндер В.А. Ситуативность и обучение устной речи / В.А. Бухбиндер И.М. Берман // Иностранные языки в школе. – 1964. – № 5. – С. 9–13.
3. Багинская, Н.Л. Моделирование как средство развития связной речи у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи / Н.Л. Багинская // Дошкольное образование: опыт, проблемы, перспективы развития: материалы всерос. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 29 апр. 2014 г.). – Чебоксары: Интерактив плюс, 2014. – 294 с.
4. Вайсбурд, М.Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке [Текст] / М.Л. Вайсбурд. — М.: Изд-во «Титул», 2001. – 128 с.
5. Витлик, Ж.Л. Современные проблемы обучения грамматике иностранного языка / Ж.Л. Витлик // Иностранные языки в школе. – 2000. – №5. С.23-31.
6. Гез, Н.И. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: Учебник / Н.И. Гез, М.В. Ляховицкий, А.А. Миролюбов и др. – М.: Высш. школа, 1982. – 373 с.
7. Грузинская, И.А. Методика преподавания английского языка / И.А. Грузинская. – М., 1938. – 223 с.
8. Гурвич, П.Б. Обучение неподготовленной речи / П.Б. Гурвич // Иностранные языки в школе. – 2012. – №8. – С. 11–17.
9. Зимняя, И.А. Психологическая характеристика слушания и говорения как видов речевой деятельности / И.А. Зимняя // Иностранные языки в школе. – 1973. – С. 55-61.
10. Зимняя, И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. 2-е изд. / И.А. Зимняя. — М.: Просвещение, 1985. – 160 с.
11. Олейник, В.Ф. Из опыта преподавания английскому языку / В.Ф. Олейник // Иностранные языки в школе. – 1991. – №1. – С. 42-46.

12. Рогова, Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе. Пособие для учителя / Г.В. Рогова, И.Н. Верещагина. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.
13. Пассов, Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е.И. Пассов. – М: Просвещение, 1985. – 280 с.
14. Скалкин, В.Л. Системность и типология упражнений в обучении диалогической речи / В.Л. Скалкин // Иностранные языки в школе. – 1979. – №2. – С. 19–25.
15. Скляренок, К.К., Олейник Г.И. Обучение диалогической речи с использованием ролевой игры в VII классе / К.К. Скляренок, Г.И. Олейник// Иностранные языки в школе. – 1985. – №1. – С. 28–33.

АСОСҶОИ ТАШКИЛИ НУТҚИ ШИФОҶИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба асосҳои ташкили нутқи шифоҳии хонандагон дар раванди дарси забони англисӣ суҳан рафта, таъкид шудааст, ки барои инкишофи нутқи шифоҳӣ доништан ва истифодаи нутқи диалогӣ ҳамчун воситаи инкишофи салоҳияти хонандагон мебошад.

Мавзӯи мазкур масъалаҳои муҳимме, ки барои ҳубтару беҳтар намудани ташкили нутқи шифоҳии хонандагон мебошад, ки нуктаҳои диалогӣ ва монологӣ мусоидат менамояд. Таъкид шудааст, ки дар муҳити ғайрианглисӣ аз бар кардани забони англисӣ ба интиҳоби машқҳои нутқӣ зич алоқаманд мебошад. Инчунин, малақаҳои зарурии муоширатӣ ва инкишофи салоҳият дар муошират танҳо дар ҳолати истифодаи системаи машқҳои нутқии мувофиқ доир ба ташаққул ва тақомули рукни фаъолияти муоширатӣ ба даст меояд. Қайд шудааст, ки омӯхтани роҳи усулҳои истифодабарии самарабахши машқҳо барои техникаи инкишофи нутқ, шунавоӣ ва гуфтор мусоидат менамояд.

Инчунин, машқҳои созмонӣ ба омӯзондани ҷанбаи созмони забон, машқҳои маъноӣ ба таълими маъноӣ он воҳидҳо ва машқҳои муоширати ба омӯзонидани вазифаи воҳидҳои забон нигаронида мешаванд. Дар раванди таҳқиқи мавзӯи мазкур оид ба ҳисоб гирифтани таносуби нутқи муқоламавӣ ва монологии хонандагон дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ, ки қисман дар адабиёти методӣ таҳти таҳқиқ қарор дода шудааст, вале дар шароити мактабҳои ҷумҳурӣ таҳқиқ қарда нашудааст ва камтар ба назар мерасанд. Дар бораи амалинамоии таълими нутқи шифоҳӣ дар раванди таълим ҳаминро бояд қайд намоем, ки дар омӯзиши забони англисӣ ба ду шакли нутқ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд, ки аз ҳама муҳим ин нутқи шифоҳӣ ба ҳисоб меравад. Ин шаклҳои гуфтор асосҳои ҳудро доранд ва моро лозим аст, ки онҳоро дар алоҳидагӣ шарҳ диҳем.

Қайдвожаҳо: шифоҳӣ, нутқ, диалогӣ, монологӣ, шакл, инкишоф, гуфтор, нутқи шифоҳӣ, мактаб, дарс, синфҳои ибтидоӣ, таҳсил мактаб.

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСТНОЙ РЕЧИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье рассматривается, одна из самых современных актуальных задач - методическая организация обучения иностранным языкам на основе воспитательных диалогов. Опыт преподавания английского языка свидетельствует, как в наших условиях можно, решить эту сложную проблему при условии использования целенаправленной и эффективной методической организации обучения продуманного вида речевой активности.

Как известно, одной из основных реформ средней общеобразовательной школы является дальнейшее совершенствование всего образовательного процесса, методов, приемов и учебников, формальностей, преодоление преподавания и учения. Решение этой важной проблемы представляет собой бизнес-комплекс, многомерный, требующий пересмотра некоторых дидактических вопросов для каждого школьного предмета как в практическом опыте, так и в научно-теоретических исследованиях.

Исходя из вышесказанного, в нашем случае подготовки диалогической речи

необходимо точно определить в первую очередь суть данного доказательства и выделить его существенную сторону. Решение вопросов, касающихся проблемы рациональной подготовки учащихся вуза способности к диалогической речи, возможно только при условии методической организации обучения английскому языку на основе воспитательных диалогов, а именно:

Во-первых, анализ ситуативно-семантических компонентов подготовки диалогической речи;

Во-вторых, создание системы упражнений для тренировки диалогической речи;

В третьем использовать визуальную помощь и ролевые игры в качестве учебников для диалогической речи.

Ключевые слова: устная речь, диалог, подготовка, образование, анализировать, образование, система, критическое мышление, английский язык, ролевые игры.

THE MAIN PECULIARITY OF THE ORAL SPEECH DURING THE TEACHING OF ENGLISH LANGUAGE

In this article as it was specified above, one of the most actual difficult challenges of modern technique the methodical organization of training to foreign languages on the basis of educational dialogues is. Experience of teaching of English language in a course testifies, as under our conditions all the same probably to solve this complicated problem under condition of use of the purposeful and effective methodical organization of training of a considered kind of speech activity.

As it is known, one of the basic reforms of average comprehensive school is the further perfection of all educational process, methods, receptions and tutorials, formalism overcoming in teaching and the doctrine. The decision of this essential problem is represented business complex, multidimensional, demanding revision of some didactic questions for each school subject both in practical experience, and in scientific-theoretical researches.

Proceeding from the aforesaid, in our case of training of dialogical speech, it is necessary to define accurately first of all essence of the given evidence and to allocate its substantial party. The decision of questions concerning a problem of rational training of pupils of high school to ability of dialogical speech is possible only under condition of the methodical organization of training to English language on the basis of educational dialogues, namely:

First, the analysis of is situational-semantic components of training of dialogical speech;

Secondly, creation of system of exercises for training of dialogical speech;

In the third use visual aid and role-playing games as tutorials of dialogical speech.

Keywords: oral speech, dialogue, training, education, analyze, system, critical idea, English, support, role-playing games.

Сведения об авторе: Мирзоалиева Шукрона Эмомалиевна – докторант (Phd) 2-ого курса кафедры методика преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 902 60 66 46.

Information about the author: Mirzoaliev Shukrona Emomalievna – doctorate student (PhD) of the second course of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 902 60 66 46

ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ ХОНАНДАГОН БА ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ВА САБУРИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ АНДАРЗҲОИ АДИБОН ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Шарифова О.Ҳ.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Яке аз роҳҳои тарбияи хонандагон ба таҳаммулпазирӣ ва сабру шикебой шару тафсири абёти ба ин мавзӯ бахшидаи адибон аст. Зеро хонандагон дар айёми мактабӣ ба ин ё он адиб дил баста, ба ашъори ӯ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Тарғиби ақидаи адибон дар ин мавзӯ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Тарғиби сабру таҳаммулпазирӣ ва сабру шикебой дар ташаккули тарбияи таҳаммулпазирӣ ва сабурии хонандагон тавассути андарзҳои адибон имрӯз яке аз василаҳои муассири таълиму тарбия ба шумор меравад ва яке аз омилҳои расидан ба ҳадафҳои баланди миллии дар роҳи тарбияи ҷавонон мегардад.

Ба ақидаи А.Фирдавсӣ сабру таҳаммул, бурдборию оҳистагӣ - сифатҳои ҳастанд, ки дар ҳар шахсе вучуд дошта бошанд, саодатманд хоҳад гашт. Фирдавсӣ сабрро дар радифи каримӣ, ҳубӣ ва шоистагӣ овардааст. Инчунин, шоир сабру таҳаммулро сутуни бузургӣ, аз байнбарандаи бадихо, падиоварандаи ростӣ, сарчашмаи хушӣ меҳисобад. Дар ҷое мефармояд, ки агар доно дар ҳар қор сабрро пеша гирад, қори ӯ ба пайқору ҷанг намеанҷомад. Барои расидан ба мақсад шахси хирадманд бояд бурдбориро рукни ақли хеш қарор диҳад ва ба саросемагиву тундӣ роҳ надиҳад, ки оқибаташ қори бад бувад.

Ба пиндори шоир сабру таҳаммул ба соҳибаш иззат, бузургӣ ва сарбаландӣ меорад. Ва пешомадҳои сангин ва шахсони ногувор таъсири бади худро расонида наметавонанд. Аҳамияти дигари сабрро Фирдавсӣ дар он мебинад, ки шикебой пеши роҳи пушаймониро гирифта, қачию кистиро аз дил мезудояд.

Дар дарсҳои забони англисӣ зимни таълими мавзӯҳои «My family», «Profession», «telling the time» ва ғайра дар синфҳои алоҳида метавонем аз порчаҳои шеърҳои адибони классик истифода карда бошем. Масалан, Фирдавсии бузургвор дар ин мавзӯ хеле мӯшикофона мефармояд, ки агар аз ман некутарин чиро пурсӣ, меғӯям, ки бурдбориву дасткушодиву хубиву арзандагӣ аст.

Дигар гуфт: К-аз мо ҷӣ некутар аст?

Зи гетӣ киро накуӣ дархӯр аст?

Чунин дод посух, ки оҳистагӣ,

Каримию хубию шоистагӣ [12, с.122].

Дар дигар ҷо мефармояд, ки сабру таҳаммул рукни бузургист.

Сутуни бузургист оҳистагӣ.

Ҳамон бахшишу доду шоистагӣ[12, с. 316].

Инчунин, шоир таъкид мекунад, ки марди хирадманд барои аз байн бурдани бадихо бояд аз сабр кумак талабад.

Бадихо ба сабр аз миён бигзарад,

Сари мард бояд, ки дорад хирад [12, с.279].

Бурдборӣ ба қавли шоир падиоварандаи ростихост:

Диранг оварад ростихо падид.

Зи роҳи хирад сар набояд кашид[11, с. 204].

Дар посухи суоли “Кӣ роҳат мебинад?” меғӯяд: “Касе, ки дар дилаш бурдборист”:

Бипурсид дигар, ки дар зистан

Чӣ соӣ, ки камтар бувад ранҷи тан?

Чунин дод посух, ки гар бохирад,

Дилаш бурдбор аст, ромиш барад[12, с. 122].

Сабру шикебой аз меҳр баландмартабатар аст. Ва касе, ки ин хислатро надорад, пастҳиммат ба шумор меравад.

Шикебой аз меҳр номитар аст.

Сабуксар бувад, ҳар к-ӯ кехтар аст[11, с. 105].

Шахси доно дар ҳар ҳолат бурдбориро ба кор мегирад ва ҳаргиз ба дараҷаи ҷангу пайкор намерасад.

Ки доно ба ҳар кор созад диранг

Сар андар наёрад ба пайкору нанг [11, с. 105].

Бурдборӣ сутуни ақл буда, саросемагӣ танро ба хорӣ афкандан аст.

Сутуни хирад бурдборӣ бувад.

Чу тундӣ кунад, тан ба хорӣ бувад[11, с. 30].

Касе, ки ақл дорад, бояд собир бошад ва ҳамеша панди насихатгаронро гӯш дорад.

Хирадманд бояд, ки бошад дабир

Ҳамон бурдбору суханёдгир [12, с. 142].

Дар “Шоҳнома”, ки достони мардонагӣ аст омадааст, ки касе бурдбор аст, ҳайбат дар симои ӯ намудор аст.

Чунин гуфт, к-он к- ӯ бувад бурдбор,

Ба наздики ӯ марди бешарм хор [12, с. 124].

Сабру таҳаммул ҳатто ҳайвонотро ба дом оварда метавонад.

Шикебоиву ҳушу рою хирад

Ҳачир аз биёбон ба дом оварад[11, с.118].

Собиру бурдбор кам пушаймон мешавад, чунки сабр ба кас ҳушмандиву андешамандӣ мебахшад.

Ки охистадил кам пушаймон бувад

Ҳам ошуфтаро ҳуш дармон шавад [11, с. 147].

Сабр ҳислатест, ки кас бояд дар ягон ҳолат онро аз даст надихад, ва чӣ тавре ки дониш саросар ҳайр аст, шикебой низ ҷуз ҳайр нест.

Шикебой аз мо нашоёд ситад

На касро зи дониш расад низ бад [11, с. 65].

Шайх Саъдӣ низ самбру таҳаммулро тарғиб менамояд ва сабрро сирати аҳли сафо, ҷораи ишқ, шартӣ муҳаббат ва нобудсозандаи ғақру парешонии ҳол медонад. Устоди ғазал, ки шарафу номусро дар мақоми баланд мегузорад, сабр карданро аз бурдани ҳоҷат пеши нокас авлотар мешуморад. Шоир мефармояд, ки агар инсон иштиёқи расидан ба мақсад дорад, сабр карданро омӯзад:

Эй, ки муштоқи манзилӣ, маштоб

Панди ман кор банду сабр омӯз [15, с. 165].

Дар шиддати ғақру нодорӣ ва парешонҳолӣ, агар сабрро пеша кунӣ, ҳатман он ду-се рӯз зуд мегузаранд.

В – эй, ки дар шиддати ғақрию парешонии ҳол

Сабр кун к-ин ду-се рӯзе ба сар ояд маъдуд [14, с. 685].

Саъдӣ мефармояд, ки ниёзҳои ҳудро назди дигарон бурда, аз онҳо чизе талаб кардан кори сабурон нест, аз ин рӯ, бар қазо ва қадари Худо сабр кардан пешаи шикебоён аст.

Сабр бар қисмати Худо кардан

Беҳ, ки ҳоҷат ба носазо бурдан [14, с. 725].

Ҳофизи Шерозӣ низ ба ин ҳислати бузургии инсонӣ баҳои арзанда додааст. Дар ғазалҳояш сабрро сабаби ба мақсад расонидани Яъқуб, давобахши дардманд меномад. Ба ақидаи ӯ сабр нигини қиматбаҳоест, ки насиби ҳар инсони аҳримансифат намегардад. Ба ақидаи Ҳофиз ба дидори деринтизори Юсуф расидани Яъқуб натиҷаи ҳамон сабрест, ки дар кулбаи эҳзон карда буд.

Ин ки пиронасарам суҳбати Юсуф бинвохт

Аҷри сабрест, ки дар кулбаи эҳзон кардам [13, с. 321].

Дар байти зер мегӯяд, ки аз ғайб ба гӯшам садое расид, ки мегуфт: ”Эй аҳли дард, агар сабр кунед, ҳатман шифо меояд.

Соқӣ, биё, хотифи ғайбам ба мужда гуфт.

Бо дард сабр кун, ки даво мефиристамат [13, с. 120].

Ё ки, агар сабрро бо вучуди душвор буданаш пешаи худ қарор диҳӣ, оқибат ба коми дил мерасӣ.

Сабр кун, Ҳофиз, ба саҳтӣ рӯзу шаб

Оқибат рӯзе биёбӣ комро [13, с. 81].

Ҳофиз сабрро ба санги қиматбахое баробар қардааст, ки Худо ба ҳар шахси ношоиста арзонӣ наметдорад.

Ба сабр кӯш ту, эй дил, ки Ҳақ раҳо накунад

Чунин азизнигине ба дасти аҳриман [13, с. 88].

Дар эҷодиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ низ сабру таҳаммул ҷойгоҳи хосса дорад. Эшон бар замми ҳамаи он ситоишҳо дар баёни сабр мефармояд ки сабр сифатест дорои завқу лаззат, аммо на ҳар инсон онро чашида метавонад, Сабрро бо гуҳари дохили санг, шакар, мушк масал мезанад. Ба андешаи шоир то рӯзе, ки ин чархи фалак гардон аст, дар он сабр роҳу равиши мардон аст. Ва низ мефармояд, ки касе сабр кунад, зафар хоҳад ёфт ва дар кишти имон сабр абр аст.

Ҷомӣ соҳибони қарамро собир медонад.

Ҷомӣ, чу ёр ваъда кунад, сабр пеш гир

Таъби қаримро ба тақозо ҷӣ эҳтиёҷ [10, 259]?

Хулоса, мавзӯи сабр ва таҳаммулпазирӣ дар эҷодиёти адибони классик мавқеи хоса дошта, истифодаи мақсадноки он дар тарбияи насли наврас аҳамияти қалон дорад. Дар дарсҳои англисӣ истифодаи қардани онҳо ҳам шавқеи хонандаро ба дарс меафзояд, ҳам хоҳираи онро мустаҳкамтар мекунад, зеро ба ҷуз дарси адабиёти тоҷик хонанда дар ин дарсҳо онро тақрор мекунад ва ҳам намунаи англисии вожаҳоро ҷустуҷӯ мекунад, ки барои тақвияти донишҳои забони англисии ӯ низ муҳим арзёбӣ мешаванд.

АДАБИЁТ:

1. Аминов С. Тарбияи таҳаммулпазирӣ ва андешаи миллӣ // Масъалаҳои маориф. – Душанбе, 2011. – №3. – 86 с.
2. Бэтти Э. Риздрон. Толерантность – дорога к миру. – М.: 2001 г.
3. Қаримова И. Фарҳанги таҳаммулпазирӣ // Маорифи Тоҷикистон. – Душанбе, 2010. – №6. – 86 с.
4. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. URL: www.mmk.tj
5. Кузнецова Л.Н. Воспитание толерантности на уроках английского языка. М.: 2007 г.
6. Маҳмадқулова О. Тарбияи унсурҳои таҳаммулгароӣ дар таҷрибаи амалии муаллимони // Маърифати омӯзгор. – Душанбе, 2010. – №2. – 86 с.
7. Самиев Б., Бердиев Ш. Тарғибгари таҳаммулпазирӣ // Омӯзгор. – 2015. – №2. – 09 янв.
8. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси идона бахшида ба 60-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 24.10.2008 [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/>
9. Ҷамшедов П. Барномаи омӯзиши забони англисӣ дар синфҳои 3-11-и муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2014. – 152 с.
10. Ҷомӣ А. Ғазалиёт. - Душанбе: Адиб, 1987. - 602 с.
11. Фирдавсӣ А. Шоҳнома. Ҷилди 7. – Душанбе: Адиб, 1987. – 546 с.
12. Фирдавсӣ А. Шоҳнома. Ҷилди 8. – Душанбе: Адиб, 1987. – 642 с.
13. Шерозӣ Ҳ. Ғазалиёт. – Душанбе: Ирфон. – 1983. – 736 с.
14. Шерозӣ С. Қуллиёт. - Душанбе: Адиб, 1988. – 862 с.
15. Шерозӣ С. Гулистон. – Душанбе: Нашрияи давлатии Тоҷикистон, 1962. – 236 с.

ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ВА САБУРИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ АНДАРЗҲОИ АДИБОН ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба тарбияи таҳаммулпазирӣ дар раванди дарси забони англисӣ сухан рафта, таъкид шудааст, ки барои ташаккули тарбияи таҳаммулпазирӣ хонандагон баҳрабардорӣ аз абёти ба ин масъала бахшидаи адибони форсу тоҷик василаи муҳимми тарбияи ин самт ба шумор меравад.

Таъкид шудааст, ки дар дарсҳои забони англисӣ аз бар кардани абёти ба мавзӯи сабру таҳаммул бахшидашуда аз як тараф шавқи хонандаро ба дарс афзояд ва хотираи онро мустаҳкамтар мекунад, зеро ба ҷуз дарси адабиёти тоҷик хонанда дар ин дарсҳо онро такрор мекунад, аз ҷониби дигар намунаи англисии вожаҳоро ҷустуҷӯ мекунад, ки барои тақвияти донишҳои забони англисии ӯ низ муҳим аст.

Инчунин, малакаҳои зарурии истифодаи сабру таҳаммул ба вучуд омада, хонандагон на танҳо метавонанд, ки дар баробари омӯзиш онҳоро дар хислати худ ҷорӣ намоянд, балки онҳоро тарғиб кунанд.

Дар мақола, инчунин, қайд шудааст, ки омӯхтани мавзӯи мазкур барои тақомули ҷаҳонбинии хонандагон мусоидат менамояд.

Инчунин, истифодаи абёти ба ин мавзӯ бахшидашуда ва аз шумораи зиёди адибон имкон ба вучуд меорад, ки хонанда ин мавзӯро аз паҳлуҳои гуногун омӯзад ва мутмаин бошад, ки ин назари як нафар адиб не, балки назари кулли адибон дар ин мавзӯ як хел будааст. Дар ин замина, хонанда яқин менамояд, ки сабру таҳаммул аз хислати хуби инсонист.

Дар мақола таъкид шудааст, ки ин масъаларо бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла, бо роҳи машқҳо, варақаҳо, шарҳу тафсир ва тарҷумаи бо бо забони англисӣ ва ғайра метавон дар дарсҳои забони англисӣ тадрис дод.

Дар раванди таҳқиқ масъалаи истифодаи абёти адибон дар мавзӯи таҳаммулпазирӣ дар раванди омӯзиши забони англисӣ, ки қисман дар адабиёти методӣ таҳти таҳқиқ қарор дода шудааст, вале дар шароити мактабҳои ҷумҳурӣ ба таҳқиқи ҳамаҷониба фарогир нест, баррасӣ гардида, пешниҳоди судманд иброз шудааст.

Ҳамчунин, мавзӯи мазкур ҷиҳати инкишофи нутқ дар дарсҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ мусоидат хоҳад кард.

***Калидвожаҳо:** шеър, адабиёт, адиб, сабр, таҳаммул, шикебой, англисӣ, дарс, тарбия, хонанда, синф, дониш, ҷаҳонбинӣ.*

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ И ПАЦИЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ИДЕИ ПИСАТЕЛЕЙ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В этой статье обсуждается обучение толерантности в процессе преподавания английского языка и подчеркивается, что использование стихов персидскими и таджикскими авторами по этому вопросу является важным инструментом для развития толерантности в классе.

Эта тема является важной проблемой для развития личности и воспитания подрастающего поколения, достойного общества.

Подчеркивается, что использование стихов на тему терпения на уроках английского языка, с одной стороны, повышает интерес студента к уроку и укрепляет его память, поскольку помимо урока таджикской литературы, студент повторяет его на этих уроках, ищет слова, которые также важны для укрепления его знания английского языка. Также приобретаются необходимые навыки для использования терпения, и ученики могут не только ввести их в свой характер, но и пропагандировать их. В статье также отмечается, что изучение этой темы поможет улучшить мировоззрение читателей.

Кроме того, использование стихов на предмет и большое количество авторов позволяет читателю изучать предмет с разных точек зрения и удостовериться, что это не мнение одного автора, а взгляды всех авторов на предмет. В этом контексте читатель убежден, что терпение - это хорошая черта человека.

В статье подчеркивается, что этому вопросу можно учить на английском по-разному. В том числе с помощью упражнений, листовок, комментариев и переводов на английский язык и так далее.

В процессе исследования этой темы рассматривается использование стихов писателями в процессе изучения английского языка, которое частично изучалось в методической литературе, но в контексте школ в стране, не охватывается всесторонними исследованиями. Это также облегчит развитие речи и сравнений по этой теме на английском и таджикском языках.

Ключевые слова: поэзия, литература, писатель, терпение, терпимость, терпение, английский, урок, воспитание, читатель, класс, знание, мировоззрение.

FORMATION OF TOLERANCE AND PATIENCE OF STUDENTS THROUGH IDEAS OF WRITERS IN ENGLISH LESSONS

This article discusses the teaching of tolerance in the process of teaching English and emphasizes that the use of poems by Persian and Tajik authors on this issue is an important tool for the development of tolerance in the classroom.

This topic will become an important problem for the development of personality and education of the younger generation, a decent society.

It is emphasized that the use of poetry on patience in English classes, on the one hand, increases the student's interest in the lesson and strengthens his memory, because in addition to the lesson of Tajik literature, the student repeats it in these lessons. looks for words that are also important to strengthen his knowledge of the English language. Also, the necessary skills are acquired for using patience, and students can not only introduce them into their character, but also promote them. The article also notes that studying this topic will help improve readers' worldview.

In addition, the use of poems on the subject and a large number of authors allows the reader to study the subject from different points of view and make sure that this is not the opinion of one author, but the views of all authors on the subject. In this context, the reader is convinced that patience is a good trait of a person.

The article emphasizes that this issue can be taught in English in different ways. Including through exercises, leaflets, comments and translations into English and so on.

In the process of studying this topic, the use of poems by writers in the process of studying English, which was partially studied in the methodological literature, but in the context of schools in the country, is not covered by comprehensive studies. It will also facilitate the development of speech and comparisons on this topic in English and Tajik.

Keywords: *poetry, literature, writer, patience, tolerance, patience, English, lesson, upbringing, reader, class, knowledge, worldview.*

Сведения об авторе: *Шарифова Орзул Хикматовна – соискатель Института развития образования имени А. Джами АОТ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 45, тел.: (+992) 92 702 22 36.*

Information about the author: *Sharifova Orzgul Hikmatovna - researcher of Institute of Education Development named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Address: 45 Aini street, Dushanbe, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 92 702 22 36.*

КДУ 9(575.3)

**РИСОЛАТИ ТАЪРИХИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР БАРОВАРДАНИ
ЧУМӢУРӢ АЗ БУМБАСТИ КОММУНИКАТСИОНӢ**

Назруллоев А.С.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Замони истиклолият, ки барои миллати ориёии тоҷик давраи нави давлатдорӣ маҳсуб меёбад, замони санҷиши ниҳоят гарон ва бунёди сохти нави давлатдорӣ буд.

Замони истиклолияти давлатиро метавон ба ду давра тақсим кард. Давраи аввал аз соли 1991 то соли 1997 – давраи ноумедӣ, мушкilot ва даргириҳои сиёсӣ, тадричан хароб гардидани ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа; дуюм, аз соли 1997 то имрӯз - давраи ороишта ва дарёфти дастовардҳои назаррас дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, давраи рушди демократия ва бунёди ҷомеаи шахрвандӣ, давраи пӣёдасозии лоиҳаҳои калон дар соҳаҳои иқтисодиёту иҷтимоӣ, илму фарҳанг ва ободии кишвар.

Дар давраи аввал мардуми фарҳангсолори Тоҷикистон тавонистанд зери сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шароити душвори сиёсӣ иқтисодӣ ба бунёди давлати навистиклоли демократӣ заминаи мустаҳкам гузоранд ва дар ҷомеа сулҳу оромӣ таъмин намоянд. Сулҳу ваҳдат ва оромӣ ороиштагӣ дар ҷомеа имконият фароҳам сохт, ки дар кишвар раванди гузариш ба бозори иқтисодӣ, ислоҳоти иқтисодӣ ва барномаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт пурра амалӣ шавад. Барномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз се ҳадафи стратегӣ: таъмини истиклолияти энергетикӣ, раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ иборат аст, тадричан амалӣ мешавад.

Ҳамин тавр, перомунӣ ҳар як дастоварди замони истиклолият метавон даҳҳо чилд китобро тадвин намуд, ки дар ин гуфтор оид ба раҳии кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ тазаққур дода мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибистиклол буда, рушди онро бе баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Маҳаки асосии тараққӣи давлати тозаистиклол аз рушди беамалӣ сохтмони роҳҳо ва баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ вобаста аст. Баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути сиёсати хирадмандонаи Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ба ин масъала тавачҷуҳи ҳосае зоҳир гардид. Баҳри рушди иқтисодӣи ҷумҳурӣ як қатор чораҳо андешида шуданд. Дар Тоҷикистон корҳои таҳияи барномаи дигаргунсозӣи иқтисодӣ оғоз шуд, то ки ҷумҳурӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ бароварда шавад.

Гарчанде ин масъала дар давраи аввали соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷеи муҳимро ишғол мекард, аммо имконоти иқтисодӣи молиявӣи кишвар бар асари ҷанги хонумонсӯзи дохилии солҳои 1992-1997 хеле маҳдуд буда, авҷи тозаи бунёдкорӣи созандагӣ ба солҳои 2000-уми ибтидои асри XXI рост омад.

Барномаи дигаргунсозӣи иқтисодӣ, ки таҳти роҳбарии бевоситаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон таҳия гардид, соли 1995 дар иҷлосияи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвӣб расид. Бо дарназардошти хусусиятҳои хос ва вазъияти мушаххаси сиёсӣи иқтисодӣи кишвар дар Тоҷикистон иқтисодӣи тамоюли иҷтимоӣ доштаи бозорӣ ташаққул ёфт

Чӣ тавре, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ қайд намуда буд: “Ҳанӯз соли 2000-ум ҳукумати мамлакат аввалин лоиҳаи сармоягузори дар соҳаи роҳсозӣ маҳз дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз бунёди 33 километр роҳи мошингарди Мурғоб - Кулма бо арзиши беш аз 67 миллион сомонӣ оғоз карда буд» [5, с. 17].

Кушода шудани роҳи мошингарди Кӯлоб-Хоруғ-Кулма-Қароккурум, нақби мошингарди Анзоб, се пул дар сарҳади байни Тоҷикистону Афғонистон, таҷдиди роҳи Душанбе-Қўрғонтеппа-Кӯлоб, инчунин, идомаи босуръати таҷдиди шоҳроҳи Душанбе-Нуробод-Чиргатол-Саритош, ки танҳо барои ду марҳилаи он зиёда аз 200 миллион сомонӣ маблағ сарф мегардад, дар самти раҳой аз бумбасти коммуникатсионӣ ва рушди иқтисодии кишвар аввалин дастовардҳои муҳим мебошанд [5, с. 17].

Инчунин, ба нақша гирифта шуда буд, ки аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин долонҳои нақлиёти автомобилӣ байналмилалӣ мегузаранд, ки ҳар кадом дорои аҳамияти хоса мебошад [2, с. 15].

Лоихаҳои калонҳаҷм ва муҳимтарин дар ин самти сиёсати роҳсозии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тахти назорат ва ғамхорӣ доимии Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон татбиқ мегардад, бунёду навшозии роҳи мошингарди Душанбе-Кӯлоб-Қалъаи Хумб-Хоруғ-Кулма-сарҳади Чин ва роҳи Душанбе-Хучанд-Бӯстон-Чанок аст [1, с. 92].

Аҳамияти роҳи мошингарди Душанбе-Кӯлоб-Қалъаи Хумб-Хоруғ-Мурғоб-Кулма-сарҳади Чин на танҳо барои таъмини робитаи доимии маркази ҷумҳурӣ бо Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, балки барои кушодани роҳи мустақими байналмилалӣ бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ва аз тариқи ин давлат пайвастан [4] ба роҳҳои дигар кишварҳои қитъаи Осиё ва ҳам бо роҳҳои баҳрӣ бузург аст [3, с. 14].

Дар самти таъмиру барқарорсозии роҳҳои автомобилгард татбиқи лоихаҳои “Сохтмони роҳҳои автомобилгарди Кӯлоб-Қалъаи Хумб, қитъаи Шоҳон - Зиғар, марҳалаи 3” ва лоихаи “Сохтмони роҳи автомобилгарди Кӯлоб - Қалъаи Хумб, қитъаи Шӯрообод - Шоҳон” ба маблағи умумии 560 миллион сомонӣ босуръат идома дошта [5, с. 17], лоихаи “Сохтмони роҳи автомобилгарди Лаби Ҷар – Тавилдара - Қалъаи Хумб” низ мавриди созандагӣ қарор дорад.

Татбиқи чунин ҳадафҳо имкон медиҳад, ки имконияти транзитии кишвар афзуда, Тоҷикистон тавассути роҳҳои байналмилалӣ транссиёӣ бо бандарҳои Покистон ва Эрон пайваст гардад ва пурра аз бумбасти коммуникатсионӣ раҳо ёбад [6, с. 27].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалӣ намудани ҳадафи асосӣ хеш, ҳар чӣ зудтар баровардани мамлакат аз бумбасти коммуникатсионӣ чораҷӯӣҳои зиёде намудааст, ки аксарияти онҳо пайваста амалӣ гардида истодаанд. Пеш аз ҳама, роҳҳои мавҷудбуда таъмир гардида ва дар баъзе минтақаҳо роҳҳои нав сохта ба истифода дода шудаанд. Чунин тадбир барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии халқ ва баровардани ҷумҳурӣ аз бумбасти коммуникатсионӣ мусоидат менамояд.

Аз ҷумла, огози расмӣ навшозии Душанбе-Данғара 30 августи соли 2009 ба рӯзи ифтитоҳи нақби Озодӣ (Шар-шар) рост омад. Зикр бояд кард, ки роҳи мошингарди Душанбе-Ваҳдат-Данғара бо сарфи қариб 230 миллион сомонӣ навшозӣ карда шудааст [7, с. 28].

Қитъаи роҳи Душанбе-Данғара, ки навшозиаи соли 2013 ба анҷом расида буд, яке аз шоҳроҳи байналмилалӣ Душанбе-Кӯлоб-Қалъаи Хумб-Хоруғ-Кулма-Қаросу мебошад [6,с.27-28]. Ин роҳ пайвасткунандаи маркази ҷумҳурӣ ба қисми ҷанубӣ буда, ки тавассути он дар тамоми фаслҳои сол ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон низ сафар намудан имконпазир аст. Дар натиҷаи огози сохтмон ва созандагӣ ин роҳ беҳавф қунонида шуд. Аллақай, 30 январи соли 1999 бо иштироки Президенти кишвар маросими ифтитоҳи шоҳроҳи мошингарди Кӯлоб-Қалъаи Хумб баргузор гардид [1, с. 82-83].

Чунин талошҳои пайгиронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин самт раҳо намудани кишвар аз бумбасти коммуникатсионӣ пайваста тавассути густариши ҳамкориҳо бо шарикони рушд ва ҷомеаи ҷаҳонӣ равона гардидаанд, ки ин дар давраи истиқлолияти давлатӣ эътибори Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ боз ҳам баланд бардошт. Баҳри устувор намудани вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҷумҳурӣ зарурат оид ба баровардани он аз бумбасти коммуникатсионӣ ба вучуд омад, ки он баҳри

амалигардони нақшаҳои рӯзмарра нақши мусоид мебозад, зеро роҳ пайвандгари миллату давлатҳо мебошад.

Дар асоси созишномаҳо фароҳам сохтани шароит барои сохтмони роҳҳои нави мошингард, оҳан, кандани нақбу сохтани кӯпрӯкҳо бо дастгирии ҷумҳуриҳои мустақил, давлатҳои хориҷӣ ва ширкатҳои алоҳида дар ҳудуди Тоҷикистон баёнгари он аст, ки ҷумҳури ба таҳкими мустақилияти иқтисодии худ нигоҳ накарда, барои баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ ҳавасманд буда, баҳри амалигардони он корҳои зиёдеро ба анҷом расонида истодааст.

Тоҷикистон аввалин кишварест, ки дар байни 82 давлати рӯ ба инкишоф барои ноил гардидан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола бо дастгирии Созмони Милали Муттаҳид самтҳои асосии Стратегияи Миллии Рушдро барои солҳои 2007-2015-ум таҳия намуда буд. Мақсади асосӣ аз он ҷорӣ намудани низоми самарабахш ва шаффофи идораи давлатӣ, бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва таъмини минбаъдаи рушди устувори иқтисодӣ мебошад.

Ҳамин тавр, чиҳати боз ҳам тавсеа бахшидани сохтмони роҳҳо таърихи 27.08.2019 бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ Ҷамъияти саҳомии пӯшидаи “Заводи асфалту бетон” ифтитоҳ гардид, ки ҳадафи таъсиси он таъмини сифат, беҳатарӣ ва пойдории маҳсулоти корхона аст. Заводи асфалтбарорӣ аз лиҳози экологӣ хеле мувофиқ аст ва ба ҳамаи меъёрҳои экологӣ ҷавобгӯ мебошад [8].

Ифтитоҳи чунин корхонаҳои саноатӣ дар мамлакат барои татбиқи сиёсати созандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амалисозии ҳадафи ҷоруми стратегӣ - саноатикунони босуръати кишвар мусоидат менамояд.

Барои рушди соҳаи нақлиёт ва сохтмони роҳ муносибатҳои иқтисодии давлатҳои хориҷӣ нақши калон доранд. Бо дарназардошти ин, Тоҷикистон дар бобати ҳамгирӣ бо созмонҳои умумиҷаҳонӣ қадамҳои устувор мегузорад. Баъди шомил гардидани Тоҷикистон соли 2012 ба Созмони умумиҷаҳонии савдо ба рушди иқтисодиёти ҷумҳури дар арсаи ҷаҳонӣ такони ҷиддӣ дода шуд. Албатта, рушди мунтазами иқтисодиёти кишварро бе баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст.

Инчунин, пешрафии кишвар ва натиҷаҳои бобарори сиёсати иқтисодӣ аз фаъолияти мунтазами нақлиёт ва роҳ вобаста мебошад. Соҳаи нақлиёт ва роҳсозии Тоҷикистон манбаи асосии воридоту содироти истеҳсоли маҳсулоти озуқа ва ашёи хоми саноатӣ ба ҳисоб меравад. Таъмини истиқлолияти озуқавории кишвар ва беҳдошти вазъи иқтисодии мардуми мамлакат аз рушди мунтазами соҳаи нақлиёт вобаста аст.

Раванди ислоҳот дар ҳамаи бахшҳои таркибии иқтисодиёти кишвар ва татбиқи афзалиятҳои миллӣ дар заминаи таъмини ҳамкориҳои босамар бо шарикони рушд таҳти назорати бевосита ва пайвастаи Роҳбари давлат қарор дорад. Бо ин мақсад Президенти кишвар Шӯрои миллии рушдро таъсис дод, ки он таъмини ҳамаҷониба ва ҳадафмандонаи Стратегияи миллии рушд ва стратегияҳои миёнамуҳлатро чиҳати баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум бо ҷалби сармоягузори мустақим ва саҳми шарикони рушд ба уҳда дорад.

Бахшҳои Стратегияи миллии рушд, ки вазифахоро дар самти ислоҳоти идораи давлатӣ, беҳбуди фазои инвеститсинӣ, рушди бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ, нақлиёт ва коммуникатсия, ҳамкориҳои минтақавӣ ва ҳамгирӣ бо иқтисоди ҷаҳонӣ дар бар мегиранд, барои фароҳам овардани шароити умумии сохтор пешбинӣ гардидаанд, ки ин ҳама дар маҷмӯъ, ба пешрафти иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳои асосии рушд дар кишвар мусоидат мекунад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати сохтмони роҳҳои мошингардро ба инобат гирифта, корҳои зиёде дар ин самт ба сомон расонида шуд. Тавассути мавқеи ҷуғрофии ҷумҳури зарурати сохтмону таъмири роҳҳои мошингарди ҷумҳури ва сохтмони чунин нақбхоро ба миён овард, ки алоқаи ноҳияҳои марказӣ ва шимолии ҷумҳури мунтазам идома дорад.

Чӣ тавре ба мо аз таърих маълум аст, ин масъалаи асосӣ роҳи ҳалли худро аз солҳои 20-уми асри XX оғоз карда бошад ҳам, аммо имконияти пурраи амалишавии он дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ ба амал наомад. Аммо баъди соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон ба вазъияти ноороми сиёсии кишвар дар солҳои 90-ум нигоҳ накарда, замина барои рушди бемайлони ин соҳаи асосӣ ба вучуд омад. Тавассути сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баровардани ҷумҳурӣ аз бумбасти коммуникатсионӣ дар мадди аввал буда, ҳамарӯза дар ин самт корҳои зиёде ба анҷом расонида шуда истодааст.

Адабиёт

1. Назруллоев С. Таджикистан: выход из коммуникационной изоляции. – Душанбе, 2011. – 164 с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (23.04.2014). – Душанбе, 2014. – 47 с.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (23.01.2015). – Душанбе, 2015. – 47 с.
4. Роҳи Кӯлоб-Хоруғ-Кулма Тоҷикистонро ба Чин пайваст // Садои мардум. – 2001, 27 сен.
5. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми мулоқот бо сокинони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (11.09.2012). – Душанбе: Шарқи озод, 2012. – 17 с.
6. Шарифзода А., Қосимӣ З. Пайвандгар. – Душанбе, 2013. – 336 с.
7. Шодиев М. Роҳ ва нақлиёт дар солҳои истиқлолият. – Душанбе, 2006. -- С.28-29.
8. Ифтиҳои ҚСП “Заводи асфалту бетон” дар шаҳри Душанбе [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/21177> (санаи истифодабарӣ: 20.12.2019)

РИСОЛАТИ ТАЪРИХИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР БАРОВАРДАНИ ҶУМӢУРӢ АЗ БУМБАСТИ КОММУНИКАТСИОНӢ

Дар мақолаи мазкур рисолати таърихӣ Эмомалӣ Раҳмон дар баровардани ҷумҳурӣ аз бумбасти коммуникатсионӣ, ки яке аз ҳадафҳои стратегии Тоҷикистон махсуб меёбад, мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Муаллиф доир ба ташаккул ва рушди яке аз самтҳои асосии стратегияи кишвар – раҳӣ аз бумбасти коммуникатсионӣ маълумот дода, дар маҷмӯъ, аҳамияти онро дар пешрафти босуботи иқтисодӣ Тоҷикистон асоснок намудааст.

Ба андешаи муаллиф Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон барои амалӣ намудани ҳадафи асосӣ ҳеш, ҳар чӣ зудтар баровардани мамлакат аз бумбасти коммуникатсионӣ чораҷӯӣҳои зиёде намудааст, ки аксарияти онҳо пайваста амалӣ гардида истодаанд. Пеш аз ҳама, роҳҳои мавҷудбуда таъмир гардида ва дар баъзе минтақаҳо роҳҳои нав сохта, ба истифода дода шудаанд. Чунин тадбир барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии халқ ва баровардани ҷумҳурӣ аз бумбасти коммуникатсионӣ мусоидат менамояд.

Талошҳои пайгиронаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин самт раҳо намудани кишвар аз бумбасти коммуникатсионӣ пайваста тавассути густариши ҳамкориҳо бо шарикони рушд ва ҷомеаи ҷаҳонӣ равона гардидаанд, ки ин дар давраи истиқлолияти давлатӣ эътибори Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ боз ҳам баланд бардошт. Баҳри устувор намудани вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҷумҳурӣ зарурат оид ба баровардани он аз бумбасти коммуникатсионӣ ба вучуд омад, ки он баҳри амалигардонии нақшаҳои рӯзмарра, нақши мусоид мебозад, зеро роҳ пайвандгари миллату давлатҳо мебошад.

Муаллиф дар заминаи таҳлили адабиёти мавҷуда оид ба аҳамияти раҳӣ аз бумбасти коммуникатсионӣ дар рушди соҳаҳои муҳталифи кишвар маълумот дода, саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусан, Пешвои миллатро дар амалӣ намудани он арзёбӣ намудааст.

***Калидважаҳо:** Чумхурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон, истиқдолияти давлатӣ, сулҳ, ваҳдат, ҳадафҳои стратегӣ, раҳои аз бамбасти коммуникатсионӣ, сохтмони роҳҳо, таъмири роҳҳо, нақб.*

ИСТОРИЧЕСКАЯ МИССИЯ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ВЫХОДЕ РЕСПУБЛИКИ ИЗ КОММУНИКАЦИОННОЙ БЛОКАДЫ

В данной статье рассматривается историческая миссия Эмомали Рахмона в выходе республики из коммуникационного кризиса, что является одной из стратегических целей Таджикистана.

Автор приводит сведения о формировании и развитии одного из основных стратегических направлений страны - преодолении коммуникационного тупика и, в целом, обосновывает его значение для устойчивого развития экономики Таджикистана.

По мнению автора, Правительство Республики Таджикистан под руководством Эмомали Рахмона предприняло множество мер для достижения своей главной цели, как можно скорее вывести страну из коммуникационного тупика, большинство из которых осуществляются на регулярной основе. Прежде всего, были отремонтированы существующие дороги, а в некоторых регионах были построены и введены в эксплуатацию новые дороги. Эта мера поможет улучшить уровень жизни людей и вывести страну из коммуникационного тупика.

Последовательные усилия Лидера нации Эмомали Рахмона по освобождению страны от тупика коммуникации в этом направлении постоянно направлены на расширение сотрудничества с партнерами по развитию и международным сообществом, что в период государственной независимости еще больше укрепило имидж Таджикистана на мировой арене. Чтобы стабилизировать социально-экономическую ситуацию в стране, необходимо вывести ее из коммуникационной блокады, которая играет благоприятную роль в реализации повседневных планов, поскольку дорога является связующим звеном между нациями и государствами.

На основе анализа существующей литературы о важности преодоления коммуникационной блокады в развитии различных секторов страны автор оценивает вклад Правительства Республики Таджикистан и особенно Лидера Нации в его реализацию.

***Ключевые слова:** Республика Таджикистан, Эмомали Рахмон, государственная независимость, мир, примирение, стратегические цели, выход из коммуникационного тупика, строительство дорог, ремонт дорог, туннель.*

EMOMALI RAHMON'S HISTORICAL MISSION IN GETTING THE REPUBLIC OUT OF THE COMMUNICATION BLOCKADE

This article examines the historical mission of Emomali Rahmon in overcoming the communication crisis in the Republic, which is one of the strategic goals of Tajikistan.

The author provides information about the formation and development of one of the main strategic directions of the country - overcoming the communication deadlock and, in General, justifies its importance for the sustainable development of the economy of Tajikistan.

According to the author, the government of the Republic of Tajikistan, under the leadership of Emomali Rahmon, has taken many measures to achieve its main goal, to bring the country out of the communication impasse as soon as possible, most of which are carried out on a regular basis. First of all, existing roads were repaired, and in some regions new roads were built and put into operation. This measure will help improve the standard of living of people and bring the country out of the communication impasse.

Consistent efforts of the Leader of the nation Emomali Rahmon to free the country from the impasse of communication in this direction are constantly aimed at expanding cooperation with development partners and the international community, which during the period of state independence further strengthened the image of Tajikistan on the world stage. To stabilize the socio-economic situation in the country, it is necessary to remove it from the communication blockade, which plays a favorable role in the implementation of daily plans, since the road is a link between Nations and States.

Based on the analysis of existing literature on the importance of overcoming the communication blockade in the development of various sectors of the country, the author assesses the contribution of the Government of the Republic of Tajikistan and especially the Leader of the Nation to its implementation.

Keywords: *Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, state independence, peace, reconciliation, strategic goals, breaking the communication deadlock, road construction, road remonotment, tunnel.*

Сведения об авторе: *Назруллоев Абдукодир Садуллоевич – кандидат технических наук, доцент кафедры информатики и естественно-математических наук Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)918429113.*

Nazrulloev Abdukodir Sadulloevich - candidate of technical Sciences, associate Professor of the Department of informatics and natural-mathematical Sciences of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019, tel.: (+992)918429113.

**ИНИЦИАТИВЫ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ
РАХМОНА И ДИНАМИКА МЕСТА АФГАНИСТАНА ВО
ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
(вторая половина 2001 года)**

Сафолзода М.К.

Филиала МГУ имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе

Во второй половине 2001 года внутривнутриполитическая ситуация и влияние внешних сил в Афганистане способствуют тому, что за страной закрепляется нестабильность, имеющая своими вызовами и угрозами тенденции к расползанию и на другие территории. В этот период времени, из числа ближайших дружественных соседних стран, Республика Таджикистан придерживаясь постоянства в добрых взаимовыгодных отношениях, оказывала Афганистану соответствующее содействие в гуманитарной сфере.

Что касается военно-политической ситуации, то наряду с приближением талибов к таджикско-афганской границе, одновременно считающимися южным рубежом СНГ, оно осложнялось еще тем, что международный террорист номер один, Усама бен Ладен движением талибов был возведен в высокий ранг. Здесь же, ими был отмечен и руководитель Исламского Движения Узбекистана Джума Намангани. Эти «корректировки» в составе движения талибов намекали на серьезную угрозу в отношении стран расположенных к северу от Афганистана.

По мнению эксперта А. Князева ссылавшегося на статью С. Ищенко опубликованная в газете «Труд» 1 сентября 2001 года: «В августе, в связи с усилившимися боевыми действиями в афганском приграничье, оперативную обстановку российские военные оценивали как «чрезвычайно напряженную». Только в течении августа пограничникам Московского и Пянджского погранотрядов шесть раз пришлось вступать в боевые столкновения с нарушителями, было задержано 25 нарушителей и 30 иностранных граждан с поддельными документами. В связи с официальными вхождениями Осамы бен Ладена и Жумы Наманганы в состав талибской администрации официальное заявление делает МИД России. В нем, в частности, говорилось, что эти действия свидетельствуют «о фактической трансформации талибов в ударный отряд глобальных деструктивных сил, которые создают угрозу сложившейся системе поддержания международного мира и безопасности и не скрывают своей враждебности признанным демократическим и общечеловеческим ценностям» [4, с. 297-298].

С учетом активизации боевых действий на сопредельной стороне между противоборствующими сторонами конфликта, и относительного повышения угрозы, в Республике Таджикистан усиливается охрана совместных границ. Кроме того, как пишет А. Князев: «В начале августа в Таджикистане прошли 10-дневные войсковые учения усиленного российского батальона, выделенного из состава 201-й МСД, одновременно в южном регионе Кыргызстана проходят первые командно-штабные учения коллективных сил быстрого развертывания стран участниц ДКБ. На аэродроме под Душанбе дислоцирован дополнительный авиаотряд российских штурмовиков Су – 25, рассматривается возможность размещения самолетов российской фронтовой авиации на аэродроме в Ходженте» [5, с. 298].

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмонов 5 сентября 2001 года, до известных трагических событий в Афганистане, связанных с гибелью лидера Северного альянса, - Ахмад Шаха Масуда, и в Нью Йорке, во время беседы с корреспондентом газеты «Труд» указывая на ухудшение обстановки в этой стране и усиления потока вынужденных беженцев, подальше от эпицентра боевых действий, говорил: «Боевые действия в Афганистане толкают местное население на поиски лучших условий жизни. Этим не замедлили воспользоваться преступные группировки, поставившие

процесс переправки людей в страны СНГ и Западной Европы на широкую ногу. Заслон этому процессу поставили опять-таки тесно взаимодействующие российские пограничники и силовые структуры нашей страны. Только в этом году задержано более 100 нарушителей государственной границы. Выявлено около 150 человек с недействительными и 15 человек с поддельными документами» [8, с. 131-132].

Усугубление ситуации было тесно связано, как было отмечено выше и с активизацией позиции Усамы бен Ладена и его последователей международного масштаба, в стане движения талибов. Теперь, не было надежды на то, что есть возможность повернуть сложившуюся ситуацию вспять, самое страшное является то, что при финансовом и ином содействии «террориста номер один», талибы могли с легкостью перевооружаться новейшими оружиями, в том числе и танками.

По этому вопросу представляет интерес мнение бывшего заместителя министра иностранных дел Российской Федерации, А. Адамишина: «Не раз говорил я потом американским коллегам: «Если бы тогда вы вели себя более конструктивно, Афганистан не попал бы под власть талибов, там не укрепилась бы "Аль-Каида", устроившая вам теракты 11 сентября 2001 года. Первую партию "Стингеров" вы передали через Усаму бен Ладена — того самого, которого вы сначала взрастили, а затем убили, и "Стингеры" вынуждены были потом выкупать» [1].

Как не странно, спустя годы, такая же картина обнаруживается и по отношению к боевикам разгромленной террористической организации «Исламского государства» на Ближнем Востоке, боевики которого, в последующем находят прибежище в Афганистане, чье присутствие считается серьезной угрозой и важным препятствием на пути достижения мира и согласия не только в этой стране, но и обеспечения безопасности по всему региону.

Республика Таджикистан по вопросу борьбы с международным терроризмом, религиозным экстремизмом, сопутствовавшие их последствия незаконного оборота наркотиков и оружия всегда занимала непримиримую позицию, о чем свидетельствуют многократные инициативы и конструктивные предложения Главы государства с высоких трибун международных организаций.

Следует отметить, что после событий 11 сентября 2001 года, Таджикистан как страна находящаяся на переднем крае борьбы с международным терроризмом, приложила все имеющиеся возможности оказать соответствующее содействие в первую очередь, в деле предотвращения гуманитарной катастрофы в этой стране. На этой основе, страна разрешила пользоваться соответствующим коридором в своем воздушном пространстве, и предоставляла международным коалиционным силам по борьбе с международным терроризмом в Афганистане свои аэродромы. Более того, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, имеющий уникальный опыт борьбы с международным терроризмом и религиозным экстремизмом в регионе, всегда занимал и занимает твердую и непримиримую позицию по отношению к любым формам проявления этих зол. В этой связи, Глава государства в интервью программе «Подробности» таким образом охарактеризовал позицию Таджикистана относительно будущего участия страны в событиях Афганистана: «Что касается предоставления военных баз для присутствия самолётов США и других стран коалиции, то нами предоставлен кулябский аэродром, где будут размещаться военные самолёты США и Франции. На этом же аэродроме будут располагаться российские военно-транспортные самолёты для доставки военных и гуманитарных грузов, как для Северного альянса, так и для российских пограничников и 201-й дивизии» [10, с. 227].

Здесь же, Президент Республики Таджикистан упомянул о тех многочисленных инициативах и обращениях международному сообществу относительно исходящих из этой страны, о тех серьезных вызовах и угрозах нацеленных всему человечеству: «Я неоднократно выступал с самых высоких трибун международных организаций (особенно с трибуны ООН), и ещё три года назад предостерегал мировое сообщество о тех угрозах, которые исходят из Афганистана. Это проблема международного терроризма, это проблема незаконного оборота наркотиков, это проблема

контрабанды оружия, которые угрожали не только Таджикистану, не только Центральноазиатскому региону, но и Европе. Я призывал международное сообщество к созданию вокруг Афганистана пояса безопасности, но, к большому сожалению, мой голос не был услышан» [10, с. 228].

Надо подчеркнуть, и то обстоятельство, что после события 11 сентября 2001 года, усиливается вызовы и угрозы связанное активизацией движения талибов непосредственно на совместной таджикско-афганской границе в районе Горно-Бадахшанской Автономной области Таджикистана, о чем свидетельствуют высказывания А. Князева, который ссылается на данные ИТАР-ТАСС от 12 сентября 2001 года: «Вообще, в эту ночь (11 на 12 сентября 2001 года, - М.С.) в регионе происходили много странных событий, большинство из которых так и не получили впоследствии объяснений. Трижды за сутки самолеты без опознавательных знаков нарушали воздушное пространство Таджикистана с территории соседнего Афганистана. Первый самолет – нарушитель был обнаружен пограничными нарядами Хорогского погранотряда в 17 часов 15 минут местного времени 11 сентября. Он совершил полет вдоль линии государственной границы с Афганистаном на высоте 3000 метров и скрылся в направлении Афганистана. В половине третьего ночи нарядами Ишкашимского погранотряда было зафиксировано нарушение воздушного пространства самолетом, двигавшимся из Афганистана в Таджикистан на высоте 4000 м. Спустя час с небольшим пограничники Хорогского погранотряда зафиксировали самолет-нарушитель, летевший из Афганистана в направлении Душанбе, Обо всех фактах нарушения воздушного пространства оперативно были информированы войска ПВО Таджикистана» [5, с. 302].

Некоторые авторы, например, В. Бойко, на которого ссылается А. Князев, придерживаются мнения о том, что «Реальной координации и объединению усилий – стран участниц в их афганской политике мешают, во-первых, их специфические внутренние и внешнеполитические проблемы (перманентный политический кризис в России, последствия военно-политического противостояния в Таджикистане, политикорелигиозные эксцессы в Узбекистане), включая во многих случаях и отсутствии политической воли у лидеров государств. А во-вторых – широкомасштабные проекты стратегического освоения Центральной Азии, осуществляемые США, а также ключевыми державами самого центральноазиатского и соседних регионов, препятствующие выработке солидарного решения афганской проблемы» [2] [5, с. 300].

В реальности, что касается Республики Таджикистан, то ее твердая и непримиримая позиция по отношению к международному терроризму и экстремизму многократно было озвучено Главой государства с высоких трибун авторитетных международных организаций, ООН и ее институтов. И как явствует из последних событий в регионе, именно Таджикистан поддерживал на постоянной основе официально признанную, законную власть Афганистана. Последние события еще раз доказали эту приверженность Таджикистана общепринятым нормам международного права, принципам взаимного уважения и добрососедства. По сути своей, эти взаимоотношения с официальным Кабулом под руководством Президента Исламской Республики Афганистан профессора Б. Раббани, сохранились вплоть до образования Временной Администрации по управлению Афганистана и в последующем.

По мнению З. Сайидзода «События 11 сентября 2001 г. в США и последующие действия антитеррористической коалиции в Афганистане способствовали заметному увеличению роли и значения государств Центральной Азии, в том числе Таджикистана, на международной арене. Республика Таджикистан с первых же дней открыто поддерживала меры по уничтожению очагов и баз международного терроризма, предпринятые США и другими участниками антитеррористической коалиции. Президент Таджикистана заявил о готовности не только предоставить воздушное пространство страны и, если понадобится, аэродромы, но и принять скоординированные с мировым сообществом другие меры, необходимые для искоренения терроризма. Подобная позиция главы государства имела серьезную

мотивацию...» [7, с. 157-158].

Последующие дни, набирает обороты, многосторонние подготовки связанные с международными коалиционными антитеррористическими силами Главная цель которых, совместная борьба против международной террористической организации «Аль Каида» в Афганистане

Исследование документов данного периода и анализ обстановки показывают, что Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном были проведены многочисленные переговоры, со своими региональными коллегами и лидерами других стран, главной темой которых являются обсуждение сложившейся ситуации в этой стране, и принятия соответствующих мер по недопущения расползания вызовов и угроз. На повестке дня выдвигался один из важнейших вопросов, предотвращение гуманитарной катастрофы, связанной с оттоком беженцев на фоне крупномасштабных боевых операций коалиционных войск. Основываясь на этом, Таджикистан предоставлял этим силам воздушный коридор с целью оказания гуманитарной помощи и морально-политической поддержки.

Как пишет З. Саидов «Таджикистан в официальном заявлении от 8 октября 2001 г. заявил, что для проведения военных и гуманитарных операций в Афганистане страна предоставит США воздушное пространство и в случае необходимости — наземные военные базы. При этом Государственный секретарь США Колин Пауэлл проинформировал главу государства Таджикистан о том, что в ближайшие часы США приступят к военной операции на территории Афганистана. Специальное заявление Правительства Таджикистана от 8 октября было обнародовано с целью оказания морально-политической поддержки начатой в Афганистане военной операции с участием сухопутных сил.

Дальнейшее развитие событий подтвердило правильность позиции Республики Таджикистан. И когда началась антитеррористическая операция в Афганистане, государственному руководству Таджикистана не пришлось, как некоторым другим государствам, менять свою позицию. Таджикистан всегда помогал противникам талибов и продолжал помогать им после событий 11 сентября 2001 г., придерживаясь линии непринятия терроризма и экстремизма» [7, с. 158-159].

Эта широкомасштабная операция международной антитеррористической коалиции в Афганистане, преследовала цель уничтожить международную террористическую организацию «Аль Каиду», которой, террористическое движение талибов в нарушении всех международных норм, предоставляла незаконно территорию страны, тем самым развязав еще сильнее пламя гражданской войны. Можно предположить, что с активным участием США в планах НАТО по уничтожению международного террориста номер один, Усамы бен Ладена, возможно и в Афганистане воцариться мир и стабильность после продолжительной гражданской войны.

История знает немало примеров, участия крупных держав с использованием силового потенциала, благоприятно влияющего при такого рода обстоятельствах, для решения политических задач. Не исключено, что и в этот непростой период истории гражданской войны в Афганистане, как пишет Т. Бордачев о подобного рода компаний: «Кроме того, и в период относительного международно-политического ничтожества Россия как минимум дважды использовала силовой потенциал вне собственной территории: для прекращения гражданских войн в Таджикистане и Молдавии. В обоих случаях российские действия напрямую соответствовали политическим задачам» [3].

Возникшая ситуация в Афганистане стало предметом обсуждения Главы государства Таджикистана с другими лидерами стран. Как пишет З. Саидов: «17 сентября (2001 года, - М. С.) между Президентом Республики Таджикистан Э. Рахмоном и Президентом Российской Федерации В. Путиным состоялся телефонный разговор. В ходе разговора главы государств обсудили положение в Афганистане после широкомасштабных террористических актов в США. Была отмечена необходимость дальнейшего усиления мер по обеспечению региональной безопасности на южных

рубежах СНГ. Президенты подчеркнули важность координации деятельности государств центрально-азиатского региона и СНГ в целом по борьбе против международного терроризма и различных форм проявлений экстремизма» [6, с. 203].

В связи с последними событиями в Афганистане Глава государства Таджикистана имел телефонные разговоры с президентами стран центрально-азиатского региона Н. Назарбаевым, А. Акаевым, И. Каримовым, а также с Президентом Республики Беларусь А. Лукашенко и Президентом Украины Л. Кучмой, предметом которого являлось «... совокупность вопросов, связанных с ситуацией в Афганистане и вокруг него после терактов в США, необходимостью оказания гуманитарной помощи страдающему мирному населению этой азиатской страны, обеспечение региональной безопасности в Центральной Азии и координации действий, обмена информацией и проведения консультаций по линии борьбы с силами международного терроризма» [6, с. 203].

Вопросы безопасности региона в свете разворачивающихся событий в Афганистане были предметами неоднократных телефонных разговоров между Главой государства Таджикистана Эмомали Рахмона и Президентом Российской Федерации Владимира Путина, где как пишет З. Саидов: «Состоялся подробный обмен мнениями по широкому спектру проблем, связанных со сложившейся ситуацией в Афганистане, обеспечением мер безопасности в центрально-азиатском регионе и положением на таджикско-афганской границе.

Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон еще раз подтвердил готовность обеспечить благоприятные условия в плане предоставления территории Таджикистана для прохождения гуманитарных грузов в помощь страдающему мирному афганскому населению» [6, с. 204].

Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон, 16 октября 2001 года принял «...министра по чрезвычайным ситуациям Российской Федерации Сергея Шойгу прибывшего в Таджикистан для участия во Встрече руководителей министерств и ведомств по чрезвычайным ситуациям России и стран центрально-азиатского региона по проблемам Афганистана.

В ходе встречи российский министр проинформировал Президента РТ Э. Рахмона об итогах упомянутой Встречи. Глава государства высоко оценил идею регионального взаимодействия в плане комплексного подхода к гуманитарному содействию Афганистану и инициативу создания международной гуманитарной коалиции. Он еще раз подтвердил готовность РТ предоставить необходимые условия для доставки ресурсов мирового гуманитарного сообщества бедствующему населению Афганистана. Президент РТ Э. Рахмон выразил уверенность, что деятельность провозглашённой международной «гуманитарной коалиции» будет способствовать снижению миграционных угроз крупномасштабного оттока населения из Афганистана. Стороны были едины в том, что консолидация усилий стран-участниц встречи будет служить укреплению стабильности в регионе, и призвано увеличить возможности по противостоянию новым вызовам современности» [6, с. 205].

В свете происходящих событий в Афганистане, вопрос о соответствующих изменениях в этой стране, были обсуждены во время визита спецпредставителя Премьер-министра Японии в Республику Таджикистан, который был принят Президентом Республики Таджикистан. Как пишет З. Сайидзода «В начале октября 2001 г. Президент Таджикистана принял специального посланника Премьер-министра Японии Мунэо Судзуки. Стороны квалифицировали акты транснационального терроризма как угрозу международному миру и безопасности. В этой связи японский посланник заявил, что в плане активного вклада в наращивание и повышение эффективности международного антитеррористического сотрудничества правительство Японии будет оказывать соответствующую практическую поддержку сопредельным с Афганистаном странам, в том числе Таджикистану, находящимся на передовых рубежах борьбы против сил глобального терроризма» [7, с. 162-163].

Президент Республики Таджикистан 26 октября 2001 г. принимая верительные

грамоты у вновь назначенного посла США в Таджикистане Франклин Хаддла в ходе беседы с ним обсудили ситуацию в Афганистане: «При обмене мнениями о ситуации в Афганистане и вокруг него глава государства Таджикистан высказался за создание в этой соседней стране правительства с участием представителей всех народов и этнических групп. В связи с этим Президент Таджикистана Э. Рахмон пожелал, чтобы в Афганистане как можно скорее установился мир и чтобы это государство имело со всеми соседними государствами дружественные отношения» [7, с.163-164].

В этот период, Республика Таджикистан в связи с событиями в Афганистане становится своего рода региональным форпостом в Центральной Азии и на нее было обращено особое внимание. Глава государства, отвечая на вопросы корреспондента журнала «Миллениум», в октябре 2001 года, велика ли опасность распространения экстремистских идей в СНГ и как Республика Таджикистан противостоит этим угрозам, говорил: «Проблемы, вносящие нестабильность в наш регион, как правило, совпадают с теми угрозами, которые несёт с собой возрастающая активность сил международного терроризма и различных форм экстремизма. Не только Таджикистан, но и Россия, Индия, Великобритания, США ощущают на себе ярко выраженный трансграничный и скоординированный характер международного терроризма. Ни для кого уже не секрет, что терроризм и экстремизм выступают рука об руку с организованной преступностью, наркобизнесом и контрабандой оружия, тормозят развитие демократических процессов, посягают на основные права и свободы человека, не останавливаются перед массовыми человеческими жертвами» [9, с.216].

Здесь же, основываясь на горький и поучительный опыт гражданской войны в Таджикистане выражается твердая и нерушимая позиция Республики Таджикистан по вопросу совместной борьбы против всякого проявления международного терроризма и религиозного экстремизма в различных его формах, и сохранения мира и стабильности в Центральноазиатском регионе. В создавшейся ситуации, наряду с широкомасштабными боевыми действиями против международной террористической организации «Аль Каиды» и ее сателлитов, предлагается создание единого фронта со всеобъемлющими задачами искореняющее это зло в Афганистане и в последующем мирное решение афганской проблематики. В этой связи, Глава государства говорил: «Мы давали, и впредь будем давать твёрдый совместный отпор попыткам нарушить мир и спокойствие в Центральной Азии. В связи с этим хочу отметить важность сотрудничества государств СНГ по линии внешнеполитических ведомств, правоохранительных органов и специальных служб в рамках Договора о коллективной безопасности 1992 года и Шанхайского форума.

Что касается Афганистана, то хочу особо подчеркнуть: пока там будет продолжаться война и не будет достигнуто политическое урегулирование кризиса, афганская территория по-прежнему будет оставаться главным источником угрозы, и угрозы не только региональной безопасности. Исходя из этого, мы считаем необходимым активизировать и оптимизировать совместные шаги в Центральноазиатском регионе для выработки единой позиции и принятия, действенных мер, направленных на реальное содействие мирному афганскому урегулированию» [9, с.216-217].

Таким образом, после события 11 сентября 2001 года и начала антитеррористической операции сил США и НАТО в Афганистане, Президент Республики Таджикистан продолжая свои миротворческие инициативы по отношению к Афганистану, поддерживает начавшуюся международную антитеррористическую коалицию по искоренению международного терроризма и другие его проявления. Многочисленные выступления и переговоры, проведенные Главой государства с лидерами центральноазиатского региона и других ведущих стран мира, являются свидетельством того, что Таджикистан, находясь в данное время на переднем плане исходящих угроз и вызовов из Афганистана, своими мирными и конструктивными гуманитарными предложениями внес соответствующий вклад в совместной борьбе против общего врага человечества.

Предоставление коридоров своего воздушного пространства и аэродромов для международных коалиционных сил в борьбе против международного терроризма в Афганистане, а также оказания гуманитарного содействия Северному альянсу являются важным составляющим в этой совместной работе.

Изучение последующих этапов взаимоотношений между двумя странами свидетельствует о том, что дружественные и конструктивные инициативы Республики Таджикистан по вопросу Афганистана продолжаются и в последующем, что и отражается, в истории стран находя, реальное осуществление при реализации всеобъемлющих программ мира и стабильности в этой стране.

Литература

1. Адамишин А. Ситуацию усугубила наша неуклюжая ложь. Интервью с корреспондентом «Лента.ру». 19 февраля 2020. [Эл. ресурс]. URL: <https://lenta.ru/articles/2020/02/19/adamishin/>
2. Бойко В. Международные отношения в Центральноазиатском макрорегионе: «модуль» СНГ – Афганистан. Доклад на региональной конференции «Сибирь в системе международных связей России: прошлое и настоящее». – Томск, 20-22 сентября 1999 г. [Эл. ресурс]. URL: http://bcpu/ab/ru/Faculty/History/oricnt/proj/CIS_Af/html Цит. по: Князев А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX-начало XX в.). – Душанбе, 2004. – 300 с.
3. Бордачев Т. Мораль и реализм внешней политики. Россия в эпоху международной анархии // Россия в глобальной политике. – 2020. – №1, январь/февраль URL: <https://www.globalaffairs.ru/articles/moral-i-realizm-vneshnej-politiki/>
4. Ищенко С. Нашим войскам пришлось бы, скорее всего, выдвигаться в нужном направлении, полагают в Генштабе // Труд. – М., 2001.-1 сентября. Цит. по: Князев А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX – начало XX в.). – Душанбе, 2004, С. 297-298.
5. Князев, А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX-начало XX в.) / А. Князев. – Душанбе, 2004. – 302 с.
6. Саидов, З. Основные внешнеполитические интересы Таджикистана на рубеже веков / З. Саидов. – Душанбе: ООО «Контраст», 2011. – 203 с.
7. Сайидзода, З. Ш. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан в период становления ее внешней политики (1991 – 2004 гг.): дис. ... док. полит. Наук / З.Ш. Сайидзода. – Душанбе, 2016. – 315 с.
8. Эмомали Рахмонов. Россия – наш стратегический партнер // Интервью с корреспондентом газеты «Труд». 5 сентября 2001 г.; / Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т., т. 4. – Душанбе, 2006, С. 131-132.
9. Эмомали Рахмонов. Экстремизм не пройдет // Интервью с корреспондентом журнала «Миллениум», №10. Октябрь 2001 г.; / Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т., т.4. – Душанбе, 2006. – С. 216.
10. Эмомали Рахмонов. Интервью программе «Подробности», 5 декабря 2001 г. // Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т., т.4. – Душанбе, 2006. – С. 227.

ТАШАББУСҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ВА ДИНАМИКАИ НАҚШИ АФҒОНИСТОН ДАР СИЁСАТИ БЕРУНИИ СТРАТЕГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (нимаи дуюми соли 2001)

Дар нимаи дуюми соли 2001 саҳифаи хеле пуриштироб дар таърихи Афғонистон оғоз мегардад, ки ба марги ғочабори роҳбари Ётилифи шимол Аҳмадшоҳ Масъуд ва воқеаҳои 11 сентябри соли 2001 иртибот дошт.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, дар робита ба идомаи ташаббус ва пешниҳодҳои созандаи худ вобаста ба масъалаи Афғонистон аз тариқи

минбарҳои баланди созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла, СММ ҷомеаи ҷаҳониро аз он хатару таҳдидҳое хушёр меод, ки аз Афғонистон доман паҳн менамуданд.

Ин мавзӯҳои фарогир масъалаҳоро ба мисли терроризми байналмилалӣ, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, қочоқи силоҳ ва одамон дар бар гирифта, дар айёми ғаёл гаштани ҷунбиши толибон нуфузу таъсири худро афзунтар менамуданд.

Аз оғози амалиёти байналмилалӣ зиддитеррористӣ дар Афғонистон, ба асоси ибтикороти Роҳбари давлати Тоҷикистон, кишвар мавқеи худро дар мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ ва пайравони он ба таври қотеона нигоҳ дошта, ба неруҳои эътилофи байналмилалӣ роҳравҳоро дар ҳарими фазой ва баъзе фурудгоҳҳои худ вогузор намуда, кумак, ҳамкорӣ ва ҷонибдорӣи башардӯстонаи лозимро ба мардуми ин кишвар мерасонад.

***Қалидвожаҳо:** Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ташаббусҳои байналмилалӣ, сулҳ ва субот, Афғонистон, Б. Раббонӣ, Аҳмадишоҳи Масъуд, неруҳои эътилофи байналмилалӣ, ҳаракати толибон, терроризм, эстремизм, сиёсат, стратегия.*

ИНИЦИАТИВЫ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ РАХМОНА И ДИНАМИКА МЕСТА АФГАНИСТАНА ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (вторая половина 2001 года)

Во второй половине 2001 года, начинается самая тревожная страница в истории Афганистана, связанная с гибелью лидера Северного альянса Ахмад Шаха Масуда, и событий 11 сентября 2001 года.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмонов, продолжая свои конструктивные инициативы и предложения по афганской проблематике, предостерегал мировое сообщество о тех вызовах и угрозах, исходящих из Афганистана, с самых высоких трибун международных организаций, в том числе ООН. Эти всеохватывающие вопросы относились к международному терроризму, незаконному обороту наркотиков, контрабанды оружия, людей, имеющие тенденцию к расширению сферы влияния в период наибольшей активизации движения талибов.

С начала международных контртеррористических операций в Афганистане, по инициативе Главы государства Таджикистана, страна твердо отстаивая свои позиции в борьбе против международного терроризма и его сателлитов, предоставляет международным коалиционным силам коридоры в своем воздушном пространстве, некоторые аэродромы и оказывает соответствующую гуманитарную поддержку народу Афганистана.

***Ключевые слова:** Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмонов, международные инициативы, мир и стабильность, Афганистан, Б. Раббани, международные коалиционные силы, движение талибов.*

INITIATIVES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN EMOMALI RAHMON AND THE DYNAMICS OF AFGHANISTAN'S PLACE IN THE FOREIGN POLICY STRATEGY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (second half of 2001)

In the second half of 2001, the most worrying page in Afghanistan's history began with the death of North Alliance leader Ahmad Shah Massoud and the events of 11 September 2001.

The President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rakhmonov, continuing his constructive initiatives and proposals on the Afghan problem, warned the world community about the challenges and threats emanating from Afghanistan, from the highest tribunes of international organizations, including the United Nations. These all-encompassing issues included international terrorism, drug trafficking, arms and people smuggling, with a tendency to expand their sphere of influence during the most active period of Taliban movement.

Since the beginning of counter-terrorism operations in Afghanistan, on the initiative Of The Head of State of Tajikistan, the country has been firmly defending its position in the fight against international terrorism and its satellites, providing international coalition forces with corridors in its airspace, some airfields and providing appropriate humanitarian support to the people of Afghanistan.

Keywords: *President of the Republic of Tajikistan Emomali Rakhmonov, international initiatives, peace and stability, Afghanistan, B. Rabbani, international coalition forces, Taliban movement.*

Сведения об авторе: Сафолзода М. К. – кандидат исторических наук, доцент Филиала МГУ имени М. В. Ломоносова в городе Душанбе. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Бухоро, 35/1, E-mail: msafolov@dip.tj

Information about the author: Safolzoda M.K. – candidate of historical Sciences, associate Professor of the Branch of MSU named after M.V. Lomonosov in Dushanbe. Address: 35/1 Bukhoro street, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734025, E-mail: msafolov@dip.tj

Шарифов М.Ғ.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Яке аз чашнҳое, ки бидуни алоқамандӣ ба ягон қавму дин, ба истисноии қавми ориёӣ – тоҷикон шуморида мешавад, чашни Сада мебошад. Ин чашни аҷдодӣ дар радифи чашнҳои Наврӯзу Меҳргон меистад ва баромади хеле қадима дорад.

Дар мавриди пайдоиши вожаи “Сада” андешаҳо гуногунанд. Аввалан, дар манбаъҳои асотири омадааст, ки пайдоиши чашни Сада ба Ҳушангшоҳу пайдоиши оташ тавба мебошад. Мувофиқи ривоят шоҳи пешдодӣ Ҳушанг рӯзе бо ёронаш ба кӯҳистон баҳри шикор меравад. Дар аснои роҳ иттифоқан чашмаш ба мори сиёҳи қалоне меафтад. Санге аз роҳ мебардорад, бо ҳадафи нобуд сохтани мор. Аммо санги андохтаи ӯ на ба мор, балки ба санги дигар бархӯрда, аз он шарора бурун меояд. Шарораи баамаломада ба пайдоиши оташ ибтидо мегузорад ва аз ҳамон рӯзгор оташ ба вучуд омадааст. Аз матлаби ҳамин ривоят ихтироъкори оташро дар байни мардуми ориёӣ ба шоҳ Ҳушанг мансуб медонанд. Ҳаким Фирдавсии Тӯсӣ така ба шунидани ривоят ҳодисаро дар асараш “Шоҳнома” низ тасвир намудааст, ки матлаб чунин аст:

Баромад ба санги гарон санг хӯрд,
Ҳам ону ҳам ин санг гардид хурд.
Фурӯге падида омад аз ҳар ду санг,
Дили санг гашт аз фурӯг озаранг.
Ҷаҳондор пеши ҷаҳнофарин,
Ниёиш ҳамекарду хонд офарин.
Ки ўро фурӯге чунин ҳада дод,
Ҳамин оташ он гоҳ қибла ниҳод.
Яке чашн кард он шабу бода хӯрд,
Сада номи он чашн фархунда кард [4, с. 124].

Матлаби ин шоҳбайтҳои Фирдавсии бузургвор моро водор месозад сари он андеша дошта бошем, ки Ҳушангшоҳи ориёӣ на танҳо ихтироъкори оташ будааст, балки инчунин, аввалин поягузори чашни Сада ҳам ба шумор меравад.

Сарчашмаи дигар дар боби пайдоиши чашни Сада иттилоии “Наврӯзнама”-и Умари Хайёми Нишопури мебошад. Мутафаккир дар асари худ овардааст: “Афридун ҳамон рӯз, ки Заҳҳок бигрифт, чашни Сада барниҳод ва мардумон, ки аз ҷавру ситами Заҳҳок раста буданд, писандиданд ва аз ҷиҳати фоли нек он рӯзро чашн кардандӣ ва ҳар сол то ба имрӯз ойини подшаҳони некаҳдро дар Ирон ва даври он ба ҷой овардандӣ” [4, с. 125].

Аз манобеи дигари таърихӣ бармеояд, ки вожаи “Сада” аз адади 100 бармеояд. Дар ин замина, аллома Абӯрайҳони Берунӣ дар рӯзгори худ менигорад: “Сада гӯянд, яъне сад ва он ёдгоре аз Ардашери Бобакон аст ва иллату сабаби ин чашн гуфтаанд, ки ҳар гоҳ рӯзҳо ва шабҳоро ҷудогона бишморанд, миёни он ва охири сол адади сад ба даст меояд ва бархе гӯянд, иллат ин аст, ки дар ин рӯз зодагони Каюмарс падари нахустин сад тан шуданд ва яке аз худро бар ҳама подшаҳон гардониданд ва бархе бар онанд, ки дар ин рӯз фарзандони Машӣ ва Мошиёна ба сад расиданд ва низ омада: “Шумораи фарзандони Одам абулбашар дар ин рӯз ба сад расид” [1].

Воқеан, дар асоси таҳлили афкори мутафаккирони номбаргардида ба ҳулоса меоем, ки андешаҳои эшон дар мавриди пайдоиш ва таҷлили чашни Сада ба ҳақиқат сазовор аст. Аввалан, дар мавриди андешаи Фирдасӣ ҳаминро бояд қайд намуд, ки оғози Сада ин оғози паси сар гардидани сардиҳо ва рӯ ба нармӣ ниҳодани табиат ва иқлим мебошад, ки манбаи асосии нармӣ пас аз сардиҳои тӯлонӣ маҳз оташ (нури ҷонбахши Хуршед Ш.М.) ба шумор меравад. Дар баробари ин, аҷдодони гузаштаи мо

рӯй ба сӯи оташ ниҳода, дасти дуо ба сӯи Хуршеди оламафрӯз мебурданд ва барои беҳшавии рӯзгори хеш аз оташу Хуршед мадад металабиданд. Ҳадаф аз ин ниёиш расидан ба Наврӯз-ибтидои соли нав, оғози кишту кор, бедории табиат, чон пайдо намудани ҷисми хобида буд, ки дар рӯзгори эшон мақом ва ҷойгаҳи хос дошт. Ҳамин эътиқодмандиро буд, ки ниёкони мо барои расидан ба ҳадаф маросим офаридаанд ва хушҳолии худро тавассути ҷашну маросим бароварда мегардониданд, ки ҷашни Сада яке аз онҳост.

Баъдан, дар мавриди андешаи Умари Хайём ҳаминро зикр кардан ба маврид аст, ки дар ҳаёт ва табиат неруҳои муқобил ҳатман вучуд доранд ва ин андеша дар афкори мардуми ориёӣ аз замони қадим мавҷуд буд. Яъне, неруҳои бадӣ ва некӣ. Муборизаи ин неруҳо сабаби пешравӣ ва рушди рӯзгорон, дигаргуни ба сӯи мабдаи беҳтар будааст. Маҳз ҳамон Заҳҳоки морон неруи аҳриманӣ аст, ки қувваи некӣ, яъне Фаридун ба он голиб омада оламо гулистон кардааст ва ҳаводорони ӯ ба хоҳири бузургдошти ҳаводис ҷашн ороистанд ва онро Сада ном ниҳоданд.

Ахиран дар мавзӯи андешаҳои Абӯрайҳонӣ Берунӣ бояд қайд намуд, ки вожаи “Сада” аз адади сад гирифта шудааст ҳам воқеӣ мебошад. Зеро байни охири сол ва аввали сол, ҷамъи шаб ва рӯз дар алоҳидагӣ ба адади сад мерасад. Маҳз дар он рӯзгор ва то ба ҳол ҷашни Сада дар ҳамин сана баргузор мегардад.

Ба андешаи донишманди маъруфи эронӣ Ҳошими Ризоӣ “сада вожаи форсӣ-тоҷикӣ аст. ...дар форсии миёна ва форсии бостон ва Авасто ба ҳар ҳол вожаи “сата” ба маънои сад, адади сад мебошад, чунон, ки дар форсӣ-тоҷикӣ низ Сада ба маънои сад сол дар баробари қарн ба кор меравад” [6, с. 99].

Муҳаққиқи дигари эронӣ Ризо Мурудии Ғиёсбодӣ бар он андеша аст, ки “вожаи “сада” дар Авасто ҳам ба маънои тулӯ кардан ва ҳам ба маънои гуруб кардан омадааст ва ба гумони зиёд, ҷашни Сада ба як ҳодисаи кайҳонӣ, яъне тулӯ ва гуруби ҳамзамони ду ситораи пурнуру дурахшон дар нахустин шабҳои баҳманмоҳ дар ҳудуди панҷ ҳазор сол пеш иртибот дошта бошад. Ин ҷашн ҳеҷ гоҳ ба ҳеҷ як ақвом ё адеи бостон иртиботе надошта ва ҳамвора ҷашни ҳамагонӣ ва баргирифта аз шароити иқлимӣ ва рӯйдодҳои кайҳонӣ будааст” [4, с.125].

Оид ба истилоҳи вожаи “Сада” андешаҳо гуногун бошанд ҳам дар асл онҳо ба ҳамдигар умумият доранд ва бостонӣ будани ин ҷашнро тасдиқ менамоянд.

Аз замони пайдоиши ин ҷашни нақӯ то ба ҳол дар мавриди таҳқиқи он мутафаккирону донишмандони зиёд даст задаанд. Муаррихони маъруфи асримиёнагии тоҷик Берунӣ, Байҳақӣ, Гардезӣ ҷашни Садаро яке аз се ҷашни бузург номбар намудаанд, ки то охири даврони Хоразмшоҳиён ва ҳамлаи муғул онро ҳам салотину амирон ва ҳам мардуми одӣ барпо менамудаанд.

Аз рӯи нигориши Абӯлфазл Муҳаммад ибни Ҳусайни Байҳақӣ дар асараш “Таърихи Масъудӣ” хотирмонтарин ҷашнгирии ҷашни Сада замони ҳукумати султон Масъуди Ғазнавӣ ба шумор меравад, ки ба соли 1052 рост меояд. Шуарои дарбори давлатдории Ғазнавиён Унсурӣ, Манучехри Домғонӣ ва чанде дигар аз пурҷило ҷашн гирифтани ин ҷашни ниёкон дар ашъори худ қайд намудаанд. Унсурӣ дар ин маврид мегӯяд:

Сада ҷашни мулуки номдор аст,
Зи Афريدуну аз Ҷам ёдгор аст.

Бояд қайд намуд, ки маҳз ин ҷашни пуршукӯҳ дар он рӯзгорон бо шукӯҳу ҳашамати беандоза баланди тоҷикона баргузор мегардид.

Таҷлили ҷашни Садаро дар замони давлатдориҳои туркзабонони минбаъда ва замони давлатдории Иттиҳоди Шӯравӣ бо шукӯҳу шахомати аввала намебинем. Танҳо дар баъзе рустоҳои тоҷикнишини кӯхистонӣ расми таҷлилро ба мушоҳид гирифта мумкин аст. Масалан, дар рустоҳои водии Зарафшон то замони истиқлолият ба даст даровардани Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҷашн по бар ҷо буд. Мардум дар даҳумин рӯзи баҳман, яъне аз охири моҳи январ (баробар аст ба 29-30-уми январ.- М.Ш.) шабҳо гулхан ораста, гирди ҳам ҷамъ меомаданд, шодию нишот барпо мекарданд ва аз болои

оташ парида мегузаштанд, ки онро мусобиқаи оташпарак меномиданд. Ҳамин русуми оташпарак имрӯз ҳам дар ин манотиқ роиҷ аст.

Имрӯз пас аз истиклолият касб намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳро барои эҳёи расму ойинҳои миллӣ ҳамвора кардааст ва барои таҷлили ҷашнҳои бостонӣ ягон монеае вучуд надорад. Омил он аст, ки роҳбарияти олии кишвар, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як чехраи фарҳефтаест, ки дар побарҷо гузоштани расму одатҳои миллӣ пешгом аст. Маҳз бо ибтикори ин шахси наҷиб Наврӯзи оламафрӯз ба ҷашни байналмилалӣ табдил ёфт ва ҷашни Меҳргон низ эҳё гардид. Меҳргон ҳам пайваста ҳамасола бо тамоми шукӯҳ ва шаҳомати пурбаракати хеш дар кишварамон таҷлил гардида истодааст. Дар радифи ин ду ҷашни миллӣ, фикр мекунам, ки ҷашни Сада низ бошаҳомат баргузор мегардад, зеро оинҳои миллӣ аз ҳам ҷудонопазиранд ва ҳар кадом хусусияти ба худ хосро доро мебошанд.

Адабиёт

1. Абурайҳон Берунӣ. Осор-ул-боқия. – Техрон, 1363. – 370 с.
2. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Иборат аз 9 ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 652 с.
3. Ансорӣ М., Воҳидов Ш. Пешвои миллат ва эҳёи фарҳанги миллӣ. – Хучанд, 2018. – 244 с.
4. Беҳрӯзи Забеҳулло. Ҷашни Сада. // Садои Шарқ. – 2016. – №10. С. 158.
5. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе, 2006. – 263 с.
6. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. – Душанбе, 1997. – 136 с.
7. Ризо Ҳошим. Ҷашнҳои Оташ ва Меҳргон. – Техрон, 1383. – 99 с.
8. Раҳимов Д. Сада ҷашни аз ёд рафтаи эронӣ. – Душанбе, 2008.
9. Ҳазраткулов М. Ётиқоду анъанаҳои бостонии Аҷам. – Душанбе, 1986.

САДА - ҶАШНИ ҲАМДИЛӢ ВА НИӢИШ

Дар мақолаи мазкур маълумоти фаровон дар бораи таърихи пайдоиш ва русуми ба ҷо овардани ҷашни Сада оварда шудааст. Муаллиф дар таҳияи мақола ба адабиёти таърихӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ ва андешаҳои муҳаққиқони гуногун таъҷил намуда, андешаи худро ба таври зерин ифода кардааст: “Оид ба истилоҳи вожаи “сада” андешаҳои гуногун бошанд ҳам, дар асл онҳо ба ҳамдигар умумият доранд ва бостонӣ будани ин ҷашнро тасдиқ менамоянд”.

Ба андешаи муаллиф маҳз дар асоси омӯзиш, нишон додани таҳқиқоти мутафаккирони гуногун доир ба расму ойинҳои аҷдодӣ мо метавонем, ки онро дурусттар ба насли наврас расонем ва дар асоси далелҳои муътамад масъалаи ҳудуди, ҳештаншиносӣ, муҳаббат ба миллату меҳанро дар замири қалби онҳо пойдор созем.

Муаллиф дар мақолаи худ заҳмати беандозаи мутафаккирони гузаштаро дар нишон додани ҷойгоҳи ҷашни Сада дар гузаштаи дур ба қалам дода, омилҳои аз байн рафтани таҷлили онро пас аз давлатдории Ғазнавиён мӯшикофона нишон додааст.

Муаллиф бар он андеша аст, ки ҷашни Сада низ минбаъд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошаҳомат баргузор мегардад ва тоҷикон аввалин шуда, ин ҷашнро дар ҳавзаи кишварҳои форсиабон дар сатҳи баланд муаррифӣ менамоянд.

Калидвожаҳо: *Авасто, Сада, Наврӯз, Меҳргон, Маши, Мошиёна, “Шохнома”, Зарафшон, кайҳон, ориёӣ, мутафаккир, шоир, ҳудуди, ҳештаншиносӣ, муҳаббат ба миллату меҳан.*

САДА - ПРАЗДНИК ЕДИНОМЫСЛИЯ И БЛАГОСЛОВЕНИЯ

В данной статье включена большая информация об истории появления и традиции проведения праздника Сада. Автор в подготовке статьи обратился к историческим, научно-исследовательским работам и мыслям разных исследователей, приводя своё мнению так: «Про слово «сада» мысли разные, но они имеют общее утверждение, что этот праздник имеет древнее происхождение».

По мнению автора, только изучив исследования разных мыслителей про обычаи и традиции наших предков, мы сможем правильно предоставить новому поколению об осведомлённости, самопознании, любви к Родине и нации.

Автор в своей статье оценил бесценного количества трудов мыслителей о празднике Сада и указал причины утраты её празднования после распада государства Газневидов.

Автор уверен, что в будущем праздник Сада будет проводиться в Республике Таджикистан на высоком уровне, и таджикский народ впервые среди персоязычных стран представит всем величие этого праздника.

Ключевые слова: *Авесто, Сада, Навруз, Мехргон, Маши, Машияна, «Шахнома», Зеравшан, космос, ариец.*

SADA - A HOLIDAY OF UNITY AND BLESSINGS

This article includes great information about the history and traditions of the Sada. In preparing the article, he turned to historical, scientific research and the thoughts of various researchers, citing his opinion as follows: "There are different thoughts about the word "Sada", but they have a general statement that this holiday has an ancient origin".

According to the author, only by studying the studies of different thinkers about the customs and traditions of our ancestors, we can correctly provide the new generation with insight, self-knowledge, love for the motherland and nation.

The author in his article appreciated the invaluable amount of work of thinkers about the Sada festival and indicated the reasons for the loss of its celebration after the collapse of the state of the Ghaznavids.

The author is confident that in the future the Sada holiday will be held in the Republic of Tajikistan at a high level, and the Tajik people for the first time among the Persian-speaking countries will present to everyone the greatness of this holiday.

Keywords: *Avesto, Sada, Navruz, Mehrgon, Mashi, Mashiyana, "Shahname", Zeravshan, space, aryan.*

Сведения об авторе: *Шарифов Мухсин Гаффорович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 915 55 79 00. E-mail charifov63@inbox.ru*

Information about the author: *Sharifov Muhsin Ghafforovich - candidate of pedagogy, associate Professor of history and intercultural communication of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 915 55 79 00. E-mail charifov63@inbox.ru*

САРАЗМ – КУҲАНШАҲРИ ОРИЁНО

Аслонов Ҳ.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Саразм¹ куҳаншаҳри Ориёно дар 15 километрии ғарби шаҳри Панҷакенти имрӯза воқеъ буда, сарнавишти он аз сапедадами таърих бо сарнавишти миллати ориёии тоҷик гиреҳ хӯрдааст. Ин куҳандиёр қадимтарин маҳалли сукувати аҳолии минтақа ва аввалин маскани шаҳрнишинони Варорӯд буда, як маркази муҳимми ҳунармандию тиҷорат ва фарҳанги Осиёи Марказӣ махсуб гашта, таърихи гӯёи беш аз 5500-солаи миллати ориёии тоҷикон мебошад, ки перомони ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии ҳар қарни он метавон дахҳо чилд китобро тадвин кард, ки дар ин гуфтор оид ба таърихи пайдоиши Саразм, касбу кор ва ҳунари сокинони он мухтасаран тазаккур дода мешавад.

Саразм деҳшаҳри асрҳои сангу мис ва бринҷ буда, шомили ҳазораи IV-II то милод мебошад. Он бо далели доштани ҷойгоҳи стратегӣ ва имконоти иқтисодӣ, ҷаҳор ҳазор сол пеш аз милод як маркази муҳимми тиҷорат ва фарҳанги Осиёи Марказӣ будааст. Яъне, ба таъбири дигар, Саразм қадимтарин маҳалли таҷассуми табодули фарҳанг ва муҳимтарин маркази тиҷоратии ҳамон аҳд дар минтақа ба шумор рафта, аслан ҷорводорони кӯчиро, ки дар манотиқи кӯҳӣ ва кишоварзон, ки дар ҳамворӣ зиндагӣ мекарданд, ба ҳам мепайвастан. Нақши Саразм дар мубодилот ва тиҷорат миёни минтақаҳои гуногун, аз ҷумла, Туркменистони ҳозира, Байаннаҳрайну Ҳинд ва Осиёи Марказӣ муассир будааст.

Саразм 13 сентябри соли 1976 аз тарафи сокини деҳаи Авазалии ноҳияи Панҷакент – Ашӯралӣ Тайлонов кашф карда шудааст. Ва тирамоҳи ҳамон сол омӯзиши он аз тарафи бостоншиноси шинохтаи тоҷик, доктори илмҳои таърих Абдуллоҷон Исоқов оғоз мегардад. А. Исоқов дар Саразм нахустин ҳафриётҳо гузаронида, исбот намуд, ки масоҳати он беш 90 га-ро ташкил карда, қадимтарин деҳшаҳр ва маркази тамаддуни Осиёи Марказӣ мебошад. Ӯ нахуст кашшофи Саразм буда, маҳз бо талошу заҳматҳои вай Саразм ба доираи илмии ҷаҳон ворид гардид.

Омӯзиши Саразм аҳамияти муҳимми илмӣ дошта, он ба мо имкон медиҳад, ки саҳифаҳои торики таърихи қадимтарини Суғдро дар ҳамбастагӣ бо таърихи Осиёи Миёна омӯзем, зеро тавре гуфта шуд, падидаи оварандагони маданияти кишоварзӣ ҷорводорӣ, ҳунармандиву тиҷорат, шаҳрдориву шаҳрсозӣ, меъморию маъдангудозӣ, заргариву зардузӣ, ресандагиву бофандагӣ, дузандагиву дуредгарӣ, чармгариву кафшдузӣ, ҷомадузиву қолинбофӣ, кулолгариву сангтарошӣ, сохтани афзори шикору киштукор ва дигар касбу ҳунарҳо дар Осиёи Миёна маҳз саразмиён буданд.

Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ имконияти нигоҳи тозаву нав ба таъриҳамон ба вучуд омад, ки аз бурду бохтҳои амон, аз таъриху фарҳанги пурғановатамон, аз нақш ва ҷойгоҳи нобиғаҳои миллатамон дар ғанӣ гардонидани тамаддуни башар дар масири таърих, аз муаррифӣ ва ҳифзу бақои арзишҳои милли ва ёдгориҳои таърихиву фарҳангиамон сухан ба миён биёварем.

Бо дарназардошти ин, Пешвои фарҳангсолори миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатии худ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавриди мероси гаронбаҳои таъриху фарҳанги оламшумули тоҷикон чунин қайд намуданд: «Мо тасмим гирифтем, ки соли 2020 ҷашни яке аз ёдгориҳои бостонии кишварамон – шаҳри қадимаи Саразмро доир намоем. Ин ҷорабинӣ имкон медиҳад, ки мо маданияти беш аз 5500-солаи аз ҷониби доираҳои илмӣ ҷаҳон эътирофшудаи худро ба ҷаҳониён ба таври шоиста муаррифӣ созем. Моро зарур аст, ки ёдгориҳои таърихӣ худро ҳифз кунем, обод гардонем ва ба онҳо ҳамчун

*М. Дейк, ҷомеашинос.

¹Саразм аз рӯи шарҳи суғдшиноси шинохта В.А.Лившис маънои “Сари Замин”-ро дорад.

чузӣи таркибии сарнавишти миллати куҳанбунёдамон муносибат намоем. Ин қарзи мо дар назди таърих ва насли оянда мебошад».

Бояд гуфт, ки Саразм соли 2010 дар рӯйхати ёдгориҳои таърихии ҷаҳонии ЮНЕСКО ба қайд гирифта шуд.

Роҳбари давлат ба хотири чунин рӯйдоди таърихӣ таъкид карданд, ки «...аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардидани мероси таърихиву фарҳангии мо дар айни замон эътирофи тоҷикон ҳамчун миллати тамаддунсозу фарҳангӣ мебошад».

Албатта, дар ободонӣ ва ҳифзу бақои ёдгориҳои таърихиву фарҳангии бостонии кишвар, бавижа, шаҳраки қадимаи Саразм ва ба ҷаҳонӣён муаррифӣ намудани он саҳм ва хизмати шоёни Пешвои миллат хеле назаррас аст. Масалан, Роҳбари давлат дар вохӯрӣ бо зиёиёни мамлакат 19 марти соли 2018 қайд карданд, ки «сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳи меҳанд, ки бозёфтҳои маданияти қадимаи халқи тоҷик ба ҳазорсолаи ҷоруми то мелод мансуб буда, аввалин шаҳрҳову нахустин давлатҳои таърихии мо дар ҳамин сарзамин ба вуҷуд омадаанд, ки намунаи беҳтаринашон шаҳраки қадимаи Саразм мебошад.

Ҳукумат аз соли духазорум ба ёдгории Саразм ҳамчун намунаи барҷастаи осори таърих таваҷҷуҳ зоҳир карда, ба қарори худ Маркази ташаккули тамаддуни кишоварзӣ, хунармандӣ ва шаҳрсозии тоҷикон – «Мамнуъгоҳи таърихиву бостоншиносии «Саразм»-ро таъсис дод ва барои корҳои ҷустуҷӯиву бостоншиносӣ ва ободу барқарор кардани он ҳамасола маблағ ҷудо мекунад».

Ба поси ин таваҷҷуҳи Роҳбари давлат аҳли зиёи кишвар¹, ҳосатан, таърихшиносон барои ба ҷаҳонӣён ба таври шоиста муаррифӣ сохтани таърихи шаҳраки қадимаи Саразм корҳои арзишманде ба сомон расонидаанд, ки дар ин росто, номи А.Исҳоқов, Ф.А. Раззоқов, У. Эшонқулов, А. Раҳимӣ, Ш. Файзулло, С. Бостонгуҳар ва дигаронро месазад қайд кард [1, 2, 3, 7, 10].

Тобистони соли 1977 кӯшишҳои бостоншиносии ёдгории шаҳраки қадимаи Саразм оғоз гардид. А. Исҳоқов ҳар як бозёфтҳои Саразмро бо ҳафриётҳои бостоншиносоне, ки дахҳо ёдгориҳои ҳамзоди Саразмро дар Хуросону Эрон, Афғонистону Ҳиндустон, Покистону Туркманистони Ҷанубӣ ва ҳатто Ироқу Миср гузаронидаанд, муқоисаву баррасӣ намуда, нахустин маълумотҳоро оид ба ёдгории шаҳраки қадимаи Саразм соли 1977 дар журналҳои китобҳои дохилу хориҷи кишвар \«Археологические работы в Таджикистан вып 17\» (Душанбе), (Археологические открытия –1978) (Москва) мунташир сохт ва ҳамин тавр, ҳавзаҳои илмӣ ҷаҳонро аз маркази нави тамаддуни аҳди қадими кишоварзӣ дар сарғаҳи Зарафшон воқиф сохт.

Соли 1982 дар Душанбешаҳр Анҷумани байналхалқии Шӯравӣю Фаронса дар мавзӯи «Маданияти қадимаи Бохтар (муҳит, тараккиёт ва робита)» баргузор гардид. Дар аҷнуман ҳоваршиносону бостоншиносони варзидаи Фаронсаву Осиёи Марказӣ ва собиқ ҷумҳуриҳои Шӯравӣ роҷеъ ба маданияти қадимаи Бохтар изҳори назар карданд. Дар ин ҳамоиши сатҳи ҷаҳонӣ А.Исҳоқов дар мавзӯи «Омӯзиши ёдгории аҳди қадимаи кишоварзии Саразм дар водии Зарафшон» маъруза намуданд, ки ин як таҳаввулотӣ азиме дар омӯзиши таърихи Саразм гардид.

Бостоншиносони шинохтаи Шӯравӣ – А.М. Беленитский, В.М. Массон, Б.А. Литвинский, Р.М. Мунчаев, А.А. Аскарров, Н.Н. Неъматов, бостоншиносони хориҷӣ – Филипп Колл, К.К. Ламберг-Каровский (Амрико), Анри Пол Фракфорт, Бертил Леонс, Роланд Безенвал, Сесброн Фобиан, Жон Десс (Фаронса) ва дигарон ба Саразм омада, аз асрори ин шаҳраки қадима шинос шуданд [5, 17].

Тобистони 1984 нахустин экспедитсияи байналхалқии бостоншиносии Тоҷикистону Фаронса дар Саразм ба кори худ оғоз намуд. Сарвари экспедитсияи ҷониби Тоҷикистон А. Исҳоқов буданд. Дар ин экспедитсия як зумра бостоншиносони Фаронса: Ролан Безенвал (сарвари гурӯҳ), Анри Пол Франкфор, Леоне Бертил, Мишел

¹Раиси вақти Комиссияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба корҳои ЮНЕСКО академик Кароматулло Олимов барои ба ҷаҳонӣён ба таври шоиста муаррифӣ сохтани Саразм заҳмат кашиданд.

Казанова, Сесброн Фобиан, Жон Десс, Фил Рокс, Мариакес ва дигарон дар шахраки Саразм ҳафриёт гузарониданд.

Бостоншиносони Донишгоҳи Горварди штати Массачусетсии Амрико, профессорон Карл Ланбер-Карловский ва Филипп Колл низ соли 1985 ду хандаки санчишӣ кофтанд [9, с.131-149].

Соли 1994 дар шаҳри Панҷакент (аз 31 август то 5 сентябр) Анҷумани бостоншиносони Тоҷикистону Фаронса дар мавзӯи «Водии Зарафшон ва мавқеи он дар тамаддуни Шарқи қадим» баргузор гардид, ки дар он натиҷаҳои таҳқиқоти 10-солаи ҳамкориҳои бостоншиносони Тоҷикистону Фаронса баррасӣ шуд.

Дар анҷуман олимону бостоншиносон роҷеъ ба паҳлуҳои гуногуни ҳаёти моддиву маънавии саразмиён, сарватҳои табиӣ сарғаҳи Зарафшон, маданияти кишоварзӣю чорводорӣ наздихавлигӣ, санъати меъморию маъдангудозӣ, кулолгарӣю заргарӣ, дину ойин, кешу мазҳаб, равобити фарҳангию тичорӣ саразмиён бо дигар ақвоми Осиёи Марказӣ ва Шарқи Наздик, ҷойгоҳ ва нақши саразмиён дар пайдоиш ва ташаккули тамаддуни кишоварзӣ, ҳунармандию шахрсозии Шарқи қадим ва дигар масоил мубодилаи афкор намуданд. Дар охир тамоми иштирокчиёни ҷамъиши сатҳи ҷаҳонӣ таърихи 5500 – солаи тамаддуни Саразмро тасдиқ карданд, ки сатрҳои зерин таълифоти яқҷояи онҳост: «Саразм нафақат яке аз марказҳои қадимтарини тамаддуни кишоварзӣ, чорводорӣ, ҳунармандии Мовароуннаҳри Осиёи Миёна, балки тамоми Шарқи наздик – Эрон, Балучистон, Афғонистону Ҳиндустон низ ба шумор меравад» [11, с.32].

Дар солҳои 1976-1996 кормандони Маркази бостоншиносии Панҷакент дар шахраки қадимаи Саразм 12 хандақ ва 11 ҳафриётхоро падида оварданд. Перомунӣ ин бостоншинос А. Исҳоқов чунин менигорад: «То имрӯз мо аз қаъри замин... Пеш аз ҳама, зиёда аз 150 хонаи истиқоматӣ, 4 оташқадаи оташпарастон, як анбори ғалланиғохдорӣ чамъиятӣ, бўстонсаро бароварда шуданд. Маълум шуд, ки сокинони Саразм бо ҳавлиҳои кушод, кӯчаву тангкӯчаҳо байни худ рафтуо доштанд. Ҳоло мо дар даҳҳо ҳавлию 3 кӯчаи аробагард ва 2 тангкӯчаи пиёдагарди шахраки Саразм роҳ гашта, аз завоки баланди маданияти шахрсозии ниёгонамон ҳаловат мебарем. Бозёфтҳо, асосан, аз анҷоми рӯзгор, зебу зиннати тиллоӣ, нукрагӣ, мисӣ, биринҷӣ, сангҳои гуногун ва устухонҳои ҳайвоноту парандаҳо иборатанд. Зарфҳои сафолини мунаққашу сангини суфташуда ва порчаҳои нақшҳои деворниғораҳо аз санъати баланди ҳунармандии гузаштагонамон шаҳодат медиҳанд» [5, с.17].

Ҷои зикр аст, ки таърихи шахраки Саразм то кунун пурра омӯхта нашудааст. Танҳо бостоншиносон аз рӯйи бозёфтҳои аҳди биринҷ исбот намуданд, ки саразмиён зиёда аз 40 намуди ҳунармандиро дар сатҳи олии медонистанд. Инчунин, тавре ёд шуд, бостоншиносон дар Саразм чор тарзи биносозӣ: хонаҳои истиқоматӣ, анборҳои маҳсули ғалланиғохдорӣ, ибодатгоҳҳо ва қасрхоро низ муайян намуданд.

Ба гурӯҳи якум иморатҳои шахсию оилавӣ дохил мешаванд. Майдони умумии хонаҳои шахсӣ нишон медиҳад, ки ҳар як оила дар ду ё се хона истиқомат мекардааст. Дар навбати худ, хонаҳо гурӯҳ-гурӯҳ дар биноҳои алоҳида ҷой гирифтаанд. Ҳар як бино аз 8 то 15 хонаҳои истиқоматиро фаро гирифта, дар онҳо аз 20 то 30 қас зиндагӣ мекарданд. Ин тарзи биносозӣ далели он аст, ки як бино ба 4-6 оила мансуб будаасту онҳо зерӣ тобеияти «модаршоҳ», ё «падаршоҳ»-и худ будаанд.

Ҳамин тавр, бостоншиносон дар натиҷаи гузаронидани ҳафриётҳо ба ин натиҷа расиданд, ки дар як маҳаллаи шахраки Саразм 150-200 нафар одамон зиндагӣ карда, ки онҳо дар навбати худ ба як авлоди қалон тааллуқ доштанд. Дар ҳазораи III то милод, ки давраи равнаки шахраки Саразм дониста шудааст, дар он ҷо зиёда аз 5 ҳаз қас зиндагӣ мекардааст.

Гурӯҳи дуюми иморатхоро анбори ғалланиғохдорӣ ташкил медиҳад. Бино аз таҳкурсии яклухти тарафҳояш 15 ба 15 метр иборат буда, аз рӯи замин 75 см боло мустақар аст. Муҳаққиқон ҳангоми бо обтарозу санҷидани кунҷҳои таҳкурсии бино

исбот намуданд, ки он таърихи панҷҳазорсола дошта, ҳамагӣ 5 см қачӣ дорад, ки ин аз санъати баланди маъморию шахрсозии ҳамон аҳд дарак медиҳад.

Ба гурӯҳи сеюми хонаҳо ибодатгоҳҳо шомиланд. Дар ҳазораи IV то милод дар Саразми қадим вазифаи ибодатгоҳҳо яке аз хонаҳои истиқоматӣ ба ҷо меовард. Аммо баробари такмили олооти меҳнат ва пешрафти ҷомеа афкори динии мардум ҳам инкишоф ёфт. Аз ин рӯ, дар давраҳои баъди ибодатгоҳҳои махсуси ҷамъиятӣ падида омаданд. Онҳо аз бинои алоҳида иборат буда, аз ду то чор хонаҳои барҳаво доштанд. Сачдагоҳи ибодатхона то 110 м майдон дошт. Ин бино дойрашакл буда, аз бинои маъбадҳои қабли тафовути кулӣ дорад.

Ба гурӯҳи чоруми биноҳо қасри дохӣни қабилҳо шомил аст. Қасри Саразм аз ду толори васеъ ва 4 хонаи алоҳидаи 150 м иборат бада, тибқи ҳулосаи бостоншиносон 2 толори қушоду барҳавои ин бино бевосита ҷамъомадгоҳи пешвоӣни қабил бадааст. Толори аз ҳама калон, ки масоҳати он зиёда аз 80 метрро ташкил медиҳад, дар мобайни он оташкадаи муқаддаси дойрашакли буришаш 1 метру 30 см ҷойгир аст [7].

Ин далели он аст, ки ҳазорсолаҳо пеш аз зуҳури Зардушт¹, саразмиён оташро муқаддас дониста, ба нудрат ба он рӯчӯ мекарданд ва иҷрои ин ё он қорро аз ҳудуди оташ дар назди дохӣ ва намояндагони қабилҳои дигар талаб мекарданд.

Ҳунармандӣ дар Саразм хеле раванқ касб карда буд. Яке аз кашфиёти мардуми Саразм, ихтирои чархи қуллогарӣ ва шакли нави ҳумдонсозӣ буд. Дар ҳамон замонҳо саразмиён сохтани афзори шикор, кишукор ва қариб тамоми намудҳои зарфҳои рӯзгорро аз пиёла то кӯзау ҳумҳоро сохта, хоҷагии ҳудро таъмин мекарданд.

Саразмиён дар ҳазорсолаи IV то милод истеҳсоли маъданро аз ҳуд карда бошанд ҳам, вале аввалин олотҳои қориву шикории онҳо аз сангу устухони ҳайвонот иборат буданд. Бостоншиносон зиёда аз 40 намуди олотҳои аз сангу устухон сохта шудаи афзори қориву шикорӣ ва зебу зинати занонаро дарёфт намуданд.

Дар хоҷагии саразмиён занон аз ҳайсиати баланде бархӯрдор буданд. Масалан, соли 1984 мадфани “малика”-и Саразм бо ороишоту оинаву ҳайкалчаҳое, ки симои маликаро инъикос мекард, кашф гардид, ки исботи ин ҳарфҳост. Онҳо дар хоҷагии истеҳсоли худ олотҳои сангиро васеъ истифода мебарданд. Дар харобаҳои шаҳраки Саразм зиёда аз 600 дона пайконҳо, дирафшҳо, тугмаҳо ва дигар олотҳо дарёфт шудаанд, ки ин аз ривочу раванқи ҳунари ресандагиву бофандагӣ, дӯзандагиву чармгарии саразмиён дарак медиҳад.

Чӣ гунае ки тазаккур додем, ҷаҳор ҳазор сол пеш аз милод Саразм муҳимтарин маркази тиҷоратии минтақа ба шумор мерафт, ки аслан, равобити тиҷории қорводорон ва кишоварзонро ба ҳам мепаиваст. Дар он давраҳо мардум мубодилоти тиҷории ҳудро бо иваз намудани мол пиёда месохтанд. Зеро, он вақт муомилоти пулӣ пайдо нашуда буд. Бостоншиносон аз Саразм 8 “санги тарозуӣ” аз рӯи шаклу вазн гуногунро дарёфт намуданд, ки дар ҳуд даста доранд. Вазни онҳо аз 19,5 кг то 4 кг мебошад. Яъне, ба одамони қадим ченаки вазн ва арзиши моли ивазшаванда маълум бадааст [6, 7, с.37].

Аз рӯи шаклу вазн гуногун будани онҳо далели он аст, ки дар ҳисобу китоби ғалла, гушт, раван, пашм ва ҳоказо васеъ истифода мешуданд. Ба қавли бостоншинос А. Исҳоқов: “Он замон ба даст овардани гушт аз истеҳсол намудани ғалладона осонтар буд. Аз ин рӯ, дар вақти иваз намудани ғалладона ба гушт, арзиши ғалла нисбат ба арзиши гушт боло меистод. Барои ҳамин, 19-20 кг гуштро бо санги вазнин ва 5-6 кг. ғалларо ба санги нисбатан сабук баробар намуда, иваз мекарданд. Аз ин бармеояд, ки одамамони қадим дар мавриди моливазқунӣ, арзиши моли ҳудро шояд аз рӯи сарфи меҳнат муайян мекарданд. Яъне, чизе, ки бо сарфи ночизи қувваи меҳнат истеҳсол шудааст, арзон, чизе, ки меҳнати зиёдро талаб мекард, гарон буд” [5, с. 17., 6, 2, 3].

Ҳамин тавр, метавон ҳулоса кард, ки Саразм қуҳаншаҳри Ориёно, қадимтарин маркази тамаддуни Осиёи Марказӣ ва қуҳантарин маскани шаҳрнишинони Варорӯд буда, он бо далели доштани ҷойгоҳи стратегӣ ва имконоти иқтисодӣ ҷаҳор ҳазор сол

¹ Дар дини зардуштия оташ яке аз унсурҳои муқаддас ба шумор мерафт.

пеш аз милод як маркази муҳимми хунармандиву тичорат ва фарҳанги Осиёи Марказӣ маҳсуб гашта, таърихи гӯёи беш аз 5500-солаи тоҷикон мебошад.

Адабиёт

1. Аскарлов А. А. Низовья Зеравшана в эпоху бронзы: Автореф. дисс... канд. ист. наук. – Л.: ЛОИА АН СССР, 1962. – 19 с.
2. Бобомуллоев С. Земледельческо-скотоводческая культура верховьев Зарафшана во II тыс. до н. э. – Душанбе: Дониш, 1996. – 210 с.
3. Гулямов Я. Г., Исламов У., Аскарлов А. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зарафшана. – Ташкент: Фан, 1966. – 268 с.
4. Исоков А.И. Саразм: Горизонты древней цивилизации // Наука и жизнь. – 1998. – № 4. – С. 78-81.
5. Исоков А.И. Панчакенти Кадим - Древний Пинджикент. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 17.
6. Исаков А., Саразм. — Душанбе: Изд. «Дониш», 1991. – 200 с.
7. Исаков А.И. Верховья Зеравшана в эпоху энеолита и бронзы: автореф. дисс... д-ра ист. наук в форме научного доклада. – Л.: ИИМК РАН, 1991. – 37 с.
8. Исаков А.И. О работе международной археологической экспедиции на поселении Саразм в 1985 г. // АРТ. – 1994. – Вып. 25. – С. 85-99.
9. Исаков А. И., Безенваль Р. М., Раззоков А. Р., Бобомуллоев С. Г. Работы советско-французской экспедиции в 1990 г. // АРТ. – 2001. – Вып. 28. – С. 131-149.
10. Раззоков Ф.А. Строительные комплексы древнеземледельческого поселения Саразма в IV–III тыс. до н. э. – Санкт-Петербург, 2016. – 250 с.
11. Раззоков Ф.А., Бобомуллоев С. Се кашфиёти бузурги Исҳоқӣ // Абдуллоджон Исоков-Выдающийся археолог, культуролог и первооткрыватель Саразмской цивилизации. – Душанбе, 2005. – С. 32.

САРАЗМ – КУҲАНШАҲРИ ОРИЁНО

Муаллиф дар мақола тазаккур дода, ки Саразм-куҳаншаҳри Ориёно дар 15 километрии ғарби шаҳри Панчакенти имрӯза воқеъ буда, сарнавишти он аз сабабҳои таърих бо сарнавишти миллати ориёии тоҷик гиреҳ хӯрдааст. Ин куҳандиёр қадимтарин маркази тамаддуни Осиёи Марказӣ ва куҳантарин маскани шаҳршинони Варорӯд буда, таърихи гӯёи беш аз 5500-солаи тоҷикон мебошад.

Дар мақола, дар асоси сарчашмаҳои муътамади таърихӣ оид ба таърихи пайдоиши Саразм, касбу кор ва ҳунари сокинони он мухтасаран тазаккур дода шудааст.

Ҳамзамон, дар мақола гуфта мешавад, ки Саразм деҳшаҳри асрҳои сангу мис ва биринҷ буда, шомили ҳазораи IV-II то милод мебошад. Он бо далели доштани ҷойҳои стратегӣ ва имконоти иқтисодӣ, ҷаҳор ҳазор сол пеш аз милод як маркази муҳимми тичорат ва фарҳанги Осиёи Марказӣ будааст. Яъне, ба таъбири дигар, Саразм қадимтарин маҳалли таҷассуми табодули фарҳанг ва муҳимтарин маркази тичоратии ҳамоно аҳд дар минтақа ба шумор мерафтааст.

Дар мақола омада, ки нақши Саразм дар мубодилот ва тичорат миёни минтақаҳои гуногун, аз ҷумла Туркманистони ҳозира, Байаннаҳрайну Ҳинд ва Осиёи Марказӣ муассир будааст.

Ҳамчунин, дар мақола тазаккур рафта, ки асосгузори маданияти кишоварзӣ чорводорӣ, меъморӣ маъдангудозӣ, хунармандӣ тичорат, шаҳрдорӣ шаҳрсозӣ, заргарӣ зардӯзӣ, ресандагӣ бофандагӣ, дӯзандагӣ дуредгарӣ, чармгарӣ кафшдӯзӣ, ҷомадӯзӣ қолинбофӣ, кулолгарӣ сангтарошӣ ва дигар касбу ҳунарҳо дар Осиёи Марказӣ маҳз саразмиён мебошанд.

Қайдҳои ҷаҳонӣ: Саразм, Ориёно, Осиёи Марказӣ, Варорӯд, Тоҷикистон, тамаддун, миллати ориёии тоҷик, кишоварзӣ чорводорӣ, меъморӣ маъдангудозӣ, хунармандӣ тичорат, шаҳрдорӣ шаҳрсозӣ, заргарӣ зардӯзӣ, ресандагӣ бофандагӣ, дӯзандагӣ дуредгарӣ, чармгарӣ кафшдӯзӣ, ҷомадӯзӣ қолинбофӣ, кулолгарӣ сангтарошӣ.

САРАЗМ – ДРЕВНИЙ ОРИЙСКИЙ ГОРОД

Автор в этой статье отмечает, что Саразм – это древний орийский город располагаемый в 15 км к западу от современного города Пянджекента, его история начинается с возрождения арийского народа таджиков. Этот древний город - один из самых старых центров среднеазиатской цивилизации и одним из первых городских поселений Вараздруд (территория между Оксом и Джахартом), его история насчитывает более чем 5500 лет.

В статье дается краткая информация об истории появления, занятия и искусства жителей этого города на основе достоверных исторических источников.

Подчеркивается, что Саразм, являться городским поселением Каменного и Бронзовых веков, и соотносится к IV-II векам до н. э. Учитывая его стратегическое местоположение и экономический потенциал, этот город был одним из важных центров торговли и культуры в Средней Азии. Другими словами, Саразм являлся самым древним местом межкультурных коммуникаций и важным центром торговли того времени.

В статье говорится, что роль Саразма в торговле и обмене между разными регионами как Туркменистан, Месопотамия, Индия и Средняя Азия имела значительный вклад.

Также в статье указывается, что именно Саразмцы были основоположниками животноводства, архитектуры, обработки руды, искусства и торговли, управления и градостроительства, работы с драгоценностями, производства золота, шитья, переплетения, обработки кож, сапожного дела, шитья, переплетения ковра, глиняной посуды и других прикладных искусств в Средней Азии.

Ключевые слова: Саразм, арийская, Средняя Азия, Вараздруд, Таджикистан, цивилизация, таджикская арийская страна, сельское хозяйство, животноводство, архитектура, обработка руды, искусство и торговля, управление и градостроительство, драгоценности, золото, - шитьё, обработка кожи, сапожное дело, шитье, переплетение ковра, глиняная посуда.

SARAZM – AN ARYAN ANCIENT TOWN

The author notes in this article, that Ancient Sarazm being situated at 15km west from Panjakent town, its history is closely connected to the general history of the Tajik Aryan nation. This ancient town is one of the oldest centers of the Central Asian civilization and the first town settlement of Wararud (territory between Oxus and Jaxartes) interfluvium is considered as the historical fact of more than 5500 years history of the Tajik Aryan nation.

The article, based on the reliable sources, gives brief information about the history of the appearance, occupation, and the art of the citizen of that town.

Also, it is mentioned in the article, that Sarazm being a town-settlement of the Stone Age and Bronze Ages existed during IV-II centuries BC. Appealing to the facts of having strategic places and its economic potential Sarazm was one of the most important centers of trade and culture in the ancient Central Asia of about four thousand years BC. In other words, Sarazm was the oldest place of intercultural relations and the important center of trade of the mentioned ages in the area.

It is shown that the role of Sarazm in trade and intercultural relations of the area, namely that of nowadays Turkmenistan, Mesopotamia, India and Central Asia, was very influencing.

Also it is shown, that it was Sarazmean who founded agriculture, cattle-breeding, architecture, melting of ore, art and trade, ruling and town planning, jewelry, gold – seamstress, spinning, weaving, tailoring, tannery, shoemaking, sewing, carpet weaving, pottery, mason work, and other arts and crafts in the Central Asia.

Keywords: Sarazm, Aryan, Central Asia, Wararud, Tajikistan, civilization, Tajik Aryan nation, agriculture, cattle-breeding, architecture, melting of ore, art and trade, ruling and town planning, jewelry, gold – seamstress, spinning, weaving, tailoring, tannery, shoemaking, sewing, carpet weaving, pottery, mason work.

Сведения об авторе: *Хошимдҷон Аслонов* – кандидат исторических наук, председатель Совета молодых ученых Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 918 34 66 40.

Information about the author: *Hoshimdzhon Aslonov* - candidate of historical sciences, the Chairman of the board of young scientists of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., Tel.: (+992) 918 34 66 40.

НАҚШИ ОСОРХОНАҲО ДАР РУШДИ САЙЁҲИИ ФАРҲАНГӢ

Фирдавси Абдулҳамид
Осорхонаи миллии Тоҷикистон

Соҳаи сайёҳӣ имрӯз дар ҷаҳон яке аз воситаҳои асосии даромади бучаи ҳар як кишвар ба ҳисоб рафта, Тоҷикистон низ ҷиҳати ноил шудан ба яке аз марказҳои сайёҳии ҷаҳонӣ имконияти фарохро дорост. Мавзёҳои таърихӣ фарҳангӣ, кӯҳҳои афсонавӣ, шаршараҳо ва кӯлҳои нилгун, минтақаҳои гуногуни иқлимӣ, ҳудудҳои муҳимми фарҳангӣ таърихӣ ва табиӣ кишвари моро ба сифати макони сарчашмаҳои нотақрор ва ғании сайёҳӣ муаррифӣ кардаанд.

Хушбахтона, солҳои охир сафи сайёҳоне ки ба кишвари мо мароқ зоҳир менамоянд, рӯз аз рӯз зиёд гардида истодааст, ки ин бевосита ба таҳкими сулҳу ваҳдат ва сиёсати дурусту мудаббироии дохилӣ ва хориҷии Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон алоқамандӣ дорад.

Бо мақсади рушд ва ба танзим даровардани соҳаи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи муҳимми иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қонуну қарорҳо ба тасвиб расидаанд. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳии дохилӣ», қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаи истироҳат ва туризм эълон кардани ҳудуди ноҳияи Варзоб», «Дар бораи минтақаи истироҳат ва туризм эълон кардани дараи Ромит», «Дар бораи минтақаи туризми байналмилалӣ эълон намудани ноҳияи Балҷувон» заминаи бозғатимоди ташаккул ва рушди ин соҳаи муҳим гардиданд. Мавзёҳои сайёҳӣ эълон шудани дараи Варзобу Ромит ва ба маркази сайёҳии байналмилалӣ табдил додани мавзеи Сари Хосор аз он гувоҳанд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин соҳаи сердаромад аҳамияти хосса медиҳад [4, 8].

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2008 узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ буда [7], ин узвият ба мо имкон медиҳад, ки соҳаи сайёҳии мамлакат бо меъёрҳои стандарти ҷаҳонӣ мутобиқ шавад.

Одатан сайёҳон ба он кишварҳо ва ҷойҳои таширф меоранд, ки табиати зебою афсонавӣ, мероси бузурги таърихӣ фарҳангӣ, минтақаҳои рекреатсионӣ (истироҳатӣ, табобатӣ), олами бойи наботот ва ҳайвонот, имкониятҳои табиӣ машғул шудан ба шикор, варзиш ва ғайраро дошта бошанд, ки кишвари мо ин гуна шароитҳоро барои сайёҳон фароҳам овардааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сайёҳии фарҳангӣ яке аз самтҳои афзалиятноки соҳа ба шумор меравад. Сайёҳии фарҳангӣ яке аз намудҳои сайёҳате мебошад, ки дар он як, ё якчанд сайёҳ берун аз кишвари худ бо мақсади ошноӣ пайдо намудан бо таърих, фарҳанг, расму ойини мардумӣ, зиёрати ҷойҳои муқаддас, тамошои мавзёҳои таърихӣ археологӣ ва ғайраҳо сайёҳат менамоянд.

Ҷомеашиносони амрикоӣ муайян намудаанд, ки сайёҳони дӯстдори мероси таърихӣ-фарҳангӣ аз лиҳози дониш, хирад ва таъминоти моддӣ нисбат ба дигар сайёҳон тафовути баландтар доранд [3, 28].

Қаламрави Тоҷикистон аз давраҳои қадим дар Шоҳроҳи бузурги Абрешим, ки пайвандгари Шарқу Ғарб ба ҳисоб мерафт, ҷойгир буда, дорои ёдгориҳои муҳимми таърихӣ монументалӣ ва меъморию фарҳангӣ мебошад. Ҳоло зиёда аз 3000 ёдгориҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ, Осорхонаҳои милли, 6 муассисаи давлатии мучтамаъ ва мамнуъгоҳҳои таърихӣ, миқдори зиёди осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ, хона-музейҳо, китобхонаҳо, марказҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, мавзёҳои нодири табиӣ дар ҷумҳурӣ фаъолият менамоянд [5, 4].

Дар ҷанд соли охир осорхонаҳои нав ва ҷавобгӯ ба фаъолияти осорхонавӣ дар шаҳрҳои Душанбе, Бохтар, Хучанд, Ҳисор, Турсунзода, Кӯлоб, Роғун, Ваҳдат ва

ноҳияҳои Данғара, Восеъ, Муъминобод, Файзобод, Лахш, Ҳамадонӣ, Ховалинг, Зафаробод, Спитамен ба ғаёлият оғоз намуданд, ки ҳоло сокинони ҷумҳурӣ ва сайёҳони хориҷӣ аз онҳо ба таври васеъ истифода мебаранд. Ин раванд, пеш аз ҳама, ба ғаёлияти самарабахши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ба мавҷудияти заминаҳои муҳими таърихӣ - мероси пурғановати фарҳангии тоҷикон ҳамбастагии зич дорад.

Шоистаи зикр аст, ки тайи чанд соли охир сайёҳоне, ки ба кишварамон бо мақсади тамошои мавзеъҳои таърихӣ фарҳангӣ ва зиёрати ҷойҳои муқаддас меоянд, хело зиёд гардида истодааст.

Айни замон, ёдгориҳои Панҷакенти қадим, қалъаи Бунҷикат, қалъаи Ҳисор, Тахти Сангин, мадрасаи Хоча Машҳад, Дайри буддоии Ачинатеппа, қалъаи Ҳулбук, қалъаи Ямчун, қалъаи Хучанд, маҷмааи меъмории Шайх Муслиҳиддин, тасвирҳои рӯйсангии ноҳияи Ашт, ёдгории меъмории Мадрасаи Ойим ва ёдгории меъмории Мадрасаи Мир Рачабдодхон ҳамчун силсилаёдгориҳои Шоҳроҳи бузурги Абрешим барои номнавис шудан ба Феҳристи ёдгориҳои мероси умумиҷаҳонӣ фарҳангии ЮНЕСКО интихоб шудаанд, ки ин бори дигар аз муҳимияти ёдгориҳои беназири мо шаҳодат медиҳад.

Албатта, ҳар як сайёҳе, ки ба Тоҷикистон меояд, аввал пойтахти азизамон - шаҳри Душанберо тамошо мекунад. Дар тӯли чанд соли охир Душанбе - пойтахти давлати соҳибистиклоламон ба яке аз марказҳои муҳими ҷорабиниҳои минтақа ва ҷаҳон табдил ёфта, дар он як қатор маърақаҳои муҳими сиёсӣ фарҳангӣ ва илмӣ баргузор шуда истодаанд.

Сайёҳӣ ва яке аз рукҳои муҳими он - меҳмонпазирӣ дар Душанбе тӯли солҳои истиклолияти давлатӣ ба дигаргуниҳои ҷиддие мувҷеҳ шуда, бунёди ҳайкалу муҷассамаҳои қаҳрамонони халқи тоҷик, боғҳои фарҳангӣ фароғатӣ, биноҳои мухташаму замонавӣ бо тарҳи меъмории миллӣ, меҳмонхонаю тарабхонаҳои ҳозиразамон, нақши пойтахтамон - шаҳри сулҳу ҳамдило ба сайёҳону меҳмонони хориҷӣ муаррифӣ намудааст.

Далели ин гуфтаҳо бинои мухташаму зебои Осорхонаи миллии Тоҷикистон мебошад, ки бо тарҳи меъмории миллӣ ва Аврупо, бо шукӯҳу шаҳомати ҳоса сохта шудааст. Қисми гунбазшакли бинои Осорхона, ки дар болоиш Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дорост, диққати сайёҳон ва меҳмонони хориҷиро ба худ ҷалб намуда, нақши зебои он зимни фуруд омадани тайёра ба ҷаҳми меҳмонони Душанбешаҳр бисёр хуш падидор мешавад.

Осорхонаи миллии Тоҷикистон дари худро барои тамошобинон 20 март соли 2013 боз намуда, дар як муддати кӯтоҳ ба яке аз ҷойҳои дӯстдоштаи меҳмонони дохилу ва хориҷӣ табдил ёфтааст. Худуди умумии осорхона 24 ҳазор м² буда, 15 ҳазор м² он барои экспозитсия пешбинӣ шудааст. Осорхона аз зербино ва се ошён аборат буда, дорои 22 толори намоиши ҳаҷман хурду калон мебошад, ки дар онҳо беҳтарин мероси аҷдодони мо, ки муаррификунадаи таъриху тамаддуни халқи тоҷик мебошанд, ба намоиш гузошта шудаанд [8, 6].

Осорхона мероси бойи таърихӣ ва фарҳангиро дар худ нигоҳ дошта, гузашта ва имрӯзаро тафсир дода, нақши муҳимро дар ҳаёти фарҳангии ҳар як кишвар мебозад. Осорхонаҳо ҳамеша ҷойи дӯстдоштаи тамоми сайёҳон новобаста аз шакли ғаёлияташон ба шумор мераванд, чунки онҳо муҳити «интиҳоби озод»-ро барои тамошобинон пешниҳод менамоянд [2, 14].

Барои мисол, сайёҳе, ки бо мақсади истироҳат, шикор, кӯҳнавардӣ, ё дигар намудҳои ғаёлияти сайёҳӣ омадааст, аз сабаби кӯтоҳии вақт имкони тамошои дигар мавзеъҳоро надорад, аммо, вақте ки ба осорхона меояд, метавонад доир ба таърих, фарҳанг, расму оини мардумӣ, ҳунароҳои мардумӣ, табиати як кишвар маълумоти кофӣ ба даст орад.

Ба ақидаи муҳаққиқи рус Е.В. Середина, ки инкишофи ғаёлияти сайёҳӣ ва осорхонаҳои Россияро таҳқиқ намудааст, чунин иброз менамояд, ки “махз осорхонаҳо

дар бисёр маврид хатсайрҳои сайёҳиро ташкил ва муайян менамояд”, вақте ки сайёҳ дар осорхона оид ба мавзеҳои таърихӣ фарҳангӣ, бозёфтҳои маълумот мегирад, аллакай ҳадаш муайян менамояд, ки ба кучо рафтаниш лозим аст[6, 6].

Осорхонаи миллии Тоҷикистон низ барои сайёҳон ин гуна имкониятҳоро фароҳам овардааст. Масалан, сохтори экспозитсияи Осорхонаи миллии Тоҷикистон аз чор шӯба, аз ҷумла шӯбаи табиат, шӯбаи таърихӣ бостон ва асрҳои миёна, шӯбаи таърихӣ нав ва наватарин ва шӯбаи санъати тасвирӣ ва амалӣ иборат мебошад, ки дар экспозитсияи шӯбаҳои номбурда кас метавонад бо табиати бойи Тоҷикистон, олами набототу ҳайвонот, ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда, сангҳои қимматбаҳою ороишӣ, бо таърихӣ пурғановати халқи тоҷик аз асри санг то қомебиҳои замони соҳибистиклолӣ ва бо маҳсули эҷоди мусаввирони мардуми тоҷик чун портрет, пейзаж, натюрморт, ҳайкалтарошӣ, санъати қандакорӣ ва ғайра аз наздик ошноӣ пайдо намояд.

Экспозитсияи Осорхонаи миллии Тоҷикистон хело бой, рангин ва диққатҷалбкунанда мебошад. Шӯбаи табиати осорхона яке аз шӯбаҳои ҷолибтарини осорхона ба шумор меравад. Диарамаҳои (амсилаҳои) Помир, Чилдухтарон, Даштиҷум, мамнуъгоҳи “Беҳайи палангон” ва расмҳои рангоранги деворӣ табиати зиндаи Тоҷикистонро пеши назар меоранд. Толори маҳсули геологӣ шӯбаи мазкур бо сангҳои қимматбаҳою ороишӣ, ғӯшаи инкишофи ҳаёт дар рӯи замин ва дарахти сангие, ки бо 19536 сангҳои ороишиву қимматбаҳо оро дода шудааст, экспозитсияи дӯстдоштаи хурду бузург мебошад.

Шӯбаи таърихӣ бостон ва асрҳои миёна яке аз шӯбаҳои қалонтарин дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон ба шумор меравад, ки он дар ошӯнаҳои яқум ва дуҷуми осорхона ҷойгир шудааст. Дар ошӯнаи яқум намоиши шӯба аз ҳаритаи ёдгориҳои таърихӣ Тоҷикистон оғоз меёбад. Ҳамзамон, ёдгориҳои толорҳои намоишии ин ошӯна оид ба бозёфтҳои мансуби асри санг дар Тоҷикистон, деҳшаҳри Саразм, фарҳанги зардушӣ, императории Ҳахоманишҳо, давлатдорӣ замони Юнону Бохтарӣ, Қӯшонӣ, Сосонӣ, Ҳайтолиӣ, Панҷакенти қадим маълумот медиҳанд. Дар осорхона ёдгориҳои аз Панҷакенти қадим (асрҳои V-VIII) бозёфтгардида: деворнигораҳо, мучассамаи сӯхтаи духтари раққоса, зарфҳои сафолӣ, порчаҳои сафолӣ тамғадор маҳфуз аст, ки осори мазкур аз гузаштаи пурифтиҳори ин маркази тамаддуни тоҷикон, ки дар олам бо номи “Помпейи Шарқ” маъруф аст, шаҳодат медиҳад. Дар толори мунаввар, ки он дар қабати аввали осорхона воқеъ аст, тамошобинон имкон доранд, ки имитатсияи даври буддоии Аҷинатеппаро тамошо кунанд. Ошӯнаи 2-уми осорхона бо ёдгориҳои маҳфузмондаи замони Сомонӣ шурӯъ мешавад, ки дар толори намоиши мансуби ин давр ёдгориҳои аз қалъаи Ҳулбук ёфтшуда, намунаҳои сафолгарӣ мунаққашу қатибадори асри X, меҳробӣ ҷуми Искондар, қандакорӣ болочуми болоти Зарафшон, намунаи матоъпораҳо аз Бозордара, лавозимоти ҳарбии асрҳои XI-XVI, қошиҳо ва намунаҳои ҳушнавии аҷдодони тоҷикон дар санг, зарфҳои мисӣ ба тамошобинон пешниҳод мешавад. Инҷунин, дар ошӯнаи дуввум толори маҳсули сиккашиносӣ (нумизматики)-и осорхона мавҷуд аст, ки маводи он ба таърихӣ пайдоиши сикка, пул ва қоғазҳои қимматнок бахшида шудааст. Дар ин толор сиккаҳои аҳди юнону бохтарӣ (асрҳои II-III то м), қӯшонӣ (асрҳои II то м - IVмилодӣ), сосонӣ (асрҳои III-VII), бухорхудотӣ (асрҳои VII-VIII), сомонӣ (асрҳои IX-X), қарахонӣ (асри XI), қағатӣ (асрҳои XII-XIII), темурӣ (асрҳои XIV-XV), манғитӣ (асри XIX)-ро дидан мумкин аст.

Дар толорҳои намоишии шӯбаи таърихӣ нав ва наватарини осорхона ёдгориҳо ва экспонатҳо оид ба ҳаёти Тоҷикистони замони Иттиҳоди Шӯравӣ (солҳои 1917-1991) маҳфуз буда, оид ба соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳанг, Тоҷикистон дар замони Қанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) маълумот медиҳанд. Ҳамзамон, дар ин шӯба дастовардҳои замони истиклол, аз қабали сохтмони роҳҳо, нақбҳо, бунёди иншооти замонавӣ тавассути ашӯи осорхонавӣ инъикос ёфтааст.

Ҳамзамон, дар шӯбаи мазкур толори тухфаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фаъолият дорад, ки дар он ҷо нигоараҳои

тиллоӣ, ки аз лиҳози таърихӣ баъди Хазиная Амӯдарё дар ҷои дуҷум меистанд, пешкаши тамошобинон гардонида шудааст. Инчунин, ҳадаҳои ба Президенти Тоҷикистон аз дигар мамонаки олам эҳдо шуда, ба маърази тамошо гузошта шудаанд.

Экспозитсияи шӯбаи санъати тасвирӣ ва амалӣ аз маҳсули эҷоди мусаввирони солҳои 1930 асри XX оғоз шуда, давра ба давра рушди ин намуди ҳунаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос менамояд. Инчунин, аз тамошои тоҷори маҳсусе, ки ба ҳунари қандакории мардуми тоҷик бахшида шудааст, ҳамаҷуза садҳо нафар меҳмонони дохилию хориҷӣ ҳаловат мебаранд.

Ҳамзамон, дар осорхона шӯбаи экскурсионӣ ва оммавӣ фаъолият менамояд. Мутахассисони ин шӯба қодир ҳастанд, ки бо забонҳои гуногуни олам, аз қабилҳои русӣ, англисӣ, арабӣ, хитойӣ, ҳиндӣ таърихи миллати тоҷикро тариқи пешбурди сайри осорхонавӣ муаррифӣ кунанд, ки ин, албатта, як василаи хуби муаррифии фарҳанги миллати тоҷик бо забонҳои гуногун мебошад. Дар навбати худ иқдоми мазкур ширкатҳои сайёҳиро ҳавасманд ва қорашонро осон мегардонад.

Барои боз ҳам баланд бардоштани сатҳи осорхона дар инкишофи соҳаи сайёҳӣ дар аввал мо бояд ҳамкориро бо ширкатҳои сайёҳӣ ба роҳ монем. Чунки асқарияти сайёҳон ба ҷумҳурии мо тавассути ширкатҳои сайёҳӣ меоянд. Бо ақсари сайёҳон ва меҳмононе, ки оид ба осорхона суҳбат доштем, тақрибан 60% иброз доштанд, ки онҳоро қасе ба осорхона овардааст, 25% бо пешниҳоди дӯстон ва наздикон ва 10% мустақилона, ё тасодуфан ба осорхона омадаанд. Агар тавассути ширкатҳои сайёҳӣ шумораи бештари сайёҳон ба осорхона оварда шаванд, дар ояндаи наздик шумораи сайёҳони мустақилона ба осорхона ҳузуроваранда афзун хоҳад гашт.

Имрӯз дар кишвари мо ашхоси ба осорхона раванда босавод буда, ба дониши худ муътақиданд ва меҳонанд маълумоти зиёдтарро дар вақти қамтарин ба даст оваранд. Ба ин хотир амри зарурист, ки ба қормандони осорхона, маҳсусан, ба роҳбаладоне, ки ба гузаронидани экскурсия машғул мебошанд, дар як сол на қамтар аз ду ё се маротиба семинарҳои омӯзишӣ аз ҷониби мутахассисони дохилӣ ва хориҷӣ гузаронида шавад.

Агар хоҳем, ки дар оянда осорхона як муассисаи ёрирасон барои соҳаи сайёҳии мамлакат бошад, бояд муносибати мустақимро бо макотиби олие, ки мутахассисони соҳаи сайёҳиро омода месозанд, ба роҳ монем.

Бо боварии қомил метавон гуфт, ки маъсалаҳои мазкур дар ояндаи наздик ҳалли ҳудро хоҳанд ёфт. Ҳоло аз санаи таъсисёбии Осорхонаи миллии на он қадар вақти зиёд гузаштааст ва ҷуноне ки меғунд, осорхонаро дар як сол ду сол сохтан имқон надорад. Осорхонаи миллии Тоҷикистон аз осорхонаҳои бузурги дунё қариб ягон тафовуте надорад, ҳол он ки баъзе осорхонаҳои дунё таърихи 3 - 4 асра доранд. Пеш аз ҳама, қормандони осорхона бояд кӯшиш намојанд, ки бо рафтору қирдори худ дар хотираи сайёҳон ва меҳмонони ба осорхона ташрифоваранда хотираи хуб боқӣ гузоранд. Чунки ҳар як сайёҳе, ки ба осорхона меояд, барои ӯ, пеш аз ҳама, ҳурмату эҳтиром, интиҳоби озод, фазои пазирии хуб аз ҷониби қормандони бомаҳорат ва воқиф шудан аз фаъолияти қории осорхона дар ҷои аввал меистад.

Ҳушбахтона, барои қабули сайёҳон дар осорхонаҳои ҷумҳурий шароитҳо фароҳам оварда шудаанд. Тавассути он экспозитсияе, ки дар осорхонаҳои кишвар ораста шудааст ва он ҷорабиниҳое, ки осорхонаҳо солҳои охир роҳандозӣ намуда истодааст, умед аст, ки нисбат ба солҳои пеш шумораи зиёди сайёҳон ба осорхонаҳо ташриф оварда, аз дастовардҳои дирӯзу имрӯзи миллати тамаддунофари тоҷик ошноӣ пайдо менамоянд.

Адабиёт

1. Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1999. – № 9.
2. Азизов М. Давраи нав дар ҳифзи мероси ниёгон. // Мероси ниёгон. – Душанбе, 2012. – №15. – С. 15-18
3. Азизов М. Аҳамияти тармиму барқарорнамоеи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ дар рушди сайёҳӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии

- “Мавқеъ ва нақши ёдгориҳои таърихи дар рушди сайёҳӣ ва ҳунари мардумӣ”. – Душанбе, 2018. – С.7-11.
4. Камерон Д. Теория музейной коммуникации. – Оттава, 1960. – 209 с.
 5. Конфер Ч.С., Карстлер Д.Л. Exploration of heritage tourism // Park and recreations. – 2000. – № 2. – С. 28-38.
 6. Ҳисоботи гурӯҳи кории Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Моделҳои рушди бахши сайёҳӣ дар Тоҷикистон: таҳлил ва тавсияҳо». – Душанбе, 2013.
 7. Санадҳои меъёрий - ҳуқуқӣ оид ба ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ // Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик. - Душанбе, 2017. – 110 с.
 8. Середина Е.В. Роль музеев в формировании территориальных рекреационных систем : автореф. дис. . канд. геогр. наук : Е.В. Середина — М., 1995.-21 с.
 9. Сомонаи расмӣ Созмони Умумиҷаҳонӣ Сайёҳӣ. – www.unwto.Org/en/country/tajikistan
 10. Фирдавси А. Осорхонаи миллии муаррифгари фарҳанги олии Тоҷикистон // Паёми Душанбе. - Душанбе, 2016. – №5. –11 май.
 11. Ҷонибек А., Азизов М. Тахти Сангин. – Душанбе, 2012. – 67 с.

НАҚШИ ОСОРХОНАҲО ДАР РУШДИ САЙЁҲИИ ФАРҲАНГӢ

Дар мақола муаллиф аз имкониятҳои васеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди соҳаи сайёҳӣ мисол оварда, ба мавзӯи нақши осорхонаҳо дар инкишофи сайёҳии фарҳангӣ диққат додааст. Мавзӯи мазкурро бештар дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода, аз қимматҳои ва мушкилот дар самти ҷалби пазириҳои сайёҳон сухан рафтааст.

Муаллиф пешниҳод кардааст, ки ҳамаи баланд бардоштани сатҳи осорхона дар инкишофи соҳаи сайёҳӣ бояд ҳамкорӣ бо ширкатҳои сайёҳӣ пурра ба роҳ монда шавад.

Муайян карда шудааст, ки дар кишвари мо ҷалби мустақилонаи сайёҳон ва шаҳрвандон ҳело кам, ҳамагӣ 10 фоиз аст.

Муаллиф бар он ақидааст, ки ашхоси ба осорхона раванда босавод буда, манзури онҳо бардошти иттилоӣ зиёд дар зарфи камтар аст. Аз ин рӯ, дар сатҳи олии қарор доштани дониш ва малакаи роҳбаладонро амри зарурӣ шуморида, ҷалби саривақтии онҳоро ба семинарҳои омӯзишӣ дуруст медонад.

Ҳамчунин, муаллиф муайян кардааст, ки нақши Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар муаррифии ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангу тамаддуни мо бо назардошти шумораи зиёди ёдгориҳои худ беназир буда, он метавонад роҳнамои ҳар як сайёҳ бошад.

Калидвожаҳо: *истиклолият, осорхона, сайёҳӣ, ёдгориҳои меъморӣ, қимматҳои, мушкилот, масъулият, таърих, фарҳанг, сикка, экспозиция, экспонат.*

РОЛЬ МУЗЕЕВ В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМА

В статье автор приводит пример огромного потенциала Республики Таджикистан в развитии туризма, акцентируя внимание на роли музеев в развитии культурного туризма. Эта тема более подробно обсуждается на примере Национального музея Таджикистана, успехов и проблем в привлечении туристов.

Автор высказал предположение, что для увеличения вклада музея в развитие туризма необходимо наладить полное сотрудничество с туристическими компаниями.

Определено, что в нашей стране независимая привлекательность туристов и граждан очень низкая, всего 10%.

Автор считает, что посетители музея грамотны, что означает, что они получают больше информации за меньшее время. Поэтому он считает необходимым обладать знаниями и навыками руководителей на самом высоком уровне и считает своевременным привлечь их к обучающим семинарам.

Автор также отметил, что роль Национального музея Таджикистана в представлении наших исторических, культурных и цивилизационных памятников

уникальна, учитывая большое количество его памятников, которые могут стать ориентиром для любого туриста.

Ключевые слова: независимость, музей, туризм, архитектурные памятники, достижения, проблемы, обязанности, история, культура, монета, экспозиция, экспонат.

ROLE OF MUSEUMS IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL TOURISM

In the article, the author gives an example of the huge potential of the Republic of Tajikistan in the development of tourism, focusing on the role of museums in the development of cultural tourism. This topic is discussed in more detail on the example of the National Museum of Tajikistan, successes and problems in attracting tourists.

The author suggested that in order to increase the contribution of the museum to the development of tourism, it is necessary to establish full cooperation with tourism companies. It was determined that in our country the independent attractiveness of tourists and citizens is very low, only 10%.

The author believes that museum visitors are literate, which means that they get more information in less time. Therefore, he considers it necessary to have the knowledge and skills of managers at the highest level and considers it timely to involve them in training seminars. The author also noted that the role of the National Museum of Tajikistan in the representation of our historical, cultural and civilizational monuments is unique, given the large number of its monuments, which can become a guide for any tourist.

Keywords: independence, museum, tourism, architectural monuments, achievements, problems, responsibilities, history, culture, coin, exposition, exhibit.

Сведения об авторе: Фирдавси Абдулхамид – кандидат исторических наук, заведующей отдела новой и новейшей истории Национального музея Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, пр. Исмаила Сомони 11. Тел.: (+992) 918544498, E-mail: Firdavs90_tj@mail.ru

Information about the author: Firdavsi Abdulhamid - candidate of historical Sciences, Head of the Department of New and Contemporary History of the National Museum of Tajikistan. Dushanbe. 11 Ismoili Somoni Ave. Tel: (+992) 918544498; E-mail: Firdavs90_tj@mail.ru

**ВАЗЪИ САНОАТИ САБУКИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ОХИРИ АСРИ XX ВА АВВАЛИ АСРИ XXI**

Чумъазода П.И.

**Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи
А. Дониши АМИ ҶТ**

Соҳаи саноат, ки қисми таркибӣ ва пешбарандаи иқтисодиёти Тоҷикистон мебошад, дар замони Шӯравӣ дар доираи муносибатҳои кооператсияи байниҳамдигарии собиқ ҷумҳуриҳои иттиҳод ғаёб буд. Тоҷикистон ҳамчун кишвари истеҳсол ва содиркунандаи ашёи хом металлҳои ранга, нодир, асил ва қиматбаҳо (дар шакли концентрат), ашёи хом ва нимтайёри саноати бофандагӣ ва маводи ғизогӣ, меваю сабзавотро барои коркарди минбаъда ва истеҳсоли маҳсулоти тайёр ба корхонаҳои ҳамқаробати ҷумҳуриҳои ҳамсоя интиқол меод.

Бинобар он, ҳадафи стратегияи сиёсати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноат дар давраи соҳибгардидан ба истиқлолияти давлатӣ ба таъмин намудани мустақилияти иқтисодӣ, рушди устувори саноат, барқарор намудани ҷойгоҳи саноат ҳамчун истеҳсол ва содиркунандаи маҳсулоти тайёр, бештар аз худ намудани манбаҳои мавҷудаи ашёи хоми табиӣ, кишоварзӣ ва захираҳои меҳнатӣ, тағйир додани самти ғаёлияти корхонаҳо ва бо роҳи диверсификатсия мутобиқгардонии онҳо ба истеҳсоли маҳсулоти ба талаботи иқтисоди бозоргонӣ рақобатнок равона гардид [10, с. 26].

Саноати имрӯзаи Тоҷикистон дорои заминаи маҷмӯии инкишофёфта ва аз ҷиҳати техникӣ мучахҳаз буда, соҳаҳои гуногунро дар бар мегирад. Онро зиёда аз 90 самти истеҳсолот ва намудҳои маҳсулот, ки ба соҳаҳои истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ, истихроҷи ангишт, саноати сабук, мошинсозӣ, коркарди металл ва химия, масолеҳи сохтмон ва саноати хӯрокворӣ тааллуқ доранд, муаррифӣ мекунанд.

Масъалаҳои суръатбахшии устувори рушди саноат, дигаргунсозии куллии сохторӣ, таъсиси корхонаҳои муштарак бо ширкатҳои хориҷӣ, ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳа, ҷорӣ намудани навовариҳои техникаю технологӣ дар истеҳсолоти саноатӣ зерӣ тавачҷуҳи доимӣ қарор доранд. Ба ин мақсад, дахҳо созишномаҳои ҳамкорӣ байни Вазорат ва ширкатҳои мамлакатҳои хориҷии дуру наздик вобаста ба таъсиси истеҳсолоти нави металлургӣ, истеҳсолоти семент ва дигар намудҳои маводи сохтмон, истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ, ангишт, нафт ва газ, истеҳсолоти химиявӣ, мошинсозӣ ва коркарди металл ба имзо расида, ба амал бароварда шуда истодаанд [2, с. 58].

Бо мурури ба муносибатҳои хоҷагидорӣ бозаргонӣ гузаштани иқтисодиёти мамлакат сохтори ташкилии саноат ба куллӣ тағйир ёфта, аксари корхонаҳо дар шакли ҷамъиятҳои саҳомӣ ва ҷамъиятҳои дорои масъулияти гуногуни моликияти хусусӣ амал мекунанд. Ҳамзамон, шумораи зиёди корхонаҳои муштарак ва ширкатҳои ба вучуд омаданд, ки аз ҷониби сармоягузориҳои хориҷӣ таъсис дода шудаанд [2, с. 108].

Саноати сабуки ҷумҳурӣ бо назардошти таъмин будан ба ашёи хоми маҳаллӣ – нахи пахта, пӯст, ва пилла ва ҷалби шумораи васеи коргарон ҳамчун соҳаи афзалиятноки хоҷагии халқӣ кишвар ба ҳисоб меравад. Соҳаи саноати сабуки ҷумҳурӣ сол то сол рӯ ба афзоиш ниҳода, дар муддати 27 соли давраи истиқлолият ба дастовардҳои назаррасе ноил гаштааст. Дар ин давра як қатор корхонаҳои бузурги коркарди нахи пахта сохта ба истифода дода шудаанд, аз ҷумла «Ресандаи Тоҷикистон РБТ» (собиқ «Кабоол-Тоҷик-Текстайлз»), «Ҷавонӣ», «Нассочи Хучанд», «Сатн», «Нику Хучанд», «Олим-Текстайл», «Спитамен-Текстил», «Тента-Кӯлоб», «Замин-Текстил», «Фаррес», «Ресандаи Хатлон», «Хима-текстил», «Бофандаи Норақ», ва «Файзи Истиқлол-2011» [7, с. 99].

Соли 2015 «Ресандаи Тоҷикистон РБТ» (собик «Кабоол-Тоҷик-Текстайлз») баъд аз бозисти тӯлонӣ бо иқтидори коркарди солонаи 4,5 ҳазор тонна нахи пахта ба ҷаъолият шурӯ намуд, ки 350 нафар занону духтарони хонашин бо кори доимӣ таъмин гардиданд.

Соли 2013 ҷаъолияти «Нассочи Хучанд» бо иштироки Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ифтиҳо ёфт. Дар корхонаи мазкур барои 300 нафар шаҳрвандони маҳаллӣ ҷойҳои нави корӣ муҳайё гардида, иқтидори солонаи он коркарди 4 ҳазор тонна нахи пахта дар як сол мебошад. Мавриди зикр аст, ки дар ин корхона коргоҳҳои ресандагӣ, бофандагӣ, рангубори риштаю матоъ, аз ҷумла матоъҳои пахтагӣ бо омехтаи синтетикӣ ва дӯхти либосворӣ ҷаъолият дошта, коркарди пурраи нахи пахта ба роҳ монда шудааст. Дар назди корхонаи мазкур, ҳамчунин, мағозаи фирмавӣ ба таври доимӣ амал намуда, дар он навҳои сершумори либосвории пахтагин бо нархҳои дастрас ба фурӯш гузошта шудааст. Дар «Ресандаи Қӯрғонтеппа» дастгоҳу таҷҳизоти замонавии ресандагӣ, бофандагӣ, дӯзандагӣ, ҷуроббофӣ ва кешбофӣ аз Ҷумҳурии Халқии Хитой ворид гардида, баъд аз васеъгардонии истеҳсолот моҳи июни соли 2013 бо иштироки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба истифода дода шуд, ки дар натиҷа зиёда аз 550 нафар шаҳрвандон ба кори доимӣ таъмин гардиданд [7, с. 87].

Давоми соли 2016 ба истифода додани марҳилаҳои аввали «Ҷунтай-Данғара-Син-Силу Текстил» бо иқтидори солонаи коркарди 26 ҳазор тонна нахи пахта, «Евразия-Текстайл» бо иқтидори солонаи коркарди 3 ҳазор тонна нахи пахта дар ноҳияи Данғара ва сикли аввали истеҳсолоти ресандагии «Адолат А» бо иқтидори солонаи коркарди 4 ҳазор тонна нахи пахта дар ноҳияи Фарҳор ба нақша гирифта шуда буд. Ба истифода додани корхонаҳои мазкур самарائي истиқлолият ба шумор рафта, барои шаҳрвандони маҳаллӣ ҷойҳои нави корӣ муҳайё карда мешаванд.

Саноати дӯзандагӣ яке аз соҳаҳои афзалиятноки саноати сабуки ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, дар миқёси кишвар миқдори зиёди корхонаю коргоҳҳо ва соҳибкорони инфиродӣ ба истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ машғул мебошанд. Дар маҷмӯъ, иқтидори истеҳсоли корхонаҳои дӯзандагӣ дар як сол зиёда аз 760 млн сомони ро таъкил менамояд.

Дар таъмини аҳоли бо либос ва ноил гаштан ба истеҳсоли маҳсулоти ниҳой саҳми корхонаҳои «Гулистони Душанбе», «Ёкут-2000», «Суман», «Дилором», «Меҳровар», «Мунаввари М», «Маркази ҳунаромӯзӣ», «Каёнӯш», «Ҳаёти Нав», «Зинат», «Сано», «Раҳимов А», «Салимабону» назаррас буда, либосҳои мактабӣ, низомӣ, варзишӣ, маҳсули корӣ, раҳти хоб, матрас, болишт, куртаҳои миллии занона, ва дигарҳоро истеҳсол менамоянд. Бояд зикр намуд, ки корхонаҳои соҳаи дӯзандагӣ бо дастгоҳу таҷҳизоти замонавӣ мучахҳаз буда, барои истеҳсоли маҳсулоти хушсифат мунтазам тадбирҳои лозимаро амалӣ менамоянд.

Соли 2015 дар маркази шаҳри Ҳисор бо иштироки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон корхонаи дӯзандагии «Шарофат» мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт, ки дар он беш аз 400 ҷойҳои корӣ барои занону духтарони маҳаллӣ муҳайё гардидааст. Дар корхонаи мазкур таҷҳизоти дӯзандагӣ, дарзмолкунӣ ва бурандагӣ аз Ҷумҳурии Халқии Хитой ворид ва васл шудаанд. Мутахассисони хориҷӣ нозукиҳои кори ин дастгоҳҳоро, ки бо технологияи муосири компютерӣ ҷаъолият мекунад, ба занону духтарон меомӯзонад. Моҳи сентябри соли 2015 бо иштироки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фабрикаи дӯзандагӣ бо иқтидори солонаи 24 ҳазор адад костюми писаронаю 60 ҳазор адад либоси духтаронаи мактабӣ дар заминаи «ИИ Нассочии Тоҷик» ба истифода дода шуда, 350 ҷойҳои нави корӣ муҳайё гардид. Коргоҳи мазкур чорумин коргоҳи дӯзандагӣ дар ҷамъияти мазкур ба ҳисоб рафта, дастгоҳу таҷҳизот аз кишварҳои Олмон, Чехия ва Ҷумҳурии Халқии Хитой ворид карда шудааст. Дар корхонаи зикргардида, инчунин, коргоҳҳои ресандагӣ, бофандагӣ, рангубори матоъ низ ҷаъолият доранд [9, с. 288].

Дар маркази ноҳияи Ёвон бо иштироки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маҷмааи истеҳсолию хизматрасонӣ бо номи «Ваҳдат» ба кор дароварда шуд. Маҷмаа дар бинои нави чорошиёна ҷойгир шуда, аз коргоҳҳои ҷуроббофӣ, дӯзандагӣ, маркази савдо ва ошхонаи ҷамъиятӣ иборат мебошад. Коргоҳҳои ҷуроббофӣ дорои иқтидори истеҳсоли 9 млн ҷуфт ҷуроб дар як сол буда, дар он беш аз 800 нафар бо кори доимӣ таъмин шудаанд. Мавриди зикр аст, ки дар коргоҳи мазкур дастгоҳу таҷҳизоти рангубори ришта аз Ҷумҳурии Халқии Хитой ворид гардида, васлу насби онҳо идома дорад. Иқтидорҳои истеҳсолии коргоҳи мазкур рангубори 2100 тонна ришта дар як сол буда, мавриди ба истифода додан барои 18 нафар шахрвандони маҳаллӣ ҷойҳои нави корӣ муҳайё хоҳад шуд. Дар ҷумҳурӣ 4 корхонаи коркарди пӯсти ҷорво то истеҳсоли маҳсулоти ниҳой «Пойафзоли ҷармӣ», «Пойафзолдӯзи Хучанд», «Тоҷик-Эко-ҷарм» ва «Ҷаҳоннек», 10 корхонаю коргоҳҳои коркарди аввалияи пӯст ва 2 корхонаи коркарди аввалияи пашм арзи вучуд доранд. Иқтидори умумии корхонаҳои коркарди пӯст 2 млн 500 ҳазор ададро дар як сол ташкил менамояд. Бояд қайд намуд, ки аз ҷониби «Пойафзоли ҷармӣ» тайи солҳои охир аз давлати Туркия ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дастгоҳу таҷҳизоти нави коркарди пӯст, истеҳсоли пойафзол ва рангубори ҷарм ворид карда шудааст. Айни ҳол, корхона ҷарми худиро 6 намуд рангубор карда, имкон дорад эҳтиёҷоти дигар корхонаҳои соҳаро бо ин намуди маҳсулот таъмин намояд [3, с. 20].

Инчунин, то охири соли 2016 дар корхонаи мазкур истеҳсоли таҳи пойафзол (подош) ва истеҳсоли сланс ба роҳ монда мешавад. Айни ҳол, дар ҷумҳурӣ 5 корхона оид ба истеҳсоли маҳсулоти қолинӣ арзи вучуд доранд: «Қолинҳои Суғд», «Тафтекс», «Нигор», «Қолинҳои Хучанд» ва «Қолинҳои Сомон».

Бо мақсади баланд бардоштани сифати маҳсулоти қолин, паст намудани арзиши асли ва рақобатпазирӣ дар бозори истеъмолӣ аз ҷониби «Қолинҳои Суғд» дастгоҳу таҷҳизоти нави муосир аз Ширкати «Ванде Вил»-и Белгия ворид ва васл карда шудаанд. Иқтидори истеҳсолии дастгоҳҳои воридгардида дар як соат ба ҳисоби миёна 80м² маснуоти қолинӣ буда, дар як сол 500 ҳазор м² – ро ташкил медиҳад, ки дар маҷмӯъ, иқтидори истеҳсолии солонҳои корхонаи мазкур ба 2,5 млн м² расонида шуд. Дар доираи татбиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рушди қолинбофӣ дастӣ ва дигар ҳунароҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қариб дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои мамлакат марказҳои таълимӣ – истеҳсолӣ оид ба қолинбофӣ дастӣ, атласу адрасбофӣ ва дигар ҳунароҳои мардумӣ ташкил карда шуда, дар онҳо занону духтарони маҳаллӣ ба касбомӯзӣ ҷалб гардидаанд ва ин тадбир идома дорад. Соли 2014 дар маркази шаҳри Хучанд бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маркази таълимӣ ва истеҳсолии ҳунароҳои мардумии қолинбофӣ, гулдӯзию зардӯзии «Шероз» ифтитоҳ гардид. Дар коргоҳҳои қолинбофӣ, гулдӯзию зардӯзӣ ва дӯхти либосҳои гуногун беш аз 400 нафар бо кори доимӣ таъмин гардидаанд. Бозори маҳсули ҳунароҳои дастӣ дар солҳои истиқлоли давлатии Тоҷикистон, шумораи занону духтарони ба ин кор рӯйоварда афзун шуда истодааст [10, с. 34].

Мувофиқи талаботи Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Тоҷикистон ва барномаҳои давлатии рушди соҳаҳои алоҳидаи саноат, масъалаи ҷобачогузорию иқтидорҳои истеҳсолӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо назардошти кофӣ будани захираҳои ашёи хоми табиӣ ва ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ аз афзалиятҳои сиёсати кишвар дар баҳши саноат мебошанд.

Ҳамин тариқ, барои таъмини рушди устувори саноати сабук дар даврони истиқлолият дар мамлакат корҳои назаррас ва бунёдкорӣ ба самар расонида шуд. Дар доираи татбиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рушди қолинбофӣ дастӣ ва дигар ҳунароҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қариб дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои мамлакат марказҳои таълимӣ – истеҳсолӣ оид ба қолинбофӣ дастӣ, атласу адрасбофӣ ва дигар ҳунароҳои мардумӣ ташкил карда шуда, дар онҳо занону духтарони маҳаллӣ ба касбомӯзӣ ҷалб гардидаанд ва ин тадбир идома дорад.

Дар корхонаҳои саноати сабук бо назардошти таъмин намудани иҷрои

супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба таъмини коркарди пурраи нахи пахтаи дар ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда дар корхонаҳои саноати сабук, ба кулӣ зиёд кардани коркарди дигар намудҳои ашёи хоми маҳаллӣ ва рушди саноати бофандагӣ дар кишвар ва дар асоси мунтазам беҳтар намудани истифодабарии иқтидорҳои истеҳсоли ва структураи ашёи хоми маҳаллӣ зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар корхонаҳои коркард, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2015 бо назардошти болоравии индекси нархҳои яклухт ба маблағи 908676,0 ҳазор сомонӣ пешбинӣ карда мешавад, ки ин нисбат ба нишондиҳандаҳои дар соли 2005 пешбинишуда ба маблағи 769815,2 ҳазор сомонӣ, ё ин ки 6,5 маротиба зиёд мебошад [11, с. 23].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни давлатҳои муштараккулманофеъ ягона кишваре боқӣ мондааст, ки дар он қонун «Дар бораи ҳифзи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва бозори дохилӣ» таҳия ва қабул нагардидааст ва ин проблема яке аз масъалаҳои ҳалталаб боқӣ монда истодааст. Дар марҳилаи ба Созмони умумиҷаҳонии савдо дохил шудани Тоҷикистони соҳибистиклол таҳия ва амалӣ намудани чораҳои ҳимояткунандаи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва бозори дохилӣ бояд асоси қонунӣ дошта бошанд. Аз ин лиҳоз, ба Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим меояд, ки дар якҷоягӣ бо вазорату идораҳои манфиатдор лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи чораҳои махсуси ҳимояткунанда, пешгирикунандаи шикасти нарх (антидемпингӣ) ва ҷубронкунандаи зарари молиявии истеҳсолкунандагони ватанӣ аз воридоти молҳо» дар муҳлати кӯтоҳтарин таҳия намуда, онро барои баррасӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намояд, то ки дар мамлакат шароити мусоид барои дарёфт кардани бозори фурӯши маҳсулот ва рушди соҳаҳои саноат таъмин карда шавад.

Адабиёт

1. Кабутов М. География иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003. – 345 с.
2. Каландаров Н.М. Экономика ГБАО. – Душанбе: Дониш, 1985. – 98 с.
3. Кистанова В., Капилов Н. Размещение производительных сил. – М., 1994. – 145 с.
4. Мирзоев Р.К. На пути к прогрессу. – Душанбе: Дониш, 1992. – 134 с.
5. Мухаббатов Х. Социально-экономические аспекты развития горных районов Таджикистана. Изд. Рай серия, №6. – Душанбе, 1998. – 280 с.
6. Мухаббатов Х., Раҳимов М., Гафоров Ш. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷаҳон. – Душанбе, 2006. – 347 с.
7. Нурназаров М, Раҳимов М. Хоҷагии халқи Тоҷикистон. – Душанбе: Маориф, 1994. – 343 с.
8. Рушди саноати Тоҷикистон дар марҳилаи 28 соли истиқлолияти давлатӣ. Ҳисоботи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – 56с.
9. Худойбердиев М, Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон. Тоҷикистон (ЭСТ). – Душанбе: Дониш, 1984. – 370 с.
10. Худойбердиев М, Географияи Тоҷикистон. – Душанбе: Маориф, 2000. – 165 с.
11. Сомонаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон - www.minenergoprom.tj

ВАЗЪИ САНОАТИ САБУКИ ТОҶИКИСТОН ДАР ОХИРИ АСРИ XX ВА АВВАЛИ АСРИ XXI

Муҳимияти мақолаи мазкур дар он аст, ки дар ҳақиқат, саноати сабуки ҷумҳурӣ бо назардошти таъмин будан бо ашёи хоми маҳаллӣ нахи пахта, пӯст, пилла ва ҷалби шумораи васеи коргарон ҳамчун соҳаи афзалиятноки хоҷагии халқи кишвар ба ҳисоб меравад. Соҳаи саноати сабуки ҷумҳурӣ сол то сол рӯ ба афзоиш ниҳода, дар муддати 28 соли давраи истиқлолият ба дастовардҳои назаррасе ноил гаштааст. Дар ин давра як қатор корхонаҳои бузурги коркарди нахи пахта сохта, ба исifoда дода шудаанд.

Таҳлил ва омӯзиш нишон медиҳад, ки бо вучуди муваффақиятҳо дар сохтори саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе норасоӣҳо мавҷуд аст. Яке аз онҳо тайёр намудани кадрҳои баландхатисос мебошад.

Муаллиф дуруст қайд менамояд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъаларо ба инобат гирифта, ба кадрҳои ҷавони баландхатисос таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамояд. Тавре дар мақола зикр шудааст, саноати хӯрокворӣ ва комплекси аграрии Тоҷикистон ҷиҳати мавқеи аз ҳама калон доштани дар ҳалли масъалаҳои шугли аҳоли, ҳиссагузори дар ҳаҷми умумии маҳсулоти дохилӣ ва даромаднок ва ҳамчунин, омили асоситарини таъмин намудани амнияти озуқаворӣ мамлакат яке аз самтҳои афзалиятноктарини сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дода шудааст.

Ин андешаро муаллиф бо далелҳои раднопазири худ ибраз менамояд, ки ба таркиби истеҳсолоти саноати хӯроквории Тоҷикистон ва истеҳсоли маҳсулоти нонӣ, саноати гӯшту шир, равғанбарорӣ, коркарди меваю сабзавот ва консерваю шарбатҳо, обҳои минералӣ, қаннодӣ, истеҳсоли тамоку, оби ҷав, нӯшокиҳои ғайриспиртӣ ва спиртдор шомил мебошанд.

Калидвожаҳо: Саноати сабуки ҷумҳурӣ, Кабоол-Тоҷик-Тексайлз, Ҷавонӣ, Спитамен-Текстил, Фареес, Хима-Текстил, Ёқут-2000, ҷуроббофӣ, дӯзандагӣ, шир, равғанбарорӣ, коркарди саноатӣ, мева, сабзавот, консерваю шарбатҳо, обҳои минералӣ, қаннодӣ.

ПОЛОЖЕНИЕ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ В КОНЦЕ XX И НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Важность научного исследования заключается в том, что на самом деле лёгкая промышленность учитывает наличие местного сырья, хлопковой нити, кожи и шелка и привлечения большого числа рабочих в качестве приоритетной области национальной экономики в течение 28 лет независимости. За этот период было введено в эксплуатацию большое количество предприятий по переработке хлопка.

Автор научной статьи показывает, что в легкой промышленности Республики Таджикистан есть некоторые недостатки, одним из которых является подготовка высококвалифицированных кадров. Он также указывает, что Правительство Республики Таджикистан учитывало эти вопросы, уделяя особое внимание высококвалифицированным и молодым людям. Также отмечается, что пищевая промышленность и сельскохозяйственный комплекс Таджикистана, занимая наибольшее положение в решении вопросов занятости, способствуют общему объёму внутреннего производства и доходов как ключевого фактора обеспечения продовольственной безопасности в стране, являются одним из важнейших направлений экономической политики Правительства Республики Таджикистан.

Автор выражает свое мнение о том, что производство пищевой промышленности в Таджикистане состоит из зерновых и молочных продуктов, масла, фруктов и овощей, консервов и соков, минеральной воды, кондитерских товаров, спиртных напитков, алкогольных и безалкогольных напитков.

Ключевые слова: Лёгкая промышленность республики, Кабоол Таджик Теастайлз, Джавони, Спитамен Текстил, Фареес, Хима Текстил, Ёқут-2000, Чулочная фабрика, Швейная фабрика.

PROVISION OF LIGHT INDUSTRY IN TAJIKISTAN AT THE END OF XX AND THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Importance of scientific research is that actually light industry considers availability of local raw materials, cotton thread, leather and silk and attraction of a large number of workers as the priority field of national economy within 28 years of independence. For this period a large number of the enterprises for cotton processing was put into operation.

The author of the scientific article shows that in light industry of the Republic of Tajikistan there are some shortcomings, one of which is training of highly qualified personnel. He also specifies that the Government of the Republic of Tajikistan considered these

questions, paying special attention to highly skilled and young people. Also it is noted that the food industry and an agricultural complex of Tajikistan, holding the greatest position in the solution of questions of employment, promote the total amount of domestic production and income as key factor of ensuring food security in the country, are one of the most important directions of economic policy of the Government of the Republic of Tajikistan.

The author expresses the opinion that production of the food industry in Tajikistan consists of grain and dairy products, oil, fruit and vegetables, canned food and juice, mineral water, confectionery goods, alcoholic drinks, alcoholic and soft drinks.

Keywords: *light industry of the republic, Kabool Tajik Textiles, Javony, Spitamen Textile, Farres, Khima textile, Yoqut-2000, Stocking factory, Sewing factory.*

Сведения об авторе: Джумъазода Парвизи Исхок - аспирант Института истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша Академии наук Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33, тел.: (+992) 989090290.

Information about the author: *Jumazoda Parvizi Ishoq - postgraduate student of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after Ahmad Donish of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave., tel.: (+992) 989090290.*

КДУ 1/14

МАНТИҚИ ФОРОбЌ – ИЛМИ ФАЛСАФЌ-ИНСТРУМЕНТАЛЌ*Сулаймонов Б.С.***Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Мантиқ ҳамчун илми инструменталӣ (олатӣ)-фалсафӣ, тафаккур ва равандҳои фикриро мавзӯи таҳқиқоти худ меҳисобад, ҳарчанд дигар илмҳо, масалан, психология, информатика ва физиология низ мавзӯи таҳқиқоти худро тафаккур медонанд. Вале дар илми мантиқ ба тафаккур дар ҳамон сатҳе рағбат зоҳир мешавад, ки он ба муҳокимаронӣ, далеловарӣ, асосноккунии исботу хулосаҳои худ машғул мешавад. Муҳаққиқ Ю.П. Попов мантиқро илм дар бораи қонунҳои тафаккуре медонад, ки ба ҷустуҷӯи ҳақиқат машғул аст. Онро илм дар бораи донишҳои хулосавӣ ва илм дар бораи бурҳонҳо низ меномад. Ҳамин тариқ, ба андешаи Ю.П. Попов “мантиқ робитаи байниҳамдигарии афкор, алоқаҳои зарури онҳо: зарурият, тағйирнопазирӣ, номувофиқатии андешаҳоро таҳқиқ менамояд” [12, 5].

Пеш аз он ки ба таҳлили афкори мантиқии Форобӣ гузарем, мо меҳостем мухтасар муносибати ўро ба мантиқ ҳамчун ба илми инструменталӣ равшан созем ва дар шакли кӯтоҳ мундариҷаи он қорҳои мантиқиро шарҳ диҳем, ки дар онҳо Форобӣ масоили мантиқиро аз қабилӣ мафҳум, муҳокима ва хулосабарорӣ баррасӣ намудааст. Ба андешаи ӯ, ин мафҳумҳо унсурҳои асосии дониши илмӣ-фалсафӣ ба ҳисоб мераванд. Бо назардошти муҳимияти ин санъат, ки ба он Форобӣ диққати махсус меод, ин санъатро «муқаддима» ва восита барои тамоми илмҳо ҳисобида, онро аз дигар илмҳо пештар мегузорад, зеро қонунҳои он ақдро аз содир қардани ҳама нисбати муқаррароти илмӣ нигоҳ меорад.

Муаллими сонӣ мантиқро ҳамчун ҳастии дугона тавсиф додааст: аз як тараф, он илми фалсафа, аз ҷониби дигар илми воситаӣ (олат) мешуморад ва дар қорҳои худ вобаста ба ҳалли бархе масъалаҳои фалсафӣ мантиқро ҳамчун санъат ё чун илм муайян мекунад. Мутафаккир илми мантиқро, дар рисолаи худ «Ал-алфоз ал-мустаъмала фи-л-мантиқ», ки ба мафҳумҳо ва андешаҳои мантиқӣ бахшида шудааст, дақиқу муфасссал муайян месозад. Мақолаи даҳуми ин рисола ба масоили мантиқие аз зумраи ҳадафи санъати мантиқ, манфиати он, қисматҳои асосӣ ва шарҳи онҳо, муносибати он, дараҷа, асоснокӣ ва ғайра бахшида шудааст. Аз ҷумла, дар ин рисола нисбати ҳадафи санъати мантиқ қайд қарда шудааст, ки «мо имрӯз мақсад дорем, ки ба баррасии санъати мантиқ оғоз намоем, аз ин рӯ бояд (аввалан) аз ин санъат он чиро баррасӣ кунем, ки ҳангоми муҳокимаи ҳама гуна китоб одат шудааст. Ҳадафи санъати мантиқ муайянкунии тамоми ҷиҳатҳо ва ашё мебошад, ки шуурро ба мулоҳиза қардан дар бобати ягон ашё, ки он қалон ҷиз аст, ё қалон ҷиз нест, маҷбур мекунад ва муҳим нест, ки ин мулоҳиза ҷӣ гуна аст, муҳим он аст, ки дар асоси ин мулоҳиза муносибат ба ашё ва ҳуди ашё ба вучуд меояд» [5, 104].

Ин масъала, ки оё мантиқ қисми фалсафа ба ҳисоб меравад, ё он танҳо ҷузъи фалсафа аст, мавзӯи баҳси гарми файласуфони атиқа буд. Дар Юнони қадим, аниқтараш дар давраи эллинии таърихи он (асри 3 то мелод – асри 1 мелодӣ), яъне, вақте ки ҷараёни ташаккули илм ва усулҳои он оғоз гардида буд, оид ба масъалаи муносибати мантиқ ва фалсафа баҳсҳои тӯлонӣ ба миён омада буд. Ҳуди «Аргунон» бо ифодаи номаш ақидаеро муқаррар мекард, ки мувофиқи он мантиқ худ танҳо олати фалсафаро меонад ва қисми аслии он (фалсафа)-ро ташкил намедихад. Шогирдон ва пайравони Арасту – машшоиён чунин андеша доштанд [11, 4].

Раввоқиён бошанд, баръакси перипатетикҳо, ки мантиқро ҷузъи фалсафа медонистанд, тасдиқ мекарданд, ки мантиқ қисми фалсафа аст. Пайравони Афлотун, роҳи миёнаро интихоб қарда, исбот намуданд, ки мантиқ дар як вақт ҳам қисми фалсафа ва ҳам ҷузъи илм мебошад. Форобӣ, чуноне дар поён гуфта мешавад, дар ҳалли

ин масъала роҳи навафлотуниёнро пеш гирифт. Аҳамияти хоси масъалаи таносуби мантиқ ҳамчун илм ва мантиқ ҳамчун чузъ (органон) барои ӯ дар он ифода меёфт, ки мантиқ ба он дараҷа чузъ мебошад, ки ба ҳамон дараҷа илм аст, аммо на баръакс. Ба қавли дигар, мантиқ ҳамчун илм хусусияти мутлақ, мустақил, аммо чун органон хусусияти нисбӣ ва тобей дорад. Аҳамияти мантиқ ҳамчун органони тамоми илмҳо, аз нигоҳи Форобӣ, дар он ифода меёбад, ки он чун органон ба илм ворид гашта, онҳоро ба як низоми ягона алоқаманд ва муттаҳид мегардонад, бо ин сабаб дар рисолаи худ «Ал-алфоз ал-мустаъмала фи-л-мантиқ», чунин мегӯяд: «Дар бобати муносибати (*an-nisba*) санъати мантиқ (ба дигар санъатҳо) ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки ин санъатро қисми санъати фалсафа гуфтан мумкин аст, яъне он ин санъатро фаро мегирад, инчунин, яке аз ашъи муҳим ба ҳисоб меравад. Вале ин ашъ, ҳарчанд яке аз қисми воқеан мавҷудаи ашъ ҳисоб шавад ҳам, вале санъати мантиқ онҳоро ҳамчун як қисми ашъи воқеан мавҷуда баррасӣ ва муайян намекунад, балки чунин меҳисобад, ки он олотест, ки барои одам имкон медиҳад, то тавассути он ашъи воқеан мавҷудро бифаҳмад, ба мисли он ки чун санъати наҳв калимаеро дар бар мегирад, ки яке аз ашъи воқеан мавҷуда маҳсуб мешавад ва метавон онро тавассути ақл дарк намуд, вале санъати наҳв калимаро ба он маъно баррасӣ намекунад, ки онҳо яке аз ашъи маъкула маҳсуб мешаванд, дар сурати акс санъати наҳв ва умуман, санъати илм дар бораи забон метавонист ғояҳои тавассути ақл фаҳмидашавандаро фаро гирад, лекин аслан кор чунин чараён намегирад.

Аз ин рӯ, калимаҳои далолаткунанда ҳарчанд яке аз (навъҳои) ашъи воқеан, мавҷуда ба ҳисоб мераванд, вале санъати наҳв онҳоро ҳамчун ғояҳои идрокшаванда муайян намекунад, балки онҳоро чун ифодакунандаи ғояҳои даркшаванда муайян менамояд, аз ин рӯ, мо чунин мепиндорем, ки онҳо умуман, берун аз чорҷӯбаи ашъи даркшаванда қарор доранд, зеро онҳоро мо аз ин нуқтаи назар баррасӣ намекунем. Санъати мантиқ низ, дақиқан, ҳамин тавр мебошад, ҳарчанд он чиро, ки он фаро мегирад, яке аз ашъи воқеан мавҷудбуда мебошад, вале мо онро чун яке аз ашъи воқеан, мавҷудбуда баррасӣ намекунем, балки чун олоте баррасӣ менамоем, ки бо ёрии он ашъи воқеан мавҷудбударо дарк мекунем. Аз ин рӯ, набояд чунин фикр кард, ки санъати мантиқ қисми санъати фалсафа аст, балки он санъати мустақил ба ҳисоб рафта, қисми санъати дигар намебошад. Ҳамчунин, он дар як вақт ҳам олот ва ҳам қисм ба ҳисоб намеравад» [5, 5-6].

Дар навбати дигар илми мантиқ илми инструменталӣ доништа шуда, тавассути он донишҳои муътамади тамоми он чизе ба даст оварда мешавад, ки санъатҳои назариявӣ ва амалӣ фаро мегиранд. Ниҳоят, ба ақидаи Форобӣ, қоидаву қонунҳои мантиқ дар тамоми фаслҳои фалсафа татбиқи худро меёбанд. Форобӣ фалсафаро ганҷинаи ҳикмати инсонӣ, маҷмӯи илмҳои гуногун ва қуллаи илми назариявӣ мепиндорад ва дар асари худ – «Рисолаи муқаддамотӣ ба мантиқ», мафҳуми ҳамаҷонибаи санъати мантиқро шарҳ медиҳад: «Санъати мантиқ, ки дар ин ё он қисмати фалсафа истифода мешавад, - мегӯяд Форобӣ, - моҳиятан, олотест, ки ба воситаи он донишҳои муътамадро доир ба тамоми он чизе, ки санъатҳои назариявӣ амалӣ фаро мегиранд, ба даст меоранд. Берун аз санъати мантиқ роҳи дигаре барои ба даст овардани донишҳои муътамад оид ба ягон ашъе мавҷуд нест. Номини санъат аз калимаи «нутқ» пайдо шудааст. Ин калима, ба ақидаи қадимиён, ба се чиз ишора мекунад:

1) *қобилият*, ки тавассути он одам ашъи даркшаванда ва илму санъатро фаро мегирад, инчунин, рафтори хубу бадро фарқ мекунад;

2) *ашъи даркшаванда*, ки дар рӯҳи одам тавассути фаҳмиш пайдо шуда, «каломи ботинӣ» номида мешавад;

3) ифодаи чизе, ки дар ақл ҷой дорад ва «каломи беруна» номида мешавад. Ин санъат мантиқ ном дорад, зеро он ба ақл қоидаи нутқи ботиниро пешниҳод менамояд, ки моҳияташ ашъи даркшавандаанд ва қоидаҳои умумии нутқи зоҳириро пешниҳод мекунад, ки барои тамоми забонҳо ягона буда, моҳияташ ифодаҳои забонианд, ки дар ҳар ду ҳолат тавассути ақл ба ҷониби дурустӣ идора мешаванд ва аз хатоҳои эҳтимоли хифз мекунанд» [6, 441].

Дар ҷойи дигари ин рисола ӯ илми мантикро чунин муайян менамояд: «Ҳадафи мо баррасии санъати мантиқ мебошад. Санъати мантиқ дар худ ашёро дар бар мегирад, ки ҳангоми имкони вучуд доштани хатогӣ ақро ба тафаккури дуруст равона месозад, ҳангоми баровардани хулосае бо ёрии ақл бо тамоми эҳтиёткорӣ аз содир кардани хатогӣ огоҳ месозад. Муқаррароти ӯ нисбати ақл ба мисли муқаррароти санъати наҳв нисбати забон аст ва ҷуноне ки наҳв забони одамонро дуруст мекунад ва маҳз барои (эҳтиёҷоти) он сохта шудааст, илми мантиқ ақро бо он мақсад идора мекунад, ки ҳангоми мавҷуд будани хатогӣ, фикр ба роҳи дуруст равона шавад. Муносибати илми наҳв бо забон ва ифодаҳои забонӣ, ба монанди муносибати илми мантиқ ба ақл ва ашёи даркшаванда мебошад, ҳамҷуноне ки наҳв он вақт ченаки забон мегардад, ки хатогӣ дар ифодаи забонӣ имкон дорад. Илми мантиқ бошад, вақте ченаки ақл мегардад, ки нисбати мафҳумҳо хатогӣ мавҷуд бошад» [6, 435-4365].

Вазифаи асосии мантиқ аз нигоҳи Форобӣ омӯзиши қонунҳост, ки ба такмили донишҳо ва ба роҳи ҳақиқат равона кардани онҳо мусоидат менамояд, аз ин ҷиҳат ӯ дар доиратулмаорифи худ – «Эҳсос-ул-улум» вазифаи мантикро ҳамчун илм нисбатан дақиқ муайян менамояд.

Ҳамин тариқ, бояд хулоса кард, ки Форобӣ ҳамчун яке аввалин файласуфони Шарқ чунин меҳисобид, ки санъати мантиқ ҳам илми фалсафӣ ва ҳам олат аст, яъне органон, ба ақидаи вай, мантиқ таълимот дар бораи роҳҳо ва тарзи дастоварди чизи гайримаъқула дар асоси маъқула ё воситаи ба даст овардани дониши боэътимод мебошад. Мантиқ узв (органон)-и илм аст, зеро он олоти қонуние мебошад, ки истифодаи он аз воридшавии хатогӣ ва гумроҳӣ дар фикр пешгирӣ мекунад.

Нахустин унсури системаи фалсафаи Форобиро мантиқ ташкил медиҳад, зеро он органон, яъне метод ва методологияи дониши илмӣ мебошад. Ҷуноне аз андешаҳои мутафаккир нисбати санъат бармеояд, он органони на ҳамаи чиз, балки танҳо дониши боманфиат мебошад. Органон (воситаҳо, методҳо)-и ба даст овардани чунин донишҳо муайянкунӣ, тавсифкунӣ, индуксия, дедуксия ва қиёс ба ҳисоб мераванд. Донишҳои хулосанашаванда бошанд, метавонанд дар асоси мушоҳида, таҳлил ва синтез, таҷриба ва озмоиш ба даст оварда шаванд [10, 118].

Аз ин таърифи мантиқ бояд чунин хулоса кард, ки мантиқ барои Форобӣ таълимот дар бораи роҳҳои ба даст овардани ҳақиқат ва дарки ашё мебошад, ки қоида, тарзу роҳҳои муҳокимаи дурустро пешниҳод намуда, ақро аз хатоҳову костагиҳо нигоҳ медорад. Мантиқ ҳамчун илм барои ошкор намудани хатоҳои роҳёфта ва онҳоро бо ёрии қоидаҳои муайян зуд бартараф намудан имконият фароҳам меорад ва ҳамин роҳи тарбия ва обубодии ақли инсонӣ доништа мешавад.

Форобӣ мақоми мантикро дар байни дигар илмҳо баррасӣ ва муносибати онро нисбати онҳо муайян карда, қайд менамояд, ки санъати мантиқ дар он соҳаҳои дониш зарур аст, ки дар он дақиқӣ, фаҳмоӣ, пайдарпайӣ ва асосноккунии афкор талаб карда мешавад, зеро мантиқ бо номуайяни ва баёнкунии афқору ғояҳои норавшан мувофиқат надорад. Муаллими сонӣ муҳимияти илмро барои чунин соҳаҳои илмҳои дақиқ, ба монанди риёзӣ (математика) таъкид менамояд, чунки он исботкунии қатъии ҳар як муқарраротро талаб мекунад ва бо ҳамин санъати мантиқро ғанӣ гардонид, ба одам малакаҳои тафаккури мантиқро меомӯзонад. Ҷунончи, ӯ дар рисолаи «Ал-алфоз ал-мустаъмала фи-л-мантиқ», дар бораи мавқеи илми мантиқ дар байни дигар илмҳо сухан ронда, таъкид менамояд: «Он чи нисбати мартаба (*martaba*) -и ин санъат дар муқоиса бо дигар санъатҳо тааллуқ дорад, пас санъати мантиқ аз дигар санъатҳо пештар буда, онро санъати фалсафа фаро мегирад, умуман, мантиқ аз ҳамаи дигар санъатҳо пештар буда, хусусияти хоси онҳо дар мантиқ хулоса ва тавассути андешаҳои баёншуда омӯхта мешавад. Мавқеи (ҳама гуна) санъат баъзан бо роҳи муқоисаи он бо дигар санъатҳо муайян мегардад, аммо баъзан тавассути муқоиса бо (мавзӯи) омӯхташаванда муқаррар карда мешавад. Ҷунончи, санъати мантиқ аз рӯйи муқоиса бо дигар санъатҳо, муқаддима барои тамоми санъатҳое мебошад, ки тафаккурро истифода мебаранд, аммо нисбати муқоисакунии он мувофиқи (мавзӯи) омӯхташаванда бошад, пас дараҷаи санъат дар ин муносибат маҳдуд нест. Аз ин ҷо, вақте ки як санъат бо дигараш муқоиса

мешавад, пас имкон дорад, ки як санъат аз дигар пештар бошад ва вақте ки онҳо дар як вақт мувофиқи мавзӯи муқоиса мешаванд, пас санъати минбаъда назар ба пешина барои таълимгиранда осонтар мегардад. Аз ин рӯ, вақте ки як идда хостанд, ки дараҷаи санъати мантиқ ва дараҷаи фалсафаро донанд, пас дар онҳо ақидаҳои гуногун оид ба ин масъала пайдо шуд ва ақидаи онҳо дар бораи ин санъат на танҳо аз рӯи муқоисакунии яке бо дигараш, балки мувофиқи муқоисакунӣ бо мавзӯи омӯхташаванда низ буд. Аз ин рӯ, баъзе аз ин олимони дараҷаи ин санъатро пас аз аксари қисмҳои фалсафа гузоштаанд, ки ҳамчун намуна метавонад барои нафароне хизмат кунад, ки ҳандасаро нисбат ба санъати мантиқ пештар мегузоранд»[5, 108-109].

Яке аз масъалаҳои муҳими фалсафии Фирӯзӣ рағбати ӯ ба Арасту чун ба асосгузори илми мантиқ ва хизмати асосии ӯ дар муқоиса бо дигар мутафаккирони Юнони қадим ба ҳисоб меравад. Дар рисолаи «Ал-алфоз ал-мустаъмала фи-л-мантиқ» ӯ дар ин бора чунин мегӯяд: «Зимнан, асосгузори санъат (мантиқ) ва касе, ки онро дар шакли китоб ба расмӣ даровард ва роҳҳои ба даст овардани онро барои нафароне, ки мехоҳанд онро тавассути ақида омӯзанд, нишон дод, танҳо Арасту мебошад. Таҳмини нафароне, ки дар ким-кадом як китоби то Арасту зикр шудани ин санъатро иддао доранд, аслан, дар нисбати як қисмати парокандаи ин санъат, аз ҷумла мақулаҳо дуруст аст. Илова бар ин, онҳо таҳмин мекунанд, ки асосҳои ин санъат аз тарафи пайравони Пифагор гузошта шудааст. Касе, ки ин ақидаро тасдиқ намуд, бо номи Архутис маъруф буд ва онҳо таҳмин мекарданд, ки ин шахс то Арасту ва Афлотун зиндагӣ мекард. Ба ғайр аз ин, дар дасти онҳо фарзияҳои зиёде нисбати масъалаи алоқаманд бо диалектика, ҷаҳонбинии софистӣ, (андешаҳои) суҳанварона ва шоирона мавҷуд буд, онҳо дар он фикр буданд, ки ҳамаи ин то Арасту гуфта шудааст.

Аз ин рӯ, ман чунин меҳисобам, ки китоби ба Архутис тааллуқдошта, бинобар таъкиди Соместия, пас аз Арасту тартиб дода шуда буд, зеро дар байни пайравони Пифагор ду одам бо номи Архутис вучуд доштанд, ки яке то Арасту, дигар пас аз ӯ зиндагӣ мекарданд, ҳар ду шогирдони Пифагор буданд. Одаме, ки аз ин ду нафар «Мақулот»-ро тартиб додааст, пас аз Арасту зиндагӣ кардааст. Илова бар ин, ман тасдиқ мекунам, ки аз фаъолияти Архутис равшан мегардад, ки нафари то Арасту зиндагикарда низ кӯшиш намудааст, дар бораи чизҳои андеша ронад, ки ба санъати мантиқ дахл доранд. Гап сари он меравад, ки вақте Арасту дар фасли ҳафтуми китоби «Метафизика» синфҳои таърифхоро номбар кард ва ба синфҳои комили онҳо ноил гашт, вай чунин гуфта буд: «Таърифҳои ба ин монанд аз он шуморанд, ки Архутис барои худ интихоб карда буд». Илова бар ин, аз тасдиқи дигар ашхос равшан мегардад, ки онҳо ба масъалаҳои алоҳида, ба монанди тақсимкунӣ ва муайянкунӣ машғул буданд, ки ба санъати мантиқ дохил мешуданд, чуноне ки ин аз суҳанони Ксенокрит ва бештар аз ҳама Афлотун равшан мешавад. Вале ҳамаи ин гуфтаҳо дар нисбати санъати мантиқ номуносибанд, зеро онҳо қисмҳои (парокандаи) ин санъат буданд, ки (онҳо) дарк карда буданд. Хулласи калом, ҳамаи он чизе, ки оид ба масъалаҳои санъати мантиқ то Арасту навишта шудаанд, аз ин ду ҳол берун нестанд: ё амалеанд, ки аз ин санъат бармеоянд, вале ҳуди санъат маҳсуб намешаванд, балки бо роҳи таҷриба ва қобилиятҳои пайдо шудаанд, ки ҳангоми таҷрибаи тӯлонии амалҳои мантиқӣ ба миён омаданд, ё онҳо бо ин кор бидуни ягон қоидаву қонун машғул мешуданд, ба мисли машғулшавии Афругарис ба ҷаҳонбинии софистӣ, Сарасумахус ба илми суҳанварӣ ва Гомерус ба назмшиносӣ. Онҳо дар алоҳидагӣ илми суҳанварӣ ва назмшиносиро бидуни ягон қонуне тартиб доданд, ки инсон ҳангоми тартиб додани чизҳои ба ин монанд, бояд онҳоро риоя кунанд. Чунин корҳо вобаста ба ин санъат ҷузъию пароканда буданд, ҳарчанд онҳо ниҳоят камэътибор буданд, масалан, он чи ки доир ба шоирон, гурӯҳҳои онҳо, ҳаҷми ашъори онҳо навишта шудааст, аз осори риторикии онҳо бошад панду ҳикматҳо тартиб доданд. Бо диалектика низ кор дар чунин аҳвол қарор дорад. Аммо гуфтан мумкин нест, ки ҳамаи ин системаи муносибест, ки ба санъат дахл дорад. Ҳамаи инро Арасту дар танҳои таҳия намуд» [5, 111-112].

Фирӯзӣ ҳарчанд ба Арасту майлу рағбат дошта, асарҳои ӯро пас аз тафсиру суфтагардонӣ дастраси олимони замони худ мегардонид, вале ӯ чун тақлидгари

Стагирит баромад накард, зеро он масъалаҳое, ки файласуфони юнониро ба худ ҷалб мекарданд, онҳо низ зери таваҷҷуҳи дақиқи фалсафаи Шарқ қарор доштанд, Аз ин рӯ, дар ҳалли масъалаҳои рӯзмарраи ҳаёти худ, онҳо усулҳои гуногуни дарки ашро бо ёрии усулҳои мантиқие истифода мебарданд, ки дар фалсафаи юнонӣ роиҷ буданд. Аз ин нуктаи назар, бояд гуфт, ки фалсафаи Шарқ аз фалсафаи юнонӣ ва фалсафаи Арасту аз Форобӣ фарқ мекунад, якумӣ дар заминаи ду арзиши асосӣ ва дуумӣ дар асоси се арзиш ба вучуд омадаанд. Вақте ки фикрҳо ҳақиқӣ ва дурӯғ мешаванд, метавон чунин мисол овард. Агар аз рӯи анъанаи мантиқи Арасту зарурӣ ва имконпазир фарқ карда шаванд, пас дар фалсафаи Форобӣ унсури сеюм илова мегардад, яъне арзиши сеюм, ки «аз рӯи вақт азали ва аз рӯи моҳият сохташуда» номида мешавад, бар замми ин, Форобӣ донишманди ашро умумӣ ва фардиро илова мекунад, ки аз тарафи вай «донишманди ашро фардӣ бо роҳи умумӣ» номида мешавад.

Дар бораи таснифи илмҳо сухан ронда, бояд таъкид намуд, ки Форобӣ дар байни файласуфони арабу форс аввалин нафаре буд, ки ба таснифи илмҳо таваҷҷуҳ зоҳир кард. Дар «Эҳсос-ул-улум» системаи ягонаи донишхоро тавсиф медиҳад, ки дар онҳо фикр ва калом ҳамчун фанҳои илмӣ донишҳои фалсафиро, ки аҳамияти афзалиятнок доранд, пурра месозанд [13, 133].

Аз ин рӯ, китоби «Эҳсос-ул-улум» сарчашмаи аввалини арабие махсуб мешавад, ки дар он дар шакли алоҳида тамоми илмҳо номбар карда мешаванд, ки дар давраи Форобӣ мавҷуд буданд ва хонандаи ин асар дар бораи мавзӯи ҳар як илм ва оид ба манфиати назарию амалии он тасаввуроти равшан пайдо менамояд.

Форобӣ ҳамчун идомадиҳандаи кори Арасту дар заминаи идеологияи нави шарқӣ, ғояҳои асосгузори мантиқи классикиро амиқан дарк намуда, дар баробари ҷамъбаст намудани андешаҳои пароканда ва бенизومي Арасту, инчунин, тавонист ин илмро ҳамаҷониба инкишоф диҳад.

Аз баррасии корҳои мантиқии Форобӣ равшан мегардад, ки он ба давраи пас аз Арастуи рушди фалсафа ва мантиқ таваҷҷуҳи зиёд равона намудааст. Вай дар корҳои худ аз нигоҳи танқидӣ ғояи равоқӣён ва эпикуриёно баҳогузори намудааст. Чун пайрави Арасту, Форобӣ мантикро аз ҷангу ғубори навафлотунизм тоза карда, доираи ин илмро васеъ ва онро ба ғояҳои нав пурра кард. Форобӣ ба ақл таваҷҷуҳи зиёд медиҳад ва онро неъматӣ нисбатан наздиктарин барои одам меҳисобад, зеро одам маҳз ба шарофати ақл одам мешавад, аз ин ҷо вай санъати мантикро олате меҳисобад, ки тавассути он одам камолоти барои вай таъиншударо ба даст меорад.

Мантикро илме медонад, ки роҳҳои тасаввури ашро ва дарки моҳияти онҳоро муайян менамояд, аз ин ҷост, ки Форобӣ ҳангоми фаҳмонидани манфиати илми мантиқ барои ақл, чунин мегӯяд: «Манфиат (*manfa'a*) -и санъати мантиқ дар он ифода меёбад, ки танҳо он барои мо имконияти фарқуниро фароҳам меорад, то мо ҳақиқат ё дурӯғ будани он чиро ки ақли мо қабул мекунад, муайян карда тавонем» [5, 104].

Аз таҳлили корҳои Форобӣ барои мо чунин далеле маълум мешавад, ки ӯ ба таври васеъ муқаррароти асосии санъати мантикро дар тамоми корҳои физикӣ ва метафизикӣ истифода карда, ҳатто саволеро пеш гузошта буд, ки оё ҳастӣ дар маҷмӯи мафҳумҳои универсалӣ дохил мешавад, ё не? Ба қавли дигар, оё ҳастӣ дар нисбати субъект метавонад, ки хусусияти хабарӣ дошта бошад? Форобӣ ба ин савол чунин посух медиҳад: «Ҳастӣ алоқаи синтаксисӣ ё мантиқӣ буда, мақула (категория) ба ҳисоб намеравад, то ки дар воқеият ашро мавҷударо бо чунин тарз тасдиқ намояд, то ки ҳангоми муҳокима аз будани ашро дар нисбати ашро дигар хабар диҳад, чунки ашро наметавонад бидуни ҳудӣ ашро вучуд дошта бошад» [4, 115].

Ҳамин тариқ, пай бурдан душвор нест, ки дар бисёр таълифоти мутафаккир, мантиқ ҳамчун илми фалсафӣ-инструменталӣ баррасӣ карда мешавад.

Адабиёт

1. Аль-Фараби. О логическом учении. – Алма-Ата, 1982. – 197 с.
2. Аль-Фараби. Трактаты о музыке и поэзии. – Алма-Ата, 1983. – 452 с.
3. Аль-Фараби. Историко-философские трактаты. – Алма-Ата, 1985. – 624 с.
4. Ал-Фараби. Китаб ал-хуруф (Книга букв). – Бейрут, 1986. – 217 с. (на араб. яз.)

5. Ал-Фараби. Ал-алфаз ал-муста‘мала фи-л-мантик (Слова, употребляемые в логике). -Тегеран, 1388х. -227с. (на перс. яз)
6. Аль-Фараби. Естественнонаучные трактаты. -Алма-Ата, 1987. -495с.
7. Аристотель. Аналитика //Сочинения. Т.2. -М., 1978. -688с.
8. Аристотель. Категории //Сочинения. Т.2. -М., 1978. -685с.
9. Аристотель. Об истолковании //Сочинения. Т.2. -М., 1978. - 678с.
10. Диноршоев М. Компендиум философии Ибн Сины. - Душанбе, 2010. -341с.
11. Луканин Р.К. Органон Аристотеля. - М., 1984. – 353 с.
12. Попов Ю.П. Логика. - М., 2015. – 295 с.
13. Фролова Е.А. Арабская философия. - М., 2010. – 461 с.

МАНТИҚИ ФОРОБӢ – ИЛМИ ФАЛСАФӢ-ИНСТРУМЕНТАЛӢ

Дар мақола муаллиф кӯшидааст, ки фалсафаи Форобиро ҳамчун ганчинаи ҳикмати инсонӣ, маҷмӯи илмҳои гуногун ва қуллаи илми назариявӣ, ҷуноне ки ҳуди ӯ дар «Рисолаи муқаддамотӣ ба мантиқ» мепиндорад, нишон дода, мафҳуми ҳамаҷонибаи санъати мантиқро дар заминаи ин ганчина шарҳ диҳад.

Мантиқ аз дидгоҳи ӯ ҳамчун илми инструменталӣ (олатӣ)-фалсафӣ, тафаккур ва равандҳои фикриро мавзӯи таҳқиқоти худ меҳисобад, инчунин, илм дар бораи донишҳои ҳулосаӣ ва илм дар бораи бурҳонҳо низ номида мешавад.

Муаллиф қайд мекунад, ки “Муаллими сонӣ” мантиқро ҳамчун ҳастии дугуна тавсиф додааст: аз як тараф, он илми фалсафа, аз ҷониби дигар илми воситаӣ (олат). Дар қорҳои худ вобаста ба ҳалли бархе масъалаҳои фалсафӣ мантиқро ҳамчун санъат ё чун илм муайян мекунад.

Ба донишҳои бунёдии Форобӣ муаллиф таъя карда, ҳадафи мантикии ӯро санъати муайянкунии тамоми ҷиҳатҳо ва ашё пиндошта, дар ин росто, шуурро ба мулоҳиза қардан дар бобати ягон ашё, ки он фалон чиз аст, ё фалон чиз нест, тавассути истидлол ошкор сохтааст ва мантиқ ҳамчун органони тамоми илмҳо, аз нигоҳи ӯ, дар он ифода меёбад, ки он чун органон ба илм ворид гашта, онҳоро ба як системаи ягона алоқаманд ва муттаҳид мегардонад. Берун аз санъати мантиқ роҳи дигаре барои ба даст овардани донишҳои муътамад оид ба ягон ашёе мавҷуд нест.

Муаллиф доираи таҳқиқоти забони Форобиро васеъ доништа, иброз медорад, ки муқаррароти ӯ нисбати ақл ба мисли муқаррароти санъати наҳв нисбати забон аст ва ҷуноне ки наҳв забони одамонро дуруст мекунад ва маҳз барои (эҳтиёҷоти) он сохта шудааст, илми мантиқ ақлро бо ҳамон мақсад идора мекунад.

Қалидвожаҳо: Абӯнасири Форобӣ, мантиқ, наҳв, санъат, инструменталӣ, илми фалсафа, тафаккур, муносибат, қобилият, узв, маърифат.

ЛОГИКА ФАРАБИ КАК ФИЛОСОФСКО-ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ НАУКА

В статье автор пытается представлять философию Фараби как кладёз человеческой мудрости, совокупность различных знаний и пик теоретических наук, как это полагается самым философом в трактате “Эйсагоге” или “Введение”. Автор намерен рассматривать универсальные понятия искусства логики на фоне этой сокровищницы.

По мнению автора, логика как инструментально-философская наука, предметом своего исследования считает мышление и мыслительные процессы; логика – это наука об обобщенных знаниях и наука о доводах.

Автором подчеркивается, что Второй учитель интерпретирует логику как наука имеющий двойственный характер: с одной стороны являющаяся философской наукой, а с другой стороны инструментальной наукой, то есть органон. Мыслитель, в ходе решения различных проблем, использует логику как искусство или как науку.

Опираясь на фундаментальные знания Фараби, автор полагает, что для мыслителя цель логики, как искусство определения отношений и предметов – это принуждать сознанию посредством аргументов рассуждать о том, что какой-то предмет является чем-то, или не является им. Согласно его мнению роль логики, как органон

всех наук, выражается в том, что она связывает и объединяет все науки в единой системе. Кроме искусства логики нет другого способа приобрести достоверные знания о каком-нибудь предмете.

Автор статьи считая круг лингвистических исследований Фараби обширным, утверждает, что синтаксис по отношению к языку сыграет такую же роль, как логика к разуму и умопостигаемым вещам. И подобно тому, что наука о логике исправляет ошибки разума, также синтаксис придуман для исправления языковых ошибок у людей.

Ключевые слова: *Абунаsr Фарабӣ, логика, искусство, инструментальный, философские науки, суждение, отношение, способность, органон, познание.*

THE LOGICS OF FARABI AS A PHILOSOPHICAL AND TOOL SCIENCE

The author tries to present philosophy of Farabi in article as a well of human wisdom, set of various knowledge and peak of theoretical sciences as it is necessary the philosopher in the treatise "Isagoge" or "Introduction". The author intends to consider universal a concept art of logic against the background of this treasury.

On opinion of the author of the logician as the tool and philosophical science, considers a subject of the research thinking and thought processes; the logic is a science about the generalized knowledge and science about arguments.

With the author it is emphasized that the Second teacher interprets logic as science the having dual character: on the one hand being philosophical science, and on the other hand tool science, that is an "Organon". The thinker, during the solution of various problems, uses logic as art or as science.

Relying on fundamental knowledge of Farabi, the author believes that for the thinker the logic purpose as art of definition of the relations and objects is to force to consciousness by means of arguments to argue that some subject is something, or is not it. According to his opinion the role of logic as an "Organon" of all sciences, is expressed that it connects and unites all sciences in a uniform system. Except art of logic there is no other way to acquire reliable knowledge of what be a subject.

The author of article including a round of linguistic researches of Farabi extensive, claims that the syntax in relation to language will play the same role as logic to reason and thinkable things. And like the fact that the science about logic corrects reason errors also syntax it is thought up for correction of language mistakes at people.

Keywords: *Abunasr Farabi, logic, art, tool, philosophical sciences, judgment, relation, ability, "Organon", knowledge.*

Сведения об авторе: *Сулаймонов Бахманёр - кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 938384345*

Information about the author: *Sulaimonov Bahmanyor - candidate of Philosophy, senior lecturer of the Department of Philosophy and Politology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., phone: (+992) 938384345*

Человеческая история — это истории цивилизаций. Невозможно вообразить себе развитие человечества в отрыве от цивилизаций. История охватывает целые поколения цивилизаций - от древних (шумерской, египетской, персидской, классической, мезоамериканской) до христианской и исламской, а также проявления синской и индуистской цивилизаций. В течение всей истории цивилизации предоставляли для людей наивысший уровень идентичности [16, 44].

Термин цивилизация, которая охватывает все стороны жизнедеятельности людей, общества и государства является широко охватывающей и полифункциональной. Исходя из того, что она охватывает все сферы жизнедеятельности человека и общества, разные учёные стараются отдать ей более конкретную трактовку. Например, в Международной энциклопедии социальных наук («Enciclopedia of the Social Sciences»), цивилизация объясняется как категория используемая антропологами в противопоставлении понятию "примитивный" или народной культуре. Как классификационная категория цивилизация включает в себе культурные типы, которым присуща органическая гетерогенность и соответствующая ей сложная социальная структура. Органическая гетерогенность означает наличие функциональной дифференциации субкультур, как высокой, так и низкой, иерархически упорядоченной и обыденной, городской и деревенской, составляющих целостную культурную систему единой цивилизации. Цивилизационные общества имеют характерную социальную стратификацию и структуру, культуру цивилизационного типа, которой присуща соответствующая диверсификация.

Сегодня, благодаря развитию науки и техники, вопрос происхождения цивилизации на земле всё глубже и всесторонне изучается, а её история возникновения и развития становится предметом исследования учёных самых различных областей наук [1, 4].

С эволюционной точки зрения достижения цивилизации означает определенную ступень в развитии общества и культуры. По своей сути, цивилизация противостоит дикости и варварству - тем уровням формирования общества, которые предшествовали цивилизации в процессе развития человечества и общества [19, 56].

Современные открытия выявили, что человечество на земле, начиная с конца IV-начала III веков до нашей эры, начало переходить от «первобытной формы к цивилизованной», то есть, по словам немецкого философа XX века К. Ясперса, «человечество старается выйти из себя» [1, 8].

Понятие цивилизация является одним из особенных терминов западной гуманитарной традиции, системы политических, культурологических и социологических знаний. Цивилизация современности быстрым темпом преобразует окружающую среду, бытовой уклад, общественные институты, международные отношения и геополитические тенденции. Исходя из этого, культура рассматривается как фактор интеллектуального устройства жизни, извечный источник общественных реформ. Исследуя культуру как средство человеческого развития и самореализации, можно обнаружить огромный потенциал, способный оказать воздействие на исторический процесс, на общество и самого человека. Изучая происхождение термина «цивилизация» можно обнаружить трансформацию его смыслового значения в процессе развития человеческого общества и культуры. Также можно обнаружить классификацию самой цивилизации и этапы её развития. Как известно цивилизация с латинского – “civilis” означает – гражданский, государственный. В общефилософском значении данный термин трактуется как социальная форма движения материи, обеспечивавшая его стабильность и способность к саморазвитию путем саморегуляции обмена окружающей среды, т.е. цивилизация человечества в масштабе космического

устройства. В историко-философском значении цивилизация понимается как единство исторического процесса и совокупность технико-материальных, духовных и культурных достижений человечества в ходе исторического процесса.

В стадии всемирного исторического процесса цивилизация тесно связана с достижением уровня социальности, т.е. это стадия саморегуляции и самопроизводства при относительной независимости от природы, дифференцированности общественного сознания. Также позднее появляются локализованные во времени и пространстве цивилизации. Это цивилизации, которые являются целостными системами, представляющими собой комплекс экономической, политической, социальной и духовной подсистем и развивающиеся по законам витальных циклов

Понятие «цивилизация» несет в себе огромную семантическую и смысловую нагрузку. Оно многозначно, но некоторые учёные выделяют три основных значений этого слова. Первое - традиционная культурофилософская проблематика. Второе значение предполагает продвижение мира от расколотого к единому. Третье – плюрализм отдельных разрозненных цивилизаций.

Возникновение, истоки, взаимодействие, подъём, достижение, закат и падение цивилизаций обстоятельно изучалось такими выдающимися учёными, как: К. Маркс, М. Вебер, Э. Дюркгейм, О. Шпенглер, А. Тойнби, П. Сорокин, А. Л. Кребер, Керрол Куигли, Данилевский, Имануил Валерстайн, Поль Голбах, Адам Фергюсон, С. Хантингтон, Ф. Фукуяма и др. Среди таджикских учёных и видных общественных и государственных деятелей, в трудах которых затрагиваются проблемы цивилизаций, можно выделить Темура Атахонова, Сафара Сулаймони, Хаёлбека Додихудоева, Бободжона Гафурова, Н.Н. Негматова, Эмомали Рахмона и др.

Говоря о таджикских и иранских исследователях, следует упомянуть о персидско-арийской и персидско-таджикской цивилизациях, которым посвящено большое количество книг и исследовательских работ. Среди них можно выделить две книги Эмомали Рахмона, посвящённые арийской цивилизации: «Ориёхо ва шинохти таммадуни ориёи» (Арийцы и познание арийской цивилизации) и «Нигохе ба таърих ва таммадуни ориёи» (Взгляд на историю и цивилизацию арийцев), книгу Темура Атахонова и Сафара Сулаймони под названием «Цивилизация», состоящая из трёх частей (трёх книг), книгу А.Мирбобоева «Накши ориёхо дар таммадуни чахони» (Роль арийцев в мировой цивилизации), книгу Хаёлбека Додихудоева «Культура и цивилизация, истины и парадоксы традиции», книгу Бободжона Гафурова «Таджики».

Таджикский народ идентифицирует себя с персидско-арийской цивилизацией, что имеет под собой глубокие этнические и исторические корни. Об этом пишут многие историки и ученые, занимающиеся исследованием истоков арийской цивилизации. Интерес к этой проблеме является предметом заботы государственных и общественных структур. К примеру, в сентябре 2003 года в своём выступлении, посвящённом 12- летию независимости Республики Таджикистан и 1000-летию Насира Хусрава, Президент страны объявил 2006 год - Годом «почитания и величия арийской цивилизации». Глава государства отметил, что «арийская цивилизация со своими нравственными и моральными ценностями сыграла большую роль в развитии цивилизации всего человечества, в коммуникации и связи между отдельными цивилизациями. О её огромной роли свидетельствуют исторические памятники в местах проживания арийских народов и в других странах. Арийская цивилизация и её наследие являются не только источниками гордости таджикского народа, но и всего человечества, признанные историческим наследием всего человечества. Сущность и основа этой цивилизации скреплена гуманностью и признанием жизненных ценностей человека. Такие три нормы, моральные устои или ценности, воспитывающие человека, как благие мысли, благое слово и благие деяния используются в арийской цивилизации как лозунг, которые были сформулированы арийским пророком, и в своей сущности являются уникальными» [8, 6].

Некоторые учёные считают, что термин «цивилизация» одним из первых ввёл в научный оборот философ Адам Фергюсон, который понимал под данным термином

стадию развития человеческого общества, проявляющейся в существовании общественных страт, городов, письменности и других подобных достояний человечества. Он предложил стадильную периодизацию мировой истории: дикость – варварство – цивилизация, которая получила поддержку в научных кругах конца XVIII - начала XIX века [13, 114-115]. Но в дальнейшем в конце XIX - начале XX века, когда стал популярным плюралистический подход к истории, под понятием цивилизация стали пониматься в общем, локальные цивилизации [13, 152]

Попытку установить время появления термина «цивилизация» впервые предпринял французский историк Февр Люсьен. В своей книге «Цивилизация: эволюция слов и групп идей» он приводит первое появление термина в напечатанном виде. Люсьен обнаружил его в работе французского инженера Буланже в 1766 г. под именем «Древность, разоблаченная в своих обычаях», где Буланже изрекает такую идею: «Когда дикий народ становится цивилизованным, ни в коем случае не следует считать акт цивилизаций законченным после того, как народу даны четкие и непререкаемые законы – нужно, чтобы они относились к данному ему законодательству как к продолжающиеся цивилизации» [14, 239].

В дальнейшем в эпоху Просвещения французский философ Поль Гольбах в своих работах «Система общества» и «Система природы» часто использует такие термины, как «цивилизация», «цивиловать», «цивилованный». С этого же времени термин «цивилизация» вводится в научный оборот, а в 1798 году он попадает в «словарь академии». Однако здесь следует отметить, что до обретения указанным термином социокультурного значения, как стадии развития культуры (дикость и варварство) он имел юридическое значение, т.е. судебное решение, которое приводило уголовный процесс в разряд гражданских процессов. Со временем это значение утратило силу [2, 48].

В англоязычную научную терминологию термин цивилизация ввёл в 1767 году шотландский философ Адам Фергюсон, автор сочинения «Опыт истории гражданского общества» (An essay on the History of Civil Society). Он впервые противопоставил понятие «цивилизация» дикости и варварству. С этого времени смысловое значение этого понятия тесно переплеталось с развитием исторической и философской мысли в Европе. Предложенная Фергюсоном периодизация получила поддержку и продолжала пользоваться популярностью не только в XVIII веке, но и на протяжении почти всего XIX века. Её плодотворно использовали Люис Морган в книге «Древнее общество» (1877г.) и Фридрих Энгельс в работе «Происхождение семьи, частной собственности и государства» (1884 г.)

Для цивилизации характерно как стадии общественного развития выделение социума из природы и возникновение расхождений даже вплоть до противоречий между естественными и искусственными факторами развития общества. На данном этапе превалируют социальные факторы жизнедеятельности человека, которые способствуют рационализации мышления. Также тут характерно преобладание искусственных производительных сил над естественными [10, 55]. Признаки цивилизованности включают в себя развитие земледелия и ремёсел, классовое общество, наличие государства, городов, торговли, частной собственности и денег, а также монументальное строительство, достаточно развитую религию, письменность и т.п. [5, 201]. Философ востоковед Б.С. Ересов выделил следующие критерии, отличающие цивилизацию от стадии варварства:

1. Система экономических отношений, основанная на разделении труда, специализации и социальной стратификации.

2. Средства производства, которые контролируется правящим классом. Этот контроль осуществляет централизацию и перераспределение продукта, изымаемый через налоги и сборы от первичных производителей. Также на общественных работах используется рабочая сила.

3. Существование сети обмена, который контролируется купечеством или государством, вытесняющие прямой обмен продуктов или услуг.

4. Политическая структура, где доминируют слои общества, концентрирующих в своих руках административные и исполнительные функции. Племенная организация, основанная на происхождении и родстве. Государство, обеспечивающее систему социально-классовых отношений и единство территории, которое составляет основу цивилизационной политической системы [5, 215-223].

В XIX веке европейские историки, осведомленные о восточных обществах и различиях между обществами, находящиеся на стадии развития, пришли к выводу, что на земле существует не одна цивилизация, а несколько. Но само понимание различия между европейской культурой и неевропейской появилось раньше, так как многие европейцы уже в более ранние времена были знакомы с другими народностями и культурами. Например, с китайской и персидской культурой они уже были знакомы. Впервые же слово цивилизация использовал в своей книге «Старик и юноша» французский писатель Пьер Симон Балланше в 1820 году. Позже слово цивилизация также встречается в книге востоковедов Эжена Бюрнуфа и Христиана Лессена «Очерк о пали» в 1826 году. А также стал использовать это слово известный путешественник и исследователь Александр фон Гумбольдт [6, 59].

Французский философ Шарль Руневье в 1844 в своей книге «Руководство к древней философии», был одним из первых, кто использовал термин «локальная цивилизация». А позже в 1853 году французский писатель и историк Жозеф Губино в своей работе «Опыт о неравенстве человеческих рас» (*Experience on inequality of human race*) выделил 10 цивилизаций, каждая из которых проходит собственный путь развития. И каждая из этих цивилизаций, пройдя свой путь, погибает. Но он только односторонне объяснял цивилизацию, его интересовала только история аристократии государств.

Немецкий историк Генрих Риккет пришел к выводу, что история человечества это не единый процесс, а сумма параллельно протекающих процессов культурно-исторических организмов, которые невозможно расположить на одной линии. Риккет впервые уделил внимание проблемам границ цивилизаций, их взаимовлияния и взаимоотношения. Но Риккет рассматривал весь мир как объект воздействия Европы, выражая, таким образом, европейскую цивилизацию как ведущую цивилизацию и отрицание самодостаточности других цивилизаций [6, 89].

Первый кто сопоставлял по равнозначности европейской цивилизации другую цивилизацию, является русский социолог Николай Данилевский, который в своей книге «Россия и Европа» в 1869 году противопоставил стареющей западноевропейской цивилизации молодую восточноевропейскую цивилизацию или же славянскую. Он выступал против того, чтобы одну культурно-историческую цивилизацию считали выше или более развитой, чем другие [13, 152].

Также интересны идеи Освальда Шпенглера относительно становления локальных цивилизаций, изложенные им в 1918 г. в книге «Закат Европы». Шпенглер придерживался того мнения, что культуры независимо друг от друга зарождаются, становятся и умирают, подобно живому организму. Он критиковал европоцентризм и пытался найти ответы на проблемы общества того времени. Он стремился найти объяснение кризису западной культуры и пришел к мнению, что западную культуру тоже постигнет упадок, как и египетскую культуру, и другие древние культуры [13, 174-175]. Английский историк Арнольд Тойнби также внёс весомый вклад в изучение локальных цивилизаций. В своем труде «Постижении истории» Тойнби разделяет историю человечества на ряд локальных цивилизаций. По сравнению со Шпенглером, Тойнби считал, что отношения между цивилизациями являются частью жизни этих цивилизаций. Некоторые общества в процессе истории присоединились к другим, а некоторые отделялись друг от друга, обеспечивая тем самым непрерывность исторического процесса [12, 219-228].

Российский учёный Ю.В. Яковцев, изучая работы Даниеля Белла и Элвина Тоффлера, сформулировал концепцию «мировых цивилизаций». Концепцию мировых цивилизаций он объясняет, как «исторический ритм динамики и генетики общества, как

целостной системы, в которой взаимно переплетены и дополняют друг друга, материальное и духовное воспроизводства, экономика и политика, социальные отношения и культура».[18.2] В его трактовке история человечества представлена как последовательная смена цивилизационных циклов, продолжительность которых неумолима сокращается. Э.Д. Фролов перечислил наиболее распространенные признаки цивилизаций: это общность геополитических условий, исконное языковое родство, единство или близость экономического и политического строя, культуры, религии и менталитета. Шпенглер, а потом и Тойнби признавали что «оригинальное качество цивилизации обусловлено оригинальным свойством каждого из структурообразующих элементов и их неповторимым единством» [15, 96-100].

Некоторые учёные выделяют четыре цикла цивилизации, зарождение, развитие, расцвет и угасание. На этапе зарождения возникает социальная философия новой цивилизации, которая проявляется на маргинальном уровне. К её составляющим можно отнести поведенческие стереотипы, формы экономической активности, критерии социальной стратификации, методы и типы политической борьбы [10, 56-57]. Многие общества на протяжении истории не смогли преодолеть стадию дикости и не смогли зародить свою цивилизацию. И учёные задались вопросом, почему эти общества не смогли возродить цивилизацию, так как изначальные условия у них были единые духовная и материальная среда, начиная от первобытного общества. С точки зрения А. Тойнби цивилизации рождаются, адаптируются и эволюционируют к условиям географической среды и её вызовам. И естественно, те общества, которые, оказались в благополучных природных условиях, приспособились к ним, ничего не изменяя. А социумы, которые испытывали жесткие условия и регулярные изменения природы и окружающей среды, осознали свою зависимость от природной среды и для изменения этой зависимости противопоставили ей динамичный преобразовательный процесс [11, 72].

Этап развития характеризуется развитием целостного социального порядка. Сама цивилизация формируется как конкретная модель социального поведения индивида и структур общественных институтов. Расцвет цивилизации обозначается качественной завершенностью в развитии, окончательным формированием основных системных институтов. Расцвет характеризуется также унификацией цивилизационного пространства и активизации имперской политики, переход от динамики к статике [10, 56-57]

На этапе угасания цивилизации начинается стадия кризисного развития, духовного разлома, обострение политических, экономических и социальных конфликтов. Как известно из истории ослабление внутренних институтов приводит к уязвимости цивилизации и общества от внешней агрессии. В результате цивилизация в ходе внутренней смуты или завоевания погибает [10, 58].

Российский этнолог В.А. Шнилерман полагает, что при изучении цивилизации акцент делается на культуре. Беспрецедентную популярность цивилизационного подхода в России после распада Советского Союза учёный объясняет кризисом идентичности, охватившим общество во времена перестройки и после неё. Особую роль в научных кругах сыграли, по его мнению, весьма известные построения и идеи Л.Н. Гумилева. Развитие цивилизационного подхода в России совпал с периодом доминирования неоконсервативных, националистических и неофашистских идеологий [17, 46].

О кризисе теории цивилизаций на западе и её развитии на территории постсоветских стран, современный российский ученый Н.Н. Крадин излагает свои мысли таким образом: «цивилизационная теория была популярна в мировой науке полвека назад, ныне она находится в кризисной ситуации. Учёные Европы и Америки предпочитают обращаться к анализу локальных сообществ, проблеме исторической антропологии и истории повседневности. Теория цивилизаций в основном разрабатывается в последние десятилетия, как альтернатива европоцентризму в развивающихся странах и постсоветских государствах. За этот период количество

выделанных цивилизаций значительно возросло – вплоть до придания статуса цивилизации едва ли не любой этнической группе. В этой связи невозможно не согласиться с точкой зрения И. Валерстайна, который считает цивилизационный подход как «идеологию слабых», как форму протеста этнического национализма против развитых стран «ядра» современной мировой системы» [7, 166-200].

Таджикский учёный Хаёлбек Додихудоев объясняет цивилизацию и культуру следующим образом: «Культура является сложным и многообразным феноменом, находящаяся для одних народов в процессе постоянного обновления, для других - часто и долго в состоянии застоя и медленного развития. Но в том или другом случаях культура активно влияет на ход изменения в обществе, ускоряя или замедляя общественный прогресс в целом и на определенном этапе истории переходит в цивилизацию» [3, 14]. Он считает, что некоторые культуры с хорошо налаженным прогрессом могут прийти к цивилизации. А другие с негативными тенденциями или слабым прогрессом могут не превратиться в цивилизацию.

Внутри одной цивилизации можно обнаружить несколько культур или несущественные отличия культур. И для уточнения данного вопроса тоже сошлёмся на высказывания Х. Додихудоева. В своей книге «Культура и цивилизация: истины и парадоксы традиций» он проясняет различие культур в одной цивилизации таким образом: «Даже у народов, когда-то имевшие одни и те же исторические культурные корни, со временем происходила дивергенция культур, и они стали разными во многих отношениях, сохраняя некоторые общие антропологические черты ... Народы некогда единые по культуре, в частности по языку, впоследствии они выработали самостоятельные культуры и свои национальные языки и тем самым стали другими. Славяне это русские, украинцы, белорусы, поляки, болгары, сербы и хорваты. Но никто не считает и они сами не считают себя одним народом, одним этносом с общей культурой. Их культуры родственны, имеют общие исторические корни. Но никто еще не додумался назвать украинский язык славяно-русско-украинским языком... То же самое можно сказать о тюркских народах и их современных языках... Общие черты также можно обнаружить в культурах бывших народов Советского Союза, живших единой семьей в едином государстве и совместными усилиями создавших советскую культуру» [3, 267-268].

Подтверждением данного тезиса учёного также можно обнаружить в персидско-арийской цивилизации, так как народности одной цивилизации стали по-разному называться и идентифицировать себя с более мелкими культурами, чем с этой цивилизацией. Это таджики, персы, пуштуны, афганцы, народы Афганистана, таты, талыши, курды, осетины, парсы Индостана.

Начиная с 2014 года по настоящее время «Международное общество сравнительного изучения цивилизаций» проводит ежегодные конференции и выпускает журнал «Comparative Civilizations Review». Отличия в понимании сущности цивилизаций становятся яснее в процессе знакомства с основными идеями учёных основателей современных цивилизационных теорий. Среди таковых можно выделить:

Теория культурно-исторических типов Я.Данилевского.

Теория локальных цивилизаций О.Шпенглера.

Теория развития цивилизаций А.Тойнби.

Теория социокультурных суперсистем П.Сорокина.

Теория столкновения цивилизации С.Хантингтона.

Теория исторического детерминизма.

Я. Данилевский в своей теории «культурно-исторических типов» рассматривает цивилизацию как обозначение отдельных культурно- исторических типов. Он разделяет население или социокультурные типы на народы: которые внесли позитивный вклад в историю человечества; народы или племена, которые выполняли разрушительную роль; население земного шара, которое по разным причинам не смогло создать своей собственной культуры. Я. Данилевский выделяет следующие культурно-исторические типы, позитивно влияющие на развитие человечества и цивилизации: германо-

романская культура, египетская, ассирийско-вавилонская, китайская, индийская, персидская, еврейская, греческая, римская, арабская. По мнению Я.Данилевского, племена и народы, которые не создали свою культуру и выполняли разрушительную роль других культур – это: гунны, монголы, тюрки. Третья группа населения земного шара – это племена, которые по разным причинам задержались в своем развитии и не создали своей культуры, оставшись на уровне «этнографического материала», у которых развитые цивилизации используют для своего развития. Каждая цивилизация, по мнению Я. Данилевского, базируется на определенном архетипе, а чтобы культурно-исторический тип получил развитие, необходимо, чтобы народ имел политическую независимость. Очень интересным является определение смысла цивилизации Данилевским в книге «Россия и Европа», где он пишет: «цивилизация есть понятие более обширное, нежели наука, искусство, религия, политическое, гражданское, экономическое и общественное развитие, взятые в отдельности, ибо цивилизация всё это в себя включает. Говоря о российской цивилизации Я. Данилевский отмечает, что: «мы всегда хотим быть похожими на других - на кого-то, но мы другие, мы другая цивилизация» [4, 113-139].

О. Шпенглер в своей теории «*локальных цивилизаций*» рассматривает цивилизацию как высшую культуру. Таких высших культур в истории он насчитывает всего восемь – это египетская, вавилонская, индийская, китайская, греко-римская, арабская, западная и мексиканская. По мнению учёного, в истории нет единого линейного культурного процесса, и каждая культура это явление совершенно уникальное и неповторимое, проходящие в своем развитии, подобно человеческому организму определенные стадии – детство, юность, зрелость, старость. Сама цивилизация по Шпенглеру, – это последняя стадия культуры, свидетельствующая о её приближении к гибели. Ученый представляет цивилизацию в виде совокупности технико-механических элементов, противопоставляя её культуре – как царству органически жизненного. Поэтому Шпенглер утверждает, что цивилизация – это заключительный этап развития какой-либо культуры, которая достигла высокого уровня научного и технического развития.

Литература

1. Атахонов Т., Сулаймони С. Таммадун. Дар 3 китоб. Китоби 1. Таммадуни бостон. Душанбе: Ирфон, 2003. – 842 с.
2. Бенивист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 386 с.
3. Додихудоев Х. Культура и цивилизация истины и парадоксы традиций. Том 1.; Ч.1. – Душанбе, 2006. – 542 с.
4. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. – М.: 2011. – 440 с.
5. Ерасов Б.С. Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия: Учебное пособие для студентов ВУЗов. – М.: Аспект-пресс, 2001. – 568 с.
6. Ионов И.Н. Цивилизационное сознание и историческое знание: проблемы взаимодействия. – М.: Наука, 2007. - 599 с.
7. Крадин Н.Н. Проблема периодизации исторических макропроцессов. Журнал: Альманах. – М.: Либроком, 2009. – №5– 445 с.
8. Мирбобоев А. Нақши ориёиҳо дар таммадуни ҷаҳонӣ. – Хучанд, 2006. – 345 с.
9. Пономарев М.В., Смирнова С. Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки: Учебное пособие для студентов ВУЗов. в 3 ч. – М.: Владос, 2000. Том 1. – С.55.
10. Пономарев М.В. Трансформация индустриальной цивилизации в период ГМК. Становление постиндустриального общества. – М.: Владос, 2000. – 820 с.
11. Прокофьева Г.П. Становление категории «цивилизация» как универсальной единицы анализа исторического процесса: автореф. дисс. ... к.ф.н. – Хабаровск, 2001. – 125 с.
12. Репина Л.П. История исторического знания. Пособие для ВУЗов. 2-издание. – М.: Дрофа. – 2006. – 500 с.

13. Семенов Ю.И. Философия истории (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней). – М.: Современные тетради, 2003. – 720 с.
14. Февр Л. Цивилизация: эволюция слово и группы идей / Бой за историю /. – М.: Наука, 1991. – 239 с.
15. Фролов Э.Д. Проблема цивилизаций в историческом процессе // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2006. – №2- С.210.
16. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М-АСТ, 2014. 520 с.
17. Шнилерьман В. А. Арийский миф о современном мире. – М.: Новое литературное обозрение, 2015. – 460 с.
18. Яковцев Ю.В. Сановление постиндустриальной цивилизации. – М.: Наука. – 1992. – 475 с.
19. Encyclopedia of the Social Sciences / Ed.-in-chief E.R.A. Seligman; associate ed. A.S. Johnson. N. Y., 1930. –1880 p.

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

Данная статья посвящена проблеме научных основ современной теории цивилизаций. Проблема национального самосознания и познание собственной культуры посредством определенной цивилизации или политических процессов, культуры, государства, нации, культуры, культурного и политического кода всегда привлекали внимание ученых и политиков. Анализ процессов современной мировой политики приводит ученых к разным результатам понимания цивилизации и культурно-политического кода.

Автор работы приходит к выводу, что сегодня необходимо искать пути совместного решения проблем столкновения цивилизаций, глобализации и геополитических проблем. В этих обстоятельствах и с учетом общих подходов к проблемам цивилизации, посредством диалога мы можем создавать альтернативные и рациональные подходы в науке для решения этих проблем или для разработки эффективных и взаимовыгодных перспектив для конкретного региона, стран и человечества в целом.

Наряду с вопросами диалога или столкновения цивилизаций нам необходимо изучать культурно-политическую ситуацию определенных регионов, особенно государств бывшего Советского Союза, в том числе государств Центральной Азии. Так как, после распада Советского Союза в этих государствах образовался вакуум в культурной и политической сферах, а ведущие мировые цивилизации устремились заполнить эту пустоту своими культурными и политическими ценностями.

Таджикистан, в отличие от других стран бывшего Советского Союза, более подвергся давлению мировых цивилизаций, таких как исламская, советская и западная цивилизация создали там напряжённую противоборствующую обстановку. В первые годы независимости Таджикистан охватила гражданская война и все это привело к ослаблению национальной идентичности, национальных ценностей и усилению влияния других цивилизаций на нашу культурно-политическую сферу.

Проблема сохранения национальной культуры, собственную цивилизацию и приобретения плодотворных ценностей и опыта других цивилизаций, государств и наций отражена в книгах, выступлениях и посланиях Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона.

Из ценностей отдельных цивилизаций необходимо извлечь те уроки, те опыты и ценности которые могут подходить и адаптироваться к ментальности к условиям местного населения.

Ключевые слова: цивилизация, Восточная цивилизация, Западная цивилизация, культурно-политический код, концепция цивилизации, формы и структура цивилизации, восточная культура, западная культура, культурное пространство, мировые цивилизации, глобализация.

АСОСҲОИ ИЛМИИ НАЗАРИЯҲОИ ТАМАДДУНИИ МУОСИР

Мақолаи мазкур ба масъалаи “асосҳои илмии назарияҳои тамаддунии муосир” бахшида шудааст. Масъалаҳои тамаддун, фарҳанг, давлат, ҳалқият, рамзи фарҳангӣ, маданӣ ва сиёсӣ, худшиносии миллӣ ва дарки фарҳангии ҳеш тавассути ин ё он тамаддун ва ё ин ё он равиши сиёсӣ дар ҳамаи давру замон диққати олимон ва сиёсатмадоронро ба худ ҷалб менамояд. Таҳлили равандҳои сиёсати ҷаҳонии муосир олимонро ба натиҷаҳои гуногуни дарки тамаддун ва рамзи сиёсӣ фарҳангӣ оварда мерасонад.

Муаллифи рисола ба ҳулосаи мебиёяд, ки имрӯз, зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли ин масъалаҳо дар якҷоягӣ ба миён омадааст. Дар чунин шароит ва бо назардошти муносибатҳо ва усулҳои умумӣ ба масъалаҳои тамаддун, бархӯрд ва муколамаашон мо метавонем манбаҳои пурғановатеро дар илм барои ҳалли масъалаҳои мазкур ё таҳрирезӣ кардани дурнамои босамар ва ғайдабахш барои башарият ва ҳалқу давлатҳои мушаххас роҳандозӣ намоем.

Дар рафти масъалаҳои муколама ё бархӯрди тамаддунҳо моро зарур аст, ки вазъияти фарҳангӣ-тамаддуни ва сиёсии минтақаҳои муайян, ба хусус, давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз он ҷумла давлатҳои Осиёи Марказиро омӯзем. Чунки баъди аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ дар ин давлатҳо ҳолигии фарҳангӣ ва сиёсӣ ба вучуд омада буд ва тамаддунҳои пешбари ҷаҳонӣ якбора ба кӯшиши пур кардани ин ҳолигӣ бо арзишҳои фарҳангӣ ва сиёсии худ пардохтанд.

Тоҷикистон нисбат ба дигар давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бештар дар зери шиддати тамаддунҳои ҷаҳонӣ, ба мисли тамаддуни исломӣ, Шӯравӣ ва Ғарб қарор гирифта буд. Тоҷикистон дар солҳои аввали истиқлолият бо ҷанги шаҳрвандӣ гирифтӣ шуда буд, ки ин ба заиф шудани ҳувияти миллӣ, арзишҳои миллӣ ва шиддат гирифтани таъсири арзишҳои дигар тамаддунҳо ба рамзи фарҳангии мо оварда расонда буд.

Проблемаи ниғаҳдории фарҳангии миллӣ, тамаддуни ҳеш ва гирифтани арзишҳо ва таҷрибаи дигар тамаддунҳо, давлатҳо ва миллатҳо дар баромадҳо, суҳанронҳо ва паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон инъикоси ҳудро ёфтаанд.

Аз арзишҳои тамаддунҳои алоҳида бояд он чизро мулоҳиза қарор диҳем ва бо назарияи интиқодӣ аз худ намуд, ки ба мафкураю шуурнокии ҳалқи таҳҷой мутобик шуда тавонад.

Калидвожаҳо: тамаддун, тамаддуни Шарқ, тамаддуни Ғарб, рамзи фарҳангӣ-сиёсӣ, концепсияи тамаддун, шакл ва сохтори тамаддун, фарҳанги Шарқ, фарҳанги Ғарб, фазои фарҳангӣ, тамаддунҳои ҷаҳонӣ, ҷаҳонишавӣ.

THE SCIENTIFIC BASIS OF MODERN CIVILIZATION THEORY

This article devoted to the actual problem "The influence of world civilizations on the cultural and political code of Tajikistan". The problem of national identity and the knowledge of own culture through a particular civilization or political process, culture, state, nation, culture, cultural and political code have always attracted the attention of scientists and politicians. An analysis of the processes of modern world politics leads scientists to different results in understanding civilization and the cultural and political code.

The author of the work concludes that today it is necessary to look for ways to jointly solve the problems of the clash of civilizations, globalization and geopolitical problems. In these circumstances, and taking into account the general approaches to the problems of civilization, through dialogue we can create alternative and rational approaches in science to solve these problems or to develop effective and mutually beneficial prospects for a particular region, countries and humanity in total.

Along with issues of dialogue or a clash of civilizations, we need to study the cultural and political situation of certain regions, especially the states of the ex Soviet Union, including the states of Central Asia. Because, after the collapse of the Soviet Union, a vacuum in the cultural and political spheres formed in these states, and the leading world civilizations try to

fill this void with their cultural and political values.

Immediately after the collapse of the Soviet Union, especially in Tajikistan proponents of conservative Islam in every possible way tried to implement their laws, rules and values. On the other side, Western countries also tried to promote and implement their political and cultural values in the political and cultural space of Tajikistan.

Tajikistan, unlike other countries of the former Soviet Union, was more subjected to pressure from World civilizations such as Islamic, Soviet and Western civilization. In the early years of independence, Tajikistan was swept by a civil war and all this led to a weakening of national identity, national values and an increase in the influence of other civilizations on our cultural and political sphere.

The problem of preserving the national culture, own civilization and the acquisition of fruitful values and experience of other civilizations, states and nations is reflected in the books, speeches and messages of the Founder of peace and national unity – Leader of the nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon.

From the values of individual civilizations it is necessary to learn those lessons, those experiences and values that can be suitable and adapt to the mentality and conditions of the local population.

Keywords: *civilization, Eastern civilization, Western civilization, cultural and political code, concept of civilization, forms and structure of civilization, Eastern culture, Western culture, cultural space, world civilizations, globalization.*

Сведения об авторе: *Кобилов Мухаббатшо Замирович – старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93 3011513. E-mail: shohyon@mail.ru*

Information about the author: *Kobilov Mukhabbatsho Zamirovich – senior lecturer of the Philosophy and Politology department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 93 3011513. E-mail: shohyon@mail.ru*

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Насруллоев М.</i> Корбурди воҳидҳои фразеологию маъноии сифат дар повести «Рангҳо»-и Абдулқодири Раҳим.....	5
<i>Абдуллоева Г.З.</i> Ҷанбаҳои этнолингвистикии диалектизмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ҳунармандӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор.....	11
<i>Холиқназарова С., Курбонмамадов С.</i> Топонимическое пространство поэзии Носира Хусрава.....	19
<i>Лузини З.</i> Ҷанбаҳои лингвокултурологии синонимҳои ифодакунандаи урфу одат ва ҷашну маросим дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.....	27
<i>Ахмедова А.А.</i> Оид ба моҳияти лингвистикии равишҳои таҳқиқи “консепт”.....	35
<i>Раҳимзода С.</i> Ҷанбаи забоншиносии фарҳангӣ ва таърихӣ омӯзиши фразеологизмҳо.....	40
<i>Ҳамроев Ё.</i> «Табақоти носирӣ»-и Минҳоч Сирочи Ҷузҷонӣ ва таҳқиқи забоншиносии он.....	45

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Саидзода В.С.</i> Мирзо Ғолиб аз диди аҳли адаб.....	51
<i>Шарипов Ш.Р.</i> Хостгоҳи вижагӣҳои бунёдии шеър ва ҳасоиси забони шеърӣ Зухурӣ.....	56
<i>Абдуҷалили А.</i> Зухури мактабҳои нави адабӣ дар насри муосири тоҷик (солҳои 80-уми асри XX).....	61
<i>Ифтихори А.</i> Мастон Шералӣ ва ғайолияти адабии ӯ.....	68
<i>Раҳимзода А.М.</i> Зиндагиномаи Ҷалолиддини Балхӣ дар «Асрор-ул-ғиёб»-и Хоҷа Аюб.....	74

ПЕДАГОГИКА

<i>Раҷабзода М.</i> Таҳаввулоти таҳқиқи проблемаҳои педагогӣ ва таассури он дар низомии маориф ва илм.....	81
<i>Шосаидзода С.</i> Фарҳанги мутолиа ва нақши волидайн дар ташаккули он.....	90
<i>Ашурова Д.</i> Таърих, ҳолат ва ташаккули таҳсилоти ғоибонаю фосилавӣ.....	97
<i>Қаюмов А.Ҷ.</i> Кор бо матнҳо яке аз намудҳои ғайолият дар шароити ба касбият раवонакардашудаи омӯзиши забони хориҷӣ.....	105
<i>Ғафуров З.С.</i> Ташаккули салоҳиятнокии омӯзгор дар инкишофи муваффақонаи шогирд.....	111
<i>Ғадоев К.Х., Холов М.Р.</i> Нақши технологияи инноватсионӣ дар таълими дарси забони англисӣ.....	119
<i>Мирзоалиева Ш.Э.</i> Асосҳои ташкили нутқи шифоҳии хонандагон дар раванди дарси забони англисӣ.....	127

Шарифова О.Ҳ. Ташаккули тарбияи таҳаммулпазирӣ ва сабурии хонандагон тавассути андарзҳои адибон дар дарсҳои забони англисӣ.....133

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

Назруллоев А.С. Рисолати таърихии Эмомалӣ Раҳмон дар баровардани ҷумҳури аз бумбасти коммуникатсионӣ.....138

Сафолзода М.К. Инициативы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и динамика места Афганистана во внешнеполитической стратегии Республики Таджикистан (вторая половина 2001 года).....144

Шарифов М.Ғ. Сада – ҷашни ҳамдилӣ ва ниёиш.....153

Аслонов Ҳ. Саразм – куҳаншаҳри ориёно.....157

Фирдавси А. Нақши осорхонаҳо дар рушди сайёҳии фарҳангӣ.....164

Ҷумъазода П.И. Вазъи саноати сабуки Тоҷикистон дар охири асри XX ва аввали асри XXI.....170

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ

Сулаймонов Б.С. Мантиқи Форобӣ – илми фалсафӣ-инструменталӣ.....176

Кобилов М.З. Научные основы современной теории цивилизаций.....183

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Паёми донишқадаи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷаллаи омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷаллаи мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, хошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с.42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора).

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)**

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00), таърих (07.00.00) ва фалсафа (09.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)**

2020. № 1 (37)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:
Котиби масъал: Миракзода Ф.Ю.
Мухаррири масъул: Шосаидзода С.Ҳ.
Мухаррири забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.
Мухаррири забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.
Мухаррири забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

**Паёми донишқадаи забонҳо
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих, фалсафа):**
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-50-01

Дар матбааи ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода ба таъб мерасад
734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Ба ҷоп супорида шуд: 21.04.2020. Ба ҷоп имзо шуд 30.04.2020
Формати 60x84/8. Қоғози офсетӣ. Нашри офсетӣ.
Теъдод 100 нусха.

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00), исторические науки (07.00.00) и философские науки (09.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

2020. № 1 (37)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Ответственный редактор: Шосаидзода С.Х.

Редактор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Редактор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Редактор английского языка: Азизмuroдов М.Р.

Вестник института языков

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук):

734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

Е-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-50-01

Отпечатано в типографии ТГИЯ имени Сотима Улугзода

734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.

Сдано в печать: 21.04.2020. Подписано к печати 30.04.2020

Формат 60x84/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Тираж 100 экз.